ODJEL ZA FILOZOFIJSKE, HISTORIJSKE, PRAVNE DRUŠTVENE
I EKONOMSKE NAUKE
KNJIGA I.

UREDNIK:
AKADEMIK GRGA NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ZAGREB

1948

AKADEMIK GRGA NOVAK

DALMACIJA NA RASKRŠĆU 1848. GOD.

Revolucionarni duh, koji je 1848. g. zahvatio dio Zapadne, Srednje i Južne Evrope, utjecao je i na Dalmaciju. Nisu se u njoj dogodili nikakvi ustanci, nikakvi krvavi sukobi, nije u njoj nastala nikakva revolucionarna oluja, nego je tek vjetar nabrao površinu, uznemirio je, ali njeni valovi nisu bili nipošto takvi, da bi se nešto jače dogodilo. Revolucije, koje su izbile u Parizu, Beču, Pragu, Madžarskoj i drugdje, utjecale su samo na inteligenciju, koja je ušla u borbu, ali se i ta borba odigravala isključivo na površini, u novinama i u ponekom municipalnom vijeću. Širok, masovni zahvat nije Dalmacija 1848. g. doživjela.

Kad se razvoj događaja 1848. godine u Dalmaciji promatra ne samo s površine, t. j. u vidu političkog stava i događaja s tim u vezi, nego kad se u prvom redu uoče ekonomski faktori, koji su djelovali na raspoloženje stanovništva, dakle s materijalne strane problema, ukazuje nam se Dalmacija 1848. godine sasvim drugačije od one, kakva se dosada prikazivala. Upravo je nepoznavanje ekonomskih faktora od strane banovinskih Hrvata bilo glavni krivac za neuspjeh hrvatskih nastojanja u Dalmaciji i s time u vezi s razvitkom hrvatskih nacionalnih želja. Hrvati u Hrvatskoj i Slavoniji nisu poznavali Dalmaciju, nisu poznavali njen društveni život, a još manje njena ekonomska pitanja, a smatrali su, da je dovoljno pozvati Dalmatince, da se ujedine s Hrvatskom u vezi s činjenicom, da je pretežnu većinu Dalmacije nastavao slavenski živalj. U prilikama, u kojima je tadašnja Dalmacija živjela, bilo je to upravo naivno; ono nije moglo nikoga pridobiti za hrvatska traženja, osim nekoliko zanesenih nacionalista, a tih je bilo vrlo malo, možda nekoliko desetaka ljudi u cijeloj Dalmaciji.

Da razumijemo razvoj događaja u Dalmaciji 1848. godine, potrebno je vidjeti, kakve su ekonomske prilike bile u to vrijeme u Dalmaciji, zatim kakve su socijalne prilike u njoj vladale i kako su se one odražavale u javnom životu, onda kakve su kulturne prilike vladale ne samo u gradovima, nego i u selima, i u vezi s time, kako su se narodne mase odnosile na javni život uopće, a s time u vezi i na velike političke događaje u svijetu i Austriji. Tada ćemo razumjeti, da su u prvom redu ti faktori bili oni, koji su Dalmatince opredijelili za jedan ili drugi stav, ili su bili takvi, da ih nisu opredijelili ni za kakav stav, jer se narodne mase nisu dale ničim pomaknuti iz svoje letargije, ili su negativno reagirale na manifestacije onog vrlo malog broja ljudi, koji se bavio političkim pitanjima.

I.

SOCIJALNE PRILIKE U DALMACIJI

prije 1848. godine

Poslije odlaska Francuza iz Dalmacije, ona se vratila u najvećem dijelu svojih ustanova na ono, što je uvelo prvo vladanje Austrije 1797.—1805. godine. U prvom redu su ukinuti svi oni francuski zakoni, koji su smatrani za plodove revolucije, kao zakon o civilnom braku, zakon o ukidanju bratovština i slični, i u Dalmaciju su se uvodili austrijski zakoni; ukinut je francuski sudbeni sistem i uveden austrijski; ukinuta je francuska upravna razdioba i uvedena austrijska. Najvažnija uspostava bila je vraćanje kleru svega onoga, što je on ranije imao; dane su visokom kleru velike plaće, vraćene ostalom kleru, svjetovnom i samostanima, sve ranije povlastice i sva ranija prava, tako da je on postao najistaknutiji stalež u pokrajini.

Tadašnje dalmatinsko stanovništvo možemo podijeliti na dva dijela ili, da ih jasno označimo, na dvije klase: buržoaziju i radni narod.

Dalmatinsko je svećenstvo poseban stalež. Na početku austrijskog vladanja 1814. godine bila je Dalmacija sa svojih oko 300.000 stanovnika zasijana biskupijama. Biskupije su bile u Zadru, Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, Hvaru, Kotoru, Rabu, Ninu, Skradinu, Trogiru, Makarskoj, Korčuli i Stonu, dakle 13 biskupija na 300.000 stanovnika. To je i austrijskoj vladi bilo previše, i ona je u sporazumu s papom Lavom XII. 1830. godine ukinula posljednjih sedam biskupija i priključila njihov teritorij biskupijama u Zadru, Šibeniku, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Biskup u Zadru postao je nadbiskup Dalmacije.

Za mletačkog vladanja bio je broj svećenika u Dalmaciji vrlo velik. Godine 1781. bilo je u Dalmaciji 212.385 stanovnika katolika, 51.071 pravoslavac i 218 židova, dok je katoličkih svjetovnih svećenika bilo 2404 i 885 fratara i koludrica. Pravoslavnih popova bilo je 221. Dakle na svakih 65 katolika dolazio je po jedan svećenik ili fratar.[1]

---

[1] Pisani abbé Paul. La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris 1893 7. str.

Druge godine francuskog vladanja, 1807. godine, nije ih istina već bilo toliko, ali još je u francuskoj Dalmaciji (Dubrovnik se tu ne računa) bilo: 2 nadbiskupa (Zadar i Split) i 10 biskupa (Rab, Krk, Cres, Osor, Nin, Šibenik, Trogir, Makarska, Hvar i Korčula), 1200 crkava ili kapela, 462 parohije, 1500 svećenika svjetovnih i 54 samostana. K tome treba dodati bratovštine, koje su tada bile sasvim religioznog karaktera. U samoj zadarskoj biskupiji bilo je 197 takvih bratovština.

Tadašnji generalni providur Dalmacije Vicko Dandolo predložio je caru Napoleonu, da dalmatinske biskupije svede na četiri: na nadbiskupiju u Zadru i tri biskupije: jednu za Kvarner, jednu u Šibeniku i jednu u Splitu. Ali to nije izvršeno.[2]

Tek je organičkim dekretom 15. travnja 1811. godine bilo donekle određeno nekoliko odnosa, koji su se ticali crkve. Biskupije, nadbiskupije, kaptoli, župe ostale su, kako su i bile, samostani su ukinuti »par prétérition«, ukinute su bratovštine, a njihova dobra zaplijenjena. Ali iako su biskupije i parohije ostale, nisu one uživale ranija materijalna dobra, jer je ukinuta crkvena desetina, a kao naknada otvoren godišnji kredit u iznosu od 100.000 franaka. Kako je dalmatinski kler zauzeo opozicioni stav prema francuskim zakonima, francuska vlada nije imenovala nove biskupe na ispražnjena mjesta, pa su tako naskoro ostale vakantne biskupije u Ninu, Šibeniku, Splitu, Hvaru i Korčuli. Francuska je vlada postupala bezobzirno s dalmatinskim svećenstvom, koje se nije htjelo pokoriti općim državnim interesima i zakonima Francuske. Zbog toga je i broj svećenstva pao. Slabe materijalne prilike tadašnjeg svećenstva mnoge su mlade ljude odvratile od pristupanja svećeničkom staležu.

Kad je Austrija g. 1814. dobila Dalmaciju, nije se ona mnogo žurila da vrati sve u prijašnje stanje, jer to nije odgovaralo njenim financijalnim interesima, a i uređenje svih tih pitanja, koja su nakon pada francuske vlasti u Dalmaciji iskrsla, tražilo je duže vrijeme. Tek je 1830. godine Austrija provela novu organizaciju dalmatinskih biskupija. Godine 1844. bilo je u Dalmaciji 6 kaptola, 1 konkatedralni kaptol i 1 kolegijalni kaptol, 57 kanonika, 2 natpopa, 429 župa, 712 svjetovnih svećenika i 269 fratara, 55 samostana, 6 samostana koludrica, 2 samostana sestara prosjakinja (Pinzocare), 3 pustinjaštva muškaraca, 1 teološko sjemenište i 1 sjemenište za srednjoškolski odgoj. K tome je dolazilo svećenstvo rapske i kotorske biskupije, koje nije uračunano u te brojeve. God. 1846. bilo je u Dalmaciji svega 1386 svećenika katoličke vjere. Fratara je bilo: 168 svećenika u samostanima, 37 klerika i učenika, 74 laika. K tome treba pribrojiti još 77 svećenika fratara, koji su bili na župama.[3]

[2] Pisani, o. c. 229. ss.

[3] Petter Franz, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen, I Theil, Gotha 1857, 245., 246. str.

Pravoslavno svećenstvo bilo je podijeljeno ovako: 1 episkop, 16 vikarijata, 116 parohija, 78 svjetovnih svećenika, 38 kaluđera u 11 manastira. Unijata je 1846. godine bilo svega 828 ljudi u 2 parohije.

Svega zajedno bilo je 1846. godine u Dalmaciji: 1 nadbiskupija, 5 katoličkih i 1 pravoslavna biskupija, 8 kaptola sa 79 kanonika, 373 katolička župnika, 57 kapelana, 78 samostana sa 430 fratara i 51 koludricom. Cjelokupni svjetovni kler brojio je 840 katoličkih i 116 pravoslavnih svećenika.

Austrijska vlada nije obnovila mnoge samostane, koje je francuska vladavina ukinula, pa ni one, koje je već ranije zatvorila mletačka vlada, ali ona je priznala kaptolima, crkvama i samostanima, koji su ostali, sva njihova dobra i potvrdila u seoskim župama desetinu. Ona je inače 1846. godine plaćala iz crkvenog fonda svećenstvu 167.523 forinta, od čega su dobivali redovitu mjesečnu platu 471 aktivni svećenik i 119 penzioniraca i provizionista. No ta je plata tako podijeljena, da su lavlji dio imali biskupi i kanonici, dok je ostalo svećenstvo primalo vrlo malo.

To ostalo svećenstvo bili su ljudi vrlo slabo obrazovani, koji su se, što se obrazovanja tiče, vrlo malo izdizali iznad ostalog seljaštva. Zbog toga su oni nastojali popraviti svoje loše ekonomsko stanje sredstvima, koja nisu bila dostojna njihova položaja u narodu.

Plaće, koje su 1848. godine primali visoki svećenici, bile su vrlo velike, naročito prema plaćama nižeg svećenstva. Mi nemamo točnih podataka za pojedine plaće, ali nam je poznato, da su obični župnici po dalmatinskim selima loše materijalno stajali i zbog toga nisu mogli pristojno živjeti. »Ja mislim«, pisao je dr. Lanza, »da bi njihova godišnja plaća morala biti takva, da primamljuje ljude mudre i naobražene; i mislim, da ta ne bi smjela biti manja od 400 forinti, i to bi naročito trebalo da vrijedi za seoske župnike, za koje je žrtva sa socijalnog gledišta veća, jer nemaju drugih prihoda. — Neka reduciraju plaće biskupa na 4000 forinti, nadbiskupa na 6000, kanonika na 600, uz povećanja prema odnosnom stepenu na 900 ili 1000. Te bi plaće bile više nego dovoljne za pristojno življenje pojedinaca, koji osim toga imaju drugih prihoda. Kad bi se to učinilo, dobila bi se ušteda od kojih 30.000 forinti na godinu.« Iz te uštede povećale bi se plaće nižeg svećenstva.[4]

Isti Lanza ističe, kako je ekonomskoj nevolji i zaostatku u poljoprivredi Dalmacije krivo u prvom redu nenaobraženo svećenstvo. On navodi, da je 1837. godine vidio u Katunima kod Omiša jedno polje tako lijepo uređeno, da mu se činilo, da je u Toskani, a ne u Dalmaciji. Taj je uspjeh on pripisivao župniku, koji je nekoliko godina bio u Toskani, tamo proučio napredan način poljoprivrede i prenio ga na to polje u Katunima. Istaknuvši to, Lanza nastavlja: »Ali čemu se

[4] Lanza Dr. Fr., u La Dalmazia Costituzionale, Zadar 1848, br. 16.

imamo nadati od popova neznalica u našim selima, od naših poljičkih svećenika i župnika,[5] koji možda manje znaju od najprostijeg seljaka, a njega bi oni po svom zvanju trebalo da odgajaju i poučavaju. Kako možemo imati dobrih župnika, ako ih njihova malešna plaća, kad nemaju drugih prihoda, sili, da propovijedaju samo zato, da prose od svojih župljana uobičajene pristojbe, da ne umru od gladi.« Lanza predlaže, kako smo naprijed naveli, da se smanje plaće biskupima i kanonicima i da se od toga bolje plate obični župnici. Pored toga treba da se u odgajanju od kandidata svećenika napose traži poznavanje seoske ekonomije.[6]

Svećenici u gradovima, u prvom redu biskupi i članovi kaptola, imali su pored plaće često i bogate prihode s posjeda biskupija, kaptola i crkava. Bogate su prihode imali i neki samostani, kojima je Austrija priznala sve one posjede, što su ih imali u vrijeme vladanja Venecije. Veliki su posjednici bila i neka sjemeništa, u prvom redu splitsko. Još su opstojale neke bogate zadužbine, koje su donosile, za dalmatinske prilike, velike prihode, a pri tom nije trebalo da svećenik, beneficijat, išta više radi nego da odčita jednu ili nekoliko misa na godinu. Jedna je takva zadužbina znala donositi i do 5000 forinti[7] godišnjeg prihoda, a njen beneficijat je bio obvezan na samo jednu jedinu misu na godinu. Bila je to zadužbina crkve Svetoga Kuzme i Damjana u Hvaru.

Svećenstvo, koje je sačinjavalo istaknut stalež, bilo je podijeljeno u dva dijela, i to u bogat ili imućan dio velikih eksploatatora, i siromašno svećenstvo, koje je svoj položaj nastojalo iskoristiti tako, da može živjeti. Prvi su primali velike prihode i živjeli gospodski, za njih su radile narodne mase, na teškom dalmatinskom terenu, drugi su prodavali ne samo mise i molitve, nego su se bavili i prodajom raznih stvarčica, od njih posvećenih, primali nagrade za razne molitve, tjeranje vragova, tjeranje bolesti, i toliko sličnog, u što je naročito dalmatinski zagorac vjerovao. Ovi drugi bili su narodni ljudi, živjeli su s narodom, ali mu nisu mogli dati ništa, nisu ga mogli naučiti ničemu, što bi podiglo njegovo ekonomsko stanje, jer ni sami, kako je to dobro uočio Lanza, nisu o tome ništa znali. Pored spomenutih bilo je u dalmatinskim gradovima i selima svećenika, koji su imali bolju naobrazbu, koji su materijalno bolje stajali, jer su imali t. zv. bogatije župe, t. j. bogatije vjernike, koji su bolje plaćali za razne crkvene obrede prilikom krštenja, vjenčanja ili smrti, ili su pak bili beneficijati manjih beneficija. To bi bio neki srednji stalež dalmatinskog svećenstva, koji je dao dosta i nauci i literaturi, ali se ni on nije približio narodu, nego je ušao u sklop dalmatinske buržoazije.

---

[5] »Poljički svećenici« su oni, koji su svršili bogosloviju u Prikome kod Omiša, u Poljicima.
[6] La Dalmazia Costituzionale, Zadar br. 16, 31. kolovoza 1849.
[7] Iznos navodim po usmenom obavještenju i za visinu ne mogu jamčiti.

Što se tiče muških samostana, njihovi su se članovi bavili isključivo vjerskim stvarima: čitali su mise, propovijedali, molili se, ispovijedali, vršili crkvene obrede, a tek se poneki od njih bavio naukom ili literaturom. Pored toga, kako smo prije vidjeli, mnogo je franjevaca vršilo službu župnika na dalmatinskom kopnu.

U takvim prilikama dočekalo je dalmatinsko svećenstvo godinu 1848. i prema tome se ono i moglo na nju odnositi onako, kako su mu te, u prvom redu materijalne, prilike nalagale. Biskupi i kanonici, vrlo dobro plaćeni i situirani, nisu se ničim htjeli zamjeriti onima koji su vladali, ma da su poneki od njih osjećali nacionalno slavenski. Mnogobrojno svećenstvo po dalmatinskim selima nije učinilo ništa ni za sjedinjenje ni protiv njega, ono je, kao i njihovi seljaci, ostalo izvan događaja, kao da ga se sve to i nije ticalo. Onaj srednji svećenički sloj vladao se kao i dalmatinska buržoazija, s kojom je on živio i kojoj je pripadao i po svom mentalitetu i svom položaju. To je buržoasko svećenstvo bilo u dalmatinskim gradovima, osim Dubrovnika, protiv sjedinjenja s Hrvatskom. Za to sjedinjenje bilo je naprotiv pravoslavno građansko svećenstvo odgojeno u nacionalnom duhu, dok je pravoslavno seosko svećenstvo, daleko od političkih događaja mislilo onako kao i katoličko seosko svećenstvo.

Kako su gledali dalmatinsko svećenstvo stranci, koji su u to vrijeme posjetili Dalmaciju, vidimo iz knjige Engleza A. Patona, koji je 1846. i 1847. godine boravio u Dalmaciji. »Kad bih sudio katolički kler«, kaže Paton, »po onima, koje sam ja bolje upoznao, kao dubrovačkog biskupa, opata Carraru i profesora Kalugjeru, ja bi ih visoko ocijenio; ali velik dio seoskog svećenstva nije prikladan da unaprijedi moralno i kulturno narod, radi slabih prihoda teško se tko može odlučiti da se posveti zvanju župnika u zabačenim neciviliziranim područjima. Dobro izobraženo svećenstvo mnogo bi pridonijelo, da se narod civilizira; ali s berivima od po prilici 20 l. na godinu, nastoji svećenik na indirektan način povisiti svoj prihod pristojbama.«[8]

U dalmatinsku buržoaziju računamo trgovce, na veliko i na malo, gostioničare, obrtnike (zanatlije), advokate, posjednike zemljišta i kuća i činovnike. Među te treba svakako ubrojiti, kako smo već kazali, i svećenstvo po gradovima i većim mjestima. Svi ti nisu u jednakoj mjeri bili eksploatatori radnog naroda, ali su svi bili prožeti više ili manje istim mentalitetom, tipično dalmatinsko-malograđanskim.

Najizrazitiji su predstavnici dalmatinske buržoazije trgovci i advokati i posjednici svih kategorija. Oni su pravi predstavnici eksploatatora, koji su živjeli na račun radnog naroda.

Dalmatinski trgovci ne razlikuju se ni po čemu od trgovaca po ostaloj Evropi toga vremena, a pored onih, koji su živjeli od dobitka

---

[8] A. A. Paton, Highlands and Islands of the Adriatic, vol. II, London 1849, 43. strana

između kupovine i prodaje, bilo je među njima i takvih, kakve nalazimo posvuda, gdje se narod nalazi u bijedi: profesionalnih lihvara. Bilo je lihvara i među drugim pripadnicima buržoazije, koji su nadaleko bili na glasu zbog svoje gramžljivosti i nemilosrdnog iskorištavanja, golemih kamata i upropaštavanja posjednika.

Naročit dalmatinski tip eksploatatora su posjednici, veliki i mali. U Dalmaciji, osim u bivšoj dubrovačkoj republici, nije bilo kmetskih odnosa, osim nekolicine, a nije bilo ni velikih posjednika. Temeljni tip dalmatinskih poljoprivrednih odnosa bio je kolonat. Dalmatinski kolonat nadovezujući se na stari rimski postoji još iz ranoga srednjega vijeka, a osnovni mu je tip ovaj:

Posjednik zemlje (općina, crkva, privatnik) daje kolonu na obrađivanje zemljište, već iskrčeno ili još u formi pašnjaka ili šume. Kolon, koji se u dalmatinskom govoru zove »težak«, prima zemlju. On je dužan tu zemlju iskrčiti, ako još nije bila iskrčena, obraditi je, zasijati, posaditi voćke ili vinovu lozu, i od prihoda dati posjedniku određeni dio, već prema udaljenosti ili drugih prilikama: $1/2$, $1/3$, $1/4$. Taj se odnos utvrđivao zakonom propisanim putem, obično notarskim ugovorom. U statutima pojedinih dalmatinskih komuna bio je točno ustanovljen taj odnos između posjednika i težaka. Tako je na pr. hvarski statut određivao, da težak mora u mjesecu veljači zemlju prekopati i taj posao svršiti do polovine ožujka, zatim je ponovo prekopati do blagdana svetoga Vida. Ako težak nije to izvršio, mogao mu je vlasnik tu zemlju oduzeti, a za već učinjeni rad nije mu morao ništa platiti. Povrh toga težak je morao platiti i globu od 5 malih libara, a od te je svote polovina išla komuni, a polovina vlasniku zemljišta. Tom istom kaznom kaznio bi se i onaj težak, koji je bio zatečen, da je bez gospodareva znanja uzimao plodove vinograda ili vrta. Bez gospodareve privole nije smio težak da napusti vinograd, dok je god loza živjela, a ako bi to učinio, bio bi kažnjen istom kaznom. Težak, koji bi, bez dopuštenja gospodareva, počeo da trga ili žanje, bio bi isto tako kažnjen. S druge je strane težačko pravo bilo nasljedno, ograničeno samo time, što težak nije mogao svoje kolonsko pravo na vinograd ili vrt ostaviti nekolicini, nego samo jednome od svojih sinova ili svoje braće ili svojoj ženi. Drugom nije on to smio ostaviti. Ako nije imao zakonitih nasljednika, pripadalo bi zemljište sa svim onim, što je u njemu uradio, vlasniku tog zemljišta. Da vidimo bolje, kakav je bio odnos između vlasnika zemljišta i težaka, navest ćemo kao primjer kolonatski ugovor, sklopljen 3. kolovoza 1376. između samostana sv. Nikole na otoku Visu i Ratka Radovanovića. Tim ugovorom samostan sv. Nikole daje i ustupa Ratku Radovanoviću, kao kolonu, zemlju u Dolu sv. Barbare »u ime svoje i svojih nasljednika po svom vlastitom pravu, na vijeke«, da je ima, drži, posjeduje, radi i obrađuje uz uvjet, da su spomenuti Ratko

i njegovi nasljednici dužni obrađivati cijelo spomenuto zemljište, u spomenutim granicama, po običajima i statutima grada Hvara i da daju četvrti dio dohotka spomenutog zemljišta i polja spomenutom samostanu sv. Nikole, a kad na tom zemljištu nestane loze, da zemlja prazna i slobodna ima ostati spomenutom samostanu«. To je ista formula, koja se onda upotrebljavala i dalje i u XV., XVI., XVII., XVIII. i XIX. vijeku.[9] To je jedan način, na koji se davalo zemljište, i to onaj »na vječna vremena« t. j. dotle, dok kolon ne počini koju pogrešku, zbog koje se je kolonatski odnos mogao prekinuti. Drugi je način, ako se zemljište davalo, dok loza traje. U tom slučaju, kad je loza prestala, morao je težak zamoliti dopuštenje za sađenje nove loze. Ako gospodar zemljišta ne bi dao tu dozvolu, odnos bi se razriješio.[10]

Slični su odnosi vladali u svim dalmatinskim komunama. Najstariji sačuvani kolonatski ugovor u Splitu je onaj, kojim Dujan Kasarov daje 14. travnja 1266. godine svoj vinograd u Vlačinama Draganu Radomirovom. Taj ugovor točno utvrđuje, kolik dio zemljišta mora težak zasaditi u određenom roku. Dragan Radomirov se obavezao, da će svake godine zasaditi lozom 1 i $1/2$ vretena zemlje. Ako to ne bi učinio, morao je odmah sve ono, što je dotada posadio, predati vlasniku zemlje.[11]

U splitskom je statutu bilo određeno, da je težak dužan za svaki vreten posađene loze posaditi šest sadnica maslina pod prijetnjom globe od četiri solida. Kasnije, a prije 1333. godine, bilo je to izmijenjeno tako, da je za svaki vreten vinograda težak bio dužan posaditi četiri sadnice maslina, a te su sadnice imale biti velike kao čovječji lakat. Težak nije smio u vinogradu posaditi nijedne jabuke, a druga je stabla mogao saditi u sporazumu s gospodarom zemlje.[12]

Sve dotle, dok je živjela loza, dijelio se i plod stabala (voća) na iste dijelove između gospodara i težaka, a kad bi loza uginula, tada bi, ako se ugovor nije obnovio, stabla, koja su se nalazila na zemlji, pripala gospodaru zemlje, a težak bi dobio, prema procjeni, dio, koji bi njemu odgovarao. Procjenjivala se samo vrijednost drva kao goriva.[13]

U Splitu se mogao ugovor sklopiti tako, da je težak trebao davati gospodaru ne dio godišnjeg ploda, nego stalnu svotu na godinu. Sve obaveze obrađivanja bile su onakve, kao da se davala zemlja na dio

[9] Statuta Communitatis Lesinae II. c. XXI. XXIII. XXIV: Novak G., Hvar, Beograd 1924., str. 82., 83.

[10] Novak G. l. c.

[11] Codex Diplomaticus V. 583.

[12] Statuta et leges civitatis Spalati, ed. Hanel, Monumenta Historico-Juridica Slavorum Meridionalium P. Vol. II, Zagreb 1878., str. 116., 117., 264.

[13] Statuta cit. 117 str.

ploda. Ako to ne bi težak u redu činio, morao je vratiti primljenu plaću i platiti globu od 20 solida komuni i 20 solida vlasniku. Ako nije imao odakle da plati, mogao ga je vlasnik dati bičevati.

Teži su bili uvjeti za one zemlje, na kojima su se sijale žitarice. Težak je bio dužan da obradi najmanje jedan vreten na godinu. Gospodar, koji je dao težaku zemlju na takvo obrađivanje, nije mu smio tu zemlju oduzeti, zato da je dade drugom težaku na obrađivanje, prije nego li je težak pobrao plod dviju godina. Ako je pak gospodar htio da je sam obrađuje, mogao je zemlju oduzeti težaku poslije prvog pobiranja ploda.[14] Ugovor za sijanje mogao je biti sklopljen i na duže vrijeme. Tako je na pr. 24. lipnja 1408. g. dao Antun Ciprijanov Veljku Holujevom, nastanjenom u predgrađu Splita, polovicu jednog svog posjeda, da ga obradi i na njemu sije, »na 4 sijanja i 4 žetve«, s time da mu Veljko daje četvrtinu prihoda svake godine.[15]

Ovi su kolonatski odnosi, koje nalazimo zabilježene već u XII. st., a postojali su svakako i ranije, vrijedili kroz cijelo vrijeme sve do XIX. stoljeća, pa čak i do trećeg decenija XX. stoljeća, uvijek isti. Bilo je slučajeva, ali vrlo rijetko, kad se vlasnik zemljišta obvezao, da će pomoći materijalno težaku u krčenju zemljišta.

Kako bijaše u splitskoj i hvarskoj komuni, bilo je i u korčulanskoj,[16] trogirskoj,[17] bračkoj,[18] šibenskoj i drugim dalmatinskim komunama, dakle u cijeloj mletačkoj Dalmaciji.

Bilo je vlasnika zemlje, koji su ostali još iz srednjeg vijeka, pa sve do XIX. stoljeća, a bilo je i težačkih porodica, koje su nekoliko stoljeća obrađivale istu zemlju, uvijek kao koloni. Prema tomu bilo je porodica, koje su stoljećima eksploatirale težake, čak članove iste porodice, a da pri tom nisu radile upravo nikakav posao, nego im je jedina briga bila, da primaju godišnji prihod i da paze, kako ih težak ne bi u dijelu prihoda prevario. Zato su slale kod berbe ili žetve straže, koje su strogo pazile, ne samo da gospodar zemljišta dobije dio, koji mu je bio ugovorom osiguran, nego i da dobije dobru vrstu grožđa, da ono bude u redu zgnječeno i t. d.

Druga vrsta posjednika zemljišta bila je u unutrašnjosti Dalmacije, koja je došla pod tursku vlast na kraju XV. ili na početku XVI. stoljeća. Tamo su svi težaci postali kmetovi turskih feudalaca, većih ili manjih. A kad je Venecija počela u XVII. stoljeću ofenzivni rat na Turke u Dalmaciji i stala osvajati njihove krajeve, dok konačno nije

[14] Statuta cit. 137.
[15] U državnom arhivu u Zadru: Splitski arhiv, Bastardelus D., f. 237 r.
[16] Statuta et leges civitatis Curzulae, ed. Hanel, MHJSM I. str. 45.
[17] Statut i reformacije grada Trogira, priredio J. Strohal, Monum. HJSM. X. Zagreb, 1915., 79., 80., 185., 235. str.
[18] Statuta et reformationes insulae Brachiae, MHJSM. XI, Zagreb 1926., 20., 21. str.

dobila cijelu Dalmaciju do granica današnje Bosne i Hercegovine, turski su posjednici pobjegli i ostavili zemlju, koju je onda Venecija razdijelila među borce, Dalmatince. Pri toj diobi uzela je ona kao mjerilo 2 padovanska campa (1 i ¼ jutra). Onima pak, koji su se naročito istakli u borbi ili su inače bili zaslužni za mletačku stvar, dala je država više. Svi su se ti nazivali »graziati« — nadareni. Ti su nadarenici morali davati državi 1/10 prihoda dobivenog zemljišta. Ali kako su oni živjeli u gradovima i mjestima na obali, i nisu ni mogli ni htjeli obrađivati sami ta zemljišta, to su ih davali na obrađivanje dalmatinskim zagorcima, koji su onda za njih plaćali desetinu državi i k tomu još vlasnicima jedan dio prihoda, već prema ugovoru. Taj je dio iznosio 1/3, 1/4, 1/5, ili 1/6 prihoda, prema udaljenosti zemljišta. Nastajao je dakle ovdje kolonatski odnos, a »graziati« su primali prihode, za koje nisu upravo ništa radili. Težak, kolon, morao je snositi sve troškove obrađivanja zemljišta, sađenja, sijanja i t. d. i imao dvije obaveze: prema državi 1/10 i prema nadareniku po ugovoru. Ovdje je nastala neka vrsta feudalnog odnosa: graziati su bili feudalci, a težaci — koloni njihovi kmetovi.[19] Pored takvih bilo je na posjedima, koje je Venecija kasnije dobila od Turaka (Acquisto nuovo) i takvih seljaka, koji su dobili zemljište za svoje zasluge u ratu i sami ga obrađivali. Kako se pak događalo, da su oni ta zemljišta zalagali i prodavali, a onda ostali siromasi, izdan je 25. travnja 1756. t. zv. zakon Grimani, koji je zabranjivao takvo prodavanje.[20] Ali je taj zakon, kao i mnogi venecijanski zakoni ostao samo na papiru, i malo ga se tko držao. Godine 1806. ukinula je francuska vladavina u Dalmaciji taj zakon i dala punu slobodu raspolaganja zemljištem, a to je tek onda dovelo do potpuno slobodnog zalaganja i prodavanja zemljišta, zbog čega su mnoga zemljišta došla u ruke lihvara.

Posjednici, veći i manji, živjeli su u dalmatinskim gradovima i većim mjestima, oni su zapravo bili klasa, koja je vodila. Jedni su od njih pripadali starom komunalnom plemstvu, koje je francuska vlada ukinula, drugi su pripadali starim »građanima« (cittadini) po dalmatinskim komunama. Poslije odlaska Francuza nije se austrijska vlada nikako žurila da prizna plemstvo ranijim plemićima, nego je odredila da svaki od njih treba da pridonese dokaze o svom plemstvu i svom imovinskom stanju. Za priznanje plemstva tražila se osim toga, za tadašnje dalmatinske prilike dosta znatna svota novaca. Ali kako plemstvo nije donosilo nikakav naročit položaj, jer stare, od Francuza ukinute komune, nisu bile obnovljene, nego je Dalmacija bila upravno razdijeljena po uzoru ostale Austrije, nisu se nekadašnji plemići pojedinih dalmatinskih komuna nikako žurili, da tu potvrdu plemstva traže,

[19] Petter, Dalmatien, 1., 114.
[20] Legge agraria, publicirao Cattalinich u Storia della Dalmazia, III, Zadar, 1835.

i razmjerno ih je bilo vrlo malo, koji su to učinili. Ali su ti plemići ipak zadržali svoje stare posjede, a Austrija je, kao i Francuska, ostavila stari kolonatski sistem zbog toga, što se to smatralo kao slobodan ugovor između vlasnika zemljišta i težaka.

Još za francuskog vladanja nestalo je u Dalmaciji razlike između nekadašnjih plemića i »građana«. I jedni i drugi, nalazeći se u istom odnosu posjednika prema onima, koji posjeda nisu imali, i koji su obrađivali tuđu zemlju, imali su iste interese i brzo su bili posvuda u Dalmaciji smatrani za istu klasu (»signori«, »šjori«). Oni su sada, t. j. poslije 1815. godine, preuzeli vlast u novoosnovanim općinama i zajedno su sa svećenstvom u gradovima i većim mjestima imali glavnu riječ.

Dalmatinski posjednici XIX. stoljeća nisu dakle nikakva feudalna gospoda. Kako smo gore kazali, bilo je i među njima, u doba mletačkog vladanja onih, koji su to donekle bili. Francuska je vladavina sve to izbrisala, a Austrija nije obnovila. Dalmatinski je posjednik najmodavac, a težak (kolon) najmoprimac, prvi je vlasnik zemljišta, drugi radnik na tuđem zemljišta, koji za svoj rad prima određen dio prihoda. Po svom mentalitetu, po svom gledanju na društvo, dalmatinski su posjednici izrazito buržoaski orijentirani.

Dalmatinski su posjednici — kako rekosmo — bili u gradovima i većim mjestima klasa, koja je vodila, ali nije ništa radila, a imala je, već prema svojim prihodima, više ili manje udoban život, uvijek u granicama i prilikama Dalmacije i njena životnog standarda. Oni su mogli svoju djecu školovati, i slali su ih u škole, koje su ih odgajale u talijanskom duhu, zanosile za talijansku literaturu i kulturu uopće. I oni sami, u svojoj vječnoj dokolici, mnogo su čitali talijanske knjige i časopise, i oduševljavali se za talijanski jezik i talijansku kulturu. Mnogi od njih slali su svoju djecu i na sveučilišta u Italiju, ponajviše u Bolognu i Padovu.

U takvim prilikama postao je talijanski jezik, upravo zaslugom tih posjednika i njihove djece, jezikom, kojim se govorilo u javnosti, propovijedalo u svečanim propovjedima u dalmatinskim crkvama. To je dovelo dotle, da su i oni, koji su hrvatski ili slavenski osjećali, poznavali književno samo talijanski jezik. Tako se moglo dogoditi, da su pisani talijanskim jezikom čisto hrvatski i slavenski listovi, kao dubrovački »L'Avvenire« i »L'Incerto«, zatim listovi miješanih nacionalnih osjećaja, kao »La Dalmazia« i »La Dalmazia Costituzionale«, a i službeni »La Gazzetta di Zara«, i da su oni na talijanskom jeziku branili mišljenja, koja su bila hrvatska ili slavenska.

Sva ta buržoazija bila je daleko od naroda i njegovih interesa. Mnogi su od njih, istina, zastupali u javnosti liberalne ideje, mnogi su od njih isticali, da je potrebno pridignuti narod, koji je zaostao, no sve je to bilo samo na površini. Ali ono bitno, t. j. socijalni i materijalni interes naroda, njegovo emancipiranje od posjednika prema načelu, da je zemlja onoga, koji ju obrađuje, bilo je njima daleko i nikad se nitko od njih nije sjetio, da oni svi eksploatiraju siromašnog radnika-seljaka i da žive na njegov račun, a sami tome ništa ne pridonose.

Uz ove treba još spomenuti i vlasnike lađa za prijevoz putnika i robe, ako nisu sami vršili taj posao, i vlasnike velikih mreža (trata). Vlasnici velikih mreža bili su ujedno i vlasnici lađa, koje su se upotrebljavale za ribolov na srdjele i skuše. Ovi su uzimali kao vlasnici mreža i lađa polovinu ulovljene ribe, a druga polovina dijelila se među družinu, koja se redovno sastojala od 14 do 18 ljudi. Rad takve družine bio je vrlo naporan. Trebalo je najprije spremiti luč za svijetlo pri ribolovu i za to nasjeći borovine u borovim šumama, tu borovinu ispiliti i iscijepati, trebalo je prostirati mreže, više puta sate i sate veslati teškim i dugim veslima, konačno mrežu vući, i za to hodati noću, uz najveći napor, većinom po oštrim hridinama. A za taj trud dobivao je pojedini ribar samo dvadeset i osmi ili trideset i četvrti dio ulovljene ribe. Vlasniku mreže pripala bi polovina sve ulovljene ribe, i pri tom nije morao ništa raditi nego je mogao mirno kod kuće spavati, a pogotovu nije sudjelovao svojim radom u sječenju goleme količine borovine, i njenju piljenju, cijepanju i prijenosu na svićaricu, i t. d. Ako je pak sudjelovao u lovu, on je to činio ili kao »parun«, t. j. upravljao je lovom iz »levuta« (glavne lađe), ili kao »svićar«, t. j. tražio je ribu. Za taj posao dobivao je on još, povrh svoje polovine cijelog lova, i dio »svićara«, jer je »parun« imao nekoliko dijelova, a »svićar« isto tako. Ti vlasnici mreža znali su, naročito u Visu i Komiži, zaraditi goleme svote, dok su članovi družine ostajali uvijek siromasi, mnogo puta gladni, naročito za zimskih mjeseci, kad se nije lovio »veliki lov«.

U dalmatinsku buržoaziju ubrojili smo i obrtnike: kovače, drvodjeljce, graditelje brodova (kalafate), zidare, brijače, postolare, ukratko sve zanatlije. Oni su se uvijek isticali; u nekim su mjestima zvani i »artisti«, htjeli su se oštro izdići iznad naroda i udaljivali su se od naroda. Da to što više pokažu, oni su upravo nastojali da uvijek govore pokvarenim venecijanskim dijalektom, odvajajući se i time od narodne mase. Taj odnos zanatlija prema širokim narodnim masama ostao je u Dalmaciji sve do XX. stoljeća. Ti obrtnici bili su redovno i pismeni ljudi, tek taknuti ponekim štivom, ali uvijek ponosni, što ne pripadaju narodu, nego su nešto bolje od narodne mase. Oni su i bili glavna potpora dalmatinskoj buržoaziji. U tom duhu odgajali su se i njihovi šegrti, ponosni, što će jednog dana biti nešto više od narodne mase, od seljaka i običnih radnika.

II.

EKONOMSKE PRILIKE U DALMACIJI PRED 1848. GOD.

Poljoprivreda — stočarstvo — ribarstvo — ekonomske prilike — ceste — putovi — izvoz i uvoz kopnom i morem — pasivnost Dalmacije — bijedno stanje dalmatinskog naroda — brodarstvo — konkurencija Trsta i parobroda — prilike dalmatinskih mornara

Najbrojnija klasa dalmatinskog pučanstva bili su težaci po gradovima i većim mjestima, seljaci, po koji vrlo rijedak radnik stručnjak, malobrojni nestručni radnici po gradovima, mornari i ribari. Od svih njih smatrala je buržoazija seljake i težake za najniže. Buržoaska je klasa upravo prezirala težake i seljake uopće. Seljak (talijanski »contadin«) bio je sinonim prostote i niskog staleža. Njega je sve do XX. stoljeća smatrao i lučki radnik kao nižeg od sebe. Ali seljak je ipak u sebi bio ponosan, prožet smislom za rad, za čestitost, poštenje i sve ono, što zdrava narodna duša osjeća kao dobro i plemenito. Svejedno je li bio težak na tuđem zemljištu ili vlasnik svoga zemljišta, kakvih je također bilo, iako u manjem broju, on je smatrao svoj rad ne samo za svoju dužnost, nego mu je pristupao s ljubavlju. Mnogoga je od njih mučilo to, što je od godine do godine morao davati polovinu, trećinu ili četvrtinu svog rada i svog znoja gospodaru zemljišta, koji je u gradu ili varošici ljenčario i samo čekao, da mu težak donese dio prihoda, što mu je prema ugovoru pripadao. Malo je bilo težáka, koji su to činili, a da nisu pri tome bili prožeti mržnjom prema tim gradskim ili varoškim gotovanima, malo je bilo težaka, koji nisu kipjeli od bijesa, kad bi se vlasnici zemlje ili njihova djeca pojavili na zemljištu, njegovim radom i znojem obrađenom, da se nažiju slatkoga grožđa ili drugog voća, za koje su težaci cijelu godinu, po buri i zimi, po kiši i žestokom dalmatinskom suncu, radili, s najtežim naporom, kakav može da traži ona dalmatinska, teška i tvrda zemlja.

Između težaka i vlasnika zemljišta bio je nepremostiv jaz, koji je stoljećima trajao. Težak je sve to snosio, jer drugog izlaza nije bilo. ili će tako raditi i mučiti se cio život ili ne će imati ni komadića zemlje, da prehrani sebe i svoju porodicu. Zvao se taj vlasnik crkva ili komuna, bio to koji privatnik ili tko mu drago, bilo je svejedno, način je bio isti, jednako se grabila korist od težaka. Koje onda čudo, ako

je poneki seljak kušao da zakine svoga gospodara zemlje za koji kilogram grožđa ili smokava, pšenice ili kukuruza? A uza sve to, uza sav svoj preteški položaj, težak je radio, popravljao svoju zemlju, što je više mogao, povećavajući tako ne samo svoj prihod, nego i prihod onoga, koji nije ništa radio.

Nepismen odreda, nije taj seljak poznavao nikakve literature, nikakve umjetnosti, osim svoje narodne, svojih narodnih pjesama i pripovijedaka o hajducima, o svojim običajima i svojim junacima. Kod njega se nabralo ono dragocjeno blago, koje nazivamo narodnom pjesmom i narodnom pripovijesti, narodnom nošnjom i narodnim vezom. U tome je on nalazio oduška svojim duhovnim potrebama, u siromašnim svojim kućama, kolibama, na širokim poljima, na dalmatinskom suncu i moru. Kod njega će opat Fortis, prolazeći Dalmaciju, naići na divnu pjesmu o Hasanaginici, od njega će naučiti i Tommaseo i Carrara ono najljepše u poeziji, što je Dalmacija dala, kao što je od njega uzeo i vlastelin hvarski Lučić svoju krasnu pjesmu »Jur nijedna na svit vila«. Pa ipak, dalmatinski je težak i seljak ostajao kroz vjekove daleko od plodova napretka, jer se za nj nije brinuo skoro nitko, osim rijetkih pojedinaca, koji su bacali na papir nekoliko fraza i deklamacija o tome, kako bi trebalo taj narod prosvijetliti.

Iste prilike, socijalne i ekonomske, kao kod težaka i seljaka, bile su i kod dalmatinskih ribara, koji nisu bili vlasnici velikih mreža i lađa. Zapravo je pravih ribara u Dalmaciji bilo, a i danas ih ima vrlo malo. Ribari, koji pripadaju družinama velikih mreža, većinom su seljaci, težaci, koloni, koji ljeti postaju članovi družine. A i oni, koji vuku zimske mreže, i ti su redovito bili i jesu upravo najsiromašniji težaci, koji na taj način naknađuju ono, što im zemlja ne može da pruži za prehranu njihovih porodica. Ribara, koji su samo ribari, a nisu ujedno i vlasnici mreža, bilo je, kako rekosmo, a i danas je tako, vrlo malo, da ima čitavih primorskih mjesta, gdje ih nikako nema.

I pomorce treba podijeliti u dvije klase: u brodovlasnike i mornare. Između brodovlasnika treba razlikovati one, koji su samo vlasnici brodova, a nisu ujedno i kapetani i one, koji sa svojim brodom plove, njim zapovijedaju i upravljaju. Prvi su samo kapitalisti, drugi zanatlije, ali i jedni i drugi, osim vlasnika malih lađa, pripadaju buržoaziji i po načinu eksploatacije mornara i njihove snage, i po načinu mišljenja, i po društvenim vezama. Oni su vlasnici lađe, a svi ostali: t. j. kapetan, koji nije ujedno i vlasnik, i mornari primaju od njih plaću za svoj povremeni rad: za jedno ili više putovanja neke lađe. Bilo je u Dalmaciji mnogo mornara, koji su bili pravi proleteri i živjeli su samo od svoga mornarskog posla, a bilo ih je po manjim mjestima, koji su bili i težaci i mornari. I brodovlasnika, i mornara, i kapetana bilo je u to doba najviše u Boki Kotorskoj i u Dubrovniku. Boka je 1852. god. imala 60 lađa duge plovidbe (nava, barka, brikova, škuna),[1] na kojima je bilo svega preko 1500 mornara.

1) Novak G. Naše more Zgb 1932, 254 str.

Tvorničkih radnika Dalmacija do 1848. godine nije skoro ni poznavala, jer u Dalmaciji i nije bilo tvornica osim tvornice maraškina u Zadru. U radnike računamo nosače i lučke radnike i još neke, koji su radili u predionicama konopa, u mastionicama i sličnim radionicama, zatim rudare u Siveriću i radnike u solanama na Pagu. Svih je tih bilo vrlo malo. Amo ubrajamo i one malobrojne najamne radnike na poljima i sluge kod bogatijih posjednika i svećenika.

Činovnike toga vremena ne možemo ubrojiti u radnike, jer su oni bili prožeti buržoaskim duhom, jer sebe nisu smatrali radnicima i držali bi čak za uvredu, kad bi ih netko nazvao tim imenom. U tome su bili svi jednaki, od dalmatinskog namjesnika pa do posljednjeg podvornika. Svi su oni bili pripadnici cesarsko-kraljevske birokracije i postupali su sa seljacima i s narodom uopće na najgrublji, nedostojan i superioran način, smatrajući sebe vlašću i gospodom.

Tako je narod, dakle devedeset postotaka dalmatinskog stanovništva, bio dubokim jazom odijeljen od buržoazije, prožet mržnjom na sve te eksploatatore, koji su od njega samo crpli plodove njegova rada, a nisu mu pružali upravo ništa. To i jest razlog, što narod 1848. godine nije nimalo sudjelovao u javnom životu, što ga se nimalo nije ticalo ono, šta je buržoazija radila. Nitko nije pitao narod, hoće li se pridružiti Hrvatskoj ili ne, Italiji ili ne, ostati autonoman ili ne. A da su ga tada i pitali, ne bi on ni mogao ni htio odgovoriti.

Ekonomske prilike u Dalmaciji bile su u XIX. stoljeću prije 1848. a i 1848. godine vrlo slabe. Ali te loše prilike nisu pogađale ni činovništvo, ni visoko svećenstvo, ni trgovce, ni zanatlije, dakle od njihovih je posljedica bila očuvana buržoaska klasa stanovništva. Težina lošeg ekonomskog stanja Dalmacije padala je svim teretom na narodne mase.

Zemlja se u Dalmaciji obrađivala onako, kao i u srednjem vijeku, a kad se k tome doda njena relativna slaba plodnost, onda je golem rad utrošen u vrlo slab prihod. Ima u Dalmaciji plodnih krajeva, ali ti su mali, usporedimo li ih s golemim prostorima, gdje treba utrošiti vrlo mnogo truda, da se dobije vrlo malo ploda. Od cjelokupnog zemljišta Dalmacije u to je vrijeme tek 18% bilo zasađeno ili obrađeno, od toga 10% žitom, 2.05% vinovom lozom, a ostalo raznim i miješanim kulturama. Tko pozna mnoga dalmatinska polja, vinograde ili maslinike, koji su stvoreni samo tako, što se pokupilo kamenje i sabralo tek nešto zemlje, da se na njoj posadi loza ili neka druga kultura, shvatit će, koliko je neznatan postotak od tih 18% kultiviranog zemljišta doista prvoklasan. Ali iz toga i takvog zemljišta dalo bi se stvoriti kud i kamo plodnije i unosnije tlo, da je u tu kulturu bilo uneseno bar nešto malo više znanja. Kolonatski sistem, o kom

[1] Novak G., Naše more, Zagreb 1932., 254. str.

smo govorili, uvelike je škodio tom napretku, jer se mnogi kolon nije dosta brinuo za zemlju, koju je obrađivao, kad je znao, da ona nije njegova i da od njena ploda treba dati jedan dio vlasniku zemlje, a mnogi drugi, jer je morao računati, da će je samo kraće vrijeme uživati. To je naročito vrijedilo za zadarske zemlje i zemlje zasijane žitaricama, koje su se davale samo na kraće rokove na kolonat. Pored toga kolonatski je odnos bio štetan i zato, što je mnogi kolon, hoteći da dade što manje vlasniku zemljišta, brao često potajno grožđe i voće, koje još nije bilo dozrelo, pa zato ono i nije moglo biti dobro za prodaju. Često je kolon bio zatečen ili prijavljen, pa je dolazilo do sukoba s gospodarom zemljišta i do raskida ugovora, a to je sve donosilo i troškove i mnogo štete.

Dalmacija je četrdesetih godina devetnaestog stoljeća proizvodila, prosječno, svega zajedno 848.845 hl žitarica i sočivica, i 1230 hl krumpira. Iz Dalmacije je izvezeno na godinu poprečno 12.300 hl žitarica, pa je prema tome ostajalo za domaće potrebe 837.774 hl. U to je vrijeme Dalmacija brojila 400.000 stanovnika, tako da je na svakog stanovnika Dalmacije otpadalo 2 hl i 9 litara na godinu. Kako se u to vrijeme u Dalmaciju uvozilo 184.500 hl žitne hrane, na svakog je stanovnika dolazilo svega zajedno 2 hl i 55 litara žitne, mahunaste i krumpirove hrane na godinu, dakle 0,7 litre na dan. Koliko je to i inače malo, pogotovu je to malo u zemlji, u kojoj je mesna hrana bila velika rijetkost, pa je bilo malo porodica, osim u gradovima, koje su mogle nabaviti mesnu hranu i jedamput na mjesec.

Da se još bolje uoče tadašnje dalmatinske prilike, navest ćemo još, koliko je hektolitara otpadalo na pojedine žitne ili mahunaste vrste. Tako je u to vrijeme dobiveno godišnje: 101.475 hl pšenice, 34.055 hl raži, 307.500 hl ječma, 45.510 hl zobi, 61.500 hl pira, 24.600 hl sočivica, 180.810 hl kukuruza i 72.570 hl proje.[2]

Službena statistika za 1845. i 1846. godinu daje nešto drugačije brojke i nešto drugačiji omjer. Navest ćemo dio tih statistika, ma da ni jedna ni druga nisu realne, nego su daleko pretjerale, t. j. prikazale su stvar bolje, nego je doista bila. Prema toj statistici bio je 1846. godine u Dalmaciji ovaj prirod: 129.765 hl pšenice, 17.220 hl raži, 27.675 hl zobi, 87.330 hl kukuruza, 57.810 hl proje i sirka, 1845 hl heljde, 553 hl graha, 3.075 hl boba, 6.826 hl graška, 1230 hl leće, 10.455 hl krumpira, 16.605 hl repe i 241.695 hl ječma. Godina 1845. bila je nešto bolja i dala je: 135.915 hl pšenice, 19.065 hl raži, 22.755 hl zobi, 165.247 hl kukuruza, 65.805 hl proje i sirka, 7.995 hl heljde, 984 hl graha, 4.489 hl boba, 6.580 hl graška, 1.845 hl leće, 19.680 hl krumpira, 27.675 hl repe i 210.330 hl ječma.[3]

[2] Petter, Dalmatien I, 117. — Gornji su podaci iz »Österr. Lloyd« i izneseni u Gazz. di Zara, 1844. 24. listopada.

[3] Petter, o. c. 118.

Da je sve to samo nabačeno i izmišljeno, a da mnogo toga i nije bilo, piše Petter, koji je Dalmaciju ne samo proputovao, nego u njoj godinama živio. On kaže, da je pretjerano, što se tu navodi za zob, jer »u Dalmaciji hrane konje samo sijenom; ječam je rijedak obrok. Isto tako ja ne vjerujem, da se u Dalmaciji dobilo 1845. g. 13.000 Metzena (t. j. 7.995 hl) heljde. Na moru i na otocima zemljište je za ovu vrstu žita presuho i ja nisam vidio nigdje nijedno polje zasijano heljdom, ma da sam proputovao cijelu zemlju od Zadra do Knina i od Knina do Budve.«[4]

Dalmacija je proizvodila oko 1,100.000 hektolitara vina godišnje, (1845. god. 1,095.172 hl vina) i 17.000 kvintala ulja (1846. god. 17.150). Ako tome dodamo, prema službenoj statistici, još 7500 kg mliječnih proizvoda, spomenuli smo uglavnom sve, što je Dalmacija proizvodila, koliko se tiče hrane. Kako rekosmo, službena statistika nije nipošto točna, nego je uvijek prikazana više od onoga, što je bilo. Ona se sastavljala prema usmenom izvještaju pojedinih seoskih glavara.

Primorski dijelovi Dalmacije, a napose otoci, zapravo samo ona mjesta na otocima, koja su uz more, mogla su poboljšati svoju hranu, naročito u ljetnim mjesecima i to ribolovom. Toga u dalmatinskom Zagorju nije bilo, i ono se uvijek slabo hranilo, a često je i gladovalo.

Kad se uzme u račun, da je jedno jutro u Dalmaciji poprečno davalo 348 litara priroda, jasno je, kako je mršavo rodila žitom dalmatinska zemlja i kako je stajala dalmatinska poljoprivreda.[5]

Dalmatinska je zagora mogla lako uvoziti žito iz Bosne, ali se to nije događalo ili samo vrlo rijetko, jer dalmatinski zagorac nije imao čime da kupi žito.

Ako je stanje bilo uvijek teško, ono je u vrijeme nerodice bilo katastrofalno. Dalmatinski zagorac, a ni primorac nisu poznavali spremanje zimnice, dok je hrvatski seljak to dobro znao. U Dalmaciji nije se spremala kisela repa ni kiseli kupus, a na spremanje krumpira za zimu nitko nije ni pomislio. Ono malo krumpira prodalo bi se vrlo rano, za podmirenje raznih hitnih potreba.

Dalmatinskom je zagorcu jedina nada bila njegova sitna stoka. Ona mu je davala mlijeko, vunu ili kostrijet, a onaj, koji je mogao kupiti soli, solio je njeno meso za zimu. Na žalost dalmatinski zagorac, a ni primorac nije uzgajao stoku racionalno, on nije bio stočar, nego samo pastir. On nije poznavao ništa, što podiže stočarstvo. Volovi i krave bili su mu potrebni u prvom redu za oranje. Nije poznavao ni uzgoj krmnog bilja.[6]

---

[4] Petter, o. c. 119.
[5] Ibid. 122.
[6] Ibid. 127.

Zagorski seljak pravio je i sir, ali taj je bio načinjen na najprimitivniji način, pa je prema tome služio samo za domaću potrošnju. Kud i kamo bolji sir pravio se na dalmatinskim otocima Pagu, Ižu, Braču i drugima.

Koze i ovce naknađivale su dalmatinskom seljaku ono, što on nije dobivao od mršave dalmatinske zemlje. Ali pored svega velikog broja tih domaćih životinja nije on od njih crpao onu korist, koju bi bio mogao, da je znao s njima racionalno postupati.

Za 1849. godinu imamo podatke o broju sitne i krupne stoke u Dalmaciji. Te je godine bilo u cijeloj Dalmaciji 4964 bika, 58.623 glave telaca i volova, 36.201 krava, 30.525 svinja, 781.000 ovaca i 403.430 koza.

Ovce i koze bile su za dalmatinskog seljaka i pastira izvanredno važne ne samo zbog mlijeka, sira i mesa, nego i zbog odijela, proizvodnje užadi, mjehova, opanaka i kože. Dalmatinski seljak nije u to vrijeme uopće pravio sebi drugo odijelo nego od domaće predene vune i kostrijeti. Ma da se kostrijet uzimala samo za vrlo grube haljine, ona se mnogo upotrebljavala za predenje i pravljenje vreća, užeta i i sl., a ima vrsta užeta, kao na pr. ona, kojima se vežu mjehovi za mast ili za vino, gdje se još i danas upotrebljavaju samo »zavuze« od kostrijeti, kao što se još i danas mnogo pletu čarape od kostrijeti.

Kad uzmemo u račun, da je Dalmacija četrdesetih godina XIX. stoljeća imala 400.000 stanovnika, onda je otpadalo na svakih 100 stanovnika 195 ovaca i 101 koza. Ta velika količina stoke sitnog zuba hranila se po prostranim dalmatinskim pašnjacima. No na mnogim takvim pašnjacima mogla je samo ovca i koza s teškom mukom između kamena obrstiti koji zeleni list. Ali tako velik broj sitne stoke značio je veliku nevolju za dalmatinske šume, jer su koze brstile mlada stabla, uništavale ih i tako priječile porast šume.

Već je Dandolo nastojao da poveća broj ovaca, a suzbije gojenje koza, upravo zbog toga, što koze uništavaju mlado stabalje. On je zato uveo travarinu. Ali to nije pomoglo stoga, što koze mogu lakše uspijevati nego ovce i u najkrševitijem kraju, jer se popnu onamo, kamo ovce ne mogu, zatim one daju i više mlijeka od ovaca, (jedna dalmatinska koza daje do 2 l mlijeka na dan), a napokon njihova je koža podesnija za mjehove, jer je veća i jača od ovčje.[7]

---

[7] Još 1923. god., dakle 75 godina iza vremena, o kom mi govorimo, imala je Dalmacija istu nevolju, što se tiče koza. Ma da ih je tada bilo 230.896, dakle za 174.000 manje, svejedno su one bile uvijek velika nevolja za šume. I tada se dakle u punom XX. stoljeću, piše: »O gojidbi koza nerado se govori, jer korist, što je pojedinci imaju od nje, daleko nadmašuju štete, što ih općenitost trpi radi držanja koza«. (Stanko Ožanić, Poljoprivreda u »Dalmacija« — Spomen-knjiga, Split 1923. 147. str.)

Kako smo već kazali, volove su držali u prvom redu zbog tegljenja, a jednako i krave. Goveda su bila vrlo loše kvalitete, obično sitne buše, a i kravlje mlijeko nije bilo dobro zbog loše hrane. Stoga mljekarstva u Dalmaciji nije uopće bilo.

Ako bi se gledalo na broj 22.006 ždrebadi, konja i kobila, koliko ih je Dalmacija tada imala, moglo bi se pomisliti, da je ona loše stajala, što se tiče tegleće marve; no kad se zna, da su to sve bili slabi i nevoljni konji, loše hranjeni, onda se prilike čine očajne. Nedostatak konja zamjenjivali su volovi, mule i magarci. Tada je u Dalmaciji bilo 6.089 mula i 15.854 magarca. Još danas ima na dalmatinskim otocima varošica, gradića i sela, gdje nema ni jednoga konja. Uzrok je u prvom redu taj, što se mule, a pogotovu magarci zadovoljavaju najlošijom travom.

Da se vidi velika razlika između stočarstva četrdesetih godina u Dalmaciji i onoga, koliko bi joj bilo potrebno, navest ćemo, da je 1923. god., kad su se još uvijek osjećale posljedice prvoga svjetskog rata, u kojemu je uginulo i pobijeno mnogo dalmatinske tegleće marve, bilo u Dalmaciji 26.678 konja ,i ti su bili kud i kamo bolji, jači i ustrajniji od konja iz četrdesetih godina prošloga stoljeća, jer se od 1858. godine počelo u Dalmaciji provoditi križanje s arapskom i turskom pasminom. Te je godine bilo u Dalmaciji 28.268 magaraca, skoro za 8.000 grla više nego 1890. godine, a za 12.414 više nego četrdesetih godina. Slično je i s mazgama, kojih je 1923. godine bilo u Dalmaciji 8.412, dakle oko 2.300 više nego ih je bilo četrdesetih godina prošloga stoljeća.

Godine 1848. i 1923. bio je broj teladi, volova, krava i bikova otprilike isti (1848.: 99.788 — 1923.: 100.716), ali velika razlika u vrsti, jer je od 1869. godine nastojala austrijska vlada unaprijediti govedarstvo u Dalmaciji, te je zbog toga uvodila u Dalmaciju plemenite pasmine i osnovala 1894. godine postaje za oplemenjivanje krava najprije meltalskom i algavskom pasminom,[8] a onda gornjointalskom. Godine 1848. upotrebljavale su se i krave za tegljenje, dok se to 1923. godine rijetko događalo.

Iz toga vidimo, kako je malo značio broj stoke prema onome, što je trebao i što je mogao značiti. Glavni je uzrok tome bilo potpuno zanemarivanje dalmatinskog naroda, potpuna nebriga buržoazije za narodne mase. Buržoazija nije uviđala, da treba podići narodnu prosvjetu i narodno gospodarstvo, i oslanjala se u prvom redu, ako ju je plaćala država, na državnu kasu, a ako nije, zadovoljavala se onim, što je imala.

Bilo je među tom dalmatinskom buržoazijom pojedinaca, koji su vidjeli zaostalost dalmatinskog naroda, koji su, kao Lanza, pisali o

[8] Ožanić, o. c. 145.

tome, šta bi trebalo da se uradi, ali uradilo se dotada nije ništa. A ipak su po ostaloj Evropi poljska privreda i stočarstvo stalno napredovali.

Da nam ekonomska slika Dalmacije tih godina bude jasnija, potrebno je da navedemo, pored onoga, što smo spomenuli, još i ribarstvo.

Mi nemamo pregleda, koliko se ribe ulovilo tih godina u cijeloj Dalmaciji, jer za to nismo mogli naći podataka. A da i ima podataka, oni ne bi mogli nikako biti točni, jer se u mnogim mjestima lovila riba, a nikom se o tom nije izvješćivalo. O lovu na malo nije nikada mogla biti vođena neka statistika, a i lov na veliko mogao je da bude bilježen samo na osnovu soljene ribe i izvezenih količina, ako su se carinile.

Popis ulovljene ribe u cijeloj Dalmaciji počinje mnogo kasnije, kad su se za to brinule trgovačko-obrtničke komore. Tek 1857. god. počela je splitska trgovačko-obrtnička komora da sakuplja podatke, ali je to išlo vrlo sporo i netočno. Na taj način je splitska-trgovačko-obrtnička komora izdala »aproksimativni pregled ulovljene ribe« za četiri godine, 1857.—1860. i to samo za teritorij, koji je njoj pripadao, dakle za kotare Split, Trogir, Makarsku, Omiš, Vis, Hvar, Brač i Metković. Kako se između 1840. i 1860. god, nije ništa promijenilo ni u načinu lovljenja ribe, ni u načinu konzerviranja, ni u bilo čemu, ovaj nam pregled može služiti i za vrijeme, o kome govorimo. Na žalost nije komora to iznijela u količinama, nego u vrijednosti, u forintama. Kako se tu radi o raznovrsnoj ribi, to nam globalna vrijednost ne daje uvid u stvarnost. U te četiri godine ulovilo se u spomenutim kotarima ribe 532.427 forinti ukupne vrijednosti, i to je podijeljeno ovako:

Omiš	2.620	for
Trogir	8.950	„
Makarska	23.989	„
Brač	26.112	„
Split	29.902	„
Metković	32.185	„
Hvar	124.119	„
Vis	284.550	„
Ukupno . . .	532.427	for[9]

Kako se iz toga vidi, sam je Vis dobio više od svih drugih kotareva zajedno. Odmah ćemo spomenuti i to, da ostali kotari na jugu i sjeveru ovima ni izdaleka nemaju takav ribolov kao Vis. Iza Visa

[9] Vojnović Constantino, Cenni statistico-economici sul circolo di Spalato con speciale riguardo al quadriennio 1857—1860. Split 1864., 92. str., tabla 19.

dolazi Hvar, a onda u daleko manjim količinama ostali. U svim je kotarima ulovljeno najviše srdjela, skuša, lokarda, a onda u daleko manjim količinama girica, palamida i druge ribe. U kotaru Metković nijesu se lovile srdjele, ni skuše, ni lokarde, ni inćuni, nego jegulje, cipli i manja riba. Još 1856. godine bilo je u srednjoj Dalmaciji svega samo 355 ribarskih lađa, od toga 216 na Hvaru i Visu. U oba ova kotara bilo je svega 965 ribara. Po tome je jasno, kako se malo pažnje obraćalo na ribarstvo. Prije toga bilo je ipak u Visu i Komiži više lađa i više trata. Prema službenom »La Gazzetta di Zara« bilo je 1844. godine u Komiži 119 »vojga« i 51 trata.[10] U Komiži je bilo oko 200 ribarskih lađa i lađica, a u Visu oko 125. Godine, koje su iza toga došle, bile su vrlo slabe za ribarstvo, i broj se i lađa i mreža uvelike smanjio.

Godine 1847. piše »La Dalmazia«, 12. kolovoza, dakle u doba, kad je već glavni ljetni ribolov pri kraju: »Iz Hvara i Visa dobivamo žalosne vijesti, da je ribolov sasvim zatajio. Pošto je uzmanjkao ovaj produkt, koji treba da se naročito ove godine smatra kao jedini, kojim bi se nekako moglo pomoći stanovništvu, nema sredstava da se dobave potrebne živežne namirnice. Ribari-vlasnici potrošili su velike svote da priprave lađe, trate i t. d., ali kako nisu ništa dobili, mora uzmanjkati njima i ljudima, koje bi bili zaposlili, jer nemaju ni skromne zarade. Moramo kazati, a da nimalo ne pretjeravamo, da je narod počeo da bude ozbiljno zabrinut zbog nestašice i traži se da država pomogne«.[11] Kako je s ribarstvom bilo na Visu i Hvaru, tako je isto bilo i u ostaloj Dalmaciji. Ljetnji ribolov nije davao hranu samo u vrijeme svog trajanja, kad se dalmatinski primorac često put pošteno najeo, nego je on davao i slanu ribu, često jedini smok u zimi. Osim toga, kad je ribolov bio izdašan, solila se riba i za prodaju ne samo u Dalmaciji, nego i za izvoz, naročito u Italiju i Grčku. Novcem dobivenim za slanu ribu mogla se onda nabaviti i potrebna pšenica za kruh i ostale skromne živežne namirnice, kojima je dalmatinski primorac bio zadovoljan: kukuruz, grah, bob, grašak i t. d. Kakvo je stanje bilo tih godina u nekim mjestima, najbolje nam ilustrira jedan izvještaj općinske uprave Visa na početku 1848. godine. Još 30. ožujka izvještava viška općina, da vino nije prodano, da mu iz dana u dan cijena pada i da nitko ne dolazi, da ga kupi. »Poljski radovi zaostaju, vlada nezaposlenost, a bijeda se nužno širi«. Ljudi su se hranili »samo divljim zeljem bez začina«, zarazne su se bolesti širile sve više. »Ne preostaje drugo« — izvještava općinska uprava — »nego glad i nevolja. — Otac ne može pomoći djecu ni ona njega, ne može brat brata, prijatelj prijatelja. Samo poneki špekulant i kamatnik ima otvoreno polje rada i malim novcem prikuplja imanja i vrijednosti, a tih je malo, da zadovolje ogromnu potrebu.«[12]

[10] La Gazzetta di Zara od 12. srpnja 1844.

[11] La Dalmazia od 12. kolovoza 1847., br. 32.

Tih je godina bio u Visu profesor Franz Petter, pisac knjige »Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen«. »Kad je naša karavana išla u Vis« — piše Petter — »upalo mi je u oči mnogo ljudi i djece, koji su jedva za nuždu bili odjeveni dronjcima, a istrčali su pred vrata svojih siromašnih kućica, da nas gledaju. Moj mi je susjed, jedan domorodac, rastumačio, da ima u općini mnogo stanovnika, koji zbog nestašice odijela ne mogu na svetačke dane i nedjelje ni u crkvu ići. Od toga se vremena sudbina ovih siromašnih ljudi još više pogoršala.«[13]

Eto, takve su bile ekonomske prilike Dalmacije prije 1848. i u 1848. godini. Bijeda na sve strane, glad i nevolja u narodu, zapuštenost, zanemarenost od strane vlasti, indolencija buržoazije, da pomogne narodu, da ga prosvijetli, da ga uputi, kako da popravi svoje bijedno ekonomsko stanje. Je li ovaj narod, koji nije imao šta da jede, koji je bio go i bos, a koji je vidio, kako buržoazija ipak dosta lagodno živi, je li taj narod mogao uopće da se brine za išta, šta je dolazilo od te buržoazije, a što su u stvari bile samo riječi, obećanja nečega, što on nije nikako razumio?

Bilo je ipak u Dalmaciji pojedinih ljudi, koji su sve to dobro vidjeli i koji su predlagali razne načine, kako da se podigne poljoprivreda, ali je takvih bilo vrlo malo, i kako već rekosmo, oni su samo predlagali. U Dalmaciji je od 1845. godine izlazio časopis »La Dalmazia«, koji se bavio i literaturom i ekonomskim pitanjima. Taj je list imao tako malo pretplatnika, da je 1847. godine prestao izlaziti iz razloga, što nije mogao skupiti ni 250 pretplatnika u cijeloj Dalmaciji. U njemu je izašlo 1847. god. nekoliko članaka pod naslovom »Da li se dade opaziti neki napredak poljoprivrede u Dalmaciji u posljednjih stotinu godina?« Pisac odgovara negativno. Štaviše, on tvrdi, da se pošlo natrag. Knjige i članci, koji su izašli posljednjih godina mletačke vladavine u Dalmaciji i u vrijeme Francuza, vrijede i sada kao i prije, jer se promijenilo nije ništa.« Namjere su bile plauzibilne, ali se pisalo za naobraženi svijet i za nekolicinu njih, koji su znali čitati i mogli razumjeti ono, što se pisalo. A seljak, koga su se te stvari bliže doticale, nije ih poznavao; vlasnik zemljišta rijetko je kada bio u kontaktu sa svojim kolonima; seoski župnik ili nije mogao ili se nije brinuo da rastumači u čemu se sastoji neka novost u poljoprivredi i da učini da ispravnom praksom seljak razumije, o čemu se radi...« S druge strane »poljoprivrednik-radnik, držeći se najstrože starih običaja, bježao je od svake novosti, pa i ako bi se, da ga uvjere, načinili praktični pokušaji, i učinilo, da rukom opipa ono, o čemu se radi.« — »Bila

[12] U općinskom arhivu u Visu, 1848. god., br. 255. i 541.

[13] Petter, Dalmatien I., 168. str.

kriva svemu tome nebriga vlasnika ili opiranje poljodjelaca, ostaje činjenica, da dalmatinski zagorac ne poznaje bolji način poljoprivrede od onoga, koji je naučio od svojih pređa. To, da ostavi dio polja za oranje, a dio za livade, da često upotrebljava gnojivo, a kad ga nema dovoljno, da tome pomogne umjetno, da izmjenjuje sjemenje, da goji raznovrsne voćke i da voće na duže vrijeme sačuva, da goji hranljivo gomolje, da sakuplja ono, što mu treba za zimu, da podiže pčelinjake, da timari stoku, da pri tom pazi na krmu ,na štale, da poboljša vrstu ovaca, volova, krava, konja, da dobije bolju i finiju vunu, više mlijeka, maslaca, sira, da nauči, kako će ekonomizirati teglećom marvom, da pošumi goleti, da čuva šumicu, koja raste, i t. d. i t. d. — sve su to stvari, o kojima naš poljodjelac uopće, ne zna više nego je znao njegov pradjed, a kako nije mogao da vidi takav posao, ma koliko on bio bistre glave, nije se moglo od njega tražiti, da on samim razmišljanjem sam do tog dođe.« Ima mjesta u Dalmaciji, gdje se vidi neki napredak. To je teritorij stare dubrovačke republike, nešto oko Splita, Trogira, Poljica i na Rabu, gdje su vlasnici zemljišta ranije nastojali da podignu poljoprivredu.[14]

Pitanjem dalmatinske poljoprivrede bavi se u istom časopisu i P. Bottura, u članku »Intorno alle cose economico-agrarie dalmate«.[15]

Dalmaciju su u to vrijeme okruživale sa sjevera Hrvatska, i to Lika, s istoka uz cijelu njenu dužinu sjever-jug Bosna i Hercegovina, tada obje turske pokrajine, a na krajnjem jugu Crna Gora.

U vrijeme mletačkog gospodstva nije bilo nikakvih cesta u Dalmaciji. Stare rimske ceste jedva su se još negdje i poznavale, iako se upravo tragom tih cesta odvijao promet skoro kozjim stazama iz Dalmacije u Bosnu i Hrvatsku i po samoj Dalmaciji. Francuzi su podigli ceste, i to nekoliko njih u ono kratko vrijeme svoga vladanja Dalmacijom od 1806. do 1814. godine. Ovdje se ne ćemo upuštati u nabrajanje cesta u unutrašnjosti Dalmacije, nego ćemo spomenuti samo one, koje su vezale Dalmaciju s Hrvatskom i Bosnom. Maršal Marmont dao je izgraditi cestu, koja je kod Privesa na granici Hrvatske—Like i Dalmacije, nedaleko Knina, spajala Dalmaciju s Likom. Ta je cesta išla odatle na Kninsko polje, Vrliku, Sinj, Trilj, Vrgorac, pa uz bosansku granicu na Norin, Metković, do granice nekadašnje dubrovačke republike. To je bila t. zv. »Strada maestra interna« (Strada regia, Strada Napoleone). Na dubrovačkom teritoriju se onda još u vrijeme austrijskog vladanja toj cesti nešto dodalo, tako da se moglo iz Dubrovnika u Zadar, iako teško, voziti kolima. Na tu se cestu vezala cesta Zadar—Knin. Od Knina na Hrvatsku granicu, na Grab, išla je druga cesta, treća je išla iz Knina u Drniš, odatle jedna na Vrliku, druga na Skradin i Šibenik, a treća na Rončislap. Nešto

[14] La Dalmazia 1847. god. br. 27, 28, 29.
[15] La Dalmazia br. 31, 32, 33.

prije Vrlike odvajala se od glavne ceste jedna, koja je vodila na bosansku granicu, u Unišće, a na drugom mjestu između Ribarica i Sinja kod Hrvaca vodila je cesta na bosansku granicu, u Kanibukvu. Od Uljana odvajao se jedan dio glavne ceste i vodio na Aržano, na granici Bosne. Malo južnije odvajao se opet jedan dio i vodio preko Dvara u Omiš, a drugi preko Grabovca u Imotski. Iz Splita vodila je jedna cesta u Sinj. Ta se cesta dvojila kod Solina, i jedan je krak vodio u Trogir. Iz Sinja vodila je jedna cesta na bosansku granicu u Bilibrig, iz Metkovića na hercegovačku granicu u pogranično mjesto Unka. Iz Dubrovnika išla je cesta na hercegovačku granicu, u mjesto Bergat, a iz Kotora vodila je cesta za jahanje u Crnu Goru.

Godine 1832. sagrađena je lijepa i dobra cesta iz Obrovca na hrvatsku granicu. Ta cesta, dižući se visoko u Velebitu, spajala se u Hrvatskoj kod Sv. Roka s cestom, koja je od Zrmanje vodila u Gospić.

Za trgovačku vezu Dalmacije s Bosnom najvažnija je bila cesta, koja je išla na Bilibrig, a odatle je vodio put u Sarajevo. Ovim su putem išle karavane iz Splita u Bosnu, otkako su 1846. god. bile opet obnovljene. Važan je za dalmatinsku trgovinu bio i spoj s Bosnom preko Imotskoga u Sarajevo, pa put Imotski—Travnik, kao i put iz Metkovića u Mostar i Sarajevo. Svi ti putovi od dalmatinske granice u Sarajevo, Travnik i t. d. bili su samo putovi za konje. Cesta za kola nije tu bilo.

Veza Dalmacije s Bosnom bila je uvijek živa, daleko življa nego veza s Hrvatskom. Za krasnu cestu, koja je iz Obrovca vodila u Hrvatsku i koja je sagrađena u austrijsko doba, piše Petter: »Rijetko se kada vozi koja kočija cestom na Velebit, i nikada se ne vide na njoj teretna kola, koja bi bila natovarena trgovačkim stvarima. Hrvatski seljaci voze se njom najviše onda, kad voze u Zadar plodove svojih polja.[16]

More je bila glavna cesta Dalmacije tada kao i inače. Godine 1842.-43. uvezlo se u Dalmaciju morem robe u vrijednosti 2,505.119 forinti, a izvezlo za 2,416.016 forinti. Iz Turske (Bosne i Hercegovine) i Crne Gore uvezlo se kopnenim putem u isto vrijeme za 1,049.787 forinti, a izvezlo za 825.039 forinti. Godine 1843.-44. uvezlo se morem za 2,801.546 forinti, a izvezlo za 2,157.439 forinti robe. Kopnenim putem uvezlo se za 1,208.660 forinti, a izvezlo za 884.088 forinti robe.

Godine 1845. bio je uvoz u Dalmaciju k o p n o m:[17] 1,121.724 for. 20 kr, a izvoz za 948.516 for. 39 kr, uvoz m o r e m za 3,120.711 for, izvoz morem za 2,423.971 for. Cjelokupni je dakle uvoz bio 1845. god. za 4,242.438 for 20 kr, a izvoz za 3,372.487 for 39 kr. Prema tome Dalmacija je bila pasivna za 869.950 for i 41 kr. Ako navedenoj svoti

[16] Petter, o. c. I. 108.
[17] La Dalmazia god. II., 1846., br. 12.

dodamo izvoz i uvoz iz nekih luka manjega značenja, kao iz Hvara, Makarske, Brača, Visa i dr., i to uvoz oko 800.000 forinti, a izvoz oko 600.000 forinti, to je Dalmacija u 1845. godini bila pasivna za preko milijun forinti, a to je svakako golema svota. Prema mišljenju suvremenih poznavalaca, poprečni je trgovački deficit Dalmacije bio ipak nešto niži, t. j. ¾ milijuna forinti. Ali i to je isuviše golema svota za tadašnje doba i za tako malu zemlju, kakva je bila Dalmacija.

Taj je deficit bio pokriven u prvom redu plaćama činovnika i oficira, zatim novcem, koji se izdavao za brojnu posadu po Dalmaciji, a i za razne radove.

Mi smo naprijed vidjeli, kakvo je bilo stanje dalmatinske poljoprivrede i dalmatinskog stočarstva, kao i to, da tadašnja Dalmacija nije, osim tih dviju grana, poljoprivrede i ribarstva, imala nikakvu drugu privrednu granu, koja bi podigla njeno ekonomsko stanje. Ona nije imala nikakve industrije, osim nešto malo industrije maraškina, nikakva rudarstva, osim vrlo malo i primitivnog u Siverićkom ugljenokopu, i solane na Pagu. Sve je to bilo u rđavu stanju i nije moglo podići Dalmaciju na aktivnu trgovačku bilansu.

U takvim prilikama nije ni trgovina uspijevala, a ni trgovci nisu bili naročito bogati. Jedan dopisnik lista »La Dalmazia« govoreći o trgovačkom svijetu tadašnje Dalmacije kaže, da je zarada dalmatinskih trgovaca slaba. »Fakat je«, kaže on, »da se u Dalmaciji vrlo malo njih obogaćuje trgovinom. Trgovina na veliko nema nikakve važnosti. Mnogo je prodavača, a malo kupaca.«[18]

Kako se napuštena dalmatinska poljoprivreda odrazila u trgovačkoj pasivnosti zemlje, najjasnije se vidi u vinogradarstvu. U to je vrijeme Dalmacija proizvodila milijun i pô barila vina. Od toga se produkta izvozila tek po prilici jedna šestina. U samoj Dalmaciji bilo je vino nevjerojatno jeftino, 2 do 2 i ⅓ forinte barilo (1 barilo = 64.4 litara). Razloga, zbog kojih se dalmatinsko vino slabo izvozilo, bilo je nekoliko, a glavni su ovi: konkurencija talijanskih vina iz Lombardije i Venecije, a ti su krajevi bili tada u Austriji; Hrvatskoj i Ugarskoj nije trebalo vina, jer su ga same imale dovoljno; bosanski ga Muslimani nisu pili, a bosanska raja nije ga imala čim kupiti; dalmatinska vina bila su kud i kamo lošije vrste nego kvalitetna njemačka vina ili kvalitetna vina sjeverne Italije, pa i vina Ugarske i Hrvatske. U Dalmaciji se priređivalo vino kao u rimsko doba i isto se tako i onda spremalo u prizemne prostorije, jer pravih podruma za spremanje, oplemenjivanje i konzerviranje vina nije Dalmacija poznavala. Zbog toga su se vina kvarila vrlo rano, već u travnju. Još ni danas nije se u tom pravcu postiglo mnogo više. Podrumi su ostali isti kao i prije uz male izuzetke, a način priređivanja većinom kao i ranije

[18] La Dalmazia 1846. br. 13.

Vidjeli smo, da Dalmacija obiluje ovcama i kozama i da je ona imala razmjerno najveći broj tih životinja u cijeloj tadašnjoj državi. Na svakih stotinu stanovnika dolazilo je 187 ovaca. U takvim prilikama trebalo bi očekivati, da će se iz Dalmacije izvoziti sitna stoka i njeni produkti. Bilo je obrnuto. Evo podataka za godinu 1844.:

Uvoz u Dalmaciju iz Turske, Hrvatske, Crne Gore i morem:

volovi, bikovi	4.726	glava,	vrijednost	189.040 for
krave	1.728	,,	,,	34.560 ,,
telad	50	,,	,,	350 ,,
ovce i koze	22.136	,,	,,	66.408 ,,
janjad i kozlad	2.182	,,	,,	3.272 ,,
svinje	4.318	,,	,,	38.856 ,,
		Ukupno . . .		332.486 for

Pored toga uvezeno je iste godine u Dalmaciju: konja, mula i magaraca 34 glave u vrijednosti od 6.220 for.

Prema tome uvezeno je u Dalmaciju životinja za klanje u vrijednosti od 332.486 for, tegleće marve u vrijednosti 6.220 for, svega u ukupnoj vrijednosti 338.706 forinti.

Iste godine izvezeno je stoke za klanje za 10.693 for, tegleće marve za 3.980 forinti.

Deficit je iznosio 324.033 forinte.

Da bolje uočimo ekonomsko stanje dalmatinskih narodnih masa, treba da pogledamo, kakve su bile cijene onoga, što je Dalmaciji najviše trebalo, t. j. pšenice, prema cijeni onoga, što je ona najviše producirala, t. j. vina. Navest ćemo cijene u Zadru 1846. godine. U travnju te godine cijene su na zadarskom tržištu bile ove: pšenica 1 staj 4.10 forinti, ječam 1 staj 2.10 for, raž 3.45, kukuruz 2.45 do 2.55, brašno od 5.20 do 9.20, prema vrsti mliva za »centinaio«, t. j. 56.06 kg. 1 staj imao je 83 litre. Jedno je barilo vina stajalo 2.40 forinte, a 1 barilo imalo je 64 litre. Prema tome je jedna litra pšenice stajala 6 kr, a jedna litra vina 4 kr. Dakle, za 200 litara pšenice trebalo je dati 300 litara vina! Tek se najbolje vino približavalo cijeni pšenice, i to ne kilogram kilogramu, nego litra litri! Ulje je bilo u Zadru po 18 forinti barilo, rakija 8 do 10 forinti.[19] Slične su cijene bile u Šibeniku, Splitu, a i po ostaloj Dalmaciji.[20]

Iduće 1847. godine sve su cijene, zbog velike nerodice 1846. god., uvelike skočile, pa su u Zadru u kolovozu 1947. godine bile cijene ovakove: 1 staj pšenice 5,21 for, raži 3.41, ulja 28.12, vina 5.18 do 6.50, rakije 12.22.[21]

[19] La Dalmazia 1846. br. 16.
[20] O. c. br. 23.
[21] La Dalmazia 1847. br. 15.

Te nam cijene govore rječito, kako dalmatinski težak, vinogradar, nije mogao da za svoj produkt dobije bar donekle ekvivalent svoga rada i truda. A kad k tome dodamo i to, da se dalmatinsko vino nije tražilo, nego da je ležalo u konobi, da se u proljeće pokvari, bit će nam još jasnije prilike, i još shvatljivija situacija, u kojoj je bio dalmatinski primorac, koji nije sijao, jer mu se to pogotovu nije isplatilo zbog nepovoljnog terena i redovne suše.

Službena je statistika prikazivala Dalmaciju sasvim lažno, tako da su te statistike pokazivale čak i suficit izvoza nad uvozom. Tko nije poznavao prilike, mogao je na osnovu toga zaključiti, da je Dalmacija odjedamput postala bogata zemlja. Ali sve je to bilo samo varanje. Austrijski su statističari označivali dalmatinsku izvezenu robu prema vrijednosti, koju je ona imala u centru Austrije, dakle prema svojim tablicama, dok su u Dalmaciji bile sasvim druge cijene. Tako su u to vrijeme životinjske kosti vrijedile u Dalmaciji samo 1 for za pedeset kila, dok ih je redaktor tabele ocijenio po 50 forinti. U Dalmaciji je vino stajalo 2 do 2 i ⅓ forinte po barilu, dok ga je redaktor uračunao po 5 for i 38 i ¾ kr barilo. Petter iznoseći sve to izračunava za 1849. god. mjesto suficita 178.656 forinti deficita.[22]

I tako se službena Austrija zavaravala statistikama, koje su bile protivne stvarnosti. »Kad bi to tako zbilja bilo«, kaže isti Petter, koji je od 1823. do 1853. godine bio profesor u Dalmaciji, najprije u Dubrovniku, a onda u Splitu, i Dalmaciju poznavao u tančine, jer ju je cijelu, većinom pješke, proputovao, »tada se ne bi u Dalmaciji vidjelo toliko siromaštva i ljudske bijede, kako se to posvuda vidi. Ne bi se čak u primorskim gradovima, kao na pr. u Šibeniku, Splitu, Hvaru, Korčuli, Stonu, Dubrovniku i t. d., vidjelo toliko kuća, koje su ili nenastavane, ili takve, da se u njima ne može stanovati ili su to samo ruševine. Tko hoće da sebi predstavi, koliko siromaštvo vlada u prostoj narodnoj klasi, taj neka prođe samo gornje dijelove predgrađa Lučac u Splitu. Treba samo baciti pogled lijevo i desno u stanove tih siromašnih ljudi, pa će osjetiti tjeskobu svatko, u čijim grudima kuca osjećajno srce; a ipak je sve to sjena prema siromaštvu i bijedi, koja vlada među dalmatinskim zagorcima! — Tko Dalmaciju sudi prema tome, kakva je na primorju, poznaje samo njen bolji dio i stvara sebi krivu sliku.«[23]

Englez A. A. Paton, koji je 1846.-47. g. prošao Dalmaciju i u njoj proboravio duže vremena, kaže za dalmatinske zagorce (Morlake): »Morlak je obično bijedan u svojim izdacima kao i u principima, pa i na sam svetac jedva ima kruha da jede, ali za svečanost svog sveca zaštitnika (za slavu) rasipa na ekstravagantni istočni način . . . a

[22] Petter, o. c. 148.
[23] Ibid. 149.

zatim slijedi neopisiva bijeda. Oni, koji ne posjeduju poljoprivrednih proizvoda, posuđuju novce u lihvara, i kada ne mogu platiti, šalju vjerovnicima darove . . . na taj način se njihovo imanje umanjuje, a dug ostaje i dalje.«[24]

Godine 1844. obišao je Dalmaciju drugi Englez, Sir Gardner Wilkinson. »Treba požaliti — piše on — što Austrijanci, usprkos svojoj očinskoj brizi (to je Gardner podcrtao), tako malo rade za popravljanje stanja i obrazovanja seljaka u Dalmaciji, koji ne znaju ništa o ratarskom sistemu i tako malo poznaju prednosti popravljanja zemljišta kao i njihovi očevi u tamnom srednjem vijeku . . . Njihovo ratarsko oruđe nije nimalo bolje od oruđa, što ga imaju stanovnici Male Azije . . ., plugovi Morlaka često su još gori nego u Hercegovini.«[25]

Tako su gledali stanje Dalmacije stranci, koji i nisu mogli dublje zagledati, kako je to radio Petter. Ali i njihov je dojam uglavnom isti, ma da oni nisu mogli iznijeti točnije podatke, kao Petter. Zapuštenost Dalmacije, ekonomska bijeda, iskorištavanje radnog naroda od buržoazije, sve je to karakteristika prilika, u kojima je Dalmacija dočekala 1848. godinu.

U tim ekonomskim prilikama i jest cio problem. Narod, utučen nevoljom i glađu, nije mogao da se zagrije bilo za koju stranu, a buržoazija i svećenstvo, koji su se latili da rješavaju taj problem, nastojali su ga i opet riješiti, kako ćemo to kasnije vidjeti, na bazi svoje ekonomske koristi ili štete. Bučne fraze pokrivale su njihove interese, ali, ako se s tih fraza skine ljuska, naći će se, da se i opet radilo samo o ekonomskim pitanjima, koja su sve pokretala. I upravo u nepoznavanju suštine svega toga, bio je glavni uzrok neuspjeha hrvatskih nastojanja.

Govoreći o društvenim prilikama spomenuli smo dvije vrste pomoraca: vlasnike brodova i mornare, kojih je 1852. godine bilo 8.640. Ako tome pribrojimo njihove porodice, moramo svakako uzeti bar četiri puta toliko, dakle je oko 35.000 dalmatinskog stanovništva živjelo od manuelnog rada na brodovima, ili su njegovi hranitelji bili mornari. Ali ima brodarstvo za Dalmaciju kud i kamo veću važnost, nego bi se to moglo zaključiti iz onoga, što je rečeno. U zemlji, koja je kao Dalmacija skoro sva na moru, tako, da su i krajevi najudaljeniji od mora ipak zapravo primorje, brodarstvo je najvažniji put i za izvoz i za uvoz, i za saobraćaj u njoj samoj, u primorju samom i između primorja i otoka. More je bilo uvijek, a i danas je žila kucavica Dalmacije, njena glavna cesta i put iz nje u veliki svijet.

[24] Paton, Highlands and Islands of the Adriatic, including Dalmatia, Croatia, and the southern provinces of the Austrian empire, II, sv. London 1849 str. 33.
[25] Gardner Wilkinson, Dalmatia and Montenegro, njemačka preradba Wilchelma Adolfa Lindaua, Leipzig 1849., Sv. I. 135. str.

U doba mletačkog vladanja u Dalmaciji, kad je mornarica slobodnoga Dubrovnika cvjetala, kad su dubrovačke lađe obilazile ne samo po Mediteranu, nego i po svim evropskim morima, mornarica ostale Dalmacije bila je ograničena na samu obalnu plovidbu i plovidbu do Venecije. Tek u posljednje doba svoje vladavine Venecija je u tom pravcu popustila, pa se u Boki mornarica naglo razvila do tolike visine, da je u doba propasti mletačke republike, 1797. godine, u Boki bilo preko 300 brodova duge plovidbe sa dvije do sedam tisuća stara nosivosti i preko 300 manjih lađa, koje su mogle ploviti po Jadranskom moru. Ta je lijepa mornarica nosila Bokeljima mnogo koristi, ona je davala Boki godišnju zaradu od po prilici 130.000 mletačkih zlatnih dukata, ne računajući dobit od trgovine, koja joj je donosila u to doba još 100.000 zlatnih dukata na godinu.[26]

Dubrovačka mornarica, koja je u prvoj polovini XVIII. stoljeća bila u punom opadanju, počinje se poslije 1750. godine ponovo dizati. Tada je, poslije mnogo godina zastoja, 1750. godine prva dubrovačka lađa izašla iz Jadranskog mora i došla do Smirne. U tom se pravcu nastavilo i toliko postiglo, da je prije rusko-turskog rata 1769.—1774. godine, dubrovačka mornarica imala 150 većih lađa. Ali je u vrijeme toga rata ona sasvim propala i od svega ostala je samo jedna lađa. Ostale dubrovačke lađe duge plovidbe bile su ili pohvatane od Rusa, ili su uzalud stajale u lukama i propadale, ili su prodane u bescjenje. Poslije toga rata opet su Dubrovčani počeli graditi velike lađe, i već 1775. godine sagradiše ili opremiše devet velikih lađa (checchie), kako izvješćuje jedan austrijski konfident, koji je tada bio u Dalmaciji i vidio te lađe.[27] »Mnoge se druge lađe«, kaže on, »grade u gruškim škverovima«. Ali prilike nisu više bile takve, da bi se dubrovačka mornarica mogla podići na nekadašnju visinu. Previše je bilo konkurenata po Sredozemnom moru, napose u trgovini s Turskom, koja je udarila sasvim drugim pravcem i na način drukčiji od ranijeg, i dubrovačke su lađe plovile stranim morima dolazeći rijetko u domovinu. Dubrovčani, videći, da im osiromašeno zaleđe ne može dati dovoljno zarade, da im u osiromašenoj Turskoj uspješno konkuriraju i Mlečani i Francuzi, a i drugi, krenuše na velika mora, ali ne više, da u korist svoga grada prevoze svoju robu, nego da u Sredozemnom moru prevoze tuđu. I tu nađoše zarade, koja je zatim izazvala još veću težnju za novim dobitkom. Dubrovački su škverovi neprestano gradili nove, velike lađe, tako da su u početku XIX. stoljeća Dubrovčani imali 175 lađa duge plovidbe, kraj po prilici dvije stotine manjih, svega zajedno 360 lađa.

I kotorsku i dubrovačku mornaricu snađe najveća nevolja, kad se zbog francuske okupacije Dalmacije, 1808. godine započeo gusarski

[26] Novak G.» Naše More» 253. str.

[27] Izvještaj u Staatsarchivu u Beču, Codex 573/175.

rat protiv Francuza na Sredozemnom i Jadranskom moru. Dalmatinske su lađe smatrane za francuske i plijenjene, gdje god su uhvaćene, a mnogo ih je ostajalo nezaposlenih u lukama od straha, da ih na moru ne zaplijene. Rusi i Englezi pohvataše mnogo dalmatinskih lađa, a one, koje su ostajale u lukama, propadale su ili su morale da budu u bescjenje prodane. Od 175 lađa duge plovidbe nije Dubrovnik poslije odlaska Francuza iz Dalmacije imao više ni jedne jedine lađe duge plovidbe, nego samo još 60 lađa obalne plovidbe. To se isto dogodilo i s bokeljskom flotom.

Trebalo je podići mornaricu, ali je za to nedostajalo i sredstava i pobude. Vlada nije radila u tom pravcu ništa, jer za nju Dalmacija i nije značila mnogo. Ona je bila tada Austriji suvišan apendiks. Austrija je naime imala u svojoj vlasti i Trst i Veneciju, koja je još imala dosta veliku flotu. Ta dva sjeverna emporija nastojala su da sada sačuvaju ono, što im je ostalo, i da steknu nove pozicije u austrijskom carstvu, da oni budu ne samo glavne uvozne i izvozne luke carstva, nego i glavni pomorski centri. Za njih se brinula i vlada.

Dalmatinska se mornarica stvarala ponovo, polako, vrlo polako. Kad se vidjelo, da su se prilike u svijetu stabilizirale, počeše mali i veći kapitalisti da misle, kako bi najbolje uložili svoj novac, i polako, ali sigurno, dalmatinsko pomorstvo ponovo se podiže, tako da je 1846. godine bilo ovakvo stanje:

Pomorski okrug Zadar imao je 5 lađa duge plovidbe, Split 7, Dubrovnik 61, Kotor 118. Od toga je otpadalo na pojedine vlasnike 136 lađa, a na udružene 55. Dalmacija je tada imala svega 191 lađu duge plovidbe.[28]

U idućoj 1846. godini bilo je lađa duge i velike obalne plovidbe zajedno 247, lađa male obalne plovidbe i ribarskih lađa 1.759. Na lađama duge i velike obalne plovidbe bila su tada 4.703 mornara. To su podaci prema listu »La Dalmazia«[29]. Za 1846. godinu navodimo i službenu statistiku za dalmatinsku mornaricu:

Lađe duge plovidbe	6	sa tona	1549	osoblja	1171
Lađe velike obalne plovidbe . . .	245	„ „	7970	„	1203
Lađe male obalne plovidbe za cijelo austrijsko primorje	541	„ „	6354	„	1745
Lađe male obalne plovidbe za dalmatinske luke	568	„ „	1902	„	1702
Ribarske lađe	665	„ „	1770	„	2819

Prema tome bilo je u Dalmaciji 1846. godine svega 2025 lađa sa 19.545 tona i 8640 ljudi posade.

[28] »La Dalmazia«, 1845. 28 str.

[29] »La Dalmazia«, 1846. 56. str.

Tome treba dodati, da su mnogi dalmatinski kapitalisti prijavili svoje lađe u Trstu i u Veneciji, a to im je za njihove ciljeve mnogo bolje odgovaralo, te njihove lađe duge plovidbe nisu uvrštene u popis dalmatinskih lađa.

Uto se javlja tom novom dalmatinskom brodarstvu opasan konkurent parobrodarstvo, koji će ga kasnije upropastiti.

Godine 1836. osnovan je u Trstu Austrijski Lloyd, koji je 20. kolovoza 1847. započeo svojom plovidbom po Dalmaciji, i to tako da je svake druge nedjelje išao iz Trsta u Dalmaciju parobrod »Il Dalmata«. Taj je na pr. 1846. godine izvršio 26 putovanja iz Trsta u Kotor i 26 iz Kotora u Trst. »Il Dalmata« prevezao je te godine 8.883 putnika, 1.996 svežanja, 2.985 »stotina« robe, 3.967 paketa. Pristajao je u ovim mjestima: Zadru, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Korčuli, Dubrovniku i Kotoru. Bio je to vrlo malen parobrodić, imao je svega 215 tona nosivosti i 60 konjskih sila. Ali on je uza sve to donio društvu čiste dobiti 33.220 forinti.[30]

Ako odbijemo od broja posade na dalmatinskim brodovima posadu ribarskih lađa, koje se ne mogu uzeti u račun u tom pitanju, moramo konstatirati, da je i suviše malen broj ljudi živio od brodarstva u primorju, koje je tako rastegnuto i tako posuto otocima. Na 400.000 stanovnika svega 5821 mornar, to je za primorsku zemlju kao što je Dalmacija, veoma malen broj. A kada se još uzme u račun i to, da je od svega toga broja lađa 1846. godine bilo samo šest lađa »duge plovidbe«, a na njima svega 1171 kapetan i mornar, onda je slika još crnja i gora, te se može izvesti samo jedan zaključak: Dalmacija nije tada imala nikakve koristi od svog položaja na moru, i nije se služila morem, ma da joj sada u tome nisu stajale na putu nikakve zapreke, osim materijalnih sredstava i pothvatnog duha. Toga pothvatnog duha bilo je prije u Dalmaciji, i on bi se i sada bio lako našao, da je bilo finansijskih sredstava. Ali u zemlji, u kojoj nije bilo mnogo kapitalista, i u kojoj se domaći kapital sklanjao iza velikih kapitala u Trstu i Veneciji, nije u to vrijeme bilo moguće stvoriti ono, što bi se dalo stvoriti pomoću velikih zadruga s malim ulozima, pomoću propagande, u kojoj bi se iznijelo sve ono, što se dade crpsti iz velike plovidbe. Kapitalistički sistem, koji se u to vrijeme naglo razvijao u Evropi, pa i u Austriji, nije se brinuo za takve krajeve, kakva je bila Dalmacija, koja je u takvom sistemu vrlo polako i vrlo teško ulazila u struju velikog kapitalizma, koji će zapljusnuti i nju, ali tek kasnije, kada kapital nađe, da je i ona dobro tlo za eksploataciju. Tada je kapital htio vaditi korist iz velikih luka, iza kojih je stajalo veliko i bogato zaleđe, kao što su bile luke Trsta i Venecije. Tu je kapital uložen u lađe nosio velike prihode. Dalmacija nije bila

[30] »La Dalmazia« 1847. br. 26.

takva. Tu se je trebalo zadovoljiti malim dobitkom i polako napredovati. Na taj način Dalmacija, prepuštena samoj sebi, nije imala ni dovoljno snage ni dovoljno kapitala, da krene velikim pomorskim putovima, kojima su nekada, i to ne baš davno, išli Bokelji, prije toga Dubrovčani, pa i opet, neko vrijeme ti isti Dubrovčani.

Mornarski zanat bio je ne samo vrlo težak, naporan i opasan, nego je on bio i vrlo neprijatan za porodice. Mornar je ne samo danima i sedmicama, nego i mjesecima bio daleko od kuće, a oni, koji su plovili na lađama daleke plovidbe, i po nekoliko godina. U to vrijeme njegova je porodica mnogo puta trpjela veliku oskudicu, pogotovu onda, ako mornar nije bio i ratar ili se bar jedan član porodice nije bavio ratarstvom. Bijeda proleterskih mornarskih porodica bila je više puta golema. Mnoge od njih čekale su mjesecima, da im hranitelj donese potreban novac za koricu hljeba, a mnoge su čekale uzalud, jer im se hranitelj nije nikad vratio, nego je poginuo u valovima mora za oluje. A poslije njegove smrti nitko se više nije brinuo za nj. Zato je mornarski kruh bio vrlo gorak, a još i gorči za njegovu porodicu nego za njega samoga. Kakva je pak bila mornarova zarada, najbolje nam svjedoči hvarska poslovica »Mlôd mornôr, stôr prosjôk«. Uza sve to mnoge je Dalmatince privlačilo more, njegove ljepote, široki svijet, novi ljudi i krajevi, doživljaji i opasan život, a i divna plovidba širokim morem.

Tako je bilo s običnim mornarima. Malo je bilo njih, koji su na svojim putovanjima nešto stekli. Sasvim drukčije bilo je s vlasnicima brodova, a i s kapetanima, koji su znali, da na putovanjima steknu lijepa, pa čak i dosta velika bogatstva. Oni bi onda gradili kuće i ljetnikovce, pa i palače po Dalmaciji, a najviše u Dubrovniku, Boki i kasnije na Pelješcu.

Mornari, taj običan radni svijet, što se u olujama penjao po jarbolima, što se borio s morem i vjetrovima, bili su samo najamnici, koji nisu imali nikakve naročite koristi od zarade i koji su se vraćali svojim kućama često bez ičega. Istina, i dalmatinski su mornari padali u iste poroke kao i svi mornari svijeta, neke su luke za njih značile rasipanje stečene zarade. Uzrok tome je bio, što su dalmatinski mornari bili u takvim prilikama, koje su ih upućivale da rade ono, što su radili i engleski i francuski, a pogotovu talijanski mornari, s kojima su se susretali u Trstu i Veneciji.

Ako dakle uzmemo u račun, koliko je dalmatinsko brodarstvo u četrdesetim godinama devetnaestoga vijeka podizalo dalmatinsku privredu, moramo zaključiti, da je ono to činilo ipak u dosta malim i skučenim granicama. More nije davalo Dalmaciji ono, što je trebalo da joj daje, a nije joj davalo zato, jer tadašnji kapitalistički sistem nije to htio da dade.

O odnosu mornara, kapetana i brodovlasnika prema pokretima 1848. godine, možemo suditi samo iz općih prilika, jer nam nigdje nije zabilježeno, kako su se oni vladali u tom pravcu. Nema sumnje, da je revolucionarna 1848. godina djelovala na ljude, koji su plovili svijetom, ali tih je, kako smo prije vidjeli, bilo svega 1171. Ako tome dodamo i one, koji su plovili do Trsta i Venecije, dakle još 1203, svega zajedno ih je bilo 2374, a to je vrlo malen broj prema 400.000 stanovnika Dalmacije. Njih su bez sumnje oduševljavale revolucionarne ideje 1848., ali su one bile u Veneciji, u kojoj je revolucija izbila, tako nacionalistički obojene, da ih vjerojatno nisu mnogo dirale. U Trstu pak vladala je 1848. godine reakcija, koja je bila protivna revolucionarnim idejama i koja je na revoluciju u Veneciji gledala prijekim okom. A kako u vrijeme revolucije u Veneciji nisu dalmatinske lađe onamo zalazile, nego su plovile samo do Trsta, nisu mornari mogli dobiti pravi pojam o onome, što se događalo u Veneciji, nego su to saznavali preko Trsta. Mornarski svijet 1848. godine u Dalmaciji nije se opredijelio, a ni mogao bilo kako opredijeliti prema buržoaskom sukobu, koji je u njoj nastao.

III.

KULTURNE PRILIKE U DALMACIJI OD 1814. GODINE DO POJAVE »ZORE DALMATINSKE«

Osnovno školstvo u Dalmaciji 1814.—1848. g. — Srednje škole u Dalmaciji 1814.—1848. g. — Njihov utjecaj na Dalmaciju od 1814. do 1844. g. — »Soneti« — Pojave narodnih težnja u tadašnjoj Dalmaciji — Fabijanićeva knjiga 1843. g. — Tip literarne produkcije tadašnje Dalmacije — Katalinićeva »Povijest« — Srpsko-dalmatinski almanah (Magazin)

Kad je Austrija 1814. g. zauzela Dalmaciju, nitko se nije brinuo, da li će ona pripasti Ugarskoj i Hrvatskoj ili austrijskom carstvu uopće: svatko se pokorio bez prigovora, pa i sami Dubrovčani, kad je konačno uglavljeno, da se republika dubrovačka ne će obnavljati. Cijelo dalmatinsko primorje, koje je nekad pripadalo Veneciji, sada se pomirilo s time, da je dio austrijskog carstva, i nikakove druge političke težnje nisu nicale u Dalmaciji sve do 1848. godine.

To je vrijeme sve do pojave »Dalmatinskog Magazina«, koji je u ostalom dolazio gotovo isključivo u ruke pravoslavnoga življa, doba potpune narodne letargije u svakom pravcu. Upravo tada došla je dalmatinska inteligencija mnogo više nego u vrijeme Venecije potpuno u sklop talijanske kulture. To je doba, kad je u velikoj austrijskoj carevini ne samo Dalmacija, nego i Venecija i Lombardija, dakle velik i kulturan dio Italije, u kojem cvjeta literatura i napreduju nauke, i koje je opet u uskoj kulturnoj suradnji s cijelom ostalom Italijom.

Nasuprot općem mišljenju, prema kojemu su Francuzi podigli u Dalmaciji svu silu osnovnih škola, treba istaknuti, da u doba, kad su Francuzi ostavili Dalmaciju, 1814. g., nije u njoj bilo nijedne javne osnovne škole. I Dandolova i kasnije naredbe o školama određivale su uvijek, da škole treba izdržavati općina, a učitelje plaćati roditelji djece, koja idu u školu. I jedno i drugo bilo je dovoljan razlog, da se škole ne otvore u manjim mjestima pa su se i otvorile samo u većim, u gradovima, ali su doskora, prema službenom izvještaju 1814. godine, i tu zatvorene, a osnovna je obuka prepuštena privatnim učite-

ljima. Sve nastojanje Dandolovo, koje je, dok je on upravljao Dalmacijom, dalo dobrih plodova i škole su se otvarale, upropašteno je u vrijeme »Ilirskih pokrajina«.[1]

Kad je Austrija 1814. godine okupirala Dalmaciju, zatražila je podatke o osnovnoj i ostaloj nastavi i imenovala za provizornog nadzornika Ivana Kreljancvića Albinonija. Dalmatinska je vlada izvijestila carsku vladu u Beču o stanju škola u Dalmaciji. Iz jednog takvog izvještaja, u travnju 1814. g., doznajemo, da se tada nalazio po jedan kolegij u Zadru, Šibeniku i Trogiru, u Splitu biskupsko sjemenište, a u Dubrovniku licej. Osim toga bila su dva biskupska sjemeništa s hrvatskim (»ilirskim«) nastavnim jezikom, i to u Priku i Zadru. U jednom izvještaju 1816. g. kaže se, da bi trebalo podignuti »normalne glavne škole« u Zadru, Pagu, Rabu, Šibeniku, Skradinu, Splitu, Trogiru, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru, prema sistemu austrijskih škola, »dodavši im samo učenje ilirskog jezika«. Potrebno je, kaže izvještaj, da se svuda po Dalmaciji osnuju »trivijalne normalne škole za poučavanje u čitanju i pisanju talijanskog i ilirskog jezika, u prvim aritmetičkim operacijama i za tumačenje katekizma vjere«.[2]

Bečka je »Središnja dvorska komisija za uređenje nauka« odgovorila dalmatinskoj vladi, da priznaje, da je u Dalmaciji potrebno otvoriti osnovne škole s nastavnim jezikom ili samo talijanskim, ili samo ilirskim, ili talijanskim i ilirskim. Središnja komisija pozove istovremeno dalmatinsku vladu, da osnuje škole, i to u Zadru jednu normalnu glavnu školu, u središtima ostalih okružja, t. j. Splitu, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru po jednu trorazrednu normalnu školu. U zadarskoj normalnoj školi bit će odjelit tečaj za učiteljske pripravnike, koji će kasnije poučavati u ostalim normalnim trorazrednim školama, a u svim normalnim trorazrednim školama bit će tečaj za učiteljske pripravnike za trivijalne škole.

Otvaranje škola bilo je vrlo teško, u prvom redu zbog nedostatka učitelja. Pošto je Austrija uzela Dalmaciju, još tri godine iza toga, t. j. 1817. godine, bilo je školstvo u njoj, prema službenim izvještajima okružnih poglavara, u vrlo bijednom stanju. Do te godine nije u kotorskom okružju bilo nijedne osnovne škole, u dubrovačkom ih je bilo deset, ali nije bilo škole ni u većim mjestima, kao u Korčuli i u Blatu, u kojim su mjestima prije bile, a kasnije su ukinute. U Makarskom je okružju bilo moguće otvoriti školu samo u Makarskoj i u Omišu, jer se u drugim mjestima nije mogao naći učitelj.

[1] Izvještaj dalmatinske vlade »Združenoj kancelariji u Beču« 1818. godine. Ströll, o. c. 15.

[2] Ströll Antun, Pučko školstvo u Dalmaciji. Zadar, Janković 1900. 14 str.

Dalmatinska je vlada početkom školske godine 1817.—1818. osnovala pet normalnih škola s tri razreda, i to u Zadru, Splitu, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru. Kad je pak iduće godine imenovan naročiti nadzornik za osnovne škole, Juraj Plančić, krenu dalmatinsko osnovno školstvo normalnim putem. Tada je dalmatinska vlada izradila pravilnik za uređenje osnovne nastave u Dalmaciji.

Prema tome pravilniku trebalo bi u svakoj župi da bude po jedna niža osnovna (početna) škola, u koju će ići ne samo muška nego i ženska djeca. Sva djeca od 6. do 12. godine dužna su ići u školu. Osim tih nižih osnovnih škola pravilnik je određivao više osnovne (početne) škole sa tri razreda i tehničke osnovne škole. Više osnovne škole trebale su spremati one, koji su namjeravali da se kasnije dadu na učenje nauke i umjetnosti, a tehničke one, koji su namjeravali, da se dadu na trgovinu i slično.

Bečka dvorska komisija za nauke nije prihvatila i odobrila pravilnik, kako ga je predložila dalmatinska pokrajinska vlada, a ni napomene tome pravilniku, kako ih je bio iznio tadašnji nadzornik osnovnih škola Plančić, nego je svojom odlukom od 22. veljače 1821. odredila, da se u Zadru uredi »normalna« ili uzorna glavna škola, a u svim glavnim mjestima okružja i u gradovima, u kojima je pretura, a i u drugim većim mjestima mogu se osnovati trivijalne škole. Dvorska je komisija preporučivala dalmatinskoj vladi, neka se ne žuri s otvaranjem trivijalnih škola, dok ne bude imala dovoljan broj sposobnih učitelja. Ti su se pak učitelji odgajali u tečajevima uz glavne škole. Tečaj u Zadru trajao je devet mjeseci, a u ostalim mjestima šest mjeseci.

Još 1820. godine izašla je odluka, da u knjigama za I. i II. razred osnovnih (početnih) škola ima biti na jednoj strani talijanski tekst, a na drugoj »dalmatinski«, ali knjige za III. i IV. razred trebalo je da su samo na talijanskom jeziku. U »dvostrukom tekstu« trebalo je, prema jednoj naredbi iz 1824. godine, štampati i katekizam. — Poslije mogo dopisivanja između Zadra i Beča izdan je 1823. godine pravilnik za dalmatinske osnovne škole.[3]) Prema njemu osnovne se škole dijele na više i niže, jedne i druge i za mušku i za žensku djecu. Zasada nadzire škole vlada, ali kasnije, kad budu uređene biskupije, oko čega se još uvijek radilo, moći će se nadzor nad školama povjeriti biskupima.

Osim spomenutih škola imaju se urediti i svetačnonedjeljne škole, u koje će morati ići djeca od dvanaeste do navršene petnaeste godine života.

[3] »Regolamento ed Istruzioni per l'attivazione delle scuole elementari nella Dalmazia«.

Budući učitelji viših osnovnih škola obrazovat će se u normalnoj školi u Zadru, u tečaju, koji će trajati šest mjeseci, a budući učitelji nižih osnovnih škola u višim početnim školama u Splitu, Dubrovniku i Kotoru, u tečaju, koji će trajati tri mjeseca. Da netko bude primljen u šestmjesečni tečaj za učitelje, trebalo je da navrši osamnaestu godinu života i da svrši oba tečaja četvrtog razreda viših osnovnih škola. ili četiri razreda gimnazije. Za primanje u tromjesečni tečaj tražila se navršena šestnaesta godina života i svršeni treći razred koje više osnovne škole.

U to su doba, 1823. godine, pored normalne škole u Zadru, bile četverorazredne više osnovne škole u Splitu, Dubrovniku i Kotoru, a trorazredne osnovne škole u Makarskoj, Šibeniku i Hvaru, ali su te škole bile još uređene po starom.

Godine 1824. otvorena je ženska osnovna škola u Splitu, u samostanu Sv. Klare, a 1826. god. jednaka škola u samostanu Sv. Lucije u Šibeniku.

Godine 1824. potvrdi vlada osnivanje muške više trorazredne škole u Šibeniku, a 1825. god. odredi ona, da se isto takva škola osnuje u Hvaru, Trogiru i Makarskoj. Međutim u Trogiru nije otvorena viša trorazredna muška škola, nego dvorazredna muška (1826.) i jednorazredna ženska. God. 1827. dopusti bečka vlada, da se u Zadru sastavi komisija, koja će upravljati osnovnim školama i kojoj će biti predsjednik zadarski nadbiskup. Ta se komisija zvala »Commissione scolastica«.

Još 1818. godine odredila je vlada, da se u Dalmaciji otvori šezdeset osnovnih škola, međutim ih je do 30. srpnja iduće 1819. godine bilo otvoreno svega samo 19, i to u zadarskom okružju 5, u splitskom 12, u dubrovačkom jedna i u kotorskom jedna.

Godine 1824. bilo je u svim školama svega samo 862 učenika. Iduće 1825. godine polazak škole bio je bolji i od 3842 djece, koja su bila obavezana da idu u školu, išlo je u školu 1744. Međutim 1830. godine polazi u školu već 2511 djece od 4647, koja su bila obavezana da u nju idu. Broj škola 1829. godine također je veći od predašnjega. Tada je bilo u Dalmaciji 7 viših osnovnih škola, 4 ženske osnovne škole, 21 niža osnovna škola i jedna za židove u Splitu. Ukupno su dakle postojale 33 osnovne škole. Osim javnih škola bilo je i nekoliko privatnih.

Deset godina kasnije, 1838.-1839. god., bilo je u Dalmaciji 55 redovnih i 15 nedjeljnjih škola, i to 7 viših, 42 niže i 6 ženskih. Tada nema više židovske škole. Od 6 ženskih škola bile su otprije po dvije u zadarskom i splitskom okružju, a sada su osnovane još dvije, i to jedna u Dubrovniku, a druga u Kotoru.

Nastavni jezik u većini tih škola bio je talijanski s hrvatskim, a u nekima samo talijanski. 1838.-39. godine bio je u 13 škola nastavni jezik talijanski, a u 42 talijanski s hrvatskim. Ali od takvih škola, u kojima je hrvatski jezik uz talijanski bio nastavni, bila je vrlo mala korist za narodnu stvar, štoviše bilo je obrnuto: u njima su djeca pomoću svoga rođenog jezika naučila talijanski, koji je bio službeni jezik u svim uredima i sudovima. U školama s tri i četiri razreda u III. i IV. razredu bio je nastavni jezik samo talijanski.

Kad su dalmatinske dijeceze bile reducirane i uređene, bio je za svaku dijecezu imenovan dijecezanski školski nadzornik. Posljednja je bila uređena šibenska dijeceza, 1839. god., pa je te godine cjelokupan nadzor nad osnovnom nastavom došao u crkvene ruke.

Broj škola raste, te je 1842.-43. godine bilo u Dalmaciji 60 osnovnih škola, a 1845.-46. 151 osnovna škola, t. j. 7 viših, 125 nižih i 19 ženskih. Te je godine otvoreno u kotorskom okružju 14 novih škola za pripadnike pravoslavne vjere. Tada je išlo u školu svega 6492 djece, a 15.701 dijete nije išlo ni u kakve škole. U tadašnjoj je Dalmaciji bila po jedna škola na 2703 stanovnika.[1]

Godine 1847.-48. bilo je u Dalmaciji 175 osnovnih škola, ali već iduće godine 20 je zatvoreno, a 4 nove otvorene; neke su zatvorene zbog malog broja đaka, a neke zbog nedostatka sredstava.

Već su Francuzi, osnivanjem srednjih škola, u kojima je nastavni jezik bio talijanski, učinili vrlo mnogo za potalijančivanje dalmatinske inteligencije. Austrija je samo nastavila ono, što su Francuzi započeli. Ona je mijenjala naučnu osnovu prema osnovi ostalih škola u monarhiji, ali je uvijek zadržala talijanski jezik kao nastavni.

Sve do 1817. godine ostale su srednje škole u Dalmaciji onakve, kakve su ih ostavili Francuzi. U početku školske godine 1817.-18. ponovo su uređene dalmatinske škole. Prijašnje su ukinute, a osnovane su tri gimnazije: u Splitu, Dubrovniku i Zadru. Te škole bijahu uređene prema školskoj osnovi, koja je vrijedila u ostaloj monarhiji. Dijete se moglo primiti u gimnaziju poslije svršenoga trećeg razreda normalne škole ili, ako je učilo privatno, poslije položenog ispita trećeg razreda u normalnoj školi. U Dalmaciji imala je, u prvo doba, gimnazija pet razreda, prva tri bijahu »gramatika«, posljedna dva »humanitas«. Nastavni jezik bio je u svim tim školama talijanski. Privremeni izuzetak učinjen je za dubrovačku gimnaziju, i to samo za prvi razred gramatike. Dalmatinska je vlada naime svojom odlukom od 27. listopada 1817. među privremenim odredbama za dubrovačku gimnaziju izdala i ovu: »Budući da po sudu o. Appendinija djeca dubrovačka do 12. ili 14. godine ne razumiju talijanski, neka se u prvom gramatičkom razredu upotrebljava njegova mala gramatika talijansko-

[1] Ströll, o. c. 34. str.

hrvatsko-latinska. Kasnije ne će to trebati, jer će učenici već u normalnoj školi učiti talijanski, a u trećem će se razredu iste škole priviknuti na čitanje latinskog jezika.«

Vlada naredi 4. svibnja 1818. godine, da se i u Dalmaciji i u cijeloj monarhiji uvede i četvrti razred gramatike, jer nije moguće gimnazijsko gradivo svršiti u pet godina.

Zatim vlada odredi 11. rujna 1826. god. prijamni ispit za prvi gimnazijski razred.

Još je jedna odredba važna za naše pitanje. U studenom 1829. godine izda vlada naredbu, da se u gimnaziju ne smiju primiti učenici, koji nisu građanskog staleža i dosta imućni, osim, i to izuzetno, ako su vrlo daroviti.[5])

U početku 1820.-21. školske godine uvedeno je u dalmatinske gimnazije učenje njemačkog jezika kao neobligatnog predmeta, ali na hrvatski jezik nije se ni mislilo.

Takve ostadoše dalmatinske škole sve do 1848. godine.

U ostalim dalmatinskim gimnazijama Austrija je nastavila s potpunim ignoriranjem hrvatskoga jezika, kako je to bilo i za Francuza, dok je u Dubrovniku pošla gorim putem. U dubrovačkom se liceju, prema odluci generala Marmonta od 31. svibnja 1808. godine, poučavao i hrvatski jezik (la langue illyrique), uz latinski, talijanski i francuski. Austrija to ukinu.

Preko četrdeset godina odgajale su najprije Francuska, a onda Austrija Dalmatince potpuno u talijanskom duhu, i mnogim djećacima i mladićima, koji prije u svom selu nisu čuli nijedne talijanske riječi, nametale su i talijanski jezik i talijansku kulturu. U to isto vrijeme je Dalmacija (najprije kao dio Napoleonove kraljevine Italije, ali uvijek u istoj državnoj zajednici s velikim dijelom talijanskog teritorija) dobivala sve više talijanskih činovnika.

Tako se brzo stvorilo u svim većim mjestima društvo ljudi odgojenih u talijanskom jeziku i duhu. Oni su u svojim »kazinima« (casino, čitaonica) i govorili talijanskim jezikom i raspravljali o pitanjima, koja su diskutirana u Italiji, kretali se u istim mislima i interesirali za iste probleme kao u bilo kojem gradu sjeverne Italije, dok puk po sirotinjskim dijelovima grada i predgrađa talijanskog jezika nije ni znao ni razumio.

Kojom je strujom, što se intelektualnog stanja i nacionalnog osjećaja tiče, plivala Dalmacija, možemo upoznati, ako pogledamo, što je ona u to vrijeme dala na književnom polju.

Gledajući na to sa sasvim objektivnog stajališta, ne može se tvrditi, da te prilike nisu bile nimalo povoljne za razvoj dalmatinskog

[5] Posedel Dr. Josip, Povijest gimnazije dubrovačke, III. dio. Program č. k. velike gimnazije u Dubrovniku za šk. g. 1902.—1903.

duha. Može se čak reći, da je obrnuto, i da su upravo takve prilike mogle tome uvelike pripomoći. Dovoljno je napomenuti, da su baš one dale Nikolu Tommasea, pa da se vidi, kako bi bilo krivo tvrditi, da te prilike nisu bile povoljne za razvoj kulture u Dalmaciji. Talijanski jezik uvodio je Dalmatince u široki kulturni svijet, on je svakom onom, koji bi počeo učiti, širom otvarao vrata velike civilizacije i kulture. Svaki učenik, koji bi svršio tadašnju dalmatinsku gimnaziju, mogao je bez teškoća ući u sve ono, što su vjekovi dali na talijanskom ili na latinskom jeziku, jer je te jezike morao potpuno naučiti. Takvom čovjeku bila su širom otvorena vrata kulturnoga svijeta.

Ali, ako na to gledamo sa stajališta naše nacionalne kulture, vidimo, da se na nju nije nitko obazirao, čak da se nastojalo ukloniti svaki narodni utjecaj na školu. Narodni jezik nije se učio ni toliko, koliko je trebalo da ga poznaje svaki učenik, kad već živi u narodu, koji njime gotovo isključivo govori.

Kada se obazremo na činjenicu, da je još godine 1845.-46. išlo u školu svega 6492 djece, a 15.701 dijete da nije išlo u školu, vidimo, kako je malo učinila austrijska vlada za obrazovanje širokih narodnih slojeva u više od trideset godina rada na otvaranju škola. A kad znamo, da se 151 osnovna škola (toliko ih je tada bilo) nalazila samo u većim mjestima, jasno nam je, da vladi i nije bilo do toga, da podiže narodne mase u pismenosti.

Od 1830. godine počinju se uređivati dalmatinske dijeceze, i nadziranje škola dolazi u crkvene ruke. Biskup je glavni nadzornik svih škola u svojoj dijecezi. God. 1839. sve su škole u Dalmaciji došle pod crkveni nadzor. I tako je crkva imala u svojim rukama ne samo nadgledanje svojih vjernika u crkvi, nego i nadzor nad odgojem djece i radom učitelja.

Kad k tome dodamo vladinu odredbu iz godine 1829., prema kojoj se u srednju školu smiju primati samo djeca buržoazije, i to dosta imućna, osim rijetkih izuzetaka, vidimo, koliko je dalmatinsko školstvo prije godine 1848., što se duha tiče, bilo nazadno i kako je ono odgajalo omladinu. Ta je omladina gledala na ljude enciklopediste i pristaše francuske revolucije kao na hulnike boga i svetaca, a svakog i malo slobodoumnijeg čovjeka, koji bi došao u Dalmaciju, držala je pobratimom đavla. Knjige, koje su se u tim školama upotrebljavale, bile su pisane u takvom duhu. Husa, Lutera, Henrika VIII., Josipa II., Rousseaua, Voltaira, Montesquieua i sve vođe francuske revolucije ti su đaci mrzili, i oni su po njihovu uvjerenju bili u paklu s đavolima. Napredak, koji je čovječanstvo učinilo poslije prve francuske revolucije s obzirom na nazor na svijet, nije dopirao do njih i nije smio doprijeti. Socijalistički nazori bilo kojeg smjera, a pogotovu komunizam, bili su u Dalmaciji sasvim nepoznati. Dalmatinsko se školstvo

doista vodilo u duhu Metternichovih nastojanja, i nije se nimalo trebalo bojati, koliko se to školstva ticalo, da će u Dalmaciji nastati bilo kakvi nemiri i pobune protiv tadašnje vlade i sistema.

Sasvim je prirodno, da se učenici, koji su izašli iz takvih škola, nisu ni znali ni mogli služiti hrvatskim jezikom u svemu onome, što su smatrali za posao inteligencije. I tako u tom dugom periodu od preko trideset godina nije u Dalmaciji izašla na hrvatskom jeziku ni jedna knjiga, koja bi bila namijenjena inteligenciji, osim ako ovamo računamo Gundulićeva djela, koja je 1826. započela izdavati tiskara Martecchini započevši s njegovim »Osmanom«. Isto tako ne možemo u takve knjige ubrojiti »Žitije« Gerasima Zelića, koje je bilo namijenjeno drugoj čitalačkoj publici. Sve drugo, što je štampano na hrvatskom jeziku, bili su samo molitvenici ili slične knjige, koje su služile pobožnoj svrsi. A i toga je tako malo, da možemo ovdje navesti gotovo sve, što je na hrvatskom jeziku izašlo za punih trideset godina austrijskog vladanja, sve do pojave »Zore Dalmatinske«. To su:

Azbuka slavenska izjasnena rimskom po pravopisaniju Dalmatinskomu, Horvatskomu, Slavonskomu i Kranjskomu Ljubitelem svojega jezika i pisma. U Mljecih 1814.

Babić F. Tomas: Czvit razlika mirisa duhovnoga, u Dubrovniku, Martecchini 1829.

Bubanović Vasil: Pjesma na dan rodjenja Fran. I. Cara, Zadar, Battara 1830, fol. 1.

Bukvar radi učenija junosti Cerkevnomu i graždanskomu čtenju. U Zadrje 1839, Battara (ćir.).

Castechise dan parvi rodjeni Frane I. Oda. Seminar ilirski. U Zadru 1826, fol. 1.

Devetnica provedena za pripravjegne S. Franceska, U Dubrovniku 1828, Martecchini.

Dilo svetočastja prama Blaženoj Divizi Marii. U Splitu 1842, Oliveti.

Dorotić fra Andrija, Kratko iskazanje jednoga dogadaja. Vienna Machitar. 1815.

Elementi (primi) della lingua latina esposti in italiano ed illirico ad uso delle scuole pie di Ragusa, Ragusa, Martecchini 1814.

Evangelia i knjighe apostolske istomacene, U Dubrovniku 1841, Martecchini.

Giuriceo Mr. Antonio, Kniga pastirska, Redovnizim i obljiubjenom puku. U Dubrovniku 1840. Martecchini.

Gundulić: Givo Frano: Proserpina scjalosno Prikasanje. U Dubrovniku, Martecchini 1843.

Gundulić: Pjesan visini privrednoj Ferdinanda II, Dubr. 1829.

Gundulić: U Smert Marie Kalandrize, Dubrov. Martecchini, 1829.

Gundulić: Suze sina razmetnoga, Dubrovnik, Martecchini, 1828.

Gundulić: Gljubovnik sramesgliv, Dubrov, Martecchini 1826.

Jajcanin Stipan: Ispovid Karstjanskoga. U Splitu, 1842, Oliveti.

Juriceo Antun: Kniga pastjerska redovnickomu skupu i puku Biskupie Dubrovačke, Dubrov. 1831.

Ivcevich Mate: Dalmacia u zdravlje njezina Czara i Kralja. Zadar, Rugier, fol. 1.

Ivičević Stipan: Priv. i prip. gos. Josipu Godeassi Biskupu prigodom ulazišta u Makarsku, Zagreb, Gaj, 1841.

Karaman Miho, Scivot Svetoga Nikole, U Dubrov. 1814, Martecchini.

Katekizam ili nauk krstjanski za sluzbu svih Cerkava Dalmatinskih iz talianskoga jezika u slovinski, U Zadru 1832, Battara.

Kurtević Mate, Na 12 Studenoga 1843, Piesma, Zadar, Demarchi, fol. 1.

Marianowich Stef., Institutiones gram. latinae idiomate illyrico propositae ad usum Prov. Bosn. Arg. U Splitu 1882, Demarchi.

Miossich Paval Klement, Kniga pastirska 1830.

Molitvenik ili knjiga molitvah, U Zadru 1837, Battara.

Mutibarić Jeroteu Epis. Na terženstveno věnčenje, Zara 1843, Battara.

Na dan 19 travnja proslav porodj. Ferdinanda I. U Zadru 1840. Battara.

Nauk za sahranu zadavljenih, utopljenih, sledenih, Zadar, Battara.

Nikolajewich Georgij, Mladić kako treba da se izobrazi, Zadar, Battara, 1840 (ćir.).

Novak Jos. Fr. Arkip. od Zadra, Puku etc. 1842, fol. 1.

Petranović B.: Srpsko-dalmatinski almanah. Karlovac, 1836/7.

Petranović B.: Dalmatinski Magazin 1838. ss. Zadar.

Perković Jakov: Deveticze bogoliubne, J. P. izv. Duvna. Dubrov, Martec. 1818.

Popović Arsenio: Oda na dar Francesku Pervomu, Zadar, Demarcchi 1826.

Priusv. Gospod. Vencesi. Wetter knezu od L. na dan 20 Sjecna 1840, Zadar, Demarchi.

Rocci Antun: Sa povratjeno sdravlje Gneg. Ces. Francesca Carla A. R. 1843.

Rupcich Ivan: Plemenitoj djevojcizi Maddi Sarachi, Piesam, Dubrovnik, Martecchini, 1824.

Sakupljenje različiti zabava u kojim se uzdarxe Rasmiljanja Duhovna. U Splitu 1829, Piperata.

Sedam jutarnji to jest boxichna etc. U Splitu 1842. Occhi.

Srpsko-dalmatinski almanah (magazin) 1836 ss.

Stazić Andrja, Dogodovstjeno povidenje Xivota Marie Mörl iz Kaldara, Split 1841. Piperata.

Stazić Andrja: Tri cudnovate Divice xivuche u Tirolu, U Splitu.

Stefanovich Teoph.: Zašto, Zato. Zara 1841. Piperata.

Vicić fra Vice: Pisme razlike na postenje Bozje B. D. Marie. U Splitu 1844, Oliveti.

Vidović Ana, Anka i Stanko, Pjesanza, U Zadru 1841.

Vidović Ana: Harač prijateljstva, Pjesma.

Vidović Ana: Pjesme, Zara, Battara 1844.

Vuskovich Luka: U prigodi nagle smarti Pavla Miosicha, Split, s. d.

Zelić Gerasim, Žitije, Budim 1823. (ćir.).

Xivković Kornilij, Radostvorna čustfovanja muze dalmatine na dan installazie Gosp. Josifa Rajačića. U Zadru, Battara 1842. (ćir.).

Xivković Kornilij: Oda na dan sveradosni rođenja Gospodina Stefana Kragujevića Arkimandrita, U Zadru, Battara 1842. (ćir.).

Xivković Kornilij: Oda Gosp. Stefanu Kragujeviću, Zadar, Battara 1843. (ćir.).

Tome treba dodati pokoju pjesmicu na hrvatskom jeziku, koja je među drugim pjesmama na raznim jezicima izašla u malim zbornicima pjesama na čast kojega cara ili biskupa, ili kojom drugom prigodom.

U taj period do 1848. godine ne možemo brojiti ni »Slavjansku Antologiju«, koju je kod Mehitarista u Beču 1844. godine izdao knez Orsat Pucić (Pocić), kao ni Tommaseove »Iskrice«, jer su one niknule u drugoj sredini i pod drugačijim utjecajem.

Ako dakle zbrojimo sve, što je izašlo na hrvatskom jeziku u 30 godina, osim službenih oglasa i objava, dobit ćemo — koliko smo mogli pronaći — svega 67 publikacija, od kojih je šest štampano na jednom listu, nekoliko biskupskih poslanica, a ostalo su većinom molitvenici. Jedino »Srpsko-dalmatinski magazin« (»almanah«), izdanja Gundulićevih djela i Žitije Gerasima Zelića mogu se uzeti kao veći književni pothvati. Ako uzmemo sve skupa, pa i one pjesmice, koje su izlazile na jednom listu, za tih 30 godina izlazile su poprečno na hrvatskom jeziku dvije publikacije na godinu.

U istom razdoblju izašlo je preko 500 talijanskih publikacija, od kojih su istina neke, kao i hrvatske, štampane na jednom listu, i od kojih ima veliki dio prigodnih, ali se među tim publikacijama, koje su većinom štampane u Dalmaciji, nalaze i djela vrlo velike književne ili naučne vrijednosti. Tu su djela Tommasea, Katalinića, Kreljanovića, braće Appendinija, Solitra i drugih.

Po raznim dalmatinskim gradovima bilo je uvijek ljudi, koji su uvelike čitali i pratili talijansku suvremenu i stariju književnost. Koliko su oni u tom bili upućeni, vidjelo se u povodu raznih svečanosti i svečanih zgoda: ustoličenja ili smrti biskupa, careva rođendana i sličnog, pa i kod manjih svečanosti kao u povodu »mlade mise« novog svećenika ili ustoličenja kanonika. Tada bi oni, koji su privatno kovali stihove, izašli u javnost. Prigodne pjesme, štampane i pisane, bile su nalijepljene po zidovima kuća u glavnim ulicama, na vratima crkava. To je bilo pravo natjecanje u poeziji ili, bolje, u stihotvorstvu. Ljudi su se zaustavljali, čitali, komentirali i uspoređivali. Taj običaj trajao je i dalje u punoj snazi sve do velikog rata 1914.—1918. god., a u nekim mjestima nije još ni danas sasvim prestao. Neke su od tih pjesama, ispjevane za koju zgodu, skupljene, ali najveći dio ih je propao. Možda se koje dragocjeno zrno izgubilo, ali je svakako šteta, što ih nemamo sve, ako ne zbog drugoga, a ono zbog poznavanja ondašnjih običaja i ljudi. I doista još su u početku dvadesetog stoljeća davali najljepšu notu mjesnim svečanostima upravo ti t. zv. »soneti«, bez obzira na to, da li je to bio sonet ili nemoguće i razvučeno stihotvorstvo. Zidovi drevnih kuća, oblijepljeni tim »sonetima« na papiru raznih boja, oživljavali su ulice, i svatko je nastojao da se dokopa kojeg soneta, pa bio on i manje vrijednosti. Neki su soneti spjevani za jednu prigodu katkad pokupljeni u zbirku.

Spomenut ću samo neke takove zbirke:

»Pel solenne ingresso alla chiesa cattedrale di Lesina dell' illustrissimo e reverendissimo monsignor Giovanni Scacoz versi.« Ragusa 1823., (Stihovi u povodu svečanog ulaza u hvarsku katedralu presvijetlog i prepoštovanog biskupa monsinjora Ivana Skakoca.) Ima tu osam latinskih pjesama, sedam talijanskih i dvije hrvatske, jedna od Antuna Kaznačića, a jedna od »nepoznana pjesnika«. Vrijedno je navesti jednu kiticu te Kaznačićeve pjesme, spjevane 1823. godine, dakle dvadeset i jednu godinu prije »Zore Dalmatinske«:

> Jedno nebo nas pokriva,
> Isti jezik nas jedini,
> Među ostalim zabavami,
> Jezikom si našiem brini,
> Er s jezikom dičnost prava
> I slovinska cavti slava.

I u drugoj pjesmi, u kojoj govori o Dmitru Hvarskom, tumači se u napomeni ovako: »Demetrio Fario, vladaoc od Lešine (Hvara), ukloni od onog mjesta porazu i štetu, er na vrieme združi se s Rimnianima u Slovinskom ratu.« Pod »slovinskim ratom« misli pjesnik ilirski rat.

Godine 1826. izašla je zbirka takvih pjesama pod naslovom »Nj. Veličanstvu caru i kralju Franji Prvome«, (A Sua

Maestà l'imperatore e re Francesco Primo)[6] u povodu njegova rođendana, posvećena mu od učenika drugog razreda humanistike u zadarskoj gimnaziji, s pjesničkim sastavcima Vinka Livića (na latinskom jeziku), Špire Desile (talij.), Bartola Petrisa (lat.), Josipa Maričića (tal.), Nikole Petrisa (lat.), Anđela de Benvenutija (tal.), Petra Doderleina (lat.) i Antuna Rossi Sabatini (tal.).

God. 1822. dr. Nikola Jakšić, »c. k. pravi vladin savjetnik«, štampa talijansku pjesmicu o rođendanu Franje I,[7] i istom prilikom jednu »carme« (pjesan) istome caru.[8] Taj isti Jakšić, u istoj prilici, štampa i 1824. godine jednu »carme«.[9] U toj pjesmi zanimljivi su ovi stihovi:[10]

A vi, novi Leviti, koje sabra
Velikodušni Vladar, u ovako lijepom danu,
Zapjevajte himne slavenske Muze,
Koja, kćerka slave, junačke pjesme
Pjeva među vrletnim vrhuncima Velebita,
I u rodnome jeziku čini da odjekuje
Gundulićeva trublja slaveći još uvijek
Junačkog Vladislava, strijelu ratnu,
Strah neprijatelja . . . . . .
. . . . . . A u nasmijanim
Brežuljcima Brena još uvijek sjaji Đorđićeva
Sjajna krijesnica i čuje se
Lijepi sklad njegove slatke lire . . .
Tužnom je elegijom pjevao Palmotić
Strahovit potres, koji je prodrmao
Rodnom zemljom . . . .
S idumejske citre slavenske zvuke
Izveo je Đorđić i od obala Omble
Pustio je da odjekuju uzvišene pjesni
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Oh, neka izađe iz zaborava ilirska Muza
Sada, kada sveti Atenej izrazuje ljepotu umjetnosti
I istinu ozbiljnih nauka
Zlatnim načinom rodnoga jezika.[1]

---

[6] Zara, Giovanni Demarchi, 12. veljače 1826.
[7] Zara, Stamperia Governiale, 1822.
[8] Ista štampa 1822.
[9] Ibid.
[10] E voi, nuovi Leviti, che raccolse
Il Magnanimo Prence in si bel giorno
Gl' Inni intuonate della Slava Musa,
Che figlia della Gloria eroici carmi
Canta di Velebich fra gli ardui gioghi.
Fa rissuonar nella natia favella
Di Gondola la tuba ancor le lodi
Del prode Vladislao, folgor di guerra,
Terror del oste . . . .
. . . . E nei ridenti
Colli di Breno ancor brilla di Giorgi
La scintillante lucciola, e si sente
Il bel concento di sua dolce Lira.
Con lugubre elegia cantò Palmota
Il fragoroso tremito, che scosse
La patria terra . . . .
Dalla cetra Idumea slavi concenti
Trasse Giorgietti e g'Ombla nelle rive
Fece eccheggiare i cantici sublimi
— — — — — — — — — — — — —
Ah si tolga all'obblio l'Illiria Musa,
Or che il sacro Ateneo dell'arti il bello,
E delle gravi scienze il vero esprime
Cogli aurei del sermon natio.«

I u četvrtoj svojoj »pjesni«, ispjevanoj kao i sve ostale u vrlo lijepom talijanskom stihu, slavi Jakšić — u povodu rođendana Franje I. 1825. godine, — sve ono, što je za vladanja Franje I. učinjeno u Dalmaciji, a u prvom redu ono, što je učinjeno na polju nauke i školstva. Govoreći o zadarskom Ateneju pjeva Jakšić.[10]

Ali ti, ilirska ženo, svrati svoj veseli
Pogled k svetom Ateneju, gdje se čuje
Slavenska lira davnih barda . . .

Jakšić je ispjevao svake godine sve do 1835. po jednu takvu pjesmu.

Godine 1843. izašla je u Veneciji knjiga »Alcuni cenni sulle scienze e lettere dei secoli passati in Dalmazia« od Donata Fabjanića. Fabjanić se ponosi učenjacima, koje je dala malena Dalmacija, a upravo s oduševljenjem govori o dalmatinskim pjesnicima, koji su pisali hrvatski. On kaže, da se »ilirski« jezik više od ikojega drugog evropskog jezika širi po zemaljskoj kugli i njime govori više od šezdeset naroda. »Kod većine naših pisaca — kaže Fabjanić — nalazimo jezik muški, otvoren, jak, jezik, koji snagom govori srcu i dira ga svojom slatkom harmonijom; taj je jezik sposoban za svaku pjesničku stopu, sposoban za tehnološke termine metafizike.« On je uvjeren, kad bi se ti pjesnici preštampali, da bi oni »podigli najsvetiji spomenik domovini ne samo zbog odličnog stila, nego i zbog jakih misli, poletnih zamišljaja, zbog slika, koje su uzete iz ljepota ovoga neba.« Fabjanić iznosi onda kratak životopis i kritiku djela hrvatskih pjesnika, koji su njemu bili poznati. Ma koliko bio još malen broj onih, koje je on poznavao, a o kojima

---

[11] »Ma tu rivolgi, o Illiria Donna, il lieto
Sguardo al sacro Ateneo, ove si sente
La Slava Lira degli antichi Bardi, — — — —

je tek doznao iz Appendinija, iz kojega jednostavno sve preuzima, i ma koliko to vrvjelo hronološkim i stvarnim pogreškama, zanimljivo je, koliko je on oduševljen onim, što je napisano na hrvatskom jeziku.

Tipičnu vrstu tadašnje dalmatinske literature pokazuju spisi profesora literature na gimnaziji u Splitu, opata Stjepana Ivačića, čovjeka duboke kulture. On je napisao: »Delle lodi di sua Maestà i. r. apostolica Francesco I. imperator d'Austria etc. etc.« (O pohvalama Nj. c. k. apostolskog Veličanstva Franje I. cara Austrije i t. d.) Bio je to govor, koji je on održao na zadušnicama za toga cara u splitskoj katedrali.[12] Drugi je njegov spis »Del' educazione letteraria curata della pubblica autorità« (O literarnom odgoju od strane vlasti), govor, koji je držao na početku školske godine 1836.-37. u splitskoj gimnaziji.[13]

Upravo tako bezbojno ispjevao je Leonardo Dudan pjesmu u povodu ulaska Pavla Miošića, novoga splitskog biskupa 20. travnja 1830. god.

Nikola de Ivellio napisao je čitavu knjižicu od 47 strana u povodu smrti Nikole Grisogona, koji je umro 1824. godine. Tu on među ostalim, slaveći tada doista najuglednijeg Dalmatinca, slavi uvelike i oduševljeno Austriju. Kaže, da je francusko vladanje bilo »skoro osam godina boli i nada« Dalmacije i da je poslije toga Dalmacija »vidjela, gdje se na njezinim kulama viju obožavane zastave Franje I., cara i oca naroda.«[14]

U tom govoru vidi se, kako je dalmatinska inteligencija bila ne samo duboko prožeta talijanskom kulturom, nego je smatrala sebe i za njezin dio. Starom Grisogonu »ne izbjegava ništa od rasprava u literaturi, on prisustvuje borbi o talijanskom jeziku između Montija i Cesarija, on se divi erudiciji ovoga i oduševljava se recitirajući stihove onog drugoga, i veseli se, da se nastoji pročistiti prelijepi talijanski jezik od tuđe rđe.«

Godine 1841. izašla je knjiga Ivana Katalinića (Cattalinich) »Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della repubblica veneta.« — (Bilješke o događajima, koji su se zbili u Dalmaciji poslije pada mletačke republike).

U prvom poglavlju tog djela nastoji Katalinić prikazati ukratko stanovništvo Dalmacije i njegovo porijeklo, pa premda je to mnogo manje, nego što mi danas o tome znamo, ipak je prilično prikazivao stanje i Talijana i Hrvata. To Katalinićevo djelo, ma da pisano u duhu

[12] Vienna 1835. Nella tip. Mechitaristica, 59. str.

[13] Zara, Tip. Demarchi, 49. str.

[14] In Morte di Niccolò nob. de Grisogono (31. srpnja 1824.). Venezia, Tip. Alvisopoli 1827., 58., 59. str.

onoga vremena, ima mnogo dobrih napomena ne samo, što se tiče političkih događaja, nego i ekonomskog stanja Dalmacije u doba pada mletačke republike. Opisujući dalmatinskog zagorca toga vremena i njegov junački karakter ne zaboravlja Katalinić ni na njegove ekonomske prilike. Tko osjeća više od dalmatinskog zagorca ljubav za svoje stado, koje mu je društvo u njegovoj samoći, izvor njegova blagostanja i njegova bogatstva? Uprkos tome nije on znao da rasporedi prema broju svoga stada količinu hrane, koja mu je potrebna zimi, nije se brinuo da tu hranu štedi, nije znao da liječi svoje stado od bolesti, da ga štiti od nepogoda vremena, od vlage i blata u stajama, da poboljša vrstu, da ga pase bez veće štete za obrađena polja i šume.«[15] Slično govori on i o rataru u dalmatinskoj zagori: »Nije bilo tu nijedne umjetno načinjene livade, nema nijednog potočića, koji bi bio dobro upućen u svoj tok, nijednog kvadratnog metra zemlje inteligentno obrađenog, nijednog pluga u redu načinjenog...« Čak se kruh pekao onako kao u davna vremena, bez kvasa, pod željeznim ili zemljanim loncem, pokrivenim žeravom. Taj je način pečenja kruha tražio, prema Kataliniću, za svaku osobu jedan staj žita više na godinu, nego da se kruh mijesio s kvascem i pekao u peći. K tome je dolazilo i to, da je za takvo pečenje trebalo skoro tri puta više drva, što je sve bilo na štetu narodne ekonomije.

Katalinić se osvrće i na ekonomsko stanje ostale Dalmacije, ne ulazeći u detalje, ističe stanje pomorstva u to vrijeme, izvoz i uvoz i slično.

I u svojoj historiji Dalmacije, koja je isto tako izašla na talijanskom jeziku, koja je samo sumarni pregled historije, Katalinić pokazuje velik interes za pitanja ekonomske prirode. Dovoljno je karakteristično to njegovo shvaćanje, kad on na kraju svoje historije donosi u cijelosti Grimanijev agrarni zakon.[16]

Prvi, koji je u Dalmaciji započeo rad na narodnom buđenju, pod utjecajem Iliraca, bio je Šibenčanin dr. M. Božidar Petranović. On je 1836. godine izdao u Karlovcu »Srpsko-dalmatinski almanah za ljeto 1836.« Idućih godina nastavio je da izdaje taj Almanah, koji od 1838. godine nosi naslov »Srpsko-dalmatinski magazin«, a štampa se u Zadru kod braće Battara. Od te godine dalje nije to više kalendar, nego doista literarni magazin, u kojem ima pripovijedaka, pjesama, raspravica i dr. Jedan od glavnih ciljeva »Srpsko-dalmatinskog magazina« bio je, da se podigne u narodu ljubav za hrvatski jezik, koji većina Dalmatinaca nije smatrala podesnim za kulturni rad. U tom duhu pjeva u »Magazinu« 1840. godine Ivan Trnski u pjesmi »Jednoj Šibenčanki« (str. 142.):

[15] Cattalinich Gio., Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della repubblica veneta, Spalato, Piperata 1841., 227. st.

[16] Cattalinich, Storia della Dalmazia, sv. I—III, Zadar, 1834.—1835.

»O dá znadeš, moja djevo mila,
Kako nježno u tvi usta zvoni
Našeg slova zamerita sila;
Kom li slašću iz nji ti romoni
Ne bi, ne bi nikad više, mila,
Jezik drugi, dušo, govorila.

A što, kaži, može i ljepše biti
Neg sa svojim razumit se moći,
Naške s našim pjesmice pjevati,
Ol'ilirsko kolo igrat moći —
Tijem smo mlijekom, djevo, odgojeni —
To je lijepo — to svak pravi cijeni.

(U drugoj pjesmi kaže:)

Nek tamo (u Dalmaciji) sve sestrice sjeti,
A prem kćerke Dalmacije naše,
Da za svoje valja sveđ gorjeti!

U »Magazinu« pjeva i Antun Kaznačić, kasniji urednik »Zore Dalmatinske«, u njemu sam Petranović donosi svoju pjesmu: »Slavnome i mudrome gospodinu Antunu Kaznačiću, pravdoslovu dubrovačkome, od T. Petranovića.« U toj pjesmi kaže Petranović među ostalim:

Mili slavski pjevče! Antune dični,
Ki nam ljupko pjevati umiješ i djeli
Pa i rječima pokazuješ,
Ilirka da te rodila.«

U »Srpskom magazinu« javlja se 1841. g. i pisac »Povijesti Dalmacije« Ivan Katalinić pjesmom »Oganj na grobu osamnaestoljetne svoje kćeri«, a Ivan Trnski štampa svoju »Pjesmu brodarsku« (Oj talasi).

Godine 1842. preuzeo je uredništvo »Srpsko-dalmatinskog magazina« dubrovački pravoslavni paroh Georgij Nikolajević. I odsad su, kao i dosad, uz pravoslavne surađivali u »Magazinu« i katolici. Magazin je ipak, uza sve svoje ilirstvo, imao i dosada suviše istaknutu pravoslavnu notu, a odsad, kad je uredništvo preuzeo prota Nikolajević, ta se nota još jače isticala. Ivan Kaznačić pjeva u njemu i dalje: U svojoj pjesmi »bivšem ureditelju narodnog književnog magazina u Dalmaciji« Petranoviću, kaže Kaznačić:

Što nepomnja nami krati,
Što navidnost huda otima,
Ilir ište da povrati
da od tuđinijeh priuzima.

Brzo u skupu priskočite,
za potpomoć svetu odluku,
duh i glase podignite,
Braći našoj dajte ruku.

Dalmatinske lovorike,
uvehnute nek ne vidim;
star naš, vajne! dike,
spomenjujuć nek ne blidim.

— — — — — — — — — — —

Jednodušno nek se oglase
na narodno na pozvanje:
nek Latinac snebiva se
da smo od njega ništa manje.

(Magazin 1843. 98. str.)

I tako su Srbi u nacionalnom pogledu prednjačili u Dalmaciji, koja je bila u to vrijeme jače zapljuskivana valovima, što su dolazili sa srpske strane, nego iz Zagreba. Pravoslavna je inteligencija, ma koliko ona bila zadojena talijanskom kulturom, već zbog vjerske svoje pripadnosti, rado i s oduševljenjem primala ono, što se tada radilo i pisalo na srpskoj strani, dok je naprotiv katolička inteligencija stajala samo pod utjecajem talijanske kulture i teško primala poticaje, koji su dolazili iz Zagreba.

IV.

ILIRSKI POKRET U HRVATSKOJ

Godina 1848. zatekla je Hrvate i Srbe u Austriji nejednako spremne za velike događaje.

Ilirski pokret, koji je već od Gajeve pojave 1830. godine zapljusnuo hrvatsko građanstvo, plemstvo i svećenstvo, bar u jednom njegovu dijelu, pretvorio se od književnog u politički. Madžarska nacionalno-politička ofenziva u Ugarskoj i Hrvatskoj, koja je išla za tim da stvori iz tih obiju zemalja i Erdelja jednu jedinstvenu centralističku madžarsku državu i iz svih njenih narodnosti Madžare, naišla je kod probuđenih Hrvata i Srba ne samo na otpor, nego je madžarski patriotizam upravo učio Hrvate i Srbe, kako treba svoju narodnost braniti i jačati.

Počevši od izdanja Gajeve knjižice »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja« (1830.), predavanja hrvatskog jezika, koja je započeo Matija Smodek na zagrebačkoj akademiji (1832.), brošira grofa Janka Draškovića »Disertacija ili razgovor darovan gospodi poklisarom saborskim i budućim zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću dijetu ugarsku odaslanem« (1832.), pa dalje, hrvatski se nacionalni duh sve više budi. Još 1825. g., kada Madžari traže, da se madžarski jezik uvede i u Hrvatskoj u upravu i škole, hrvatski sabor ustaje protiv tog madžarskog traženja, ali ne u korist hrvatskog narodnog jezika, nego u korist latinskoga, za koji traži, da u Hrvatskoj ostane i dalje službenim jezikom, kako je to dosada bilo. Isti taj sabor, da udovolji bar donekle traženju Madžara, zaključuje, da se u škole u Hrvatskoj i Slavoniji uvede madžarski jezik kao obligatan predmet, jer da je doista potrebno, da se ove kraljevine što čvršćim vezom združe s kraljevinom ugarskom.

Sasvim drugačije ustaje hrvatski sabor 1832. godine protiv madžarskih zahtjeva.

Godine 1832. zamoli Gaj kraljevsko ugarsko namjesništvo, da mu dopusti izdati na hrvatskom jeziku »Danicu hrvatsku, slavonsku i dalmatinsku«, a kad je kod ugarskog namjesništva naišao na zapreke,

pođe on sam kralju, prvi put 1833. godine pa ponovo 1834. godine, i dobije konačno od kralja to dopuštenje. 6. siječnja 1835. godine poče Gaj izdavati politički list »Novine horvatske«, a 10. siječnja izađe literarni časopis »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«.

Na požunskom saboru imali su nunciji (odaslanici) hrvatskog sabora (grof Janko Drašković u gornjoj kući, a Antun Kukuljević, Herman Bužan i S. Ožegović u donjoj), da izdrže žestoku navalu madžarskih nacionalista. Htjelo se odcijepiti od Hrvatske Hrvatsko primorje (koje Madžari nazivaju »ugarsko primorje«) s Rijekom, u hrvatske škole (1836. g.) uvesti madžarski jezik kao nastavni, a u urede kao službeni. Hrvati su ipak toliko postigli, da je kralj odbio taj zaključak.

5. prosinca 1835. godine izdaje Gaj proglas na južne Slavene pozivajući ih sve, da se okupe pod ilirsko ime. Ujedno on odabira štokavsko narječje za književno. U vezi s tim počinje od 1836. godine izdavati »Danicu Ilirsku«, a svojim novinama dade ime »Ilirske narodne novine«. Ilirska ideja hvatala je sve dublji korijen među Hrvatima i budila jednako ljubav za narod i narodni jezik kao i želju za nacionalnom samostalnošću i ujedinjenjem.

Godine 1836. predloži Gaj, a hrvatski sabor primi, da se u Zagrebu osnuje društvo »za promicanje prosvjete na narodnom jeziku«. A kad još ni 1837. godine nije kralj potvrdio saborski zaključak, počeše se osnivati čitaonice. U siječnju 1838. osnovana je u Varaždinu prva ilirska čitaonica, u ožujku u Karlovcu, iza toga u Križevcima, a u kolovozu u Zagrebu »narodna čitaonica«. Zagrebačka čitaonica raspisala je 1839. godine (24. I.) nagrade za četiri knjige privrednog sadržaja, a 1841. g. ustrojilo se u »narodnoj čitaonici« »gospodarsko društvo«. Odbor čitaonice zaključi onda 1839. g. (4. IV.) da se osnuje »Matica Ilirska« i da se za to zamoli dopuštenje od kralja.

Još 1838. godine piše Dimitrije Demeter u Danici svoja »Dramatička pokušenja«, 1839. g. izdaje Kukuljević svoju dramu »Juran i Sofija ili Turci kod Siska«, a 10. lipnja 1840. g. srpski glumci iz Novog Sada izvode na hrvatskom jeziku Kukuljevićevu dramu u zagrebačkom kazalištu. Uspjeh i oduševljenje bilo je neopisivo. Iz Zagreba ode »ilirsko narodno kazališno društvo« u Karlovac i Sisak.

Za to vrijeme navaljivali su Madžari u zajedničkom saboru u Požunu sve sa svrhom, da Hrvatsku raskomadaju u niz ugarskih županija. I donja i gornja kuća zahtijevala je, da se i u hrvatske urede uvede madžarski jezik, da i hrvatska vojska preuzme madžarsku komandu, da u školama bude nastavni jezik madžarski i da se u crkvama propovijeda madžarski. Protiv svih tih zaključaka kao i nekih drugih ustadoše hrvatske županije (zagrebačka, križevačka, varaždinska i požeška) i uputiše kralju molbu, da ih ne potvrdi. I doista kralj nije potvrdio zaključke o madžarskom jeziku.

Nacionalni duh, koji je već prodro dosta duboko u građanstvo, odrazio se na hrvatskom saboru godine 1840. Hrvatski sabor među ostalim zaključi da zamoli kralja, da se »u zagrebačkoj akademiji i u svim gimnazijama uvedu katedre narodnoga od svih provincijalizama očišćenoga, jezika, pa da se tako raširi upotrebljavanje ovoga predloženog narodnog jezika i da se potpomogne kultura njegova«.

Kako su Madžari činili smetnje kod dvora, nije još ni 1842. godine bila dopuštena »Matica Ilirska«. Zato je u samoj čitaonici određena posebna glavnica pod imenom »Matica Ilirska«, da se njom štampaju knjige, a izabran je odbor, da odlučuje o tome, koje će se knjige izdati, i da se brine za njihovu prodaju.

Ilirska ideja, koja je prodrla i u politički život, javlja se i u županijskim skupštinama, i njezine pristaše organiziraju »narodnu stranku«, dok su se protivnici Iliraca; a prijatelji Madžara, koje su Ilirci nazivali »madžaroni«, skupili u »horvatsko-ugarsku« stranku. Sada stadoše Ilirci u županijskim skupštinama da rade u pravcu svojih nacionalnih ciljeva opirući se svom snagom presizanju Madžara. Pobjeda Iliraca 1842. godine prilikom obnove činovništva (restauracije) zagrebačke županije razdražila je Madžare, a Hrvate ne samo oduševila, nego ih je poticala na dalji rad. »Ilirske narodne novine« jačaju sve više nacionalni duh i šire ga u Hrvatskoj i Slavoniji. Kad je pak novi ban Franjo Haller, pomažući madžarske aspiracije, uz potporu hrvatskih madžarona, uspio, da je kralj Ferdinand zabranio imena Ilirija i Iliri (11. siječnja 1843.), prozove Gaj svoje novine »Narodne novine«, a časopis »Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska«. Upravo tada »Matica Ilirska« dovrši prvu knjigu svojih izdanja, Gundulićeva »Osmana«.

Mjesto ilirskog imena uzimaju dotadašnji Ilirci hrvatsko ime. Političko vodstvo »narodne stranke« preuzeše mladi Ivan Kukuljević i Metel Ožegović, a cilj im bijaše, i da se hrvatski jezik uvede u sve škole i urede, i da se Hrvati politički emancipiraju od Madžara. Tada istupi narodna stranka i u hrvatskom saboru. 2. svibnja 1843. godine prvi put poslije toliko stoljeća, otkako se u saboru samo latinski govorilo, progovori Ivan Kukuljević ondje hrvatski. On zatraži, da se hrvatski jezik opet uzme kao jedini službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji.

Na zajedničkom saboru 1844. g. imali su Hrvati da ponovo podnesu jaku navalu Madžara, koji su tvrdili, da je Hrvatska od Madžara osvojena oružjem, da je Slavonija bila uvijek madžarska, da je Hrvatska dobila svoj ustav od Madžara i da prema tome imaju Madžari pravo postupati s Hrvatskom kao i sa svakom drugom ugarskom županijom.

Međutim su se i u samom Zagrebu zbili događaji, koji su još više ojačali narodnu ideju. Ban Haller htio je svakako provesti restauraciju

zagrebačke županije u korist Madžara i odredio ju je 28. srpnja 1845. g. Tom prilikom došlo je do demonstracija, vojska je ispalila oštre salve na narodnjake i ubila njih trinaest, a ranila dvadeset i sedam.

Krv, koja je tu prolivena, veoma raspali nacionalnu svijest; veličanstven sprovod srpanjskim žrtvama pokaza njenu jakost. U sabor, koji je malo zatim sazvan za 23. rujna, poslale su županije, osim zagrebačke, samo pristaše narodne stranke. Taj sabor zamoli kralja, da se Hrvatska i Slavonija odcijepe od nadbiskupije u Kaloči i osnuje nadbiskupija u Zagrebu, da se uvede hrvatski jezik kao obligatan u sve hrvatske gimnazije i u akademiju, da se u kr. ugarsku dvorsku kancelariju uvede posebno hrvatsko odjeljenje.

Poslije takvih saborskih zaključaka ban Haller preda ostavku. Banski namjesnik postane ponovo zagrebački biskup Haulik.

Ovi zaključci hrvatskog sabora izazvaše velik otpor kod Madžara, kojima se pridruži i zagrebačka županija.

Međutim je u Hrvatskoj napredovao literarni rad. Godine 1844. izda »Matica Ilirska« Demetrovu dramu »Teutu«. Hrvatski je sabor 1845. godine votirao i potporu za narodno kazalište. Odlučeno je, da se sagradi »Narodni Dom«, u koji će ući sva narodna društva, i u tu je svrhu sakupljeno 28.000 forinti, i onda je 1846. godine kupljena palača za »Narodnu čitaonicu«, »Maticu Ilirsku« i »državni hrvatsko-slavonski muzej«. 28. ožujka 1846. godine, poslije toliko napora, pjevala se u narodnom kazalištu prva hrvatska opera, »Ljubav i zloba«, kojoj je libreto sastavio Demeter, a muziku komponirao Vatroslav Lisinski. 16. svibnja 1846. imenovan je za redovnog profesora hrvatskog jezika u zagrebačkoj akademiji Vjekoslav Babukić, koji je održao prvo predavanje 5. listopada 1846.

U Hrvatski sabor 1847. godine poslale su ponovo sve županije, osim zagrebačke, ljude, koji su tražili sve više nacionalnih i političkih prava. Županija varaždinska dala je svojim poslanicima naputak, da traže samostalnu hrvatsku vladu, hrvatskog kancelara u kraljevskoj kancelariji u Beču, pripojenje Krajine i Dalmacije i narodni jezik kao nastavni. Hrvatski sabor, koji se sastao 20. listopada te godine, donese zaključak. da se hrvatski jezik uvede u sve škole i urede. Taj saborski zaključak potače veliko oduševljenje po cijeloj Hrvatskoj. Osim toga zaključi sabor među ostalim, da nunciji zamole kralja, da za bana imenuje kojeg člana kraljevske kuće i da potvrdi sve dosadašnje saborske zaključke.

U studenom 1847. godine sastao se zajednički sabor u Požunu, na kojem je kao i dosada glavnu riječ vodio madžarski patriot Ljudevit Košut. Hrvatski su nunciji imali izdržati i druge borbe, ali najteže u pitanju jezika. Saborska većina primila je »osnovu zakona o madžarskom jeziku i narodnosti«, na temelju kojeg je madžarski jezik imao biti službeni i u svim granama zakonodavstva i uprave, kod crkvenih

i građanskih oblasti. Hrvatska će odsada u saobraćaju sa svim madžarskim oblastima voditi prepisku samo madžarski, a tim će se jezikom služiti i kod viših sudova, koji su za Hrvatsku vrijedili kao prizivni. Hrvatima se ipak ostavljalo pravo, da se u svojim unutrašnjim poslovima služe latinskim jezikom. Slavoniji, koju Madžari više ni ne nazivahu tim imenom nego »županija požeška, virovitička i srijemska«, ostavljen je latinski jezik samo još šest godina. U »ugarskom primorju« uveden je madžarski jezik kao službeni u prepisci s gubernatorom i ugarskim sudovima i oblastima, a dopuštena je upotreba talijanskog jezika u internim pitanjima. Madžarski jezik uveden je kao obligatan u hrvatske škole.

U takvim prilikama sastanu se na poziv biskupa Haulika svi hrvatski narodni zastupnici u »bansko vijeće«, i tu odluče da uprave kralju pretstavku s molbom, da te zaključke požunskog sabora ne potvrdi.

Svi su ti zaključci Madžara i onih Hrvata, koji su s njima bili, naišli na odlučan otpor u nacionalno probuđenim redovima u Hrvatskoj i Slavoniji, koje su njihovi sumišljenici izvješćivali o svemu. Nacionalni duh u Hrvatskoj i Slavoniji, poduprt naročito u građanskoj klasi i od štampe, makar kako ona malena bila, bio je razbuđen i jak, Hrvati su u tim svojim oblastima već stvorili svoj program, i kulturni i politički. U takvim prilikama zateče Hrvatsku i Slavoniju god. 1848.

Sasvim su drugačije prilike bile u kolijevci stare Hrvatske, u Dalmaciji. Dalmacija je, odijeljena od Hrvatske i Slavonije još od XVI. stoljeća, a primorski gradovi i primorje u pravom smislu riječi još od 1420. godine, izgubila svaki politički kontakt s Hrvatima s onu stranu Velebita, i djelomično došla malo pomalo pod utjecaj talijanske kulture.

Taj utjecaj djelovao je s početka povoljno na razvitak narodne književnosti u Dalmaciji i u Dubrovniku, koji nije pao pod Veneciju, nego je stvorio samostalnu državnu organizaciju, isprva pod protektoratom Turske. Za svih tih stoljeća Dubrovnik je živio ne samo samostalnim državnim životom, nego je potpuno sačuvao svoju narodnost, svoj jezik i razvio svoju književnost. Kad govorimo o kulturi u Dalmaciji u vrijeme mletačkog vladanja, moramo se obazreti samo na gradove i male varošice, na ono nešto intelektualaca, posjednika i trgovaca, koji su se nalazili po tim mjestima, i na seoske župnike. Sam narod imao je svoju narodnu kulturu.

Poslije cvata hrvatske literature u Hvaru, poslije vremena Marka Marulića u Splitu, javljao se u Dalmaciji tek ponekad pokoji pisac, koji je pjevao i pisao na hrvatskom jeziku. Hvar je ostao takva književna republika preko jednog stoljeća (od Hektorovića do Benetevića).

Ali kako su se oni ljudi, koji su se htjeli školovati, učili samo na latinskom jeziku, kako su kasnije čitali samo talijanske knjige, kako

je službeni jezik bio od početka mletačkog vladanja samo talijanski, postao je on službeni jezik i u poslovima i u vijećanjima autonomnih dalmatinskih komuna. Hrvatski jezik, kojim su se služili u privatnom saobraćaju skoro svi domaći ljudi u doba Marulića, Hektorovića, Gazarevića, Benetevića i drugih, zamijenio je malo pomalo talijanski jezik, koji je postao, u svom venecijanskom dijalektu, po našim gradovima jezik plemstva i građanstva, svijeta, u koji su se brojili uz plemstvo, također i trgovci i veći posjednici.

Još iz srednjeg vijeka uzimali su naši gradovi svoje liječnike (fizike i kirurge), svoje notare, a i druge činovnike, koje su za svoje autonomne poslove birali sami, većinom iz Italije, a svi domaći ljudi, koji su se tim poslovima bavili, svršavali su svoje studije u Italiji i uredovali isključivo na talijanskom ili u najboljem slučaju na latinskom jeziku. Na tim su jezicima sastavljali ugovore i oporuke, a njihov bi sadržaj prevodili na hrvatski onima, koji nisu poznavali tih jezika. Sudilo se i raspravljalo samo na talijanskom jeziku, a za one, koji tog jezika nisu razumijevali, bili su tumači.

Mnogi od ovih pozvanih činovnika ostajali su kasnije u Dalmaciji, a njihova djeca govorila su talijanski.

I tako su, kako sam već spomenuo, dalmatinski intelektualci i gradski trgovci govorili talijanski (venecijanski dijalekt), dok je sav narod i u gradovima i po varošicama i po selima govorio hrvatski.

Kad je Venecija 1797. godine propala i naslijedila je Austrija, nije se s te strane ništa izmijenilo. Isto tako nije se ništa promijenilo ni u vrijeme francuskog vladanja u Dalmaciji. Kad je Austrija po drugi put, 1814. g., dobila Dalmaciju, bile su pod Austrijom ne samo Dalmacija, nego i sve ostale nekadašnje mletačke pokrajine, pa i sama Venecija, a osim toga i Lombardija. Austrija nije ovaj put uskrsnula stare dalmatinske autonomne komune, koje su jedan dio činovništva birale same, nego je vlada postavljala sve činovnike. Kako je dotada bio službeni jezik u Dalmaciji talijanski, Austrija ga je ostavila i dalje i postavljala u njoj činovnike iz Venecije i Lombardije, od kojih su se neki vrlo brzo udomaćili. Na taj je način bečka vlada pojačala u Dalmaciji broj onih, koji su govorili talijanski. Osim činovnika došao je i poneki trgovac s apeninskog poluotoka i udomaćio se. I tako je Austrija jačala talijanski jezik i talijansku kulturu u dalmatinskim gradovima.

Školstvo je odnarođivalo golem broj intelektualaca.

TOMMASEO DO 1848. GODINE

Nacionalne prilike u Dalmaciji u četrdesetim godinama XIX. stoljeća — Tommaseo prožet talijanskim osjećajem — Korespondencija Tommasea s Gajem — Iskrice — Tommaseov slavenski osjećaj — Utjecaj Špire Popovića na Tommasea — Knjiga »O dalmatinskim i tršćanskim stvarima«, u kojoj Tommaseo ističe svoje slavenstvo — Tommaseova audijencija kod pape zbog vjerskih prilika u Dalmaciji i Bosni

Kakve su bile prilike u Dalmaciji oko četrdesetih godina devetnaestog stoljeća, kaže nam u »Zori Dalmatinskoj« 1844. godine učitelj Stazić: »... sramotna nemarljivost za nauk našega jezika bila je nadvladala toliko, da se je narod s njim sramovao, kako još svojim imenom i sobom istim«. Petar Preradović, koji je tada boravio u Zadru kao mlad oficir, piše 29. veljače 1844. godine Kukuljeviću:

»... u cijelom Zadru ne ćeš dva čovjeka naći, koji samo za nevolju naš jezik razumidu. Sve se ovdi potalijančilo ...«

Narodni preporod, koji je zahvatio Hrvatsku, jedva se dotakao Dalmacije prije 1840. godine. To je vrijeme, kad je jedan od najvećih sinova Dalmacije, Nikola Tommaseo, odgojen u Italiji, svom dušom prigrlio talijansku kulturu, i živeći u njoj radio za ujedinjenje Italije. Potpuno prožet talijanskim duhom, rekao je tada Tommaseo za sebe (1837. g.), da je Talijan i da je njegova domovina Dalmacija talijanska zemlja. U jednoj pjesmi prijatelju Stefanu Conti, veseleći se svom polasku u Dalmaciju, pjeva Tommaseo: »I vidjet ću izvor Krke, gdje sam s mlijekom i djedovskom vjerom usisao jezik i nadu Italije«. Godine 1839., poslije svog posjeta Šibeniku, sastavlja Tommaseo »ilirski neku stvarčicu«. Tu je stvarčicu prvi put štampao, uz talijanski prijevod, 1840. godine u Veneciji. Tada je Tommaseo počeo korespondenciju s vođom hrvatskog preporoda Ljudevitom Gajem. On je pisao Gaju 31. listopada 1841. godine među ostalim i ovo: »... Drago mi je, da mi se prilika daje, da moscem počitanje moje prikazati coviku, koji prosvitljuje nasc narod i plamenom novim ga grije. Tio bi ja pecatati ona govorenja malascna, koja san tek izjekivao sladkim jezikom nascim, ali austrianski knigosudac (cenzor) ne dopusti ih.« To je pismo pisao Tommaseo Gaju prije izdanja svojih »Scintille«, u kojima je imalo biti i nešto na hrvatskom jeziku, ali je austrijska cenzura to zabranila, pa je onda Tommaseo preveo taj dio na talijanski. Godine 1842. izdao je Tommaseo knjigu »Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci«. U toj se zbirci nalazi nekoliko hrvatskih narodnih pjesama, koje je Tommaseo preveo na talijanski jezik. U predgovoru toj svojoj knjizi ističe Tommaseo želju, da se Bosna, Hercegovina, Crna Gora i Dalmacija s Hrvatskom, Slavonijom i Srbima u Madžarskoj »svojevoljno ujedine pod jednom jedinom voljom.«[1]

Kako rekosmo, jedan dio Tommaseovih »Scintilla« (Iskrice) bio je napisan hrvatskim jezikom. Taj dio, koji nije mogao izaći na hrvatskom jeziku zbog cenzure, išao je u Dalmaciji od ruke do ruke u rukopisu, mnogi su ga prepisivali i mijenjali u njemu i misli i jezik. Jedan je takav prijepis dobio u svoje ruke i Ivan Kukuljević, pa je onda po tome prijepisu dao štampati Tommaseove »Iskrice« 1844. godine u Zagrebu. Uvjeren, da je štampao prave Tommaseove »Iskrice«, poslao ih je Tommaseu, koji mu je pisao, kako je u tom izdanju mnogo iskrivljeno i nevaljano, i vratio mu »Iskrice« s ispravcima, uredivši ih, kako su bile u originalu. U svom pismu od 30. lipnja piše Tommaseo Kukuljeviću: »Poslao sam vam knjižicu popravljenu, kako ja želim da ju otadžbina naša štije.« Kad je bečka cenzura zabranila dalje raspačavanje ovih »Iskrica«, t. j. prvog zagrebačkog izdanja, odluči Tommaseo, da se one štampaju prema njegovim ispravcima u Beogradu, u Srbiji. Ali to se nije dogodilo, a Kukuljević je 1848. godine, kad cenzura nije više smetala, štampao »Iskrice« onako, kako ih je Tommaseo ispravio i s njegovim predgovorom, kao i s odlomcima iz Tommaseovih pisama, koja je pisao Kukuljeviću 1844.—1848. godine. U tim pismima naziva Tommaseo hrvatsku književnost »književstvo naše«.[2]

Kako je Tommaseo tada mislio o svojem odnosu prema narodu i jeziku, vidi se iz njegove XXII. Iskrice:

»Jezik je duh čovjeka, duh naroda. Gdi je jezik smiješan, onde su smiješate i duše; gdje ima dva jezika, ondje jednodušje ne može da bude.[3] Ovo dvojstvo pokažuje dva različita naroda, strana jedan

[1] Tommaseo, Canti Illirici, Milano, 1., 2., 18., 20. str.

[2] Tommaseo N. Iskrice, Zagreb, Gajeva 1848.

[3] Tommaseo misli ovdje Dalmaciju, u kojoj se po gradovima govorilo mnogo talijanski, a sela su bila hrvatska.

drugome; pokažuje stari rat oli novi, sakriveni oli vidivi. Ne može kapa ni da trpi ni da zbaci klobuk; ne zna zapovijedati jošter ni slušati. Gdi jedinosti nije, nije ni kreposti. ... Nismo mi, vrsta učenih, s narodom našim niti dobro sastavljeni niti dobro razlučeni...

Koji će, bože, biti svršetak tolikih grijeha bez slatkosti, tolikih tuga bez hvale? Koja će krv predobiti, latinska oli slavenska? Oli druge još narode čekaš u udaljenim vjekovima, Dalmacijo moja? Malena si među jugoslavenskim sestram svojim; ali mi njeki glas govori, da ti ne ćeš biti manja ni ružnija, nego da će se pjesme tvoje nadaleko čuti, i upokojiti će u grebu sinove tvoje, koji su umrli ufajući se u tebe, i plakajući ne svoje nesreće, nego bratinske.«

U idućoj Iskrici XXIII. kaže Tommaseo:

»Kroz različite vozduhe rastežu se uda tvoja, narode moj. U jedno vrijeme ti vidiš šnjegove i cvijeće, kazališta i planine, medvjede i knezove. S ruskom zemljom imademo mi Srblji općenitost jezika, s njemačkom zakona, s talijanskom nauka. Mnoga i različita su sjemenja među nama skrivena i samo neka jedno drugo ne šteti, pak mnoga će i različita ploda ploditi. Može naš narod da sjedini sjever s jugom, da ponovi narode stare i umorene i da u Evropu štogod umetne azijatskoga duha...

Ali dobro tvoje nije jošter nego klica malešna, koju valja hraniti s mnogim znojenjem, valja ju navodniti suzama, a do potrebe i s krvlju našom.«[4]

A u XXIV. Iskrici kaže veliki Dalmatinac: »Vi mladi, koji idete u tuđe zemlje iskati znanje, koje vam zemlja vaša ne daje, budite ufanje i veselje, a ne žalost i strah otadžbine Spominjajte se vavijek nje, uzdržite jezik njen; učite i druge jezike, ali da vam tuđi ne istjera materinog iz srca, da ne bude rat i dubina u mislima vašim. Ni vladanje ni duša razrušena ne može da živi. Talijanski ćete duh bolje ćutiti, kad budete Slaveni pravi. Bolji ste nego mnogi od onih, koji vas gledaju kao smet naroda.«

Govoreći o prošlosti Dalmacije, kaže Tommaseo u XXV. Iskrici među ostalim i ovo: »Nisi se nigda dobro ni talijanila niti turčila, srpska nisi«.

Tommaseo poziva katolike i pravoslavne, da se ljube, jer »Svima svijetli ovo sunce, svima ova zemlja daje kruh, cvijeće i greb.« (I. XXXVI.). Govoreći o slavenstvu veseli se njegovu napretku i vjeruje u njegovu budućnost. »Malo smo do sada učinili, da jedan drugoga poznajemo, da se bratinski rukujemo... Sve je kod nas neizvjesno: izgovor, pisanje, nauka, red i običaji.« »... Nije sada vrijeme da pjevamo staru slavu našu... mučeći se radimo i mučeći se dobivamo staru krunu slobode naše.« (XXV.).

[4] Tommaseo, Iskrice, izdanje Srpske književne Zadruge. Beograd 1898.

Dalmacija njegova vremena je Tommaseu »Mala brodica, razrušena, brez jedra, brez vesla. (XXIX.), i on se pita: »Kamo, će, bože, dospiti ovo ćoravo i naopako slijeđenje tuđim običajima? Srblji budimo, braćo najprije, ovo neka nam bude kao tijelo, naše, a druge stvari neka nam dođu iz vanka, kano hrana svarena i skuvana.« Tommaseo se obraća svećenstvu: »Vi sveštenici, vi imate carstvo duša, nema na zemlji mogućnosti nad vašom... Nek vam bude preporučen naš materinski jezik, hitar i pun, jak i tihi, mlad jošter, ali silne mladosti i vječne«. (XXXI.). »Prema tebi, srpski narode, nisu mnogi drugi neg' poludivlji.« (XXXII.)

Tommaseo uvelike voli našu narodnu pjesmu. »Pjesme su povijest naša, u njima tražimo dobro i zlo naše... Pokupimo, braćo, pokupimo naše blago, prije nego ga vjetar vremena ne pogubi.« (XVIII.)

Tommaseo poziva Dalmatince, da počnu pobratimstvo »sa sestrama svojim«, t. j. s ostalim slavenskim zemljama. (XX.)

Rekosmo, da je Tommaseo došao do svijesti o svojoj nacionalnoj pripadnosti prilikom svog prvog boravka u Dalmaciji, nakon smrti svoje majke, koja je bila Hrvatica iz Šibenika i koju je veoma obožavao. Tada je Tommaseu bilo 38 godina. Budući da je dugo izbivao iz domovine, bio je već skoro zaboravio svoj materinski jezik. Što se Tommaseo vratio hrvatskom jeziku, zasluga je u prvom redu Špire Popovića, bivšeg tajnika pravoslavnog episkopa u Šibeniku. Rajačića. Popović je bio oduševljeni Srbin i Ilirac. Nema sumnje, da je utjecaj toga mladog Srbina mnogo djelovao i na Tommaseovo shvatanje narodnosti u Dalmaciji.

Tommaseo je svom dušom prigrlio nov osjećaj, koji se rodio u njegovu srcu na dalmatinskoj grudi. »Rado bi, kaže on, (Iskrice. II.) ja umro, kad bi ti (Dalmacijo) mogo ostaviti spomenku ljubavi moje, kad bi se mogo ufati, da ćeš biti prsten zlatnih veriga, koje valja da slobodno svežu sve kćeri slovinske matere naše.« I sada Tommaseo odluči da piše hrvatskim jezikom, »s kojim je jedva počeo sam zajekivati. Teško ja riječi nalazim, da ono izrečem, što imam u srcu: ali vilu slovinsku čujem, gdi govori znamenitim glasom duši mojoj.« (Iskrica I.).

U ovo doba, između 1840. i 1848. godine Tommaseo se osjeća Slavenom po rodu, Talijanom po odgoju i prirođenosti. On se živo zanima za hrvatsku i srpsku književnost, počinje korespondenciju s istaknutim njenim predstavnicima, i u njemu se kadikad javlja misao, da se sasvim prikloni Ilircima.[5] U svojim neobjavljenim »Privatnim uspomenama« piše on 17. svibnja 1846. g.: »Primam ilirske knjige, koje sam nabavio, da se nešto u jeziku izvježbam. Žalim, što sam kasno upoznao veliko dobro, što se moglo učiniti pišući slavenskom narodu, koji je još mlad, i nije tako poništen i nezahvalan kao tali-

[5] Kasandrić, Iz Tommaseove prepiske od 1839.—1849.

janski. Ali ako je već kasno govoriti Italiji, možda je još rano govoriti ilirskim narodima. Ko zna, kroz koje će se mučne zgode i nezgode oni provlačiti, prije nego postanu narodom?«...[6]

Iste godine, 1. lipnja, piše Tommaseo prijatelju Capponiju i kaže: »Jadan ja, koji sam svoj život prepolovio između dva naroda, od kojih je jedan u kolijevci ,a drugi na nosilima.«[7]

U to je vrijeme, 1846. godine, francuski list »Presse« pisao o Tommaseu, da se priklonio Ilircima i čak da je odlučio da više talijanski ne piše, nego odsada dalje ilirski. Tommaseo je u jednom pismu prijatelju Capponiju to porekao, ali je ujedno izjavio, da se kaje, što nije više i ranije ilirski pisao.[8]

Tommaseo se sada ipak osjeća Slavenom, što on više puta i izjavljuje, te izdaje neke publikacije ne pod svojim imenom, nego ih potpisuje »Slaven«. Godine 1847. piše on Capponiju među ostalim: »Ja, Slaven, branim opata Giobertija«. A Tommaseovi protivnici pobijajući ga nazivaju ga Slavenom upravo zato, da ga ponize.« Pa i prijatelj ga Capponi naziva tada Slavenom. List »L'Alba« kritizirajući (25. rujna 1847. g.) Tommaseove članke kaže: »Mi nemamo vremena, da s ovim S l a v e n o m dangubimo. Ipak hoćemo da kažemo S l a v e n u, da su talijanski liberalci, koje on naziva starima i oronulima, mlađi i jači od njega i da će, ustreba li, to znati i pokazati...«

Tommaseo je odgovorio »A l b i« u listovima »B i l a n c i a« (10. prosinca) i »P a t r i a« (12. prosinca): »Boraveći u Firenzi ja sam se potpisao S l a v e n pod svoje riječi o Italiji, koju sam uvijek ljubio; koju sam ljubio mnogo prije nego je izašla »A l b a« (Zora), koju sam ljubio bez pohotnih nada, a ne bez koje štete, nelagodnosti i pogibelji.«

Svoj nacionalni osjećaj, koji je Tommaseo tako jasno i otvoreno izjavio u »Iskricama« i koji je potvrdio u pismima svojim prijateljima kao i u javnoj štampi, istaknuo je naročito u svojoj knjizi »Intorno alle cose dalmatiche e triestine« (O dalmatinskim i tršćanskim stvarima), koja je 1847. godine izašla u Trstu. Već nam sama posveta te knjige to jasno pokazuje. Knjiga nosi posvetu: »Gradu Trstu u znak zahvalnosti za gostoprimstvo J e d a n S l a v e n«. U njoj govori Tommaseo o našem jeziku ovako: »Naš je jezik krepči od talijanskog i latinskoga, a nije manje bogat od grčkoga. Nama Srbima i Dalmatincima narodne su pjesme dosada skoro jedini uzor jezika, odakle ćemo naučiti eleganciju, sjajnu kratkoću i vitku jednostavnost konstrukcije.« »Poštivanje narodnih pjesama pomoći će nam i u ovome, da sačuvamo n a š e m n a r o d u njegov stari stih, koji mu je tako prirođen kao heksametar Grcima, jedanaesterac Talijanima, aleksandrinac Francuzima...« »Nesloga je stara naša krivica, nesloga je stara naša ne-

[6] Tommaseo-Capponi, Carteggio inedito dal 1833 al 1874, per cura di I. Del Lungo e P. Prunas, vol. II., Bologna Zanichelli, 358. str.
[7] Ibid. p. c.
[8] Ibid. p. 402.

volja«. U polemici s Petranovićem o Dositeju Obradoviću kaže Tommaseo i ovo: »Ja imam spremljena dva sveska pjesama n a š e g a n a r o d a«.

Cijela ova knjiga, skoro na svakoj strani obiluje Tommaseovim simpatijama za slavenstvo, za »naš jezik« i narodnu pjesmu, u njoj on uvijek ističe, da je to njegovo, izražavajući želju, da se narodni jezik pročisti i da zauzme i u privatnom i u javnom životu ono mjesto, koje mu pripada.

Tommaseo u to vrijeme osjeća za veličinu i slavu svoga naroda, ali u isto vrijeme ne prestaje voljeti i talijanski narod. Slavenski narod naziva on »M o j n a r o d« (mia nazione), a talijanski, »narod, koji zbog dugog zajedničkog života s njime, i nauke, i zajedničkih bolova smatram za svoj vlastiti.«[9]

Koliko se Tommaseo interesirao za sve južne Slavene i nije se osjećao samo Dalmatinac, nego i suplemenik ostalih, vidi se naročito iz njegova zanimanja za prilike u Bosni. Tommaseo je u rujnu 1847. godine pošao u Rim k papi Piu IX., da kod njega intervenira za bosanske katolike i njihove duhovnike. To je bila glavna svrha njegova putovanja.[10] Papa primi Tommasea 1. listopada. Poslije kratkog uvoda počne Tommaseo govoriti papi »o dalmatinskim Grcima (pravoslavcima), kojih je sudbina svezana sa sudbinom svih slavenskih naroda.« Ali, kad je Tommaseo vidio, da papa nije stvar pravo razumio, zamoli ga, da mu dopusti, da mu te prilike pismeno iznese. Na to mu papa odgovori, neka upravi pismo njegovu nećaku Massaiju.[10]

Na osnovu ovog razgovora s papom pisao je Tommaseo onda papi 11. listopada iz Firenze pismo, u kom mu izlaže neke vjerske prilike i neprilike u Dalmaciji i Bosni, i moli ga i ukazuje mu put, kako bi se mogla dokrajčiti nesloga, koja u Bosni vlada između biskupa i Franjevaca, a u Dalmaciji »neoprezno revnovanje« austrijskih katoličkih biskupa prema pravoslavnom žiteljstvu.

Austrija je naime 1820. godine došla na misao da obrati dalmatinske pravoslavce na katoličku vjeru. Zbog toga je dovela iz Poljske unijatske svećenike i osnovala sjemenište, u kojem su se imala odgajati pravoslavna djeca za buduće revnitelje unijatstva. Vladi pođe za rukom da nekoliko stotina pravoslavaca prevede u unijatstvo, ali je u narodu zbog svega toga došlo do mržnje i neprijateljstva. »Katolički se biskupi ne vladaju prema pravoslavnom žiteljstvu,« pisao je Tommaseo, »kako bi to od njih tražila pravila najobičnije pristojnosti«. Tommaseo misli, da bi »jedna riječ« papina, koja bi preporučila biskupima »bratsku snošljivost«, mogla da te prilike sredi.

[9] Tommaseo N., Intorno alle cose dalmatiche e triestine. Trieste, Lloyd 1847.
[10] Tommaseo-Capponi, Carteggio II, 476. str., nota 1, i 531. nota 4.
[11] Rukopis (nepubliciran) u arhivu Correr u Veneciji. Tommaseo N. — Venezia, L'Italia, L'Europa P. I. st. 83. Mio colloquio con Pio nono, 1. ottobre 1847.

Prelazeći na prilike u Bosni, Tommaseo ih opisuje i kaže da bi povećanje franjevačkih samostana u Bosni bilo od velike koristi za vjeru, jer tamošnje fratre »Turci vole, pravoslavci gledaju s manje sumnjičavosti i priznaju, da su bolje izobraženi nego njihovi svećenici.« »U Bosni i u drugim krajevima, koji su pod Turcima, treba franjevaca, ali treba urediti njihove svađe i bolje ih disciplinirati za vječnu misiju, za koju se određuju.« »U tu svrhu predlaže Tommaseo franjevca dalmatinca oca Drussića. »Tamošnji fratri — kaže Tommaseo dalje — mogli bi, ne potpaljujući nemire, nego ih gušeći, pripraviti generaciju ljudi pravih Slavena, koji ne će biti ni Austrijanci ni Rusi, i koji bi jednoga dana mogli postati pravom nacijom, kako je Srbija postala...«

Knez je Massai primio Tommaseovo pismo za papu i podnio mu ga, pa je o tom izvijestio Tommasea 24. listopada iste godine.

Međutim kao da na papinskom dvoru nisu tu stvar shvatili ni poslije ovog Tommaseova pisma. Sam Tommaseo dodaje u svojim bilješkama, da je poslije ovoga njegova koraka kod pape papinska kancelarija napisala »patrijarsima grčkog obreda jedno od onih uobičajenih pisama papinske kancelarije, koje je izazvalo uobičajene odgovore. »To nije bila m o j a n a m i s a o«, isticao je Tommaseo.[12]

[12] Citirani rukopis u Correr P. I. 85. str.

VI.

»ZORA DALMATINSKA«

Uza sve to, što je Dalmacija stajala potpuno pod utjecajem talijanske kluture, bio je liječnik dr. Antun Kuzmanić svijestan, da i u Dalmaciji ima mnogo ljudi, koji osjećaju, da je potrebno talijanski jezik zamijeniti svojim materinskim, i da dalmatinski Hrvati i Srbi treba da krenu novim putem svoje kulture, te se odvaži da 1844. godine pokrene u Zadru časopis na hrvatskom jeziku i latinicom. Kuzmanić nije bio ni literat ni naučnjak, ali je bio oduševljen poštovatelj narodnog jezika, i to upravo onoga čistog pučkog, kojim govori prosti narod. Taj pučki jezik u njegovoj najčišćoj formi htio je on uzdignuti na književni, zazirući od novih riječi, koje su uvodili Ilirci u Zagrebu.

Izdavanje hrvatskog lista u Dalmaciji, u kojoj su gradovi bili prožeti talijanskim duhom, i gdje je na selima, osim svećenika, bio samo nepismen svijet, bilo je velika odvažnost i pokazivalo je, koliko on vjeruje u pravednost svoje stvari. A da je on doista znao, kakve ga poteškoće čekaju, vidi se iz predgovora prvom broju novoga lista »Zore Dalmatinske«: »...Ljubav prema mojoj otačbini savladala me — kaže Kuzmanić — i natrala na ovaj keršni klanac; jaka me xelja (želja op. pisca) prati, a mala snaga: no nadam se, da će višti ljudi i oni, koji su kušali koliko je teško pravo na hervatski pisati, meni oprostiti, ako sam gdi na misto plemenite ljubice koprivu usijao...« Kuzmanić poziva sve na složan rad i traženje lijepih izričaja u narodu, na jedinstvo pravopisa i na suradnju.[1]

Još prije nego je dao u štampu prvi broj, osigurao je Kuzmanić svom listu dragocjenu suradnju mladog oficira u zadarskoj posadi, Petra Preradovića. Preradovićevu pjesmu »Zora puca« u 1. broju »Zore Dalmatinske« primili su svi s velikim zadovoljstvom. Mladi Preradović nije prije toga uopće pjevao hrvatski, i zasluga je Kuzmanićeva, da ga je ustrajnim uvjeravanjem uspio nagovoriti, da pokuša pjevati svojim materinskim jezikom, koji je Preradović bio već ponajviše zaboravio u vojsci.

[1] Zora Dalmatinska 1. br. 1, 2. str.

. . . .
Polnoć prođe, još u tmini
Nebo, zemlja jest i voda;
Ali od istoka sjeva
Sjajna vila Slavskog roda,
Glasi vamo iztihana:

»Zora puca, bit će dana«![2]

pjevao je oduševljeni mladi Preradović. Ta pjesma ne samo što je podigla mladoga Preradovića odmah među prvake hrvatske pjesme, nego je ona i »Zori Dalmatinskoj« pribavila mnogo simpatija. Ljudevit Gaj dao je Preradovićevu pjesmu preštampati u »Danici«, Ferrari Cupilli preveo ju je na talijanski i štampao u »Gazzetta di Zara«. Sam Preradović bio je tako oduševljen svojim uspjehom, da se počeo svom snagom baviti izučavanjem narodnog jezika.

Na Kuzmanićev poziv odmah se odazvaše Dalmatinci: Ivićević, Ivčević, Kurtović i Ane Vidović, ali ipak nije ni izdaleka bilo onog odziva, kojem se Kuzmanić s pravom nadao.

Teške prilike, s kojima se imala boriti mlada »Zora«, najbolje nam ocrtava Preradović u svom pismu, koje je pisao Kukuljeviću iz Zadra 20. veljače 1844. godine.

»Pravo veliš — piše Preradović Kukuljeviću — da me je uprav Dalmacija kući vratila, i da nisam 'vamo došao, ne bi se bio našeg jezika primio, hvala Bogu!... Dakle: »Zora puca, bit će dana!« ali malo da nije opet noć nastala, i sam Bog me 'vamo donio (oprosti, da se sam hvalim). Znaš, da cijela »Zora« na mojim plećima sad leži — ti ćeš će čuditi ,ali istina je. — Naš urednik nije kadar zauzetom poslu, što se iz prvih brojeva ovog lista lako uviditi more. Od sviju strana došle su žalbe osobito na njegove sopstvene članke, izdatelji su se bili već uznemirili, i već je glas puko, da ne će »Zora« više bieliti. Te onda bogme ja se umiješam i pomirim, obećajući, da ću ja u napredak sve uređivati i ravnati. Tako ti sam sada poluurednik i korektor, i u svemu sve, jer u cijelom Zadru ne ćeš dva čovjeka naći, koji samo za nevolju naš jezik razumidu. Sve se ovdi potalijanilo, a Dubrovčani uvrieđeni kroz neke malenkosti ne će da pomažu. Dakle silni posao, kako vidiš, k tomu još služba i kadetska škola na mome vratu. Ali »Zora« ne će propasti, jer je u ruku vrlih izdatelja braće Battara — koji kod svega dobra i najbolje, t. j. dost novaca imadu za uzdržati ju u kakovoj god nesreći... Što sam ti od »Zore« kaziva, nemoj dalje pripoviedati, nemoj našu golotinju drugom oku odkrivati. Sav moj trud sad tamo ide, da se kako u pravopisu složimo, i bit će, ako Bog da s vremenom.«

[2] Z. D. 1. br., 2. str.

Tri mjeseca poslije tog pisma, 23. svibnja piše Preradović Kukuljeviću, da se Kuzmanić odrekao uredništva »Zore« preplašen vikom, koja se s mnogo strana na nj podigla. Zbog toga je Preradović za neko vrijeme, dok se drugi urednik ne nađe, sam preuzeo uredništvo. Čini se, da je glavna nevolja i nezadovoljstvo protiv Kuzmanića bilo upravo u njegovu pravopisu, kojeg se on tvrdokorno držao i kojim je htio, da svi u »Zori« pišu. Preradović se nada, da će u idućoj godini moći »Zora« izlaziti novim pravopisom. »Sve će s vremenom biti — kaže Preradović — i mora biti, jer južni Slavjani brez uzajemne književnosti i sloge obstati ne mogu.«

»Zora Dalmatinska« imala je da se bori s mnogo neprilika.

Kuzmanić je za »Zoru« bio uzeo dalmatinsku ortografiju uz neke promjene, koje je on sam izmislio, držeći sigurno, da će na taj način najlakše prodrijeti s narodnim jezikom i sa svojom »Zorom«. Dubrovčani su imali svoju ortografiju i nikako nisu htjeli da pristanu na dalmatinsko-Kuzmanićevu, a na tu nisu htjeli pristati ni oni Dalmatinci, koji su bili već prihvatili Gajevu. Uzalud je Preradović nagovarao Kuzmanića, da prihvati Gajev pravopis, uzalud ga je to isto savjetovao i Vuk, Kuzmanić nije nikako htio popustiti.

Pod tolikim navalama pustio je on tek pokoji članak pisan Gajevim pravopisom u svoju »Zoru«. U 9. broju »Zore« izašao je jedan dopis Borka Kralovskoga štampan Gajevim pravopisom. Tom je članku Kuzmanić dodao napomenu: »Poradi književne sloge triba jedan pravopis odąbrati, bilo kakav mu drago, i tako u jedan mah prikinuti sve pekljanije. Evo sada ovi pervi çlanjci utiskani su zagrebaçkim pravopisom, nek svaki moxe razabrati razliku između ovoga i našega: takodjer chu i u napridak po koji primer dodati.«

Tako je obećavao Kuzmanić, i doista je u »Zori« izašlo par članaka i pjesmica Gajevim pravopisom, no onda je to prestalo, i vratilo sve na staro, dok je god »Zora« izlazila.

Ali osim ovoga svog upornog držanja, što se tiče ortografije, Kuzmanić je bio nepopustljiv i u pogledu jezika. On je tražio, da se piše čistim pučkim govorom, pa je u tom smislu ispravljao poslane članke mijenjajući riječi i sastavak onako, kako je on mislio, da odgovara pučkom govoru. I od tada nije nikako popuštao. On je oštro osuđivao i utjecaj crkvene slovenštine na književni jezik i kovanice, koje su se unosile u jezik.

U 13. broju »Zore« (25. ožujka 1844.) počinje Preradović sa svojim člancima pod naslovom »Jezik južnoslavski«. Tim člancima metnuo je kao motto Herderove riječi: »Wehe dem Volke, dessen Gelehrte sich schämen in ihrer Muttersprache berühmt zu werden« (Teško onome narodu, kog se učeni srame u svom materinskom jeziku proslavljeni

biti). Govoreći u tom članku o slavenskim jezicima, dijeli ih na tri grupe: sjeverno-slavsku, zapadno-slavsku i južno-slavsku, i kaže, da u treću ide jezik: serbski, horvatski i dalmatinski. — »Jezik južnoslavski — kaže Preradović — govori se s malom razlikom u čistoći, kako ga i sadašnje knjige pišu od Adrianskog do Cernoga mora u prostoru od 6000 km² od skoro 13 milionah stanovnikah.« Preradović je oduševljen tim svojim južnoslavskim jezikom, za koga kaže: »jezik južnoslavski jest liep i krasan, a meni, kao udu slavjanskog tjela najljepši i najkrasniji i posve vriedan i dostojan svakog truda i svake žrtve da se udjela i izobrazi.«[3] Preradović iznosi mišljenja stranaca, koji o našem jeziku pohvalno govore, i gorko se tuže na rascjep u »našoj književnosti, koja se tek nedavno počela da diže, da se odmah u dvie strane razciepila, od kojih svaka misli, da je pravim putem udarila, a ja mislim, da nije nijedna; pravi bi put bio sloga, a dva brata u neslozi nikad prava ne imaju — krivci su obadva.« . . . . »Ja govorim — kaže Preradović o raspri Serbske i Horvatske književnosti. Sva ova raspra kako i pamet najmanjega djeteta dosljedovati može, rodila se iz različnosti vjerozakonah.« Srbi su pravoslavni, a Hrvati katolici. »Svakim danom to većma ove dvie strane odmiču jedna drugoj — za malo vremena bit će kasno i pomisliti na sjedinjenje.« Preradović zagovara u prvom redu jedan pravopis, kad nije moguće i jedno pismo.

Ma koliko Kuzmanić bio nepopustljiv, što se tiče pravopisa, nije on to činio ni zbog kakva dalmatinskog separatizma, nego iz uvjerenja, da je upravo taj pravopis najzgodniji. Inače je on bio za jedinstvo u književnosti i nastojao je da za »Zoru« pribavi suradnike iz sviju strana, gdje je živio hrvatski narod. U 2. broju »Zore« pjeva Janko Car, Hervat pjesmu »Pozdrav Zori Dalmatinskoj«. Toj pjesmi dodaje Kuzmanić: »Eto, kako ovi učeni Horvat, oli upravo reći sva gospoda zagrebačka nami se raduju, sasvim da se nismo njihovog pravopisa primili. Da Bog da s njima se načinili.«

U tom pozdravu Janka Cara nalaze i ovi stihovi:

Danicom svom Hervatska je
Blagu svjetlost rasprosterla,
I s' njome je vech doperla
Tja u daljnje srodne kraje.
— — — — — — — — — —
Da che Hervat s Dalmatinom
I u slovstvu brat ostati,
Da che s' bratski milovati
I s svom srodnom bratjom inom.[4]

---

[3] Z. D. I. 114., 115. str.
[4] Z. D. I. br. 2.

U istom 2. broju »Zore« je i »Pisma sverhu Zore Dalmatinske«, u kojoj je i ova kitica:

Oh Hervatska zemljo slavna,
Ka se dičiš jur odavna,
Lipo tvoje kripi ime
U pristojno ovo vrime.

Na pozdrav Janka Cara, Hervata odgovara u »Zori« Stipan Ivićević, Makaranac: — — — — — —

Da si zdravo, Hervatu Car-Janko
U jeziku i u viri Brate;
A po jednom otcu Ferdinandu,
Mom i Tvome kralju, pobratime!

Ivićević ističe dalje u svojoj pjesmi svrhu, zbog koje je pokrenuta »Zora Dalmatinska«, i kaže:

»Zora nije zabijelila, Janko,
Za da budi umitnu gospodu,«
— — — — — — — — — — — —
»Za građanske lince nije Zora.«
— — — — — — — — — — — —
»Nit je zora zabijelila mudrim«, koji za nju ne mare,
»Nego Zora bijeli Seljaninu,
Kojino je slatko noch prospava,
Klapech pjesme slovinskih junakah,
Što je večher u druxini cuo
Kod ognjišta uz gusle pjevane«
— — — — — — — — — — — —
»Dakle Janko s bratjom Hervatjanim
Pomilujte Zoru Dalmatinsku
I kakono staria Sestrica,
Nek joj Vaša da ruku, Danica!«[5]

Ali ne samo Hrvati, nego i Srbi s oduševljenjem pristupaju »Zori«. Već u prvom broju Pop Špiro Margetić, paroh zagorski, piše članak »Rici na slogu k Dalmatinskoj Zori«, u kojem kaže i ovo: »Dalmatinci i sva draga moja bratjo Slavi! prenimo se sad u zoru, od zla sanka pomercine svi mi; — sloxno texmo k prosvitljenju našem i napridku, jedan drugom pomozimo i pruximo ruku; — Dalmatinci i sva draga bratjo Hervati! Okrenmo se k našoj Zori i budmo joj harni — uzderxmo je i priznajmo svi do našeg groba.«

---

[5] Z. D. I. br. 20.

Drugi jedan, Prica Makso, »Serb iz Hervatske krajine« pozdravlja »Zoru« iz Otočca na dan Svetog Save:

»Daj dozvoli, Zoro mila,
Da prija ti serpska vila,
Koja uvijek dobro slavi,
Njexnom rijeci te pozdravi!
— — — — — — — —
Nek ti sjaji sunce sreće!
P r a v i Serbin xeliti che
Da Danica i da Zora
Cerpe jednog iz izvora.
— — — — — — — —
Nije u pismenstvu sloge?
Svoje ima to razloge,
Nu u D u h u mora biti,
U tom hochemo se sliti.[6]

Uza sve to, što je »Zora« ostala kod svoga naročitog, dalmatinskog pravopisa, opet je ona prve godine svog izlaženja okupila oko sebe 746 pretplatnika, a to je za ono vrijeme bio velik i lijep broj. Ali je još zanimljivije, što je ona okupila oko sebe i vrlo velik broj suradnika iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. To su ovi suradnici:

Kaznačić, Preradović, Kovačević, Boroević, Nestor, Janko Car, A. Ciganić, Davorin, Galac, Milica Heritesova, August Kaznačić, Ivan Jakaži, M. Kombol, Ostrožinski, I. Perinović, Orsat Počić, M. Prica, A. Ramadan, A. Roči, F. Sokolić, M. Topalović, Verdoljak, J. Vežić, Ane Vidović, L. Vukotinović, J. Vukmanić, J. Danilo, Vl. Hranilović, Borko Kralovski, pop Špiro Margetić, Andrija Torkvat Brlić, Ignjat Brlić, Jere Grahić, Stipan Ivićević, Ilija Rukavina, Šime Ljubić, J. Zafron, Carrara.

Druge godine preuzeo je uredništvo »Zore« J. A. Kaznačić, koji je namjeravao »dosadanji raznopis« svesti pomalo u »jedan općeni pravopis«.[7]

Te druge godine htjela je Zora proširiti svoj dosadašnji rad time, što je odlučila pokazati »Dalmatincima književstva tudja, a navlastito inih Slavianskih granah.«

Glavni pomagač i onaj, koji je Zoru već prve godine spasao, Petar Preradović, osvrće se na početku druge godine na prošlu. On zna, da su se mnogi u »Zori« razočarali, da je uvelike grde. Preradović ističe, da ni on ne misli, da je u Zori bilo sve dobro, ali on ne nalazi »pravo da one ruke, koje bi imale pomoći ju, njojzi jamu kopaju. Tko Dalmaciju poznaje, znati će također da talijanski jezik u njoj vlada, da njezini izobraženi ljudi u njemu su se izobrazili. Ako dakle Zora nikakve druge koristi kroz ovo godinu dana donijela nije, barem je osjetila otuđena srca na domorodna ćućenja, barem je probudila na misao, da je jezik, u kojemu ona piše, p r a v i i g l a v n i j e z i k D a l m a t i n s k e z e m l j e.« (II. br. 1.).

[6] Z. D. I. br. 21.
[7] Z. D. II. br. 1.

Preradović je i nadalje ostao jedan od najoduševljenijih i najustrajnijih pomagača Zore i jedan od najsvjesnijih propagatora hrvatskog narodnog jezika. To nam najbolje pokazuje njegova pjesma »Dalmatin«:

Ali, veliš, svud se trubi,
Da Dalmatin tuđe ljubi,
Da svoj jezik slavni, stari,
On prezire, s tuđim kvari,
Da u njemu samo zbori,
Kad ne znade drugi, gori!
To još čini samo oni,
Kog sljepilo basat goni.
Ali pravi Dalmatin
Ljubi jezik materin![8]

I u drugoj je godini svoga izlaženja »Zora«, koja je krenula i s obzirom na pravopis bliže narodnom jedinstvu, štampajući članke i pjesme i »gajicom«, okupila oko sebe vrlo lijep broj suradnika. Tu su bili:

Matija Ban, I. A. Brlić, C. Berndušić, I. Bezić, Mirko Bogović, P. Bona, N. Boroević, o. K. Božić, V. Carević, S. Cipiko, V. Ćurković, S. Dimitrović, Janko Drašković, I. Filipović, I. Grubišić, St. Ivićević, A. Kalić, Antun Katalinić, P. Antun Kazali, Antun Kaznačić, F. M. Kovačević, M. Karlović, Šime Ljubić, M. Marinović, M. Medaković, V. Miočević, I. Okružić, Ognjeslav Ostrožinski, Božidar Petranović, I. Persić, Orsat Počić, P. Preradović, M. Resti, A. Roči, I. Rukavina, M. Sabljar, M. Santić, A. Stazić, Š. Starčević, Ivan Ternski, T. Tripković, Stanko Vraz, Imoćanin Verdoljak, Ana Verdoljak, I. Zafron i Ante Starčević, osnivač pravaštva, pod pseudonimom A. V. Rastevčić-Žitničanin.

Ali, uza sav taj lijep broj suradnika, bilo je sve manje pretplatnika. Kad su zbog toga izdavači, braća Battara, ukazivali Kaznačiću svoje nezadovoljstvo, misleći, da je tome kriv urednik, koji ne zna ili ne će da list uredi onako, kako bi on imao više pretplatnika, Kaznačić napusti uredništvo »Zore« na kraju 1845. godine.

Tada postade urednik prof. N. Valentić, koji brzo uvede u »Zoru« isključivo Gajev pravopis. To je izazvalo među suradnicima »Zore« čitavu uzbunu, a pretplatnici su je ostavljali.

[8] Z. D. II. br. 19.

Ali, iako je novi urednik uveo Gajev pravopis, nisu suradnici »Zore« odstupali od svoga narječja i navodili su razloge, koji su doista za njih mogli biti ispravni. Stjepan Ivićević, jedan od najrevnijih suradnika »Zore« i istovremeno jedan od najagilnijih propagatora narodne misli u Dalmaciji, piše odmah u prvom broju 1846. godine: »......... štapa se narodnog ježika deržimo svi obiručice, kakono bratja... Ako je kakva razlikost po narječjim, potrebna je. Potreba je reko, da se pervo uvestbamo u dojednom narečiu Iliričkomu; to jest: da poznademo i izvidimo lepo dojednu granu stabla za odrezati malovrede, a gojiti vrednie. Mećmo sad na erpu sve, što dolazi, pak ćemo izabrati, kad se navali leša dosta. Tako su i drugi sad uljudni narodi radili. A Dalmacia, jezikom, u sebi uzderži Hervatah, Slovinacah, Serbljanah, Dubrovčanah, Ercegovacah, Bošnjakah... Pustimo sad, da piše svak jezikom svojim meštjanskim, dok naterpamo leša dosta, odklen sagraditi i sklopiti o p ć e n i j e z i k književni ilirički.«

Valentićevo nastojanje, da se ortografijom postigne književno jedinstvo s Hrvatima u Banovini dovelo je »Zoru« na rub propasti. Gubila je suradnike i pretplatnike. Pristaše dalmatinskog pravopisa nisu nikako trpjeli list pisan Gajevim pravopisom i redom su prestajali primati list. Izdavačima ostade samo da se vrate opet Kuzmaniću. Kuzmanić se primio uredništva i učinio je to s naročitim zadovoljstvom, jer mu je tako ipak dana satisfakcija i priznanje, da je jedino on pravo shvatio, kako treba u Dalmaciji raditi na buđenju hrvatske narodne svijesti. Od 40. broja 1846. godine Kuzmanić je ponovo urednik »Zore«. U uvodniku, koji je on u tom broju napisao, kaže Kuzmanić:

»Da ja sam oni isti stari; sve jedno te jedno mozgam i virujem, makar trista još zanovieticah namotalo se: velim, da mi imamo, kako možemo i kao što naše pleme osića i vrime donosi, s k r o z i n a h e r v a t s k i m i s l i t i, ne talianski niti nimački, da nam glotav jezik ne izlazi... Ne bilo više na ovi pravopis napinjanja: Eto Čehi, Hervati, Slavonci, Kranjci, Slovaci, Zagrebčani i ostali tamošnji Hervati, sve bratja naša, i naši dobri pomoćnici, po njemu pišu. A mi ćemo Dalmatinci pri našemu starinskom i ostati. — Neka Serblji i drugi pišu, kako hoće, mi im to ne zamiramo, ali opet želimo i prosimo, da nam oni ne zamiraju, e inače bismo doista dosta razgovora imali.«[9]

Ali malo pomalo ne samo što je Kuzmanić ostao pri ikavštini, nego je i Gajev pravopis, koji je neko vrijeme trpio, doskora sasvim izbacio.

I tako je »Zora« najprije gubila suradnike i pretplatnike, jer se strogo držala dalmatinskog pravopisa, zatim je izgubila pristaše dalmatinskog pravopisa, kad je primila zagrebački, a sada i opet one pristaše zagrebačkog, kad je ponovo uzela dalmatinski.

[9] Z. D. 1846. br. 40.

Oduševljeni pristaša Kuzmanićev, koji u nekoliko članaka napada Zagrepčane, bio je pop Šime Starčević, župnik u Karlobagu, odgojitelj i učitelj dra. Ante Starčevića.

U takvim prilikama nastoji Stjepan Ivićević učiniti nešto, da spase slogu između »Zore« i Hrvata u Hrvatskoj. On se obraća opatu Pavišiću, koji je tada studirao na bečkom sveučilištu i moli ga, da pribavi »Zori«, ako može, kojeg pretplatnika. Ivićević opisuje u svojim pismima Pavišiću teške prilike, u kojima se nalazi »Zora«. »Zora« — kaže Ivićević — ima malo predbrojnika i nalazi se između čekića i nakovnja. Dok se drži hrvatske (t. j. Gajeve) ortografije, ne će za nju da znadu Dalmatinci, ili malo njih. Ako se drži dalmatinske ortografije, to su protiv nje Hrvati, svi osim Ličana.«

Ivićević je, potaknut od Tommasea napisao i jedan članak, e da bi nekako složio Kuzmanićevo mišljenje s Gajevim, ali mu ga Kuzmanić nije ni uvrstio. U takvim prilikama mislio je Ivićević čak na to, da počne izdavati list protiv »Zore«. Ali je ipak odustao od toga, jer dalmatinski Hrvati nemaju drugog lista osim »Zore«. Zbog toga je smatrao za svoju patriotsku dužnost pomagati je.

I tako je »Zora«, koja je bila dočekana s najljepšim nadama, venula sve više, tako da je broj njenih pretplatnika u 1847. godini pao ispod stotine.

VII.

UREĐENJE DALMATINSKIH OPĆINA 1848. GODINE

Dalmatinske općine 1848. godine bile su uređene na osnovu carskog rješenja od 4. svibnja 1821., kojim se određivao »Pravilnik za organizaciju općina« za okruge Zadar, Split i Dubrovnik. Taj je Pravilnik 17. prosinca 1822. dalmatinsko namjesništvo proglasilo, a zatim i primijenilo.

Na osnovu toga Pravilnika Dalmacija je razdijeljena na okruge, okruzi na kotare, a kotari na općine. Općine, u kojima se nalazio glavni grad okruga ili pretura, redovno su imale općinsko vijeće i općinsku upravu; ostale općine imale su sindaka ili vicesindaka. Općinska vijeća onih mjesta, u kojima se nalazio okružni ured, imala su 15 članova, a u kojima se nalazila pretura, 9 članova. Dvije trećine vijećnika trebalo je uzimati između 100 najvećih posjednika te općine, a preostala trećina imala se birati između osoba, koje su u toj općini imale kakav znatan industrijski ili trgovački posao. Sjednice vijeća držale su se uvijek samo u nazočnosti izaslanika političke vlasti.

Svake tri godine otpao bi jedan dio vijećnika, a onda je vijeće biralo na njihova mjesta nove, i to u istom razmjeru kao i prije iz klase posjednika, trgovaca i industrijalaca. Prve dvije godine, t. j. 1821. i 1822. vijeće je ždrijebom odlučivalo, koji će otpasti, a kasnije su otpadali po starosti.

U Zadru, Splitu i Dubrovniku bio je politički pretur tih mjesta ujedno i načelnik općine. U ostalim općinama, koje su imale vijeća, vlada je postavljala načelnika. Isto je tako vlada postavljala općinske prisjednike (odbornike) na osnovu trostrukog prijedloga općinskog vijeća. I sindake i vicesindake imenovala je vlada na osnovu dvostrukih prijedloga, kod kojih je trebalo paziti, da kandidati pored dobrog vladanja i sposobnosti, imaju i što više imutka. Oni su se postavljali za tri godine.

Općinske uprave Zadra, Splita i Dubrovnika nazivale su se k o n g r e g a c i j e.

Kako se iz toga vidi, ne samo načelnike svih općina, nego i sindake i vicesindake imenovala je vlast, štaviše i općinske su vijećnike birali pređašnji vijećnici, koje je postavila politička vlast. Pored toga mogli su se birati u vijeće samo najveći posjednici, i najveći trgovci, i industrijalci, ako ih je bilo. Prema tome nije bilo moguće, da općinski vijećnici budu ne samo radnici proleteri, nego ni seljaci-koloni, pa ni mali obrtnici. Iz toga se vidi, da su općinska vijeća predstavljala samo gornji sloj buržoazije, a nikako narod, od kojega su bila vrlo daleko. Ono, što vrijedi za vijeća, vrijedi još mnogo više za općinske prisjednike (odbornike), a najviše za načelnike. Bila su dva uvjeta za postavljanje načelnika: trebalo je da pripada najvišim slojevima buržoazije svoga mjesta i da ga imenuje vlada, a ona je imenovala samo one, koji su najviše odgovarali njenim intencijama.

U tom smislu i tako gledajući treba da promatramo djelovanje dalmatinskih općina 1848. g. One su radile ono, što je željela vlada i ono, što je bilo u interesu najmoćnije buržoazije te općine. Odgovori dalmatinskih općina na razne dopise i pozive iz Hrvatske ne smiju se nikako smatrati kao odgovori naroda tih općina, niti se smije iz toga zaključivati raspoloženje naroda. To je raspoloženje dalmatinske buržoazije, i to one, koja je bila po volji austrijskoj vladi u Zadru i u Beču. I zbog toga je svaka akcija, koja se nije svidjela vladi, bila osuđena na propast u dalmatinskim općinama, jer one nisu predstavljale narod, nego dalmatinsku buržoaziju, i to onu najbogatiju, koja je slijedila volju dalmatinske političke vlasti. Kad se k tome uzmu druge razne prilike u sastavu tih vijeća, općinskog odbora i činovništva, koje je to vijeće biralo i koje je bilo u najužoj vezi s vijećnicima, odbornicima i načelnikom, očito je, da je u svakoj općini stajala na čelu grupa ljudi, kojima su interesi bili usko povezani, a koja nije s narodom te općine imala nikakve veze.

VIII.

OBEĆANJE USTAVA 15. OŽUJKA 1848. I KAKO JE TO DJELOVALO U DALMACIJI

Prilike u Austriji prije 1848. godine — Djelovanje pariske februarske revolucije na zemlje habsburške monarhije — Objavljivanje obećanja ustava u Dalmaciji — Odjek u Dalmaciji — Odjek odašiljanja zagrebačke deputacije kralju u Dalmaciji — Pitanje, da li i Dalmacija treba da pošalje poslanike u konstituantu u Beč — Prijedlog splitske municipalne kongregacije, da se osnuje talijanska sekcija konstituante — Odluka dalmatinskog namjesništva o izboru poslanika za konstituantu u Beču

Ma kako je malo važnosti Austrija davala Dalmaciji, s kojom je u svemu postupala maćuhinski, opet je Dalmacija bila od 1797. do 1806. godine, a zatim od 1814. do 1848., dakle 44 godine, s njom usko povezana, i sve ono, što se krupno u njoj događalo, odražavalo se i u Dalmaciji. Na Dalmaciju je vrlo malo djelovalo tadašnje nacionalno buđenje i razvoj češke literature, kao što na nju nije utjecalo ni ono, što se događalo u Ugarskoj. Još je vladao u Beču i cijeloj Austriji stari Metternich, koji je željeznim lancima okovao svaku slobodu. Čak se u Dalmaciji nije ni primijetilo ono, što se događalo u Galiciji, gdje je 1846. godine poljsko plemstvo diglo ustanak, kad je u Krakovskoj republici proglašena poljska narodna vlada. U Dalmaciji se nije ni primijetila protivurevolucija seljaka protiv tlačenja plemića u Galiciji, i tek je neku pažnju izazvalo priključenje Krakova Austriji, i to kod činovništva i intelektualaca, dok dalmatinski narod nije ni najmanje za to mario. Isto se tako dalmatinskog naroda nije nimalo ticao podzemni talijanski pokret, koji je tada zahvatio cijelu Lombardiju i Veneciju, a podupirao ga je Pijemont. Tek je poneki činovnik, posjednik i trgovac o tom nešto znao. Dalmatinski narod se na sve to nije obazirao, on je samo iz godine u godinu brinuo svoju brigu, i to svoju najintimniju, domaću, kućnu, porodičnu materijalnu brigu, kako će se te godine prehraniti, kako će se obući i obuti, a i kako će proslaviti svoj Božić ili slavu, oženiti sina ili udati kćerku i t. d.

Dok dalmatinski narod nije već zbog domaćih prilika mario za ono, što se događalo u ostaloj monarhiji, Metternichov je policajni sistem s druge strane nastojao, da to do njega i ne dođe. Ali bilo je i slučajeva, u kojima sva Metternichova nastojanja nisu postigla, a da ih i u Dalmaciji narod ne osjeti, i to na svojim vlastitim leđima. Strahovita financijska nevolja, koja je zahvatila monarhiju upravo u to vrijeme, odražavala se svom svojom težinom i u Dalmaciji. Između 1830. do 1847. godine povećao se državni dug od 1084 milijuna forinti na 1249 milijuna forinti, a deficit u državnom gospodarstvu narastao je do 1847. godine na 50 milijuna forinti. Monarhiju je čekao državni bankrot, u koji se općenito vjerovalo. Još je bilo svježe sjećanje na državni bankrot 1811. god. Glas se o državnom bankrotu širio godinama po Austriji, i strah pred njim zahvatio je i Dalmaciju, i to ne samo imućnije ljude, nego i one, koji nisu imali nikakva kapitala.

Metternich, koji je bio najizrazitiji čuvar reakcije u Evropi, bio je to pogotovu u Austriji, ma da on nije imao glavnu riječ u unutrašnjim pitanjima, nego je radio prema težnjama tadašnjeg cara Franje I. Dok je u austrijskim zemljama politička djelatnost sasvim zamrla i dok su se pokrajinski staleški sabori sazivali samo da čuju naređenja vlade i da ispunjavaju njene želje, a pogotovu želje samoga cara, ugarski je sabor pokazao više puta živu aktivnost, a kadkada je došlo i do jakih sukoba između sabora i dvora. Razvoj prilika doveo je do toga, da je vodstvo madžarske politike preuzeo Lajoš Košut, koji je spojio stara traženja Madžara s modernim demokratskim idejama. I Madžari i Hrvati u Hrvatskoj mogli su u svojim saborima mnogo toga iznijeti, što u austrijskom dijelu države nije bilo moguće. Dalmacija je pak bila jedina austrijska pokrajina, koja uopće nije imala nikakva sabora. Ostale su pokrajine naime imale one skupštine staleža i redova, koje su im ostale iz pređašnjeg doba. Dalmacija, koja je bila prije 1797. godine mletačka pokrajina, nije u doba Venecije imala jedan zajednički sabor, nego je svaka dalmatinska komuna imala svoje plemićko vijeće, svako za se sasvim autonomno i jedno s drugim nepovezano. Kad je g. 1814. Austrija dobila Dalmaciju, ona nije obnovila komune, pa tako ni njihova vijeća, a neko novo zajedničko vijeće nije osnivala.

Bilo je pokušaja u pojedinim zemaljskim saborima Austrije, da se zatraži od vlade, da se pojedina pokrajina uredi konstitucionalno, ali je vlada znala da takve pokušaje u zametku prekine. Zbog toga je vladalo veliko nezadovoljstvo u staležima i redovima.

Značenje pokrajinskih sabora bilo je isto tako maleno kao i njihova kompetencija, i Dalmacija nije mnogo štetovala zbog toga, što takva sabora nije uopće imala. Jedino je nešto bolje bilo u Lombardsko-mletačkoj kraljevini, gdje su bile t. zv. generalne kongregacije, i u njima zastupnici plemića i građana, vlasnika zemlje, kao i zastupnici

gradova. Ali i one su imale samo pravo savjetovanja. I tu je kao i drugdje vladalo s te strane veliko nezadovoljstvo potencirano talijanskim nacionalističkim pokretom.

U Dalmaciji je bila u općinama neka vrsta autonomije, ali su je i u Dalmaciji, kao i po cijeloj Austriji brižno nadzirali. Nikakva daška slobode niotkuda.

Već je Marija Terezija znatno stegnula staleški ustav, a kad je udarila porez ne samo na kmetove (podložnike) nego i na vlastelinstva, primorala je i vlastelu da snosi državne terete. Ma da su seljački posjedi potpali pod razmjerno kud i kamo veći porez nego vlastelinski i crkveni, naišla je ona na jaku opoziciju kod gospode. Josip II. je nastavio u tom pravcu i 20. travnja 1783. g. je, i ne pitajući pokrajinske sabore, dao da se načini nov katastar za cijelu Austriju, s time, da se ima udariti jednaki porez na zemaljske, staleške i seljačke obradive posjede. Isto tako odredio je Josip II., da najveća visina kmetovskih daća i vlastelinu i državi ne smije prijeći 30% kmetovskog prihoda. Svaka je druga obaveza kmeta prema vlastelinu imala otpasti. Uvjerena, da je upravo težak odnos kmeta prema gospodaru zemlje oslabio ekonomsko stanje države, Marija Terezija je s nekoliko patenata nastojala da taj kmetovski položaj poboljša, ali kako to nisu bili radikalni zahvati, nisu imali velikog uspjeha, pogotovu u onim stvarima, koje su dirale u materijalne interese vlastele. Ali ona uvede ipak nekoliko važnih reforma u pitanjima, koja su se odnosila na lični položaj kmeta, kao i u tom, da vlastelin nije više imao prava da svom kmetu dopusti ili zabrani ženidbu, kao ni službu izvan posjeda svog vlastelina, ni da svojoj djeci dade drugi koji zanat i sl. Josip II., koji je najviše cijenio poljoprivredu i upravo u njoj gledao glavnu snagu ekonomskog blagostanja države, nastojao je da podigne seljačku klasu. Ali ni on nije mislio na ukidanje dosadašnjih odnosa između vlastele i kmetova. Htio je samo da stanje seljaka-kmetova poboljša da bude snošljivo, ali nikako nije namjeravao da ukine taj odnos. Prema njegovu mišljenju trebalo je da seljak bude lično slobodan, a njegove dužnosti prema vlastelinu da budu točno određene. Radi toga ukine on 1. studenoga 1781. godine kmetstvo. Ako dođe do nesporazuma između seljaka-kmeta i vlastelina zbog poreza, tlake i sl., mogao se kmet obratiti državnoj vlasti, koja ga je morala zaštititi, ako se on držao propisa. Vlastelinski sudovi nisu više smjeli da kmetu nameću novčane kazne, zabranilo im se batinjanje i dr. Seljak je bio slobodan da se seli, nije morao da vrši nikakve službe u vlastelinskoj kući, slobodno se mogao ženiti, slobodno birati zanat, mogao je imati svoje vlasništvo, ali, ako je ostajao na zemlji, trebalo je da daje i čini ono, što je bilo propisano patentom o roboti. Robota je pak bila ograničena na najviše pedeset i dva dana na godinu.

Ta nastojanja Marije Terezije i Josipa II. ostadoše sve do 1848. godine netaknuta. Ma da su prilike tražile, da se u tom ide dalje, nije se učinilo ništa, osim nekih sitnica. Mnogo puta su pojedini seljaci ustajali protiv nekih daća vlasteli, u Galiciji je došlo do pobune seljaka, ali vlada nije nikada odlučno uhvatila stvar niti je nastojala da u tom pomogne, nego je upućivala seljake na sporazum s vlastelom.

Međutim je i Austrija, ma koliko politički skučena, ipak morala ići s vremenom. Kapitalistički sistem zapada širio se sve više i u Austriji. Trgovina i promet dobivali su nove oblike, pa su se i u Austriji gradili kanali i putovi. U vezi s time osnivaju se od godine 1839. obrtnička udruženja, razvija se industrija, gradi prva željeznica na evropskom kontinentu Linz-Budjejovice (1825.—1827.) i osniva se 1831. godine dunavsko parobrodarsko društvo. Godine 1835. otvara se u Beču industrijska i obrtnička izložba, otvaraju se štedionice, sklapaju trgovački međunarodni ugovori, 1836. godine osniva se parobrodarsko društvo »Austrijski Lloyd« u Trstu; ukratko: kapitalistički sistem se razvija sve više, a iz radne snage, iz koje su prije u prvom redu izvlačili korist veliki posjed i posjednici, koji nisu bili radnici, grabi sada sve više koristi kapital uložen u rudnike, tvornice, parobrode, kanale, željeznice i t. d., i t. d. S jedne se strane gomila kapital, dok je s druge nastajala radnička klasa, koja je za malenu plaću radila i živjela, naročito u većim centrima, u nevolji i oskudici.

Nacionalno probuđeni Česi i Madžari, zaneseni težnjom da sami raspolažu svojim narodnim snagama, nacionalno probuđeni Srbi u Ugarskoj, a donekle i Hrvati u Hrvatskoj, nezadovoljno i buntovno poljsko plemstvo u Galiciji, liberali po cijeloj državi, koji su tražili, da prestane državni apsolutizam, koji je sputavao sve snage, sve su to bili elementi, koji su htjeli da sruše dotadašnji sistem, a Madžari su išli i dalje, t. j. za formiranjem samostalne svoje države. Nitko od svih tih nije vodio računa o stvarnim interesima širokih narodnih masa. I upravo zbog toga, što su se prije navedene nacionalističke i liberalne ideje često među sobom sukobljavale, nije nikako bilo zajedničke platforme za koncentričan napad, kad bi do njega i došlo.

U to potkraj veljače (22.—23.) zbog pitanja prava glasa dođe u Parizu do revolucije, u kojoj su sudjelovale u prvom redu radničke mase. Kralj Luj Filip morao je odstupiti, proglašena je republika, obećano radništvu u prvom redu pravo rada i udruživanja, smanjen je broj radnih sati na dan, i mnogo toga, ali to je sve malo po malo ostalo samo na papiru, da se konačno ukine, te je radni narod i opet prolio svoju krv za buržoaziju, koja je znala da omete sve ono, što se bilo obećalo, a donekle i nastojalo provesti. Radni se narod i ponovo (u lipnju) digao, i ponovo je potekla njegova krv, ali je i ponovo buržoazija, pomoću

seljačkog posjeda, slomila sva radnička nastojanja i definitivno preuzela svu vlast. 10. prosinca 1848. godine izabran je za predsjednika Luj Napoleon.

Glas o februarskoj revoluciji rasprostro se brzo Evropom i sasvim se drugačije, nego je to bilo 1789., kad ostala Evropa nije bila spremna na revoluciju, odrazio u mnogim zemljama, a najviše upravo u zemljama habzburške monarhije. U prvom je redu februarska revolucija dala Madžarima nov poticaj, da ostvare svoj nacionalni program, ali je i istovremeno u njima raspalila želju za podjarmljivanjem drugih naroda, koji su se nalazili u zemljama krune Sv. Stjepana. Ista je ta revolucija raspalila češke nacionalne težnje, koje su kod nacionalno probuđenih Čeha u prvom dijelu XIX. stoljeća već bile dostigle znatan stepen. Ona je djelovala — kako ćemo to kasnije vidjeti — na Hrvate u banovini, koji su već prešli prvu fazu ilirizma. Osobito je jako utjecala na Nijemce, napose na Bečane. Kod Nijemaca se bio prilično razvio liberalni pokret, koji je išao za konstitucionalnim životom i rušenjem apsolutizma, ali je paralelno s njime bio još jedan jači, koji je išao za ujedinjenjem njemačkih zemalja, prema tome i za ujedinjenjem austrijskih zemalja, zapravo svih zemalja austrijskog dijela monarhije s Njemačkom. Sve je to do francuske februarske revolucije bilo latentno, jer je sve to sprečavalo Metternichov sistem.

Februarska revolucija prodrmala je duhove. 11. ožujka sastade se u Pragu velika skupština praških građana, koja je tražila, da Česi dobiju ista prava kao i Nijemci i da se opet sjedine zemlje krune sv. Vaclava. Donjoautrijsko obrtničko društvo, juridičkopolitičko društvo i studenti započeše u Beču da se miču i 13. ožujka dođe do velikih demonstracija, te njihovi predstavnici zatražiše od poslanika donjoaustrijskog sabora, da pođu u dvor i tu prikažu državnoj konferenciji »želje naroda«. Odmah se sakupila građanska garda, koja se pridružila pobunjenicima. Zbog tih nemira morade Metternich odstupiti.

Sutradan 14. ožujka objavljeno je, da je Metternich odstupio, ukinuta je cenzura i odobreno osnivanje narodne garde. Idućeg dana, 15. ožujka obeća vlada, da će sazvati državnu skupštinu, koja će raspraviti »domovinski ustav«. U patentu, koji je odmah štampan i razaslan po austrijskom dijelu monarhije i nosi hrvatşki naslov »Pečatnica« (tal. Sovrana patente) i koji je objavljen u Dalmaciji talijanski i hrvatski, kaže se:

»Mi Ferdinand Pervi... Odlucilismo dati naredbe, koje poznasmo potribite da zadovoljimo xeljami Našıh virnih pukah.

SLOBODNA TISKA po Mojoj odredi jest ustanovichena s uništenjem Izgvidjenja, na običajni način drugih kraljevinah gdi se nahodi.

Jedna STRAXA NARODNA nastavljena na temelju posidevanja umstva podaje jur prikorisne sluxbe.

Naredilo se je sve što je zgodno za sazivanje Poslanikah svih pokrajinskih stališah, i od Sakupljenjah poglavitih Kraljevine Lombardsko-Mletačke, što berxe bude moguche s prostranijim zastupanjem gradskim, zaradi DOMOVINSKE USTAVE, koju smo Mi odlučili.

Mi se zato stanovito uzdamo, dache se miroserčnost dogoditi, da naukovanja opchena priuzeti che svoj uredni tek, i dache se rabota i tergovanje mirno uhrabreniti.

Mi toliko više goimo ovo ufanje, pošto Mi danas u Vašu pomnju jesmo pouzdani, da virnost i prianutje, koje ste za toliko vikovah, bez pritegnutja, Našim prihodnicima i Nami u svakoj prigodi izjavili, slide Vas i oslen kakono skoro poticati.

Dano u Našem Carskom glavnomu i Stolnom gradu

Beč, na 15 oxujka g. 1848; a 14. Našega Kraljevstva.

FERDINANDO

Supotpisani: Karlo grof Inzaghi, veliki kancelar, Franjo barun Pillersdorf, dvorski kancelar, Josip barun Weingarten, dvor. kancelar.«[1]

19. ožujka izašla je druga Pečatnica, u kojoj car naređuje, da zato, da se poslovi odvijaju redovito, ostanu na snazi dotadašnji »zakoni i uredbe, dok ne budu pozovnuti po načinu zakonitu, kako bi oporavljeno u opaz zakonu od Izvidjenja, s Našom Pečatnicom 15. miseca tekućega«, dakle dok se ne ukinu, kako je to učinjeno sa zakonom o cenzuri.[2]

Patent o davanju ustava objavio je dalmatinski namjesnik Ivan August Turszky 24. ožujka 1848. kao naročit štampani svečani oglas uz svoje »Oglasenje« ističući, kako Njegovo carsko-kraljevsko Veličanstvo »dostojalo se je dati Austrijanskomu Samovlastvu jednu Ustav«.[3]

26. ožujka publicirao je Turszky carski patent, kojim se određuje, da svi dosadašnji zakoni ostaju na snazi, dok se ne ukinu.[4]

Kad se u Dalmaciji čulo za bečku revoluciju i za obećani ustav, nije se narod nimalo ni razveselio ni ražalostio, ostao je pasivan, najviše zato, jer nije ni znao, šta je ustav, a za pobunu u Beču bio je uvjeren, da će je već urediti žandari, kako su to činili kod tučnjava, koje su se i u Dalmaciji događale. Ono malo njih, koji su doista znali, od kolike je važnosti ustav i da je on plod revolucije, podijelili su svoje osjećaje već prema tome, koliko se to protezalo na njihove lične interese.

[1] Sovrana Patente — Pečatnica, Zadar, Tip. Battara dd. 15. III. 1848.
[2] Sovrana Patente — Pečatnica, Zadar, Tip. Battara, dd. 19. III. 1848.
[3] Notificazione dell' imp. r. governo della Dalmazia — Oglasenje c. k. vladanja Dalmacie N. 6802/1279 — Zadar 24. III. 1848., Tip. Battara.
[4] Notificazione dell' imp. r. governo della Dalmazia — Oglasenje c. k. vladanja Dalmacie N. 6963/1308 dd. 26. III. 1848., Zadar, Tip. Battara.

Poznajući prilike u Dalmaciji, dalmatinski je namjesnik odmah sutradan po objavljenom oglasu o ustavu smatrao za potrebno da objavi okružnicu, upravljenu okružnim uredima i biskupskim ordinarijatima, kojima je naređivao, da se pobrinu, da njihovi niži organi, a u županima župnici rastumače narodu, šta je ustav i kako ga treba razumjeti. Namjesnik šalje tu okružnicu, »da se ne bi termin ustav uzeo u krivom smislu, kao razuzdana sloboda«. Namjesnik je tumačio, da se ustav razlikuje od dotadašnjeg načina državne organizacije navlastito u tome, što na temelju ustava narod predstavljaju ljudi, koje on sam izabere i u koje on ima povjerenje. Ti predstavnici izlažu »direktno Njegovom Veličanstvu« narodne želje, dionici su u zakonodavstvu, nadziru administraciju i trošenje državnog novca. Prema ustavu narod će sebi sam po svojim predstavnicima određivati poreze i način, kako će se ubirati, što će uvelike olakšati dosadašnje terete.

Dok se uvedu novi zakoni u tom smislu, treba sve temeljito proučiti, a za to treba vremena. Dužnost je svakog dobrog građanina, d a m i r n o sačeka te nove zakone i da »izbjegava svaki nezakonit pokušaj upravljen, da samovoljno promijeni zakonito stanje stvari.«

»Isto tako ostaju nepromijenjena prava vlasništva i posjeda bilo koje vrste, koji sačinjavaju najdragocjenije očinstvo svakog civiliziranog naroda, jer ne može postojati sloboda poštenog građanina nego u zakonitom redu i sigurnosti, i izmjeničnom poštivanju privatnih prava, nad čim treba da bdiju sve vlasti i uredi pokrajine prema svojim dužnostima i kompetenciji.«[5]

I tako su posljednih dana mjeseca ožujka, počevši od 25. osvitali po zidovima dalmatinskih kuća prilijepljeni ovi patenti, objave, oglasi i okružnice, jedan za drugim, kao nikad dotada. Oni, koji su znali čitali su ih sebi i drugima, tumačili, komentirali, sumnjali, ali su iz dana u dan sve više osjećali, da je ipak dunuo nov vjetar u državi i da je doista nastalo nešto novo.

Nitko od njih nije znao, kako je do svega toga došlo, nitko nije poznavao događaje, koji su se prije toga zbili i koji su srušili Metternicha te revolucijom postigli da natjeraju dvor i njegovu okolinu da obeća ustav. Nitko nije ni slutio, koliko je napora uloženo, da se metne na papir riječ konstitucija. Isto tako nitko, osim službenih najviših ljudi u Dalmaciji, nije znao za ustanak u Budimu i Pešti 15. ožujka, a ni to, da je 16. ožujka u Zagrebu jedna skupština građana i književnika zaključila, da se kralju pošalje adresa i da je povjereno Ivanu Kukuljeviću, da je sastavi, te da je ta adresa sutradan na gradskoj skupštini, u nazočnosti velikog broja građana primljena i da se tu tražilo, da se zbog uvođenja reforma u državnom životu sazove hrvatski sabor i da se zamoli car, da na taj sabor pozove i Dalmaciju; da je

[5] Circolare dell' imp. r. governo della Dalmazia, N. 7018/1311 dd. Zara, 25 marzo 1848. Tip. Battara.

16. ožujka došla kralju deputacija Madžara s palatinom na čelu i da je 17. kralj povjerio palatinu, da predloži parlamentu odgovornu vladu. I događaji u svijetu brzo su se redali: u Milanu je 18. izbio ustanak, u Berlinu došlo je istog dana do krvavih uličnih sukoba, 19. se poslije narodne bune odrekao bavarski kralj Ludvig I. prijestolja, 22. ožujka odmetnula se Venecija od Austrije i proglasila republikom, a sutradan se odmetnuli Treviso, Vicenza, Udine, Rovigo, Osoppa, Palmenuova. Istog je dana imenovan Jelačić banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a nakon odlaska Radetzkog iz Milana, Milanci su slavili slobodu. U Španiji je u nekoliko gradova proglašena republika, a 26. ožujka došlo je u Madridu do velikih nemira, koji su krvavo ugušeni. Ovi i mnogobrojni drugi krupni događaji ređali su se u Evropi jedan za drugim i jedan pored drugoga, a Dalmatinci nisu za njih ni znali, jer je telegrafska služba bila strogo nadzirana, te je tek jedampu u sedmici dolazio »Il Dalmata« parobrod austrijskog Lloyda i donio poneku vijest iz Trsta. Ali i te vijesti bile su konfuzne i nisu nikako davale ni najbljeđu sliku onoga, što se događalo.

Mnogi su Dalmatinci oduševljeno pozdravili ustav. Tako je Splićanin, urednik »Zore Dalmatinske«, dr. Ante Kuzmanić napisao oduševljeni članak. »Braćo Dalmatinci — pisao je on — evo nam se Bogu hvala, razvidjava, znamo gdi smo i šta smo, ele sunce nam se rodilo — Što naši pradidi ne opaziše niti poumiše, to mi sad u srcu ćutimo, svojim očima vidimo i ušima čujemo.« Ukinuta je cenzura i »Zora« poziva sve na suradnju. »Treba oživjeti narodni osjećaj u prostom narodu«. »Jedan velik uzrok žalosti našega naroda jest vladanje talijanskog jezika«. »Slavjanski duh, Slavjanski jezik, Slavjanski nauk pravo je da obuzimaju širom svu ovu Dalmaciju, jera smo mi pravi Hervati starinom, ipak od naše braće možemo sebi potpor steći. Pusto golo more rastavlja Dalmaciju i Italiju, plodna zemlja rastavlja Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, i gornju Hrvatsku, kuda širom narod naš i jezik naš prebiva, — krv nije voda, mi moramo težiti na svoj zavičaj, odbiti tuđe poraja, koji ne mogu našoj većini odoliti. Narodna straža, koja se sad zameće, ima biti odivena i obuvena po hrvatskom kroju. Narod naš nikako ne bi trpia na sebi tuđu opravu.«

Kuzmanić svršava svoj članak riječima: »Živio naš čestiti car Ferdinand I.

Bog ga veselio mnogo litah i godinah!
Živila naša narodnost hrvatska!«

Dok tako Kuzmanić poziva na dizanje nacionalnoga duha, ne zaboravlja on ono, što ustav treba da donese s ekonomske strane. »Budući dakle da je ova deržava uboga (Dalmacija), što do sada nije mogla pristojne nastave dobiti, za to svaki se od nas može osiliti na vridnost takoga novoga zakona . . . skuta i tarana iz neba nepadaju niti se mukte na ovome svitu jide, nego valja u šake pljunuti, iz bolje

nauke, iz pametnije radnje bolji žitak očekivati. Prosti ljudi uz ovo sadašnje veselje neka se ne varaju, nego neka ovo u svoju glavu uverte, da će od sad mudri ljudi za nji starati se, na dobro ji napućivati, da ne gladuju kao što su do sad gladovali, da stranputice ne tumaraju, kao što su dosad tumarali.« Kuzmanić poziva sve pismene ljude, da surađuju u »Zori«, gdje »mogu slobodno svojom mudrošću ispunjavati javljajući kroza nju zemaljske potribe, prosto im je ciljati na trgovinu, na zemljotežanje, i na druge koristne struke«. A oni, koji to ne mogu, a imaju novaca, neka novca ne žale, nego neka podupru »Zoru« i dijele je narodu.

Ovaj je članak donijela »Zora« u svom 13. broju 27. ožujka 1848. god., dakle u prvom broju, koji je izišao, pošto je u Dalmaciji objavljen ustav.

Na žalost nisu u Dalmaciji mnogo čitali »Zoru«. Ona je tada imala svega 100 pretplatnika, a i ti nisu svi bili u Dalmaciji. Njen se je poziv slabo zapazio, a nikako ga nisu slušali, a pogotovu ne u ekonomskom pridizanju naroda.

U idućem svom broju donosi »Zora« na čelu lista »Pozdrav slavjanskih djakah univerziteta bečkog bratji po Hervatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«. U tom članku oduševljeno pozdravljaju studenti svoj narod, da traži svoja prava i da odmah složno pristupi akciji za svoju slobodu. Studenti pozivaju sve narodne ljude, da Ambroza Vranicana, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića izaberu u odbor, koji će otsad voditi narod. Uz ostale potpisali su taj proglas: Đuro Daničić, jurist i Svetozar Miletić, jurist.

Tom pozivu bečkih đaka dodao je urednik »Zore«, Kuzmanić, pod crtom ovu bilješku: »Iz ove poslanice naše brache učenikah na sveučilištu Bečkom, kao iz bistroga vrila izvire ljubav i milina prema otacbini. Tuxbe njihove, tuxbe su prave; u Madjarskoj još puno smetnje na putu stoji. Hvala Bogu, mi Dalmatinci-Hervati sad na miru pribivamo, niko nam napridak nesmeta, nikomu ne imamo što prigovoriti; što bi, bi. A u nas ima dosta ljudi oštroumnih, koji na širokoo znadu šta je ustav, šta je narodnost, šta li je sloboda; ni u Beču ne ima glavah oštroumnijih. Neka znate Slavonci i Hervati bracho naša, da što je bilo ostrag došlo je najnaprid; a vi na uxivate takove slobode pod Madjarima; mi sad pravo imamo vas pozvati da se k nama pristranite, da se sloxi silni i virni Hervatski narod na obranu našu i Cesarovine. Kad tako budemo sloxni, tadar i ova malina gradjanah što taljanski misli, primisliche se, priznache da je velika potriba hervatski misliti, hervatsku našu narodnost dizati.«

»Zora«, sve slaveći ustav, donijela je i pjesmu Stipana Ivićevića »15 oxujka 1848«, s mottom: »Vira i Bog . . . jedno selo samo. Bit che od Save sve do mora amo.«

U toj se pjesmi nalaze i ovi stihovi:

> Veseli se i ti, Bosno ravna,
> Kojano si na glasu odavna,
> Evo tebi lipo pramaliće
> I novi ti Jurjev danas sviće!«

Dalmatinci, kaxi, da im (Bosancima) vele:

> »Ne che uvik ni na pasju biti,
> Kad se budu bracha prigerliti —

Svako je mjesto ustav primilo drugačije.

U Trogiru došlo je do demonstracija, i narod je tražio, da se smijeni pretur i uspio je, u Splitu je također došlo do demonstracija, i narod je oslobodio iz tamnice dva politička utamničenika (Antuna Bajamonti i P. Sava). Sakupljena narodna masa u Zadru prisilila je na bijeg pretura baruna Flucka. Kako su neki pridavali demonstracijama u Zadru protudržavni karakter, tražilo se, da se proglasi opsadno stanje, ali je to odbio tadašnji namjesnik Turszky.[6]

Ponešto uzbuđenja bilo je na Visu. U Dubrovniku je naprotiv vijest o ustavu izazvala veliko oduševljenje, koje je zahvatilo cijeli grad. U drugim nekim mjestima prošlo je sve to jednostavno, mirno i ozbiljno. Prvo je bilo u mnogim mjestima, da se osnuje narodna garda, ma da se još zapravo nije znalo, kakvu će kompetenciju ona imati. Tako je na pr. u Visu osnovana narodna garda odmah sutradan, pošto su u to mjesto stigle vijesti o obećanom ustavu i narodnoj gardi, t. j. 26. ožujka. Tako je bilo i u Dubrovniku, a i u nekim drugim mjestima. U nekim su se mjestima dotadašnji općinski glavari, koji su znali, šta je demokratski ustav, odrekli svojih časti i pozvali narod, da sam izabere svoje predstavnike. Ali to nisu učinili glavari u glavnim mjestima, kao u Splitu, Zadru i Dubrovniku. U Visu je već 30. ožujka dotadašnji općinski glavar dr. Sibischini sazvao skupštinu, tu se odrekao svoje časti i pozvao narod, da slobodno izabere novu općinsku upravu. Sakupljena masa je aklamacijom izabrala novoga načelnika i prisjednike, i aklamacijom potvrdila dotadašnje općinske namještenike i dotadašnjeg učitelja. Isto tako, je i narodna garda, koja se već bila osnovala, izabrala svoga vođu.[7]

Narodna garda obrazovala se isto tako odmah, na brzu ruku, i u Splitu, i u Dubrovniku, i po svim većim i manjim mjestima Dalmacije.

[6] Tamaro Atile. La Venetie Julienne et la La Dalmatie, III, Rome 1919. 391. str. Thompson, Il Trentino, la Venezia Giulia e la Dalmazia nel Risorgimento italiano, 49. str.

[7] U općinskom arhivu u Visu, 1848. god. br. 269.

Veselje, koje je u nekim gradovima izazvala vijest o ustavu, umanjilo se onda, kad je stigla u Dalmaciju »Pečatnica«, t. j. carski patent od 15. ožujka 1848. god. Tamo se nalazio i ovaj stavak: »Naredilo se je sve, što je zgodno za sazivanje Poslanikah svih pokrajinskih staližah, i od sakupljenja poglavitih Kraljevine Lombardsko-Mletačke, što berže bude moguće s prostranijim zastupanjem gradskim, zaradi Domovinske Ustave, koju smo mi odlučili.«[8]

U Splitu se počeo tumačiti ovaj carski patent, i neki su iznijeli sumnju: da Dalmacija, koja nema ni pokrajinskih staleža ni centralnih kongregacija (»Sakupljenja poglavita«), ne će imati pravo slati svoje poslanike u državnu skupštinu, koja će raspravljati o ustavu, i da bi se moglo dogoditi, da ona bude inkorporirana Hrvatskoj i Slavoniji i da zajedno s njima bude dio ugarskog kraljevstva.

Splitska municipalna kongregacija (općinska uprava), koja se odlučno protivila sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom, uplašila se od tog sjedinjenja, sastala se 29. ožujka 1848. godine i upravila caru Ferdinandu I. hitnu molbu, da spriječi sjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom. U sjednici su bili nazočni i potpisali molbu: voditelj municipija (gerente municipale) dr. Leonardo Dudan i prisjednici (asesori): dr. Giovanni Bachich, dr. Antonio Crussevich, dr. Girolamo Bajamonti i dr. Gianlorenzo degli Alberti.

Istaknuvši, da su mišljenja i želje iskazane u molbi misli ne samo Splićana, nego i cijele Dalmacije, iznijela je splitska municipalna kongregacija u svojoj molbi, kako se carskim patentom zovu u državnu skupštinu samo poslanici pokrajinskih staleža i centralnih kongregacija, a Dalmacija nema ni jednih ni drugih. Ali ovo isključenje Dalmacije — po njihovu je mišljenju — sigurno samo prividno, jer bi prema carskom patentu bili isključeni i Trst, i Istra, i Gorica, koji isto tako nemaju ni pokrajinskih staleža ni centralnih kongregacija. Zbog toga treba da se hitno izda carska izjava (dichiarazione), koja će ukloniti svaku sumnju.

Što se pak tiče inkorporiranja Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, da zajedno s njima bude dio ugarskog kraljevstva, izjavljuje splitska kongregacija, da je njoj poznato, da je grad Zagreb, odmah nakon određivanja Ustava, poslao u Beč odaslanstvo, koje je caru podnijelo molbu za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. »Ali Dalmatinci, dok su vrlo zahvalni građanima Zagreba za čast, koju bi im htjeli iskazati time, što bi ih sjedinili s ugarskim kraljevstvom, moraju istovremeno, sa svim poštovanjem, ali i sa svom odlučnošću, da izjave i istaknu: da, ako su oni najvišim patentom od 15. marta pozvani da raspravljaju o ustavu domovine, Dalmacija ima pravo da uživa ovaj ustav zajedno s ostalim pokrajinama austrijske monarhije, i prema tome nju se ne može prisiliti, da se pridruži ustavu

[8] Općinski arhiv u Splitu (SOA), 1848. g. Arhiv opć. u Visu (VOA), 1848.

Ugarske; da ugarski ustav, makar kako on bio dobar, njima ne bi odgovarao, ni zbog ugarskog (madžarskog) jezika, koji oni nikako ne poznaju, a kojim se jezikom služe u parlamentu, i na sudovima, i kod visokih nadleštava, ni zbog ilirskog jezika, koji bi se uveo i koji, makar se govori i razumije posvuda u Dalmaciji, oni (Dalmatinci) ne bi bili u stanju da njim slobodno govore pri raspravljanju javnih poslova.« Ovo sjedinjenje ne bi zadovoljilo Dalmatince »ni zbog različitih običaja dvaju naroda. Ako bi pak narodna skupština ili sabor bili prisiljeni zbog različitih jezika i drugih važnih uzroka da razdijele narode, koji su u njoj zastupani, u više odjela, s posebnim parlamentima i ministarstvima i s posebnim podređenim upravama, ali pod vladavinom jednog jedinog vrhovnog glavara. u osobi Vašeg Veličanstva i Vaših nasljednika, Dalmacija, — koja se već više od šest vijekova upravlja po municipijama, i za vladanja ugarskih kraljeva i mletačke republike, i za francuskog i austrijskog vladanja, uvijek je rješavala i rješava i danas svoje javne poslove na talijanskom jeziku, koji se poučava u školama, i kojim se govori i piše, skoro isključivo, u svim gradovima i u svim selima primorja i otoka, a također i u nekim mjestima u unutrašnjosti, i u kojoj se posvuda, a napose u gradovima, nalaze porodice, čije se porijeklo talijansko i čiji su običaji i navade talijanske, — mogla bi biti samo dio talijanskog odjela (della sezione italiana). Dosljedno ovome ne bi jedno odgovorno ministarstvo udarilo legitimnim i konstitucijonalnim putem, kad bi Vaše Veličanstvo savjetovalo, da ono posluša molbu Zagreba, ili bilo kojeg drugog grada, ili pokrajine, koja bi htjela, da joj Dalmacija bude pripojena, a da je prije toga ne bi saslušalo preko njenih legitimnih predstavnika, i bez njene slobodne i izričite privole.«

Iznijevši tako svoje stajalište i istaknuvši, da tako misli Split i Dalmacija, splitska municipalna kongregacija moli cara:

1. Da je hitno osigura, da će i Dalmacija poslati svoje poslanike u nacionalnu skupštinu, koja će se sastati u Beču i vijećati o Ustavu;

2. da ne usliša ni molbu grada Zagreba, koja ide za tim, da se Dalmacija inkorporira Hrvatskoj i Slavoniji i zajedno s njima da bude dio Ugarske, ni bilo koju drugu sličnu molbu, a da nju (Dalmaciju) prije ne sasluša putem njenih zakonitih pretstavnika i bez njene privole.[9]

Kad se u Splitu doznalo za molbu, koju je municipalna kongregacija upravila caru, nastalo je svakojako komentiranje i diskusija. Mnogi su zamjerali članovima kongregacije, da su neispravno postupali. Zbog toga je splitska kongregacija 8. travnja 1848. godine poslala zadarskoj jedan dio svoje molbe upravljene caru 29. ožujka moleći, da je dade odštampati u »Gazzetta di Zara«.

[9] U arhivu splitske općine 1848. god., br. 548.

Slične sumnje u to, da li i Dalmacija ima pravo da učestvuje u konstituanti, imala je i zadarska municipalna kongregacija, pa je i ona, još prije Splita, upravila caru sličnu molbu ustajući kao i splitska protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Međutim je dalmatinsko namjesništvo (N. 7023/687) ne čekajući nikakova tumačenja iz Beča odredilo 27. ožujka, da općine izvrše izbor birača, koji će birati zastupnike za konstituantu. Ono je to učinilo, potaknuto molbom zadarske općine caru, koja je kao i splitska sumnjala, da Dalmacija nije pozvana da pošalje svoje zastupnike. Dalmatinsko je namjesništvo »zbog nestašice vremena i provizorno, ukoliko to ne izmijene vrhovna naređenja« određivalo:

1. Općine, koje imaju svoja općinska vijeća, sazvat će odmah svoja vijeća pojačavši redovni broj članova, koje će imenovati kongregacije i administracije, a potvrditi ih okružna poglavarstva, pridodavši tome sindake i vicesindake onih općina, koje se nalaze u tom preturskom kotaru (distreto pretoreo), a koje nemaju općinskih vijeća, zato da odmah pristupe izboru birača.

2. Izbor ovih birača izvršit će se na način i u formi koje su određene organskim uređenjem općina (dall' organico regolamento delle comuni). Određuje se, da se izabere po pet birača za svaku glavnu općinu Zadar i Split, četiri za Dubrovnik, tri za Kotor i Šibenik, i po dva za druge općine, koje imaju općinska vijeća.

3. Ovako izabrani birači skupit će se u glavni grad svoga okružja, i uz učešće tamošnjeg c. k. vladinog savjetnika okružnog kapetana izabrat će poslanike, koji će biti upućeni u spomenutu skupštinu (konstituantu) za koju se drži da će se sastati prvih dana mjeseca srpnja. Okružja Zadra i Splita izabrat će po pet poslanika, dubrovačko tri, a kotorsko dva.

4. Bilo bi korisno, kad bi se svih petnaest izaslanika dalmatinskih okružja sastalo u glavnom gradu pokrajine (Zadru), da se tamo sporazumiju i dogovore.

5. Bit će na vrijeme javljeno, kad će se to predstavništvo sastati u Beču.[10]

Zadarska je općinska kongregacija primila sa zadovoljstvom izjavu i poziv namjesništva i za 11. travnja sazvala općinsko vijeće, pojačano sa 17 članova i sa svim sindacima i vicesindacima zadarske preture, i to u svrhu izbora birača. Istovremeno je zadarska kongregacija uputila 28. ožujka poziv splitskoj, a i drugim općinama, da i one sazovu što prije u tu svrhu svoja općinska vijeća.

Zadarska je općina pozivala ostale, da izabrane poslanike upute u Zadar, i to najdalje do 15. svibnja, da se sporazumiju i dogovore.[11]

---

[10] Dekret dalmatinskog namjesništva Br. 7023/667 iz 1848. god.

[11] Nota zadarske općine splitskoj od 28. ožujka 1848. god. Split. opć. arh. g. 1848. u br. 572.

Splitska kongregacija nije bila uvjerena, da zadarska ima pravo, to više, što je samo namjesništvo te svoje odredbe označivalo kao provizorne, dok ne bude definitivno s višega mjesta potvrđeno, i odlučilo je još čekati na odgovor na svoju predstavku. Ali, ako za nekoliko dana ne bi iz Beča prispio odgovor, onda bi i splitska općina postupala kao zadarska. U svakom slučaju uputit će izabrane zastupnike na zajednički sastanak u Zadar.[12]

Istoga dana, kad je splitska kongregacija upravila svoju molbu caru, upravila ju je i dubrovačka moleći, da odredi, na koji način će Dalmacija biti zastupana u konstituanti. Osim toga dubrovački je načelnik N. de Pozza pozvao uime svoje općine splitsku i druge dalmatinske općine, da i one podnesu caru sličnu molbu.[13]

Splitska je općina primila dubrovački poziv 4. travnja i odgovorila 8. travnja, da je i ona još 29. ožujka upravila caru molbu u istom smislu. U tom dopisu nije splitska kongregacija iznosila uzroke, koji su je pri tom vodili, ni želje, koje je ona u svojoj molbi iznosila.[14]

Međutim je bečka dvorska kancelarija još 4. travnja primila privremene odredbe dalmatinskog namjesništva od 27. ožujka, kojima se određivao izbor poslanika za konstituantu, i izjavila, da i Dalmacija treba da bude zastupana poput svih ostalih provincija.[15] Time je nestalo svake bojazni splitske kongregacije.

Kad je ministar unutrašnjih djela saznao za sve te sjednice dalmatinskih municipalnih kongregacija, upravi 8. travnja dalmatinskom namjesništvu dopis, kojim: 1. osuđuje, što su njihovi zaključci doneseni nepravilno, jer nije bio prisutan delegat političke vlasti i jer ih nije odobrila viša vlast, 2. ne odobrava poziv zadarske općine ostalima na sastanak izabranih poslanika 15. svibnja u Zadru, jer »narodni poslanici imaju izraziti svoje poglede, prema svom vlastitom uvjerenju, 3. odgađa izbor poslanika, dok se ne odredi, koliko ih treba birati Dalmacija.[16]

Splitska municipalna kongregacije nije, kako sam već spomenuo, primila s oduševljenjem obavijest dalmatinskog namjesništva, kao što je to učinila zadarska, nego je štoviše upravila 28. travnja 1848. godine caru dugu predstavku, u kojoj iskazuje svoje nezadovoljstvo sa svim onim, što je određivao namjesnik. Splitskoj se kongregaciji nije svidio indirektan izbor, preko biranih birača, ona nije bila zadovoljna ni brojem zastupnika, koji je namjesnik označio, ni načinom

---

[12] Nota alla congregazione municipale in Zara. 8. travnja 1848. god. Arhiv split. opć. 1848. br. 572.

[13] Nota dubrovačke kongregacije splitskoj br. 900. od 29. ožujka 1848. Split. opć. arhiv 1848. g. u br. 571.

[14] Nota alla Congregazione municipale in Ragusa. S. O. A. 1848 br. 571

[15] Notificazione dell' imp. r. governo della Dalmazia, Zara, 11. travnja 1848. potpisan namjesnik Turszky.

[16] S. O. A. 1848. br. 656.

izbora. Zato je iznosila svoje posebne prijedloge. Isto tako nije splitska kongregacija bila zadovoljna ni dopisom Ministarstva od 7. travnja, kojim se nije odobravao sastanak dalmatinskih poslanika prije polaska u Beč. Osim toga splitska je kongregacija molila, da se odredi honorar onima, koji će biti poslanici, i napokon je molila, da se unaprijed javi, da li će poslanici, koji govore talijanski, učestvovati u sjednicama, koje će se voditi na njemačkom jeziku, ili će biti u kongresu, koji će raspravljati talijanski.

Zanimljivo je, kako sudi splitska kongregacija o sastavu dalmatinskih kongregacija, ističući, da one nisu pravi predstavnici naroda. »Kod nas se ne može aplicirati analogija centralnih kongregacija lombardo-venecijanskog kraljevstva, jer one imaju doista narodno predstavništvo, koje se može proširiti u smislu buržoazije (nel senso borghese). Ali naše municipalne kongregacije nemaju nikako ovakovo predstavništvo — budući da su naše općine ustanovljene na način, koji je vrlo daleko od utjecaja naroda, i određene da rasprav- ljaju poslove, za koje nisu potrebni naročito strogi izbori.«[17]

O ovoj svojoj predstavci caru izvijestila je odmah splitska kongregacija zadarsku, dubrovačku i kotorsku i zamolila ih, da je one podupru svojim pristankom.[18]

Kako smo spomenuli, u mnogim dalmatinskim općinama nastala je nakon objave ustava bezglavost, jer se nije znalo, kako da se radi. To je dokrajčilo dalmatinsko namjesništvo svojim oglasom od 11. travnja, naređujući, da se općine u svojim »administrativnim i reprezentativnim dužnostima imadu držati dosadašnjih propisa, dok oni ne budu zamijenjeni drugima.« Ovaj je oglas obustavio borbe za općinsku upravu, koja je u nekim mjestima bila nastala, i uputio stvari mirnijim razvojem, iako do nemira nije nigdje došlo. Mnogi su se upisali u narodnu gardu, a u nekim je mjestima ta garda dobila neke vrste općinske sankcije. Tako je bilo na pr. u Splitu, gdje je 12. travnja općinska uprava proglasila stanovnicima grada i predgrađa ovo: »Svi smo vojnici otadžbine, svima nam je dužnost da u pravednoj izmjeni bdijemo nad sigurnošću općine.« Kako se već bilo prijavilo u Narodnu gardu nešto ljudi dobrovoljno, sastavile su se od njih četiri kumpanije, jedna kumpanija građana i tri varošana (stanovnika iz predgrađa Splita). Kako je pak općinska uprava smatrala, da nije u redu, da su se neki prijavili za takvu dužnost, a da drugi to nisu učinili, ona je riješila: 1. da se sastave četiri rezervna tijela sa svojim komandantima (jedan poručnik i jedan potporučnik). 2. da se svi stanovnici Splita od 18. do 60. godine života imaju uzeti u Narodnu gardu, koliko ih u tom ne bi zapriječio neki važan razlog. 3. Svako takvo

[17] S. O. A. 1848. br. 553.
[18] Nota alla congregazione municipale di Zara, S. O. A. 1848. u br. 553.

tijelo bit će zasada pridijeljeno onim kumpanijama, koje već postoje. 4. Ako netko hoće da se u straži s drugim zamijeni, on to može učiniti. 5. Oficiri rezervnih tijela imaju dužnosti kao i oficiri kumpanija, koje već postoje, i predlažu svoje podoficire u sporazumu s kapetanima kumpanija.[19]

Ali dok se tako u pojedinim općinama rješavalo pitanje narodne garde, riješilo je 8. travnja bečko ministarstvo unutrašnjih poslova, da, dok parlament ne donese definitivan zakon o narodnoj gardi, vrijede privremene odredbe. Te je odredbe 19. travnja priopćio narodu Dalmacije namjesnik Turszky.

Prema tim odredbama ministarstva unutrašnjih poslova svrha je Narodne garde da brani svog ustavnog vladara, da čuva ustav i zakone, da održava mir i red u unutrašnjosti, da brani nezavisnost i cjelinu čitave države, i da prema tome odbije svaki napad, koji bi došao izvana.

Na službu u Narodnoj gardi obvezani su svi muškarci od 19. do 50. godine života, i to u mjestu njihova stalnog boravišta, koliko nisu mlade zanatlije, sluge ili takvi, koji žive od dnevne ili sedmične plaće.

Onima, koji su navršili 50., a nisu prešli 60. godinu života, slobodno je stupiti u Narodnu gardu, ako su inače za to sposobni.

Akademske legije i oružana gradska tijela sastavni su dio Narodne garde i pod istom vrhovnom zapovijedi.

Oslobođeni su dužnosti službe u Narodnoj gardi: svećenici svіju vjera, vojnici, dok su u aktivnoj službi, plaćeni financijski stražari i redari, oni, koji nisu sposobni za takvu službu, i oni, koji su bili kažnjeni zbog nečasnih djela.

Narodna garda je podvrgnuta civilnoj vlasti i preko nje Ministarstvu unutrašnjih poslova, a organiziraju je općine, u gradovima, varošima i selima, u kojima ima više od hiljadu duša.

U svakoj općini, u kojoj se ustrojava Narodna garda, ima se sastaviti i upravno vijeće, koje će voditi brigu o poslovima Garde, koji nisu u vezi sa zapovjedništvom. Predsjednik tog odbora je mjesni zapovjednik Narodne garde.

Ako članovi ne mogu da plate njene troškove, onda te troškove treba da plati općina.[20]

[19] Splitski općinski arhiv, 1848. br. 625.
[20] Notificazione dell imp. r. Governo della Dalmazia concernente l'organizzazione della Guardia Nazionale N. 8692/863 dd. Zara, 19. aprila 1848., Tip. Battara.

IX.

PITANJE SJEDINJENJA DALMACIJE S HRVATSKOM

Zagrebačka reprezentacija kralju za poziv sabora i za poziv Dalmacije, da sudjeluje na tom saboru — Obećanje ustava — Velika narodna skupština u Zagrebu 25. ožujka 1848. god. — »Zahtěvanja naroda« — Poziv Varaždina i Zagreba Dalmatincima, da traže sjedinjenje s Hrvatskom — Šulekov članak — Jelačićev proglas — Dopis Siska — Dopis Karlovca

Događaji u Beču i u ostaloj monarhiji u ožujku 1848. godine, kao i događaji u Parizu u veljači iste godine djelovali su i na zagrebačke Hrvate, koji su potaknuti od Kukuljevića uputili kralju vrlo značajnu »representaciju«, koja je to značajnija, što je predložena i prihvaćena u zagrebačkom općinskom vijeću, prije nego se u Zagrebu doznalo, da je car dao ustav.

17. ožujka sastalo se u Zagrebu općinsko vijeće. Zapisnik te sjednice, koliko se proteže na naše pitanje bio je ovaj »Najnoviji događaji vremena, koji se u čitavoj skoro Europi i u istoj Monarkii austrianskoj porodiše, grozeći prevrat starodrevnih instituciah, probude i pozornost ovdašnjeg gradjanstva, da i cělog puka na ono, što u takovih izvanrednih slučajih, za preteći pogibelne poslědice, učiniti mudrost i oprez světova, vernost pako prema kralju, i narodu od svakog dobrog gradjanina zahtěva. Ovakovim duhom nadahnuti isti gradjani, i drugi stanovnici ovog grada, — u v i d i v š i p o t r e b u m n o g i h r e f o r m a h u daržavnom, kao cěle Ugarske, tako i sdruženih kraljevinah organizmu, koje reforme duh věka, sila vremena, i dozrelost narodah iziskuje i o kojih pako savětovati, polag zakona našeg municipalnog, samo u obćem orsačkom kraljevinah ovih saboru se može, — stupe danas u sědnicu magistrata sa izabranom obćinom daržanu u neizměrnom broju, imajući u krugu svome zastupnice svakog stališa, i svake klase gradjanah, i stanovnikah ove varoši, te p o d č e l o v o d s t v o m v e l e s l a v l e n o g d o m o r o d c a I v a n a K u k u l j e v i ć a varaždinske županie sudca, u punim pověrenju magistrata zamole, da bi se od strane ovdašnjeg grada Njegovom Veličanstvu pokorna representacija podnela, kojom se moli, da Njegovo Veličanstvo sazove daržavni sabor.« Taj prijedlog građanstva prihvati »gradski magistrat i izabrana obćina« i zaključi podnijeti u tom pravcu »representaciju« kralju i zamoliti, »da Njegovo Veličanstvo daržavni sabor ovih kraljevinah odmah odrediti blagoizvoli«. Osim toga gradska općina moli cara, da naredi, da na tom saboru budu nazočni ne samo »poklisar varoši Senja«, »nego takodjer poglavarstvima Dalmatinske Kraljevine, koja u slěd tolikih zakonah i obećavanjih presvetlih kraljah kraljevinam Hervatskoj i Slavonskoj pridružiti bi se morala, naputak dati, neka se ona sa g. banske časti naměsnikom u porazumljenje stave, i odmah na ovaj parvi daržavni sabor poklisare pošalju.«[1]

Dok je u Dalmaciji ustav izazvao među nekim građanima oduševljenje i veselje, zato, što je postignuta građanska sloboda, izazvao je on u Hrvatskoj mnogo veće nade i težnju za državnom samostalnošću u okviru habzburške monarhije. Čim je grad Varaždin saznao za ustav, uputio je iz sjednice svoga općinskog vijeća 21. ožujka 1848. god. caru »representaciju« i dostavivši je svim ostalim hrvatskim gradovima pozvao je te gradove, da i oni uprave sličnu »representaciju« caru. U toj »representaciji« zahvaljuje Varaždin caru, što je austrijskim zemljama dao ustav, moli cara, da vrati G r a n i c i ustav, Senju stare slobode, »k r a l j e v i n u p a k o D a l m a c i u, k o j a j e o d n e g d a k H e r v a t s k o j i S l a v o n i i s p a d a l a, i s t i m k r a l j e v i n a m i p o n j i h s v e t o j U g a r s k o j k r u n i o p e t p o v r a t i t i,' t e r t a k o s t a r e t e g o b e o v e d o k i n u t i, i t i m e s v o j e v e r n e H e r v a t e i S l a v o n c e u s r e ć i t i.«[2] I Zagreb, je, jednako kao i Varaždin istoga dana donio sličan zaključak. U sjednici velikog vijeća grada Zagreba 21. ožujka 1848. god. bilo je zaključeno: »D a b r a t j a n a š a D a l m a t i n c i, koji po zakonu, historii i narodu s ovimi krajevi, nama jedno tělo sačiniti bi morali, te kojih toli dugo žudjeno i traženo sa hervati i šlavonci sjedinjenje ako gda, segurno sada nadati se je moći, kada je zid absolutisma, koji nas od njih dělio je, pao od naših željah i poduzetih srědstvih za njihovo pridruženje osvědočeni budu, zaključeno bi, d a s e i m a n j i m a ž e l j a o v o g g r a d j a n s t v a i n a r o d a k r o z d o t i č n e v l a s t i j a v i t i i o n i p o z i v a t i, d a od svoje strane naša zahtevanja podupirati ne propuste, i spomenući se jedinosti roda, i negdašnjeg saveza pridruženje svoje k ovim kraljevinam takodjer traže, i svrhu tu dostići se pobrine.«[3]

---

[1] Archivium l. e. r. civit. Zagrabiae-Acta politica, 1848. Br. 1098.
[2] Državni arhiv u Zagrebu, 1848. Br. 1471—1506.
[3] U istom arhivu, isti svezak, Br. 1102.

Međutim se spremala u Zagrebu velika narodna skupština, pa su na toj »velikoj narodnoj skupštini trojedne kraljevine Dalmacije, Hervatske i Slavonie glavnom gradu Zagrebu u narodnom domu dana 25. (13.) ožujka god. 1848. deržanoj«, formulirane sve narodne težnje u »Zahtěvanjima naroda«, koja su bila »jednodušno zaključena, i po jednom izaslatom veličanstvenom odboru ovih kraljevinah kraljevskom prestolu za potverdjenje podnešena.« Ta su »Zahtěvanja naroda glasila:

»Mi slavjanski narod trojedne kraljevine želeći kao i do sada ostati i nadalje pod krunom ugarskom, s kojom su predji naši slobodnom voljom sjedinili slobodnu krunu kraljevinah Dalmacie, Hervatske i Slavonie, želeći takodjer věrni ostati sadašnjoj vladajućoj dinastii, postavljenoj na prestol naših kraljevinah po sankcii pragmatičkoj, i zajedno želeći uzděržati cjelokupnost monarkie austrianske i děržave ugarske, kao što i silni podpor biti one velike stečevine, koju su stekli za cělu austrijansku carevinu kěrvni i važni dani 12. 13. i 14. ožujka ove godine u Beču, zahtěvamo od pravednosti kralja našega slědeća:« Iza tog uvoda slijede »Zahtěvanja naroda«, trideset na broju. Prvo je zahtijevanje, da se za bana imenuje barun Josip Jelačić, kojeg je ta skupština izabrala, i da se tomu banu povjeri i komanda nad vojnom granicom. Drugo je zahtijevanje bilo, da se »naš děržavni sabor sazove najkasnije do 1. svibnja ove godine u glavni grad Zagreb.« Već treće zahtijevanje bavi se Dalmacijom. Ono glasi: »Krepko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacije s kraljevinom hèrvatskom i slavonskom, kao takodjer cěle naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskimi varmedjami i s austrianskimi děržavami sjedinjenih stranah domovine naše.«

U »Zahtěvanjima naroda« traži se dalje: narodna nezavisnost, vlastito ministarstvo odgovorno hrvatskom saboru, narodni jezik u uredima i školama, sveučilište u Zagrebu, sloboda štampe, vjere i učenja. »Svakolětni deržavni sabor na izměnu u Zagrebu, Oseku, Zadru i Rěci«, politička ravnopravnost sviju, jednakost pred sudom i jednakost u nošenju tereta, oslobođenje od tlake, narodna banka, narodna garda, narodna vojska, koja ima služiti kod kuće, i u kojoj ima komanda biti na narodnom jeziku.« »Stranjska vojska iz zemlje da izadje, a narodni graničari, koji se nalaze u Italiji, da se odmah kući povrate.«

»Svi politički prestupnici tako trojedne kraljevine naše kao i sviuh slobodnih narodah austrianskih neka se iz tamnice puste, imenito pako slavni naš spisatelj i domovine vredni sin Nikola Tommaseo.«

»Zahtěvanja naroda« tražila su dalje: pravo udruživanja, sastanaka i molba, i uz mnoge druge stvari, da sve službe i časti, svjetovne i duhovne treba da pripadaju domaćim sinovima.[4]

Na tom velikom zboru izabrana je i deputacija, koja je odmah sutradan u impozantnom broju od 400 ljudi svih staleža krenula u Beč caru, da preda »Zahtěvanja naroda«.

»Zahtěvanja naroda« nose u tadašnjim prilikama u Hrvatskoj izrazito napredni biljeg. Očito je, da su ih sastavili ljudi, koji su bili prožeti naprednim duhom i kojih su se težnje slagale s težnjama istaknutih demokrata Evrope. U tim se »Zahtijevanjima« pored onoga, što smo već istaknuli, traži u točki 5. »Vlastit nezavisni našemu saboru odgovorni ministerium, kojega članovi imaju biti ljudi narodu povoljni i od noviega duha napredka i slobode«, a u točki 8. »Političko i duševno razvijanje na slobodnom narodnom duhu osnovano«, u točki 11. »na pervom dojdućem tako na svih budućih deržavnih saborih naših zastupanje naroda na temelju jednakosti bez razlike stališa«, u točki 12. »Jednakost sviuh bez razlike stališa i vjere pred sudom, zajedno javnost, ustmenost, porotu i odgovornost sudacah«, u točki 13. »Jednakost nošenja teretah ili platjanja štibre opredieliti se ima na našem saboru«, u točki 14. »Odrešenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake, i zatim od podaničtva«, a u točki 21. »Pravo sdruživanja (associacie), sastanakah i molbah (peticie)«.

Kako se iz toga vidi, oni, koji su sastavljali »Zahtěvanja naroda« išli su za tim, da sruše cio dotadašnji društveni sistem u Hrvatskoj, koji se temeljio na feudalizmu, i da osnuju nov na demokratskim načelima. Razumije se, da je ta demokracija bila buržoaskog karaktera, ali ona je značila potpunu revoluciju prema onome, što je dotle bilo u Hrvatskoj, budući da Hrvatska od svega onoga, što se tražilo, nije dotada imala ništa.

Na materijalnu stranu života, dakle na osnovu dobrobiti naroda, nije se mnogo mislilo. Smatralo se, da je već velik napredak, što se traži oslobađanje kmetova od robote ili tlake, a zatim potpuno ukidanje podaništva. To je oslobađanje kmetova bilo poduprto i interesima buržoaske klase, koja je tražila slobodnu radnu snagu za tvornice i industriju, jer je u nju htjela uložiti svoje suviške.

Općem ekonomskom životu nije se posvetila naročita pažnja, osim u pitanju carine između ostalih zemalja habzburške monarhije i Hrvatske, gdje se tražilo ukidanje svake carine. Pored toga tražio se slobodan uvoz morske soli.

Slične stvari kao za građansku Hrvatsku tražile su se i za granicu.

---

[4] »Zahtěvanja naroda« našao sam u splitskom Općinskom arhivu, 1848. god., zatim u Državnom arhivu u Zagrebu 1848. god. i u Općinskom arhivu u Visu 1848. god., br. 566.

Konačno traže »Zahtijevanja«: »Ukinutje celibata, i uvedenje narodnog jezika u cerkvi polag starinskoga hervatskoga prava i običaja«.

Odmah poslije velike narodne skupštine razaslao je grad Zagreb na sedamnaest dalmatinskih općina[5] ovo pismo:

»Što mi Hervati i Slavonci prie više věkovah po nenavidnosti vremena izgubismo, što kroz stoljetja tražismo, što po zakonu i historii zahtěvati mogosmo, i steći nedvojimo, naime, da se vi, mila, jednokervna bratjo naša, kraljevinam Hervatskoj i Slavonii opet pridružite, i po njih svetoj ugarskoj kruni inkorporirate: ono se dostići sada nadamo, gde se u celoj Europi i u monarkii austrianskoj prevrat i preinačenje organizma deržavah pripravlja, i svi narodi, sve deržave novo lice, promjenjeno zadobivaju.«...

Zagreb izvješćivaše dalje u svom pismu dalmatinske općine, kako je pošla deputacija caru, i kako se, među ostalim željama Hrvata nalazi »i ona, da njegovo carsko-kraljevsko veličanstvo na sabor deržavni ovih kraljevinah u kom ćemo věćati o proměnah ili reformah, koje u našem ustavnom organizmu napredak civilisacie i duh věka iziskuje, — poslanike kraljevine Dalmacije odrediti blagoizvoli, da s njima zajedno o našem skupnom ustrojenju i o garantiah naše obćenite budućnosti radimo.«

»Premda nesumnjamo, da će milostivi kralj uvažavajući zakone, prisegu inauguralsku i obećanje blagopokojnoga svoga otca izpunjenjem ovih željah nas Hervate i Slavonce usrećiti: ipak uputjeni smo, da treba da i vi, bratjo Dalmatinci, ove želje kao svoje takodjer javno izrazite, i nama ruku pružite, da kralju i světu pokažete, da jednako s Hervati i Slavonci ćutite, jednaku misao gojite.«

»Zato vas, slavna gospodo i bratjo, koji ste poglavarstvo i organ naroda, pozivamo, da spominjući se, da ste jedan narod s nami, da jedna kerv u vaših i naših žilah vrije, da nas jedan isti materinski jezik skopča, one korake učinite i ona sredstva poprimite, koja k svèrhi našeg političkog sjedinjenja vode, i koja će opet bratju bratji povratiti, i nje združiti kako združeni biahu u staro doba.... Tomu pak scěnimo za najshodnije, da sve oblasti posestrime kraljevine Dalmacie njegovom veličanstvu milostivomu kralju našemu podnesu molbu našoj spodobnu. — Milostivi naš kralj uputiv se o simpatiji našoj uzajamnoj, te znajući iz historie, kako je opasna igra sa narodnostima i samovoljno sjedinjenje nesklonih elemenata, neće se sigurno našim složnim prošnjama i željama ni jedan čas protiviti se, niti će vas, milu bratju našu Dalmatince, s tudjom kakovom dèržavom i narodom stopiti, već će vas onim pridružiti, s kojim vas jedan rod, jedan jezik i jedna historia skapča.«

[5] »Agramer Zeitung« od 1. travnja 1848., br. 33.

Taj poziv grada Zagreba dalmatinskim općinama štampan je 30. ožujka 1848. godine u »Novinama dalmatinsko-hervatsko-slavonskim.«[6] Dva dana zatim 1. travnja 1848. g. donose »Novine« uvodnik od Bogoslava Šuleka: »Bratjo Dalmatinci!«. Šulek je bio prvi, koji je 22. ožujka 1848. g. u »Novinama dalmatinsko-hervatsko-slavonskim«, tri dana prije velike skupštine u Zagrebu, u članku »Štampa je slobodna od 15. ožujka $5^1/_2$ sata posle podne« upozoravao, da između ostalog treba da Hrvati sada traže sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. »Za nas neima spasenja — pisao je Šulek— dok se s nami opet Dalmacia ne sdruži — al ni njoj prie neće ogranuti sunce prave slobode i slave dok se ne otrese tudjinstva i nesdruži sa svojom jednokèrvnom bratjom hèrvatsko-slavonskom.« U tom članku ističe Šulek i to, kako je ova želja Hrvata doista pravedna, kako je car Franjo I. tu »reinkorporatiu više puta obećao« i kako »nije prošao nijedan sabor, ni naš ni ugarski gde se to nebi zahtěvalo.«

U članku »Bratjo Dalmatinci!« govori Šulek:

»Tri sta godinah je izteklo, odkada je nemila ruka tudjinca rastavila nas jednokèrvnu bratju — trista godinah punih jada i za nas i za vas... Da, nastala je doba slobode, doba istine... I mi se nadamo, da će nam se izvàršiti najvruća želja, najpravednija prošnja, da ćemo se opet s vami sdružiti.... U ovoj slatkoj nadi izlaze pred vas, evo, vaša věrna bratja Hàrvati i Slavonci, da vas pozovu u svoje kolo. Primite bratinsku desnicu koju vam pružaju, sdružite se opet s njimi, da budemo opet jedan silni i uzmožni narod, kao što smo nekoć bili.«... »Otkad su se odcijepili jedni od drugih, išlo je zlo i jednima i drugima. U Dalmaciji je nestalo prijašnjeg bogatstva, čast i dostojanstva zauzeli su tudjinci. Svi narodi nastoje da se što bolje sjedine. Ugledajte se, draga bratjo, u ovaj priměr, dajte da razorimo zid, koi nas děli. Pridružite svoju zemlju njenim posestrinam Hàrvatskoj i Slavonii, stupite pod barjak našeg slavnog bana, barona Josipa Jelačića...« »Valjda će vas mletački lav opet k sebi vabiti i sve dobro obećavati. Ne věrujte mu. Svàrnite okom naokolo sebe.

Tko vam je razorio slavni Zadar, da nije ostao kamen na kamenu? — Mletci.

Tko je ugrabio blago i sve bogatstvo Dalmacije? — Mletčani.

Tko je podgrizao životne žile sokolovom gnjezdu Dubrovniku? — Mletački lav.

Tko je oteo dalmatinsku tàrgovinu, slavu, slobodu i nezavisnost? — Mletci.

Sve što ste imali dadoste Mletcima; svoje gradove, *svoje brodove*, svoje junake, svoju kerv — pa kakovu ste dobili nagradu? Nezahvalnost i krivice.

[6] Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, 30. ožujka 1848.

Jesu li vam bratja Hèrvati i kada tako sagrěšili? — Nisu nikada. Povratite se dakle, mila bratjo, u naše kolo, stopite s nami u jedno tělo. — D o s a d s e m o g a o s a m o o n a j u D a l m a c i i n a k a k v u č a s t p o p e t i, k o i j e z n a o t a l i a n s k i, o d s e l e ć e s a m o o n a j u p r a v l j a t i, k o i z n a d e d a l m a t i n s k i, k o g j e s l ò v i n s k a m a j k a r o d i l a!« Na kraju poziva Šulek Dalmatince, neka mole cara, da sjedini Dalmaciju s Hrvatskom i Slavonijom.[7]

U istom broju »Novina«, u kom je izašao Šulekov članak, izašao je i dopis iz Obrovca, u kojem dopisnik javlja, kako su narodne želje očitovane 25. ožujka u skupštini grada Zagreba, odjeknule u »sèrcih dalmatinskih Ilirah«, a napose u Obrovcu.

U svom proglasu, koji je novi ban Josip Jelačić upravio »Narodu hèrvatskome i sèrbskome i trojednoj kraljevini Dalmacie, Hèrvatske i Slavonie«, kaže on o Dalmaciji:

»Ja sam od Njegovog Veličanstva kralja imenovan takodjer banom Dalmacie: zato se tverdo nadam od pravičnosti kralja našega i od krepke volje naroda, da ovo moje naimenovanje neće ostati kod samoga naslova«.[8]

Šulekov članak odlikuje se ne samo nacionalističkom težnjom ujedinjenja s jednokrvnom braćom, nego i uviđanjem drugih razloga, koji Dalmatince treba da upute, da će im jedino u združenju s Hrvatskom biti i materijalno bolje. On upozorava Dalmatince, da je Venecija »ugrabila blago i sve bogatstvo Dalmacije«, da su Mlečani oteli »dalmatinsku trgovinu, slavu, slobodu, nezavisnost«, da su Dalmatinci dali Mlečanima »svoje gradove, svoje brodove. svoje junake, svoju krv«.

Pored ovih materijalnih zala, koja je Venecija nanijela Dalmaciji postojalo je i postoji još uvijek i veliko jedno zlo, a to je socijalna nejednakost između onih, koji govore talijanski i onih, koji to ne znaju. U Hrvatskoj naprotiv upravljat će oni građani, koji govore hrvatski.

Šulek je vrlo dobro uočio, da je Dalmacija pod mletačkom vlašću ekonomski stradala i da Venecija nije ni znala ni htjela da se brine za njen ekonomski napredak. Ekonomska bijeda, upravo strahovita bijeda dalmatinskog naroda i težnja za boljim ekonomskim prilikama trebalo je da uvjere Dalmatince, da se čuvaju Venecije i traže ujedinjenje s Hrvatskom.

Ali Šulek nije tim svojim člankom mogao postići nikakav uspjeh u Dalmaciji, jer narod za taj članak nikako nije mogao doznati. Ono

---

[7] Šulekov članak izišao je u »Zori« 6. lipnja 1848. god. br. 23.

[8] »Novine«, 27. travnja 1848. br. 40. Proglas bana Jelačića, kojim objavljuje svoje imenovanje i izlaže svoj politički program: Pejaković Stephan, Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848., Wien 1861. 1. str.

malo ljudi, koji su ondje čitali, nisu imali nikakova dodira s narodom, osim ponekog župnika. S druge strane, taj je članak bio kao naručen, da još više odvrati dalmatinsko činovništvo od želje za ujedinjenjem s Hrvatskom. Tu je Šulek jasno govorio, da će »odsele samo onaj upravljati, koi znade dalmatinski, kog je slovinska majka rodila«. Vidjeli smo, da dalmatinsko činovništvo nije poznavalo hrvatskog pisanog jezika i da se upravo zbog toga plašilo ujedinjenja s Hrvatskom. Šulek im je sada otvoreno poručivao, da će izgubiti svoje namještenje, dakle, da će biti materijalno upropašteni ili bar oštećeni. Prirodno je bilo, da su oni nastojali da svoje n a m j e š t e n j e s a č u v a j u.

Poglavarstvo i općina grada Siska poslali su iz svoje sjednice, održane 25. travnja 1848. godine dopis svim hrvatskim, a i dalmatinskim općinama. Dopis se počinje ovako: »Ljubezni Priatelji jednokervna bratjo!« U njemu moli sisačka općina sve hrvatske, a i dalmatinske općine, da bi pomogle, da i Sisak uzmogne poslati svoja dva poslanika u sabor »kraljevinah Dalmacie, Horvatske i Slavonie«, koji će doskora biti sazvan. Sisak moli spomenute općine »da se u pervoj vašoj skupštini o tom zbiljski posavetujete, i našu želju ili odma u jednoj predstavki na preuzvišenoga našega gospodina bana podupirate, ili da svojim poklisarom imajućim se poslati na naših kraljevinah deržavni sabor naputak date, da bi se u pervoj sednici za to zauzeli, da bi ovo glasovito trgovačko mesto dva poklisara sa pravom odveta na sabor naš poslati moglo, te da bi se ovo pravo i drugim gradjanskim i vojničkim tergovištem i obštinama kraljevinah podelilo . . .«

Osim toga moli sisačka općina sve općine, pa i dalmatinske, da je u saboru podupru u nekim njenim ekonomskim zahtjevima, kao i u tome, da se Sisak podigne na čast kraljevskoga slobodnog grada.[9]

Narodna skupština križevačke županije poslala je 28. travnja dalmatinskim općinama ovaj dopis:

»Mila Bratjo!

Posvedočeni, da nikada nije bio zgodniji trenutak za procvitanje naše narodnosti, — za uže skopčanje svih interesah trojedne kraljevine, te za ustavljenje naše narodne samostalnosti, i zakonite slobode, nego uprav sada — kada i samo Nj. Veličanstvo željam vernog kraljevinah ovih puka milostivo doskočeći iz sredine nas jednog muža, u kojeg čitav narod svoje povjerenje — i s pravom — polaže, nama za Bana potverdi; nego uprav sada — kada smo pred našim deržavnim saborom, koj za naš narod jedan medju najznamenitiim, medju najvažniim bude, jer u njem želimo imat poručanstvo za dalešnji samostalni razvitak, naše narodnosti, — za ustanovlenje vekivečne slobode, — za promicanje blagostanja naše mile Domovine.

---

[9] Splitski općinski arhiv (SOA) 1848. br. 777; Općinski arhiv u Visu, 1848., br. 455.

Zato mi Domoljubi ovdašnjeg kraja za dobro nalazimo sve sile naše upotrebiti, da u ovom važnom trenutku radimo, i naše pomisli sa drugom Bratjom saobćimo, i da mi i oni, ma koliko im se dopadaju, i domorodna dužnost ih sili pristupiti, i složno raditi mogu, — i u to ime izabrali smo iz naše narodne skupštine jedan odbor, komu je od strane ovdašnjih varmedske i varoške oblastih izključivi upliv u političko-narodne predmete podeljit, i dužnost naložena sa susednimi oblasti u napomenutih predmetih jedino i izključivo raditi.

Iz ove narodne skupštine izabrani su poklisari za Banski pogovor (:Conferentia:) u kojem glavni predmet savetovanja bit će o reprezentacii puka, t. j. kako se ima budući naš sabor svershodno urediti.

Naše goruće želje, koje mi vama priobćiti za dužnost smatramo, jesu:

1-ić Sjedinjenje triuh sestarah Horvatske Slavonie i Dalmacie, kao i čitave granice, koje su jednako na sabor a naime u granici ne samo Regimenti, već i obćine pozvati i predstavljati imadu.

2-ić Razdruženje oviuh kraljevinah od Ugarske u administrativnom obziru, koja zalibože već toliko za uništenje narodne samostalnosti radila jest, i sada jošte raditi nepropušća.

3-ić D a č i t a v p u k v e ć p r i b u d u ć e m d r ž a v n o m s a b o r u n a t e m e l j u b r o j a p u k a p r e s t a v l j a o s e b u d e.

Ove su naše glavne promisli, koje želimo, da i naša druga Bratja dobro pretresaju, i opet ono šta vi za bolje pronalazite s nama priobćiti nepropustite. To od vas željno očekivajući ostajemo.

U Križevcih 26-a Travnja 1848

Narodna skupština županie Križevačke[10]

Križevačka županija je u svojem dopisu pokazala i nacionalno, a i napredno gledište u traženju, da cijeli narod bude u budućem saboru predstavljen »na temelju svog broja«. U tom se vidi jasna demokratska težnja za predstavništvom izabranim na osnovi broja cijelog naroda. Istina nema tu još govora o općem i jednakom pravu glasa, ali je u trećoj želji Križevačke županije to već otvoreno istaknuto.

[10] S. O. A. 1848. br. 778. — Opć. arhiv u Visu 1848. br. 552.

X.

POZIV OBROVCA I ODGOVOR SPLITSKE KONGREGACIJE

Obrovac poziva Dalmatince, da u škole i javne poslove uvedu narodni jezik — Negativan odgovor Splita

7. travnja 1848. g. uputilo je upraviteljstvo obrovačke općine notu ostalim dalmatinskim općinama. U toj noti kaže se i ovo:

»Neosporno je i oni, koji ovo pišu, uvjereni su, da se ne će naći nitko, koji bi iznio sumnju, da je naš d a l m a t i n s k i n a r o d i s v o j i m p o r i j e k l o m i p o s v o m j e z i k u i o b i č a j i m a d o i s t a s l a v e n s k i, da svaki njegov moralni razvoj i prosvjetljivanje treba po prirodi biti slavensko i da bi, kad bi se ovo htjelo bastardirati talijanskim jezikom i duhom, bilo ne samo za osudu, jer bi bilo ubitačno za našu narodnost, ali bi i sam rezultat ostao negativan, kako nam to doista dokazuju prošla stoljeća. Kad bude u školama i u javnim poslovima Dalmacije materinski jezik d a l m a t i n s k i, onda će ih on razumjeti i oni će njemu koristiti, ali sve dotle, dok je tu jedan strani jezik, on je isključen od svakog aktivnog učestvovanja.«

»Svratimo pogled na druge narode, nosili oni koje bilo ime. Svi se oni nastoje ujediniti i konsolidiraju svoj vlastiti opstanak, tražeći osobitu upotrebu materinjeg jezika.«

»Madžari, Hrvati, Srbi i Česi mogu da nam služe kao odličan primjer.«

»Dao Bog, što to pišući općina vruće želi, da bi takovim osjećajima bila užgana dalmatinska srca i da bi se sjetili, da su Slaveni, a ne Talijani, i da bi u ovom jedinom i pravom elementu tražili svoj spas i povratak slave i veličine naših pradjedova, koji su se dičili s l a v e n s k i m imenom. Svaka diverzija bila bi otvoreno protivljenje našoj narodnosti, z n a č i l o b i z a n i j e k a t i s a m e s e b e i i z d a t i d o m o v i n u.«

»Čuvajmo se dakle onih krivih proroka, koji, iako ih ova zemlja hrani, pokazuju da su odrodi, da nisu njeni sinovi, ne uzdajmo se u one, koji preziru naš jezik, naše običaje, u čijim ustima riječ »morlacco« znači prezrenu svjetinu i koji isključivo teže, da nas moralno unište mjesto da nas podignu i vode ljepšoj i slavnijoj budućnosti.«

U posebnom prilogu govori obrovačka općina o tome, kakvi treba da su oni poslanici, koji će ići u konstituantu, kako treba da oni poznaju odlično sve potrebe Dalmacije, kako treba da poznaju narod i njegovo materijalno i intelektualno stanje i kako »moraju da ispravno cijene ono, što je tom narodu najdragocjenije, t. j. njegovu narodnost. Moraju zato oni da budu uvjereni i oduševljeni Slaveni i da kao takvi poznaju točno historiju ovog siromašnog, ali junačkog naroda, koji sačinjava ogromnu većinu Dalmacije, ove eminentno slavenske pokrajine... Poslanici, koji su istina rođeni u Dalmaciji, ali čiji je osjećaj tuđ dalmatinskoj narodnosti, čije su težnje i srce talijanski, oni bi je samo izdali, oni bi je lišili onih ogromnih beneficija, koje očekuje od ustava svaka narodnost ogromnoga carstva«.

Obrovačka nota svršava se ovako: »Dalmatinci, nemojmo se stidjeti naše majke domovine, našeg slavnog porijekla, naše narodnosti, pokažimo se pravi i dostojni Slaveni, i neka sva naša djela i izražaji (rappresentanze) nose tip našeg slavnog naroda. Vi, predraga sestro (općino), poduprite i s vaše strane ove patriotske osjećaje, da se uvede materni jezik u svim javnim i privatnim poslovima, jer nam se ukazuje sretna prilika za to... Pauca sapienti.

Da živi car Ferdinand I, da živi konstitucija, da živi Dalmacija, da živi slavni slavenski narod, da živi sloga i bratstvo«. Notu su potpisali načelnik Simonelli, Ciriah Radulović, Milanović, A. Bolis.[1]

Obrovačka nota poslana je u Split 7. travnja, dakle prije nego je splitska kongregacija poslala u štampu dio svoje molbe caru, pa je prema tome u Obrovcu nisu poznavali. Prirodno je bilo, da je ona vrlo neugodno djelovala na splitsku kongregaciju, koja je mislila upravo protivno obrovačkoj općinskoj upravi. Obrovačku je notu primila splitska kongregacija 17., a odgovorila na nju tek 29. travnja.

Splitska kongregacija u svom odgovoru odmah ističe, da ono, što Obrovčani iznose, ne odgovara istini. Splitska kongregacija ne misli kao obrovačka i što se tiče toga njena mišljenja, svraća joj pažnju na članak, koji istog dana (29. travnja) šalje u »Gazzetta di Zara«. »Mi se ne možemo uvjeriti, da neprosvijećeni dio treba da dade ime narodu, a ne onaj prosvijećeni. Uzevši u obzir naše sadašnje prilike, kad bismo se htjeli sjediniti s Hrvatskom i Slavonijom, dakle i primiti u upravi slavenski jezik, mi bismo se morali podvrći administraciji, koju bi svu sačinjavali Slavonci i Hrvati, i koja bi nama bar pedeset godina vladala, i bila bi prava hrvatska invazija. Mi poštujemo uvelike visoke i plemenite sposobnosti toga naroda, ali nam se čini, da njegova kultura

[1] S. O. A. 1848. god., br. 658.

i ekonomska snaga ne nadmašuje ništa našu, a mi treba da preko obrazovanih dalmatinskih zastupnika (bili oni porijeklom Slaveni ili Talijani) iznesemo u zakonodavnoj skupštini naše potrebe i treba da budemo sjedinjeni s onima, koji nam, jer su kulturniji i bogatiji, mogu pomoći, da brzo napredujemo u socijalnom i ekonomskom pravcu.«[2]

U tom odgovoru splitske kongregacije obrovačkoj općini jasno i otvoreno priznaje splitska kongregacija, da u to vrijeme stoji na čelu dalmatinskih kongregacija mali sloj, koji hoće nametnuti svoju volju cijelom narodu, koji je drugog mišljenja, kao i to, da se boji hrvatske administracije, jer ona za nju nije bila podobna.

S druge je strane očito, da ti protivnici sjedinjenja s Hrvatskom vode računa ili bar agitiraju socijalnim i ekonomskim stanjem u Dalmaciji i potrebnim napretkom u tom pravcu.

Iz note obrovačke općine i iz odgovora splitske općine očito je, da borba, koja je započela za ujedinjenje s Hrvatskom i protiv tog ujedinjenja, nije samo nacionalna, nego da ona duboko zasijeca i u materijalne interese obiju strana, kao i u socijalnu strukturu tadašnje Dalmacije. S jedne su strane stajali oni, koji su dotada bili na vlasti, t. zv. gornji sloj, razni dalmatinski »signorotti«, dalmatinska buržoazija, prožeta talijanskom kulturom, poznavaoci talijanskog jezika, i prema tome oni, koji jedino imaju pravo da vladaju i zapovijedaju u općinama i drže u svojim rukama činovničke položaje, a ti su tada u birokratskoj Austriji bili unosni. Taj je isti sloj držao u svojim rukama i veće i manje općine po cijeloj Dalmaciji. On je ne samo crpao iz toga razne koristi u vezi s tom čašću, nego su pojedini članovi općinskih uprava davali sebi i svojima općinske zemlje na t. zv. livel, t. j. oni su primali od općine na trajan užitak zemljište uz vrlo neznatnu godišnju odštetu (livel), a prepuštali su ta zemljišta težacima, da ih obrađuju uz kolonatski ugovor. Težaci su im morali davati, već prema ugovoru, polovinu, trećinu ili četvrtinu godišnjeg prihoda, dok su oni općini plaćali tek nekoliko desetaka krajcara na godinu. Tako su im prihodi od tog zemljišta, za koje oni nisu trebali voditi nikakve brige, donosili često tisuću puta više, nego su oni za to plaćali. Razumije se, da su se ti ljudi bojali ujedinjenja, jer su, ne pozvanajući hrvatske pisane riječi, bili uvjereni, da će izgubiti svoje položaje. Kod njih je dakle protiv ujedinjenja odlučivao samo materijalni interes, a isto se tako i državno činovništvo bojalo, da će ono, ako se Dalmacija ujedini s Hrvatskom, zbog nepoznavanja hrvatskog jezika izgubiti svoje namještenje.

Splitska općina govori otvoreno, da bi se Dalmatinci morali podvrći administraciji, koju bi sačinjavali Hrvati i Slavonci.

[2] S. O. A. 1848. g. br. 658.

Splitska općinska uprava govori o tom, da Dalmatincima nisu potrebni Hrvati i Slavonci, jer njihova kultura i ekonomska snaga ne nadmašuje dalmatinsku. Dalmacija treba da ostane s onima, koji su kulturniji i bogatiji i koji upravo zato, što su takvi, mogu da pomognu Dalmatince da »napreduju u socijalnom i ekonomskom pogledu«. Članak, koji je splitska kongregacija poslala listu »Gazzetta di Zara«, i na koji upozorava obrovačku općinu, nosi u konceptu naslov »O d g o v o r n a s l a v o n s k o - h r v a t s k i p o z i v z a s j e d i n j e n j e s D a l m a c i j o m.«

»Čast onomu narodu — kaže u tom odgovoru splitska kongregacija — kojemu nacionalni duh daje jak život! Čast vama, Slavonci i Hrvati, koji ovaj duh visoko osjećate! I mi bismo, kad nam vrijeme, koje katkad gradi, a katkad ruši, ne bi bilo dalo drugih elemenata, bližih nego što su historijske uspomene prošlih vjekova, i mi bismo s naiskrenijom vjerom pristupili narodnom jedinstvu. Ali poslije onih prvih naših zajedničkih početaka, koji se gube u magli vremena, poslije onih naših možda zajedničkih invazija i uništavanja, što nerado spominjemo, došla su druga stoljeća, druge države, drugi jezici, drugi običaji. Turska sablja kosila je vas, kosila je nas, kao osvetnik pokolja, koje smo mi učinili nad stanovnicima, koji su bili prije nas, i prodrla je u našu zemlju i razdijelila nas je zauzevši naš centar, ostavljajući samo jedno krilo prema sjeveru, jedno krilo prema jugu, a bila bi išla i dalje, da vaše ruke nije pomagao hrabri Madžar, a naše moćni Lav. I tako su naši krajevi primivši barjak Svetoga Marka napunjeni talijanskim porodicama, talijanski jezik (la favella del si) i običaji one slatke (dolce) zemlje toliko su se među nama raširili, da su ih puni gradovi i varoši, i cijela zemlja, osim najzapuštenijih sela, u kojima se govori jezik, koji vi, plemeniti Hrvati i Slavonci, sasvim ne razumijete, kao što ona sela ne razumiju sasvim vaš, iako, nema sumnje, oba imaju zajednički korijen. Zbog toga je (kod nas) literatura, javno i privatno pisanje, javna nastava i govor sve u ovom slatkom (soave) jeziku (talijanskom), u kojem su, osim malih izuzetaka, prosvijećeni svi naši umovi, odgojeni svi naši duhovi, i u kojem izražavaju svoje misli oni, koji o našoj pokrajini i znaju i mogu govoriti...

Vi vrijedni Hrvati i Slavonci, i vi se imate tužiti na vrlo duga h i s t o r i j s k a v r e m e n a, k o j a s u v a s u d a l j a v a l a o d s o c i j a l n o g n a p r e t k a, v i t a k o đ e r i m a t e ž e l j e, d a v a m b u d e b o l j e u p o l j o p r i v r e d i, a v r l o m n o g o i u i n d u s t r i j i, v i t r e b a d a n a s t o j i t e, d a v a s b r z i s p o j e v i p r i b l i ž e t r g o v a č k i m c e n t r i m a, d a v a s r a z v o j v e l i k i h s o c i j a l n i h i s t i n a d o v e d e n a r a z i n u n a p r e t k a o v o g s t o l j e ć a. Bili smo jednaki u nesreći, bit ćemo jednaki, nadamo se, i ako o d i j e l j e n i m putovima. da postignemo svoj preporod.« .

Spomenuvši, da se ne mogu ostvariti panslavističke želje, splitska kongregacija nastavlja:

»Mi vas, velikodušni Slavonci i Hrvati, g r l i m o u e v r o p s k o m b r a t s t v u; mi želimo, da se s vama nađemo na putovima i n t e l e k t u a l n o g, p o l j o p r i v r e d n o g n a p r e t k a, sakupljeni pod žezlom onog carstva, koje će ostati čitavo i moćno....«[3]

Splitska kongregacija nije ostala samo kod toga. Ona je kao i ostale dalmatinske općine primila dopis sisačke općine, pa i dopise i pozive križevačke i varaždinske županije, i da svakome bude jasno njeno stajalište prema pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, ona ga je oštro i jasno istaknula.

U odgovoru splitske kongregacije vide se očito ne samo nacionalističke težnje i talijanofilsko stajalište te kongregacije, nego iz njega izbijaju i drugi momenti, koji odvraćaju Dalmatince od ujedinjenja s Hrvatskom. Splitska kongregacija upozorava Hrvate, da su oni daleko od socijalnog napretka, da im je poljska privreda zaostala, da nemaju industrije, da nemaju brzih spojeva sa svijetom i da su daleko od razvoja »velikih socijalnih istina«, kao i da nisu na visini »napretka ovog stoljeća«. A sve to, čime splitska kongregacija prekorava Hrvate, bila je sušta istina. Socijalne prilike u Hrvatskoj bile su iste, kao i u prošlom stoljeću; vladao je skoro feudalni poredak, dok je Dalmacija bila u tom pravcu kud i kamo naprednija. Kolonatski odnos, pod kojim je seljak obrađivao gospodarevu zemlju, bio je ekonomski nepodnošljiv, isisavao je seljaka, iskorišćivao njegovu radnu snagu u korist posjednika, ali je ipak težak bio lično slobodan čovjek i mogao je prekinuti svoj kolonatski odnos, kad god je htio. Mi smo vidjeli, kako je taj odnos škodio ne samo težaku, nego je sprečavao i opći napredak zemlje. Ali to nisu vidjeli dalmatinski posjednici ni dalmatinska buržoazija.

Sve su to bili krupni razlozi, kojih nije moglo pobiti nacionalno oduševljenje hrvatskih vođa, jer u Dalmaciji toga oduševljenja nije bilo kod naroda, a buržoazija je skoro sva bila protivna tome, da se ujedini s Hrvatskom. Ona je imala protiv tog ujedinjenja vrlo mnogo razloga, od kojih smo neke naveli i neke ćemo navesti, a najveći dio njih osnivao se na ličnim materijalnim interesima.

Veliku hrvatsku deputaciju, koja je 31. ožujka 1848. godine podnijela caru »Zahtěvanja naroda«, u Beču su naročito zapazili, i to ne samo Slaveni, koji su se tome radovali i to odobravali, nego i protivnici te akcije. Nekoliko Dalmatinaca, koji su se tada našli u Beču, protivnici ujedinjenja s Hrvatskom, njih devetnaestorica, ljudi raznih profesija (studenti, trgovci, svećenici, činovnici), uputiše 1. travnja 1848. g. caru protest protiv zahtjeva Hrvata, da se Dalmacija pripoji

[3] S. O. A. 1848. g. br. 658.

Hrvatskoj. Na čelu te akcije bili su studenti Grubišić, Lapenna i Buratti. Protest, upućen kralju, predali su ovi Dalmatinci ministru unutrašnjih poslova, koji ih je lijepo primio i izjavio im, da je ono, što su oni iznijeli, u skladu s carevim namjerama, a to je značilo, da se tadašnja austrijska vlada slaže s time, što oni mole. Taj protest »Dalmatinaca, koji su se tada nalazili u Beču«, svršava se ovako:

»Čuvši sada, da se sada Vašem Veličanstvu iznose tražnje u ime Provincije od onih, koji inače nisu od nje imali nikakav mandat, Dalmatinci, koji se sada nalaze u prijestolnici, smatraju svojom svetom dužnošću podanika i građana uime svojih sunarodnika javno i svečano protestirati protiv bilo kakvog prijedloga ili rješenja, koje bi bilo učinjeno uime Dalmacije, bez učešća osoba, koje je ona poslala, da je zakonito predstavljaju.«

Kad se za ovu akciju bečkih Dalmatinaca saznalo u Dalmaciji, splitska je kongregacija na prijedlog prisjednika Josipa Nanija uputila 1. travnja 1848. dalmatinskim studentima, koji su potpisali protest, ovo pismo:

Dalmatinci!

Protest, koji ste Vi, gospodo, uputili Njegovu Veličanstvu protiv samozvanog dalmatinskog predstavništva, koje su preuzela nekoja hrvatska gospoda, i protiv njihove molbe upućene Nj. Veličanstvu za sjedinjenje Dalmacije hrvatsko-slavonskim krajevima, kao što dokazuje najljepše vaše plemenite i patriotske osjećaje, tako sasvim odgovara našim namjerama, našim željama. Vaša je usluga to pohvalnija, što je bila spontana i što ste to izveli s jednostavnim, ali uvijek dostojanstvenim karakterom privatnih građana. U vama, dobri Dalmatinci, nije domovinska ljubav ugasnula, i led indiferentizma nije prodro u vaša srca. Čuvajte to! Dalmatinska je vatra toliko uzvišena! A domovina, koja vam za prošlost šalje osjećanje zahvalnosti, očekuje od vas još veće veselje.«

Splitska je kongregacija odgovorila sisačkoj općini 11. svibnja 1848. g. Dajući Siščanima naslov »Predraga braćo« (Dilettissimi fratelli) ona priznaje Sisku sve njegove pravedne želje, no onda nastavlja: »Ali vas moramo upozoriti, da je, budući da smo mi bili nekoliko stoljeća podanici mletačke republike, došlo amo mnogo svijeta iz talijanskih strana i da su taj jezik i ti običaji posijani među nas uzmogli u toku vjekova da nas preobraze toliko, da je, osim kod prostog naroda i u malo zakutnih sela, skoro izbrisan svaki trag našega starog slavenskog porijekla (ogni vestigio e tolto quasi dell' antica nostra origine Slava). I sada i već više stoljeća u ovim je stranama jezik, kojim govore i pišu svi oni, koji su se bar malo udaljili od seljaštva, talijanski, i na tom su jeziku sve škole i sve javno i privatno dopisivanje.

Zbog toga ne će kraljevina Dalmacija poslati svoje poslanike u sabor Hrvatske i Slavonije, nego u sabor, koji će se sastati u Beču. Ako biste tamo (u Beču) što pravedno zahtijevali, budite uvjereni, da će dalmatinski zastupnici biti sretni da vas pomognu svojim glasom i utjecajem.

Budite ljubezni i primite dragi naslov braće kao pripadnici evropske porodice i ujedinjeni u istoj austrijskoj carevini«[4]

Na poziv križevačke županije odgovorila je splitska municipalna kongregacija 11. svibnja, talijanski: »Dilettissimi fratelli« (Predraga braćo)! »Od plemenitog i velikodušnog naroda mogu proisteći samo plemeniti i velikodušni osjećaji. Takvi su osjećaji, koje ste vi, predraga braćo, iskazali u vašem dopisu od 24. travnja o. g., i kad ova velebna vremena ne bi ništa više iznijela nego onaj narodni duh, koji je posvuda nastao, onaj duh bratstva, koji se širi po raznim narodima svijeta i spaja ih u svetu vezu čovječanstva, bile bi dovoljne ove činjenice, da ovu epohu označe kao blagotvornu.

Vrijedni Hrvati! Nek Vam Bog uvijek dade ovu svetu domovinsku ljubav! To je najplemenitije čuvstvo, koje može uzdignuti čovječje srce, ono je prethodnik visokih odluka, i mi se ponosimo sjećajući se, da su po ovoj našoj zemlji stupali slavenski narodi.

Ali koliko se toga promijenilo poslije onih slavenskih invazija? Barbarin Turčin usadio je Prorokovu zastavu usred nas i drži je još jednako. Vi, koji ste u unutrašnjosti, održali ste se svojim hrabrim mišicama i mišicama vaših susjeda, nama primorcima trebalo je pomoći jedne pomorske sile, i našli smo je u mletačkom lavu. Tako se obojica spasosmo od turske premoći. Ali mnogo svijeta, koji je došao iz Venecije, onaj jezik, oni običaji, koji su se među nama proširili, uspjeli su kroz vjekove (koja je ljudska stvar na svijetu, koja ne bi mogla čovječjom rukom biti srušena?) tako nas promijeniti, da je osim kod prostog naroda i u najzabitnijim selima nestalo skoro svakog traga drevnog porijekla. I sada, a već i više vjekova, ovdje je jezik, kojim govore i pišu, svi oni, koji su se bar malo izdigli iz prostog svijeta, ovaj, kojim vam pišemo; nema nijedne slavenske (hrvatske) škole, sve su talijanske, i spisi, i dopisivanje, javno i privatno, i rasprave upravnih poslova, sve je na talijanskom jeziku. Tako je malo tko među nama, koji može razumjeti vašu slavenštinu, da smo između 12.000 stanovnika našega grada, našli jednoga jedinog, koji je s teškom mukom preveo, i to ne kako treba, na talijanski jezik vaš vrlo poštovani dopis od 26. travnja. Plemeniti i velikodušni Slavonci, oprostite nam zbog sudbine, koju nam je nametnula neizbježiva volja božja! Oprostite nam ovu gorku ispovijed . . . Dalmacija nije slavenska.

[4] S. O. A. 1848. god., br. 777.

Ali zbog toga ne ćemo vam prestati biti braća. Sačuvajte nam, molimo vas, taj topli naziv! I ako sudbina hoće da budemo državno razdijeljeni, mi ćemo biti ujedinjeni u zajedničkoj ljubavi prema predobrom Vladaocu, koji je, odrekavši se mrskog despotizma. pozvao svoje narode na nov život, bit ćemo ujedinjeni u divljenju Vašem hrabrom i odličnom banu, koga mi dobro poznajemo i u koga vi pohvalno polažete svu svoju nadu, bit ćemo ujedinjeni u težnji za krepošću, pravednošću, čovještvom i izmjeničnim blagostanjem, a pravedne vaše zahtjeve, koje ćete vi, vrli Slavonci, upraviti zakonodavnom tijelu, naši će poslanici vrlo rado poduprijeti svojim glasom i svojim utjecajem.«

Istup splitske i zadarske municipalne kongregacije protiv zahtjeva Hrvata iz Hrvatske i Slavonije, da se Dalmacija ujedini s Hrvatskom, bio je potpuno u skladu sa željama bečke vlade, koja to ujedinjenje nije nikako htjela, jer bi Dalmacija, kako su tada stvari stajale, došla u sklop zemalja krune Svetog Stjepana, a to se protivilo i interesima carskog dvora i interesima reakcionarne dvorske okoline, a i političkim ciljevima tadašnje bečke vlade.

Već smo spomenuli, kako je ministar unutrašnjih poslova odgovorio, da je ono, što su dalmatinski studenti iznijeli u svom protestu, u skladu s carevim namjerama. Taj isti ministar podnio je 25. travnja ministarskom vijeću izvještaj o adresi grada Zadra, u kojoj je zadarska općinska uprava ustajala »protiv koraka hrvatske deputacije, da se Dalmacija ujedini s Hrvatskom«, u kojoj zahvaljuje caru za dotadašnje koncesije i iskazuje mu svoju vjernost. Ministar unutrašnjih poslova molio je u vezi s time ministarsko vijeće, da ga ovlasti, da zadarskoj općinskoj upravi iskaže svoje zadovoljstvo.

Na osnovi tog referata i zaključka ministarskog vijeća, car je Ferdinand dopustio, da se zadarskoj općinskoj upravi izreče njegovo carsko zadovoljstvo.[5]

Na taj je način s najvišeg mjesta dan mig svim državnim činovnicima u Dalmaciji, da budu uz zadarsku općinu, t. j. protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Time je ujedno nestalo svake sumnje o željama bečke vlade u tom pravcu.

Kad to znamo i kad nam je jasno, da je i Jelačić to zacijelo znao, onda svakako pada na Jelačića i s te strane krivica, što je svijesno zavaravao Hrvate, kad je preko mjesec dana iza toga pozivao Dalmatince, da pošalju svoje zastupnike na hrvatski sabor, i što je to činio, samo da pridobije Hrvate za svoju dvorsku politiku. On je bio dobro upućen u to, da dvor ne će pristati na sjedinjnje Dalmacije s Hrvatskom, a radio je ipak sve, samo da taj dvor ojača.

---

[5] Staatsarchiv u Beču M. R. br. 415.

XI.

USTAV OD 25. TRAVNJA 1848. GODINE I DALMACIJA

Patent o ustavu — Saziv Reichstaga — Provizorni izborni red — Nemiri u Beču — Carev odlazak iz Beča — Izbori u Austriji i Dalmaciji — Dalmatinski zastupnici u Reichstagu.

Dok su se po dalmatinskim gradovima ljudi bavili pitanjem sastavljanja Narodne garde i drugim stvarima, koje su smatrali za aktuelne i potrebne, u Beču se sve više raspravljalo o tome, kakav treba da bude ustav. U prvom je redu iskrslo pitanje, da li da Austrija dobije ustav kao Staatenbund ili Bundestaat. Ovo posljednje je značilo, da bi Austrija morala da potpuno utone u Njemačko carstvo i da bude jedna od njegovih država. Protiv toga bili su u Beču u prvom redu posjednici kuća, kojima bi materijalni interesi bili uvelike oštećeni, kad Beč ne bi više bio glavni grad carstva.[1] S druge su strane njemački studenti u Beču bili svi redom za to, da Austrija postane njemački Bundesstaat i da se prema tome izradi ustav. Pri tome su u Beču bili toliko kratkoumni, da nisu ni pomišljali, da je to u tadašnjim prilikama skoro nemoguće, jer na to ne bi pristala konstitucionalna Austrija, u kojoj je većina stanovništva bila slavenska, a Slaveni i Talijani u Lombardiji i Veneciji daleko su premašivali njemački elemenat, pa bio taj i sav za Bundesstaat. Javno je mišljenje u Beču tražilo, da car što prije izda i potpiše ustav, vjerujući, da će u njemu biti sve ono, što treba.

Ne čekajući, da taj ustav donese ustavotvorna skupština, sastavio je ministar Pillersdorf nacrt ustava, o njemu se raspravilo na sjednici ministarskog savjeta, i car je, a da se nitko tome nije nadao, 25. travnja 1848. godine izdao patent o ustavu.[2] U uvodu kaže car, kako

---

[1] Helfert J. A., Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848.—1849., Freiburg in Breisgau und Wien 1907., 471. str.

[2] Sr. K. K. Maiestät Ferdinand des Ersten Politische Gesetze und Verordnungen, LXXVI. Bd., Wien 1851.

je on, da bi dao svom narodu plodove mira, patentom od 15. ožujka obećao ustav. Sada on ispunjava svoju carsku riječ, da svojim narodima osigura pravno stanje i sudjelovanje u uređivanju domovinskih prilika. Zato daje ustavnu povelju za one svoje zemlje, koje su u njoj pobliže označene. Istovremeno on najavljuje, da će objaviti provizorni izborni zakon i sazvati parlament. U samom tekstu ustava odmah se u prvom paragrafu kaže, za koje zemlje on vrijedi. To su bile: Češka, Galicija, Vladimirija, Auschwitz i Zator, Bukovina, Ilirija (Kranjska, Koruška, Primorje), Dalmacija, Gornja i Donja Austrija, Salzburg, Štajerska, Gornja i Donja Šleska, Moravska, Tirol i Vorarlberg. Taj ustav nije dakle zahvatao Ugarsku ni Lombardiju i Veneciju. Ali uza sve to prvi je paragraf ovoga ustava glasio: »Sve zemlje, koje pripadaju austrijskom carstvu čine jednu nedjeljivu konstitucionalnu monarhiju.«

Ustavna povelja donosila je u svom II. dijelu paragrafe, koji su se protezali na cara. Mnogo je zanimljiviji III. dio, koji govori o dužnostima i pravima građana. Tu je zajamčena sloboda vjere i savjesti kao i lična sloboda svakog pojedinog austrijskog građanina, sloboda govora i sloboda štampe, peticija, udruživanja, sastajanja, sloboda iseljenja, posjeda i stjecanja, sloboda postizavanja svih služba i časti, javnost sudbenih rasprava, stalnost sudaca, porotni sud za krivične prestupke. Ustav je odgovarao svim onim zahtjevima, koji su iskrsli za revolucije, a i poslije nje. Narodna se skupština dijelila u dvije komore: senat i zastupničku komoru. Trajanje parlamenta (Reichstag) određeno je na pet godina.

Senat se sastojao: a) iz prinčeva carske kuće, koji su navršili 24. godinu života; b) od članova, koje će imenovati car bez obzira na njihov stalež i rod; c) iz 150 članova, koje će birati najznatniji veliki posjednici između sebe. Zastupnička kuća se sastojala od 383 zastupnika. Kako će se birati i jedni i drugi zastupnici, odredit će provizorni izborni red; definitivni izborni red odredit će parlament. Izabrani zastupnici smiju samo lično glasati, ne smiju primati nikakvih instrukcija od svojih izbornika. U pojedinim pokrajinama ostaju pokrajinski staleški sabori. Oni mogu svoje dosadašnje ustave zadržati, ako se ne protive ustavu, a mogu ih i mijenjati, ali te promjene vrijede samo, ako ih parlament odobri. Ustav je uzakonio Narodnu gardu u cijeloj monarhiji. I Narodna garda i svi činovnici i vojska polagat će zakletvu caru i ustavu.

Ustav je odmah objavljen po cijeloj državi, i narod je s njime bio prilično zadovoljan. U Dalmaciji su, razumije se, bili zadovoljni samo građani, jer je narod za sve to malo mario.

Bečka je vlada sad iskreno pregnula da provede ustav, koji je sama donijela i da se on ispravno shvati i protumači onima, koji nisu znali, šta je ustav. Naročito je to savjesno nastojao glavni tvorac

toga ustava, ministar unutrašnjih djela Pillersdorf. Pored ostaloga on je 2. svibnja uputio svim namjesništvima okružnicu, u kojoj im nalaže, neka upute svoje činovništvo, da ima strogo primjenjivati doneseni ustav. Napose je Pillersdorf istaknuo, da je potrebno, da cjelokupna državna uprava i sve činovništvo bude prožeto ustavnim duhom. »Ustavom su dane građanima slobode, vladi solidnija baza, njenom činovništvu sigurniji položaj: vlada treba da stekne snagu i povjerenje, a povjerenje treba da reagira snažno na red, na mir, na sigurnost, na industriju i na blagostanje.«[3]

U državi, a i u Dalmaciji, bilo je mnogo činovnika, koji nisu bili nikako zadovoljni s donesenim ustavom, jer su u njemu gledali ojačavanje širokih masa, a slabljenje svoga birokratskog autoriteta. Oni nisu vjerovali, da će taj ustav biti doista ostvaren, pa su vodili neku vrstu sabotaže. To je i potaklo Pillersdorffa, da energično pozove sve činovništvo na strogo izvršavanje svega onoga, što je ustav odmah određivao.

S druge strane bilo je po cijeloj državi, a i u Dalmaciji ljudi, koji su pojedine točke ustava htjeli da na svoj način odmah ostvare, te nisu ni čekali, da se izabere parlamenat i da on donese nove zakone, koji će zamijeniti stare.

Trebalo je sve udesiti prema donesenom ustavu, a to je bilo vrlo teško sa starim činovništvom, koje se bojalo svake promjene u naprednom smislu. A Pillerdorffova vlada je nastojala svom snagom da to postigne. U Dalmaciji joj je to bilo tim lakše, što se, samo osim gdjekojeg slučaja sve odvijalo onako, kako je bilo naređeno, i to zato, što je malo njih i znalo, šta se zapravo dogodilo s donošenjem ustava i šta se zapravo time izmijenilo.

Položaj vlade bio je vrlo težak, s jedne strane zbog pritiska studenata i jednog dijela bečkog naroda, koji je pristajao uz studente, a s druge zato, što se u vladi svatko htio riješiti brige u tako teškim vremenima. Studentska garda bila je uvijek spremna, demonstracije su izbijale. Studenti su nastojali sve više utjecati na vladine odluke, a vlada se opet sa svoje strane htjela riješiti tolikog utjecaja studenata. Napose su studenti bili nezadovoljni onim dijelom ustava, kojim se određivalo, da car imenuje jedan dio članova senata, i tražili su, da se car toga odrekne i da te članove bira narod. Isto tako nisu studenti bili zadovoljni cenzurom za izbore. Tako su oni 5. svibnja podnijeli ministru unutrašnjih poslova peticiju, u kojoj su izložili svoje zahtjeve, a kad im on to nije htio kao studentima da ispuni, budući da oni nisu predstavljali cio narod, odmah sutradan sastavi Narodna garda »Centralni komitet Narodne garde, građana i studenata Beča«, koji onda podnese iste zahtjeve kao i dodatak, da treba što prije izdati naređenje za izbore.

[3] Circolare Nro. 1097. p. dd. Zara il 12. maggio 1848.

Vlada ispuni taj posljednji zahtjev, i 9. svibnja izda car patent, kojim saziva Reichstag za 26. lipnja. Istoga dana iziđe i »provizorni izborni red«, potpisan od ministra unutrašnjih poslova i provizornog predsjednika vlade Pillersdorffa, ministra pravde i prosvjete Sommaruge, ministra finansija Kraussa, ministra rata Latoura.

Taj provizorni izborni red nije se obazro na traženja Bečana, koja su se ticala izbora za senat, ali je ograničio carevo imenovanje članova senata time, što je odredio kao maksimalan broj senatora 200. Kako je veliki posjed birao 150 senatora, a carski prinčevi dolazili su u senat nakon navršene 24. godine, ostalo je malo njih, koje je mogao imenovati car. Od onih 150 veleposjednika, Dalmacija je birala trojicu.

Tko će biti smatran za velikog posjednika, odlučivao je u svakoj pokrajini namjesnik zajedno sa zemaljskim staležima, a ondje, gdje ih, kao na pr. u Dalmaciji, nije bilo, odlučivao je namjesnik u sporazumu s onima, koji su u toj pokrajini plaćali najviše poreza. Tih je trebalo da bude po 20 na svakog člana senata, dakle u Dalmaciji njih 60. Kandidati su mogli biti samo ti isti veliki posjednici. Glasanje je bilo tajno. Članovi senata nisu imali nikakvih nagrada za svoje sudjelovanje u senatu.

Kako smo vidjeli, ustavom je bio određen broj zastupnika za zastupničku kuću, i to njih 383, t. j. na svakih 50.000 stanovnika po jedan. Dalmacija je birala 11 zastupnika, i to gradovi Zadar, Dubrovnik i Split po jednoga, a ostala Dalmacija 8. Nijedan od spomenuta tri dalmatinska grada, pa čak ni sva tri zajedno nisu brojila 50.000 stanovnika. Izbore narodnih zastupnika za zastupničku kuću trebalo je vršiti po sistemu biranih birača. Svakih 50.000 stanovnika činilo je izborni okrug, a taj se pak dijelio u izborne distrikte. Mjesta, koja su imala preko 250 stanovnika, činila su jedan izborni distrikt. Taj je distrikt birao jednoga birača. Na svakih daljih 500 stanovnika otpadao je još po jedan birač, tako da su na pr. na mjesto, koje je imalo 1260 stanovnika, otpadala tri birača. Mjesta, koja su bila manja, pribrajala su se većima. Redovno se uzimalo za izborni distrikt 2500 stanovnika. Mjesta, koja su imala preko 3000 stanovnika, dijelila su se u dva izborna distrikta ili više njih. Gradovi, koji su slali svoje zastupnike u parlament, a nisu imali preko 20.000 stanovnika tvorili su izborne distrikte sa po 500 stanovnika, koji su birali po dva birača. Gradovi s više od 20.000 stanovnika birali su na svakih 500 stanovnika jednog birača. Birač je uvijek trebalo da pripada distriktu, koji ga je birao.

Pravo glasa za biranje birača imali su: a) svi austrijski državljani bez razlike konfesije, koji su navršili 24. godinu, koji imaju građanska prava, koji su stanovali posljednjih šest mjeseci u svom izbornom

distriktu i nisu imali pravo glasa za izbore senatskog doma. Pravo glasa n i s u imali: r a d n i c i, koji su bili plaćeni na dan ili na sedmicu, sluge i osobe, koje su dobivale potporu od javnih zavoda.

Glasalo se ili usmeno, ili se pak predao listić s imenima onih, za koje se glasalo. Izabrani su bili oni, koji su dobili apsolutnu većinu.

Ovi birani birači birali su onda zastupnike svoga izbornog okruga. Biran je mogao biti svaki austrijski građanin, koji je navršio 30 godina života i bio birač za senat ili zastupničku kuću. Za izbor zastupnika trebalo je da bude nazočno tri četvrtine svih biranih birača toga okruga. Izbor se vršio pismeno i tajno, a izabran je onaj, koji je dobio apsolutnu većinu glasova. Skrutinij se vršio javno pred svim biranim biračima, koji nisu boravili u Beču. Izabrani zastupnici dobivali su odštetu za putovanje do Beča i 200 forinti na mjesec, dok parlament ne odluči drugačije.[4]

Kad je 11. svibnja objavljen u listu »Wiener Zeitung« taj provizorni izborni red, nastade veliko nezadovoljstvo među studentima i mnogim građanima, i Centralni komitet zaključi, da se upravi peticija protiv ovakvog izbornog reda. Kad se o toj peticiji raspravljalo, ovlaš je izneseno i odmah prihvaćeno, da treba da se narodna skupština sastoji samo od jedne kuće. U to dođe do sukoba između Centralnog komiteta i ministarstva, koje ga je htjelo raspustiti, izbiše studentske i gradske demonstracije, kojima su se pridružili i radnici, i pod pritiskom tih demonstracija, koje su dobile vrlo opasan karakter, vlada morade popustiti i još 15. svibnja obećati, da će ispuniti sve zahtjeve. Sutradan 16. svibnja izašao je Oglas, potpisan od Pillersdorffa 15. svibnja, da je ministarstvo povuklo rješenje od 13. svibnja o Narodnoj gardi, da će vlada ponovo proučiti izborni zakon u onim dijelovima, koji su izazvali nezadovoljstvo. Da će biti samo jedna zastupnička kuća izabrana bez obzira na cenzus,[5] da će sutradan car potpisati zakon o jednoj komori. I doista sutradan izađe careva proklamacija, koja se počinjala ovako:

»Zato, da se umiri uzbuđenje, koje je nastalo 15. svibnja 1848. g. u našoj prijestolnici i da se izbjegne nasilnom narušavanju mira, naše je ministarsko vijeće zaključilo, da povuče dnevnu zapovijed, koja je bila određena za našu Narodnu gardu 13. svibnja 1848., a ticala se političkog centralnog komiteta . . .« Nadalje je car rješavao, da »ustav od 25. travnja 1848. treba da bude prije podnesen na vijećanje Reichstagu i da odredbe izbornog zakona, koje su izazvale sumnju, treba da budu ponovo proučene«. Konačno je car riješio, da »za prvi Reichstag

[4] Provisorische Wahlordnung zur Verfassungsurkunde vom 25. April 1848. — Gesetze und Verordnungen cit. 167. str.

[5] Helfert J. A. Geschichte der Österreichischen Revolution, II., 221., 222.

dade izabrati samo jednu kuću, te prema tome ne će biti za izbore nikakva cenzusa i otpast će svaka sumnja nepotpunoga zastupanja naroda.«[6]

Pored toga car je odlučio, »da gradska vrata i dvor čuva zajednički vojska i Narodna garda i da vojska samo u onim slučajevima može pomagati Narodnu gardu, kad je ona pozove.

Kad je ovaj carski patent izišao, nastane u Beču veliko zaprepaštenje među buržoazijom, a naročito kod imućnijeg svijeta. To se zaprepaštenje pojačalo raznim pretjeranim i izmišljenim vijestima, o paljenju palača u unutarnjem gradu, o zarobljivanju cara u dvoru, o tome, kako će na svjetiljkama biti obješeni aristokrati i t. d. Mnoge su porodice od straha bježale iz grada, naročito, kad se pročulo, da će car pobjeći. Demonstracije 15. svibnja raspalile su fantaziju Bečana. 18. svibnja trebalo je da Narodna garda preuzme stražu u dvoru zajedno s vojskom. Carska je okolina smatrala, da to znači zarobiti cara, i odluči, da car ode iz Beča. To je ostvareno, i car je 17. svibnja pobjegao iz Beča ne znajući ni sam, da to čini, jer mu je okolina sve krila. Ministri su to doznali tek po carevu odlasku i uveče istoga dana objavili narodu, pozivajući na mir i red.[7] I car je izdao oglas 20. svibnja, u kom je obavještavao narod, da je zbog događaja 15. svibnja morao napustiti Beč i preseliti se u Innsbruck. Što se ustava tiče, car je kazao, da nikako ne misli, da darove, koje je svojim narodima dao u ožujskim danima, opozove ili umanji.[8]

Protivnici liberala i naroda, koji je s njima radio, nastojali su, da situaciju u Beču okrenu u svoju korist. Bečani su zbog careva odlaska bili veoma uzbuđeni. S druge strane su liberali i nacionalisti bacali krivnju zbog toga odlaska na kamarilu, koja je time htjela da oduzme narodu stečena prava. Ministarski savjet pošalje dvoru dvojicu svojih izaslanika s molbom, da se car vrati. Sva društva, udruženja, pa i žene, izabrali su deputacije, potpisivali peticije i molili, da se car vrati.[9] U isti mah obuze imućne ljude paničan strah od bankrota, stotine ljudi stajale su pred bankama, dizale svoj uloženi novac i mijenjale papirni novac za kovani. Ponovljene velike demonstracije i nemiri 26. svibnja, u kojima su učestvovali naročito studenti i radništvo i u kojima oni ostadoše kod prijašnjih zahtjeva, samo učvrstiše kamarilu u tome, da car ne smije u Beč.

Međutim se Beč smirivao, a i dvor je pokazivao volju, da se doista sazove Reichstag, koji će izraditi ustav. U takvom duhu izdan je carski

[6] Gesetze und Verordnungen. o. c. 188., 189.

[7] Helfert, o. c. 231.

[8] Helfert, o. c. 241., 242., 251.

[9] Springer Anton, Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809, II, Leipzig 1865., 315. str.

manifest 3. lipnja 1848. g., u kojem je car izricao svoju namjeru, da naskoro sazove Reichstag u »Beču, u sijelu moje vlade«.[10] Ali car međutim ističe, kako je potrebno, da u Beču bude mir i red, ako narod želi, da u njemu zasjeda Reichstag.

Pored svega toga održavali su se u Austriji izbori, i približavao se dan otvaranja Reichstaga. Kako okolina dvora nije smatrala za shodno, da ga car lično otvori, imenova on 16. lipnja nadvojvodu Ivana za svog zamjenika, i to »ne samo za otvaranje Reichstaga, nego i za sve poslove vladanja, koji meni pripadaju«.[11]

Međutim je promijenjen i provizorni izborni red, i vlada je pristala, da je »svaki samostalni radnik, koji je navršio 24 godine, izbornik«. A kad se javilo pitanje, tko je samostalan radnik, onda vlada konačno dade tumačenje, da samo sluge ne mogu biti izbornici. Poslije toga tražilo se 14. lipnja u Beču, da izbori ne budu posredni, nego neposredni. Ali vlada ne pristade na to, jer su pokrajine bile protiv mijenjanja izborne procedure, koja je je već uvedena.

Pokrajine su već birale i zastupnike. Dalmacija izabra bez ikakvih naročitih parola, isključivo pripadnike buržoazije. Ti su bili: Petranović, Andrović, Filippi, Paitoni, Plenković, Petrović, Radmili, Ivićević, Grabovac, Michieli-Vitturi — svi od reda posjednici, advokati ili činovnici.

Ovi dalmatinski izabranici najbolji su dokaz, da je u Dalmaciji imala riječ samo buržoazija, koja nije bila ni najmanje povezana s narodom i njegovim interesima. Kako je takav izbor djelovao na ostale članove prvog austrijskog parlamenta, jasno prikazuje konzervativni zastupnik Anton Springer u svom djelu »Austrijska povijest«. On opisuje tadašnje galicijske zastupnike kao ljude, »čija je spoljašnost pokazivala sumnjivu ravnodušnost prema sapunu, koji su držali, da su kasarne hoteli, svakog kaprala pozdravljali kao državnog dostojanstvenika, koji su kupovali potrebne živežne namirnice sami na trgu... Ovi prljavi, prosti galicijski seljaci bili su predstavnici suverenog naroda. U Galiciji poznavali su seljaci samo jednu jedinu parolu: prokletstvo gospodi. »Odvajkada su nas gospodari toliko tlačili i toliko nas ugnjetavali, koliko su samo mogli. Seljak nema stana, nema odijela, nema ništa, sve su gospodari u Galiciji nastojali da mu oduzmu«, tužio se jedan galicijski zastupnik. Da ovu optužbu snažno izraze, da ovu ispovijed iskažu, da osiguraju slobodu seljaka, da ih učine nezavisnima od gospode, zato su galicijski seljaci birali zastupnike u Beč. Tom su zadatku, dakako, najbolje odgovarali njihovi klasni drugovi.... Seljaci su vjerovali ljudima, za koje su bili uvjereni, da su vjerni caru i da mrze posjednike zemlje. Galicijsko je

[10] Gesetze und Verordnungen (pol.) cit. 245.

[11] Gesetze und Verordnungen, cit. 253.

predstavništvo imalo 36 seljaka... I u većini drugih pokrajina došao je seljački element na vidno mjesto. Od 16 gornjoaustrijskih zastupnika pripadalo je seljaštvu 13, od 37 donjoaustrijskih 9 (tu je uračunan i Beč), od 19 štajerskih 6, skoro četvrtina Reichstaga — 92 od 383 — poznavala je lemeš iz iskustva. Iz Primorja i Dalmacije nije došao nijedan seljak, jer ondje ne postoji prava seljačka klasa.«[12] Od 90 zastupnika iz Češke bilo je 9 seljaka, Moravska i Šleska poslale su ih 9 (od 48). Springer to tumači ovako: »Djelomično su nacionalne borbe ovdje razvile jači partijski život, tako da se nazori izbornika i biranih nisu okrenuli u jednom pravcu, djelomično su seljaci, naročito seljaci slavenskog naroda, našli sigurno povjerljive ljude u češkim patriotima, koji su već prije, kao na pr. B. Brauner, ustali na obranu njihovih interesa i pokazali se kao prijatelji seljaka.

Eto, kako je djelovalo na ostale, čak i na konzervativne zastupnike, kao što je bio Springer, stanje u Dalmaciji! Dalmatinski seljak naprosto nije kao takav postojao. A da on nije kao takav postojao, učinila je dalmatinska buržoazija, koja ga je opljačkala, koja nije za nj marila, nego je smatrala sebe jedinim predstavnikom Dalmacije. Prilike, koje smo opisali, dale su takav rezultat. Dalmatinski je seljak trebao da ostane ono, što je i dotada bio: težak i kmet, eksploatiran od buržoazije, koja ga je evo toliko pritisnula i ostavila u neznanju i bijedi, da se njegova riječ nije mogla čuti u vrijeme, kada su galicijski seljaci tražili socijalnu pravdu i zato, da je postignu, izabrali svoje ljude u prvi austrijski parlament.

Da su dalmatinski seljaci imali bar nekoga, koji bi njihove interese zastupao, drugačije bi se bio razvio i njihov socijalni i ekonomski položaj već tada, kako se to dogodilo s ostalim austrijskim seljacima. Buržoazija, koja je Dalmaciju u Beču zastupala, spriječila je rješenje toga pitanja.

[12] Springer, o. c. 402., 403.

XII.

PRIJEDLOG SPLITA ZA SAMOSTALNU DALMACIJU

Akcija Zadra i Splita, da se Kvarnerski otoci pridruže Dalmaciji, i prijedlog Splita za samostalnu Dalmaciju — Pitanje jednog talijanskog odjela u parlamentu

Kvarnerski otoci pripadali su 1848. g. Istri, kojoj ih je Austrija priključila poslije 1814. godine. Prije toga, i za cijelo vrijeme Venecije, a i ranije još od I. stoljeća n. e., pa i u srednjem vijeku bili su oni sastavni dio Dalmacije, te su pače sačinjavali bizantinsku Dalmaciju i u ono doba, kad Dalmacija nije bila takvom smatrana. Dalmatinski romanski gradovi: Rab, Cres, Osor, Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik smatrani su Dalmacijom i bili su podvrgnuti generalnom providuru Dalmacije za cijelo vrijeme mletačkog gospodstva u tim krajevima. Dakle gotovo 1800 godina Kvarnerski otoci u Dalmaciji, i njihovi stanovnici smatrali su sebe za Dalmatince.

Godine 1848., kad se poslije obećanog ustava, toliko govorilo o ujedinjenju, sazrela je u Zadru misao, da se traži vraćanje kvarnerskih otoka Dalmaciji. Tada je pri kraju mjeseca travnja zadarska općinska kongregacija zatražila od carske vlade, da se kvarnerski otoci vrate Dalmaciji i s njom sjedine.[1] Istovremeno pozva ona Lošinjane na ujedinjenje, a dalmatinske općine, da se priključe njenu zahtjevu tog ujedinjenja.

Pozivu zadarske kongregacije odazvalo se općinsko vijeće Malog Lošinja. Ono je raspisalo neku vrstu plebiscita, kojemu je rezultat bio, da su skoro sve lošinjske porodice glasale za vraćanje Dalmaciji. Lošinjani pošalju u Zadar deputaciju, koju oduševljeno prime i kongregacije i građanstvo. I Zadrani pođoše u Lošinj, i dočekani su isto tako oduševljeno. Iza toga ode jedan odbor Zadrana u Krk i Cres, s pozivom stanovnika tih otoka, da se i oni povedu za primjerom Lošinja. Ali ni Krk ni Cres ne odazvaše se tome, jer njihove općinske uprave nisu htjele to ujedinjenje.[2]

[1] La Gazzetta di Zara, 1. svibnja 1848. g., suplement.
[2] La Gazzetta di Zara, 6. lipnja 1848. g.

Sve dopise, koje je splitska kongregacija slala, koncipirao je dr. Josip Nani, čiji su se stari doselili iz Venecije u Dalmaciju. On je, kako se vidi, uvijek isticao, da je Dalmacija, istina, bila slavenska, ali da su je koje ovi doseljenici, a koje mletačka uprava skoro sasvim potalijanili. Načelnik Dudan, koji je potpisivao ove dopise, ispravljao je gdješto samo po koju riječ. Prema tome je u to važno doba zapravo vodio protivuhrvatsku struju splitske kongregacije doseljenik. Bilo je prirodno, da je on, porijeklom Mlečanin, u to doba, kada je i Venecija bila pod Austrijom, učinio sve da Dalmacija ostane i dalje pod mletačkim utjecajem i da bude, koliko je moguće, s njom spojena, i da je nastojao da spriječi sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, jer bi to doista prekinulo svaku njenu vezu s Venecijom.

Koliko se razlikuje od dopisa upravljenih Hrvatima dopis, koji je splitska kongregacija u to isto vrijeme (5. svibnja 1848. g.) upravila općinskoj upravi u Malom Lošinju. Taj dopis se počinje ovako: »Dalmatinci! Vrijedna i plemenita braćo, mi vas grlimo! Mnogo smo godina bili odijeljeni, mnogo su godina birokratske sporosti kušale da podignu ledene barikade usred topline naših osjećaja. Ali oni su propali, kvarnerski su otoci ostali uvijek dalmatinski, mi smo ostali uvijek braća kvarnerskih otoka. I kad je došlo vrijeme naroda, dovoljan je bio samo jedan sat, i naše su se grudi našle bratski ujedinjene. Hrabri i plemeniti! Ustrajte! Ako bi zasada ustav (la carta) postavio zapreke našem približenju, ustrajmo, i parlament se ne će oglušiti nacionalnim žalbama. Sve nas spaja: jezici, običaji, navike, samo su nas ljudi rastavili. A ljudi će nas ujediniti, jer je prošlo vrijeme neprijatelja naroda — a na tom tisuću puta hvala Svemožnome — i novi ljudi, očišćeni od stare nečistoće, poslušat se glas naroda.

Mi od sveg srca obraćamo naše osjećanje svim tim hrabrim otocima, jer su se sigurno već svi u ovaj čas dostojno odazvali plemenitom primjeru Malog Lošinja, i molimo vas, gospodo, da priopćite naše osjećaje svim ostalim općinama toga otoka i ostalih, koji sačinjavaju krasni spoj moćnoga zaliva.[3]

Istog dana, 5. svibnja, priopćila je splitska kongregacija zadarskoj: »Ispunio nas je veseljem događaj u Malom Lošinju.« Splitska općina moli zadarsku, da ona, koja je u toj stvari uzela u ruke inicijativu, poradi, da dalmatinski poslanici doista postignu, da se kvarnerski otoci pridruže Dalmaciji, a ne Trstu. Osim toga javljali su Splićani Zadru, da se čuje, da bi se i Rijeka htjela pridružiti Dalmaciji. »Onaj kraj, koji se prostire od Zadra do Rijeke, kad bi nam se cio pridružio, bio bi jedan lijepi prostor više. (Ovo dalje u konceptu je napisano i onda precrtano: »Ali cijenimo, da tu ima više hrvatskoga

[3] S. O. A. 1848. g., br. 762.

i njemačkoga nego dalmatinskoga, a za blagostanje vrijedi više sloga u osjećajima nego širina teritorija«. Splitska kongregacija misli, da je to skoro nemoguće, jer na to ne bi pristala Ugarska.[4]

Međutim je car izdao 2. travnja patent, kojim je oktroirao ustav i po kome je trebalo, da i Dalmacija pošalje svoje poslanike u bečku zajedničku skupštinu.

Splitska je kongregacija već predlagala, da se u posebnoj sekciji parlamenta, u koju bi ušlo i lombardijsko-venecijansko kraljevstvo, vode rasprave na talijanskom jeziku. Međutim je carski patent od 25. travnja predviđao samo jedan parlament, u kome će se rasprave voditi na njemačkom jeziku. Splitska kongregacija obrati se tada, 2. svibnja ponovo caru s molbom, u kojoj navodi, kako će biti nemoguće Dalmatincima, koji ne znaju njemački, sudjelovati u radu parlamenta, u kojem će se rasprave voditi na njemačkom jeziku.

»Već u drugoj molbi (26. travnja) — piše splitska kongregacija — ova se je municipalna kongregacija bila ponizno dodirnula p i t a n j a j e d n o g t a l i j a n s k o g p a r l a m e n t a i nabacila ideju, da bi predstavnici Dalmacije, Istre i Trsta i južnog Tirola, koji se skoro svi nalaze u istim prilikama, mogli sačinjavati j e d n u o d i j e l j e n u t a l i j a n s k u s e k c i j u p a r l a m e n t a, u koju bi potom mogli biti primljeni i p o s l a n i c i, k o j i b i b i l i i z l o m b a r d i j s k o - v e n e c i j a n s k o g k r a l j e v s t v a«. Splitska kongregacija iznosi mišljenje, kako bi se to moglo izvršiti. Ali onda iznosi i ovo:

»Ako bi se učinilo, da je nemoguće ostvariti jednu odijeljenju talijansku sekciju parlamenta ili naći neki drugi pogodan način, onda, Veličanstvo, neka Vaše Veličanstvo ne zamjeri najponizniju i najtopliju molbu, koju Vam se ova municipalna kongregacija usuđuje upraviti. Držeći se čvrsto nepokolebljive vjernosti i podanstva Vašem Posvećenom Veličanstvu kao kralju Dalmacije, Dubrovnika i Kotora, držeći kao utvrđena imenovanja ministara od strane Vašeg Posvećenog Veličanstva, i svaku drugu kraljevsku prerogativu, kako to određuje već proglašeni ustav, držeći kao utvrđeno sudjelovanje u općim potrebama države, proporcionalno našim mogućnostima, mogla bi se ova pokrajina urediti s a m a z a s e b e i misliti na svoju unutrašnju upravu, preko jedne ujedinjene skupštine, koja bi bolje od dviju komora mogla među nama odgovarati osrednjosti i jednakosti naših prilika. Veličanstvo, k a d b i s m o m i s k u p i l i s v e n a š e e k o n o m s k e s n a g e u n a m a s a m i m a, kad bismo napustili komplicirani, beskorisni i štetni administrativni birokratski rad, k a d b i s m o p o m o g l i p o s j e d n i č k i s t a l e ž z e m l j o r a d-

[4] S. O. A. 1848. g., br. 762.

njom, pomogli industrije zgodnim pozivima i nagradama, poduprli trgovinu i brodarstvo udruženjima i korisnim poticajima, koliko bi, Veličanstvo, mogli učiniti, da procvate ova pokrajina i koliko bi mišica za kopno i za more učinili sposobnima, da ih ponudimo Vašim vojskama i Vašim lađama! Ali to je san, to ne ćemo, samo neka nam se dozvoli da sudjelujemo u ustavnom režimu, samo neka se dade, da ne budemo izvrgnuti javnom ruglu, samo neka nam se dade, da ne ostanemo heloti Austrijske monarhije.«[5] Ovu molbu dostavila je splitska kongregacija kongregacijama u Zadru, Dubrovniku i Kotoru i zamolila ih, da bi i one upravile caru jednaku molbu, kako bi uspjeh bio osiguran.[6]

I u toj se molbi splitska kongregacija, uvijek vođena talijanskim osjećajem, oslanja na ekonomske dokaze. Ona je uvjerena, da je Dalmacija sposobna, ako skupi sve svoje ekonomske snage u samoj Dalmaciji, da živi i napreduje. Ali, ako se hoće to postići, treba pomoći ratarstvo, ohrabriti industriju pozivima i nagradama, poduprijeti trgovinu i brodarstvo, u jednu riječ dati poticaja svim ekonomskim faktorima, da se razviju. To je stara ideja Vicka Dandola, koji je nije samo olako iznio još pred četrdeset godina, nego ju je počeo i praktički ostvarivati. Ta ideja Vicka Dandola stalno se ponavljala u Dalmaciji riječima i pismom, ali vlada, u vrijeme austrijskog vladanja od 1814. g. pa sve do 1848. g. nije učinila za nju baš ništa.

No dok splitska kongregacija osjeća, da bi Dalmaciju trebalo ekonomski podići, ona ipak misli pri tom samo na buržujsko podizanje i ne opaža, da je glavna nevolja tadašnje Dalmacije upravo u socijalno-ekonomskom stanju dalmatinskog naroda, u prvom redu dalmatinskog težaka, ribara i mornara. Ni ovdje nema ni spomena o agrarnoj reformi, o oslobođenju težaka od vlasnika zemlje, o ukidanju težačkog (kolonatskog) odnosa. Uzrok je u tome, što su i u splitskoj, kao i u svim ostalim dalmatinskim kongregacijama, pa i općinama, bili svi oni, koji su te kongregacije ili općine vodili, ili sami posjednici zemalja, koje su davali na kolonat, ili su bili s njima usko povezani. Ti ljudi nisu vidjeli, a ni mogli vidjeti, zaslijepljeni svojim vlastitim interesima, glavnu nevolju Dalmacije. Pored toga udara u oči potpuna nebriga za kulturno i ekonomsko podizanje naroda uopće. Ljudi na vlasti bojali su se i pomisli, da bi se neuki seljak prosvijetlio. U svojoj molbi caru splitska kongregacija ne spominje ni seljake, ni ribare, ni mornare, kojima treba pomoći, nego »posjednički stalež«, dok u isti

[5] S. O. A. 1848. god., br. 730.
[6] Ibid.

mah nudi caru mišice dalmatinskoga naroda za eksploataciju na kopnu i na moru. Kao da nije dovoljno, što oni eksploatiraju dalmatinski radni narod, nego ga nude i drugima za eksploataciju, umjesto da tom narodu dadu zemlju, koju je i onako obrađivao, da ga nauče, kako će je bolje obrađivati, baš zato da ne mora ići u svijet, da bude tamo od drugog eksploatiran.

XIII.

POKRAJINSKA SKUPŠTNA ZA DALMACIJU

Ustav od 25. travnja ostavljao je pojedinim austrijskim pokrajinama njihove sabore. Kako Dalmacija nije imala sabora, dalmatinsko je namjesništvo povjerilo općinskom vijeću u Zadru da izradi statut za Pokrajinsku skupštinu za Dalmaciju.

Zadarsko je općinsko vijeće na taj poticaj namjesništva izradilo »prijedlog za statut pokrajinske skupštine u Dalmaciji« i poslalo ga 18. srpnja svim dalmatinskim općinama i općinama Kvarnerskih otoka, da dadu svoje mišljenje i svoje primjedbe, da se uzmogne donijeti konačan prijedlog i dostaviti vladi.

Glavne su odredbe ovoga »prijedloga«:

§ 1. U Dalmaciji se osniva pokrajinska skupština sa sjedištem u Zadru, a bit će ustanovljena od šesnaest pokrajinskih zastupnika, koje će birati okruzi. svaki po četvoricu.[1]

§ 2. Skupština će vijećati od 15. siječnja do 15. ožujka, ili više ili manje, kako to budu zahtijevale prilike.

§ 8. Skupština će u tajnom glasanju odlučivati većinom glasova.

§ 3. Skupština će predstavljati pokrajinu u svemu onome, što bi se moglo ticati njenih političkih, ekonomskih i socijalnih prilika, kao i prilika svakoga pojedinog njena dijela.

§ 16. Svaka će općina pokrajine izabrati svoje birače prema odredbama izbornog zakona.

§ 17. Četiri grada: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor birat će preko svojih birača po jednog zastupnika. Ostale općine pojedinog okruga birat će preko svojih birača tri poslanika. Svakom poslaniku izabrat će se i zamjenik.

§ 20. Za zastupnika ne može biti biran: a) tko nije Dalmatinac ili ne boravi već najmanje deset godina stalno u Dalmaciji, b) državni činovnik, poslanik u parlamentu.

[1] Dalmacija je imala 1848. g. četiri okruga: zadarski, splitski, dubrovački i kotorski.

§ 21. Zastupnici se biraju na tri godine.

§ 22. Zastupnik će primati, dok traje pokrajinska skupština, četiri forinte na dan, i odštetu za putne troškove.

Dalmatinske općine su o tom zadarskom projektu mislile vrlo različito, a u isto vrijeme razvile su se borbe između pojedinih gradova, koji su u to burno doba nastojali da svaki što više ugrabi za sebe. Naročito je Split prigovarao broju poslanika i tražio, da sjedište pokrajinske skupštine bude u Splitu, a ne u Zadru. Te se borbe između gradova nisu smirile ni kasnije, jer 6. prosinca piše Fridrik Paitoni, splitski poslanik u državnoj skupštini, koja je vijećala u Kromjeřižu, splitskoj općini ističući, kako je »prva potreba Dalmatinaca p o k r a j i n s k a s k u p š t i n a. S njom će prestati natjecanja između municipija, izazovne polemike, izolirana ili nesložna mišljenja i zahtjevi, nesloga, od koje ima korist vlast.«

»Pokrajinska će skupština morati možda, u svojoj teškoj misiji, istupiti s decizivnim argumentom za političku egzistenciju Dalmatinaca, pa je bolje, da to prouči i o tom odluči legalni i auktoritativni glas pokrajine (zemlje, del' paese), nego spletke, zasljepljivanje i sablje.«

»Treba zasada odustati od svake borbe za rezidenciju, treba prijeći preko svih praznina i anomalija prijedloga, treba tražiti privremenu sankciju, treba požuriti izbor poslanika, koji će imati puno pravo, da prijedlog promijene, da bi se na vrijeme došlo do cilja. Neka bude sporazumna riječ svake općine: spremnost i sloga.«

»Razumljivo je, da se Zadar, koji se obogatio pomoću apsolutizma, opire svakoj reformi, da gleda pokrajinsku skupštinu kao neprijateljsku instituciju, i upotrebit će, unatoč prividnom nastojanju, svaku mogućnost, da izbjegne posljedicama.[2]

Istog dana upravio je splitski zastupnik predstavku ministarskom savjetu, u kojoj je iznosio i tražio, da se u Dalmaciji odijeli upravna vlast od vojne, kao što je odijeljena u svim drugim pokrajinama. To traže sve dalmatinske općine osim Zadra i njegove okolice. Ne smiju za volju jednoga grada (Zadra) štetovati načela i koristi sviju.

Paitoni je predlagao, da Zadar kao tvrđava bude sjedište vrhovnih vojnih vlasti pokrajine, Split, najveći i najprometni i najcentralniji grad, neka bude sjedište civilne vlade, u Dubrovniku neka bude sijelo najvišeg pokrajinskog suda, a u Šibenik neka se prenese iz Zadra okružje i kolegijalni sud.

[2] S. O. A. 1848. g.. 2059. br.

»Jedino će na taj način prestati municipalna natjecanja, pomirit će se stranke, i time će se u pokrajini postići željena sloga, i učiniti kraj staroj anomaliji, da u Zadru, na najskrajnjem kraju Dalmacije, bude sjedište centralne vlade.«[3]

Upravo istog dana, 5. prosinca, upravila je splitska općina predstavku Franji grofu Stadionu, ministru unutrašnjih poslova, s molbom, da se Split, koji je centralna točka Dalmacije i glavno mjesto širokog teritorija, proglasi sjedištem civilne vlasti u Dalmaciji. I u toj se predstavci predlaže, da Zadar ostane vojnički centar. Osim toga se ističe, kako je uvijek cijela Dalmacija, osim Zadra, tražila, da Split bude sjedište pokrajinske vlade. »Čast, kaže Split, svetom pokliku bratstva i jednakosti, koji je odjeknuo nad barijerama, koje su podigle municipalne mržnje; — — — — sramota onoj općini, koja usprkos zdravom razumu i pravdi hoće da prigrabi za sebe, zatvarajući uho i srce tuđim potrebama i triumfirajući nad njihovom nevoljom.«

Zadar je učinio prijedlog za pokrajinsku skupštinu, ali je odmah predložio sebe za njeno sjedište, iako je taj grad na skrajnjoj granici Dalmacije, mjesto Splita, koji je prirodno sjedište cijele obale.

Kad je splitski zastupnik tražio, da Split bude proglašen za slobodnu luku (porto franco), a molbu je poduprla većina dalmatinskih zastupnika, zadarski zastupnici nijesu htjeli da tu predstavku potpišu i izjavili su, da bi je potpisali, kad bi splitski zastupnik odustao od toga, da traži Split za sjedište pokrajinske vlade.

»Znamo, da je Zadar pozvao općinska predstavništva Kvarnerskih otoka, da traže sjedinjenje s Dalmacijom, a mi smo uvjereni, da je to učinjeno najviše iz interesa, da se dade zapadnom kraju pokrajine dug teritorijalni apendiks i da tako Split ne uzmogne više iznositi svoj centralni položaj kao razlog, da u njemu bude sijelo vlade.«

Split je doista trgovački grad, on je centralni grad Dalmacije i ima sve prednosti, da u njemu bude sijelo pokrajinske vlade.[4]

Za pokrajinski sabor Dalmacije zauzimao se odlučno dr. Spiridion Petrović u članku »Sulle attuali condizioni interne della Dalmazia e sul modo di migliorarle« (O sadašnjim unutrašnjim prilikama Dalmacije i o načinu, kako da se poboljšaju). Petrović iznosi sve razloge, koji govore za to, u prvom redu zaostalost Dalmacije, koja je ostala, kao što je bila pred 300 godina. Isto to traži pokrajinski sabor i Josip Grubišić u »La Dalmazia Costituzionale«, br. 10. Neki F. raspravlja u 14. broju istoga lista o toj pokrajinskoj skupštini i predlaže, da se ona drži svake godine u drugom mjestu, i to: Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. U 20. broju »La Dalmazia Costituzio-

[3] S. O. A. 1848. g. 2059 br.
[4] S. O. A. 1848. g. 2014 br.

nale« Ab. S. G. (opat Šime Ljubić) također misli, da ne bi bilo zgodno, da se pokrajinska skupština drži samo u Zadru. To bi izazvalo negodovanje Splita i Dubrovnika, pa bi trebalo, da se svake godine drži pokrajinska skupština u jednom od triju većih mjesta: u Zadru, Splitu i Dubrovniku. Dalmacija ima 417.000 stanovnika, zato treba da na svakih 5000 otpadne po jedan zastupnik. Ab. S. G. predlaže, da jezik dalmatinskog pokrajinskog sabora bude hrvatski, ili zasada bar oba jezika, talijanski i hrvatski. Svaki zastupnik neka govori kojim od njih hoće, a zaključci neka se objelodanjuju na oba jezika.[5]

[5] L. D. C. 1848. g. 20. br.

XIV.

ITALIJA I OBNOVLJENA MLETAČKA REPUBLIKA I DALMACIJA 1848. G. DO UJEDINJENJA VENECIJE S PIJEMONTOM.

Političke prilike u Italiji — Tommaseov govor o cenzuri 30. prosinca 1847. g. — Nemiri u Veneciji i odcjepljenje Venecije od Austrije 22. ožujka 1848. g. — Dalmacija prema novoj Mletačkoj republici — Dalmatinske prilike pred ministarskim vijećem u Beču — Proglasi Venecije Dalmatincima 1848. g. — Odnos Tommasea prema Dalmaciji 1848. g.

Bečki je kongres (1815.) ponovo raskomadao Italiju. Najplodniji i ekonomski najnapredniji njen dio, Lombardija i Venecija, pripadoše Austriji.

Iako podijeljena u nekoliko država, Italija je ipak bila duhovno jedna. Najbolji su talijanski ljudi htjeli i politički jedinstvenu Italiju. Ali u talijanskom narodu još nije bila zrela misao punog političkog ujedinjenja, koje bi zbrisalo sve tadašnje države stapanjem u jednu Italiju.

Dok je tako sazrijevala misao o političkom jedinstvu, rasle su sve više težnje za političkim sloboštinama, ustavom, slobodom štampe, demokracijom. Pod pritiskom ideja, koje su se razvile naročito u tajnim društvima, dođe do reforma i u pojedinim talijanskim državama. Prvi im je pristupio papa Pio IX., kad je 16. srpnja 1846. g. dao opću amnestiju za sve političke krivice, a u travnju 1847. g. osnovao državni savjet, koji je imao pravo savjetovanja u pitanju poreza. Pod pritiskom javnog mišljenja dade toskanski vojvoda Leopold nov, slobodniji zakon o štampi, a iza toga izvrši znatne reforme u sudstvu i administraciji. Slijedio ga je pijemontski kralj Karlo Alberto, koji je, ma da sam nije bio sklon ustavu, ipak popustio narodnoj volji i savjetima engleske diplomacije, te je 30. listopada 1847. g. objavio reforme. Teško je to bilo na jugu, ali je ipak poslije demonstracija u Napulju i Palermu, ustanka u Palermu i na cijeloj Siciliji, pa opet demonstracija u Napulju, kralj Ferdinand II. Burbonac, 29. siječnja 1848. g. obećao ustav.

8. veljače 1848. g. obeća Karlo Alberto ustav i dade ga 4. ožujka. Malo iza toga obećan je ustav u Toskani, a 14. ožujka dade svojim podanicima ustav i papa Pio IX.

Sve to, što se događalo po ostaloj Italiji, djelovalo je i na Lombardiju i Veneciju, a i na one Dalmatince, koji su bili pod utjecajem talijanske kulture. Talijanski pisci, koji su isticali ideje, što su se ticale talijanskog naroda, čitali su se u Dalmaciji kao i u Italiji, a jedan od najplodnijih pisaca bio je upravo Dalmatinac Nikola Tommaseo.

Dok su se u ostaloj Italiji napredni duhovi borili u prvom redu za političke slobode, u Lombardiji i Veneciji bio im je glavni cilj, da se oslobode tuđinskog austrijskog gospodstva. Budući da ih je nadzirala policija, morali su da se služe sasvim drugim metodama nego njihovi sunarodnjaci po talijanskim državama. Oni su brzo uvidjeli, da je najbolja taktika borbe protiv Austrije, da se od nje traže sloboštine. Jedan od glavnih zagovornika takve borbe bio je upravo Tommaseo.

Upravo zbog toga održao je Tommaseo 30. prosinca 1847. g. u mletačkom naučnom društvu »Ateneo« govor o cenzuri, u kojem je isticao dobre strane austrijskog zakona o cenzuri i napadao i na Talijane i na Austrijance, što se ne drže tih zakona. Poslije svog govora pozvao je Tommaseo nazočne, da potpišu peticiju, u kojoj se tražilo izvršivanje zakona. Svršetak Tommaseova govora bio je već direktan poziv na otpor protiv Austrije.

Poslije raznih istupa javnih radnika i političara, izišao je 1. siječnja 1848. g. u Lombardiji i Veneciji proglas, u kom se pozivao narod, da ne puši, da bi se time oštetila država. Izazivanja žandara poslije ovog proglasa dovedoše do nereda, u Milanu je izašla vojska na ulice i 3. siječnja došlo je do krvoprolića. Slično se dogodilo u Padovi i Paviji. Austrijska je vlast, mjesto da zadovolji zahtjeve lombardske i mletačke centralne kongregacije, da se osnuju komisije, koje će istražiti uzroke nezadovoljstva, zatvorila Tommasea i mletačkog političkog vođu Danijela Manina.

Ali događaji u ostaloj Italiji, februarska revolucija u Parizu, a naročito bečka martovska revolucija, dovedoše do ustanka u Veneciji, gdje je 17. ožujka uzbuđena masa tražila, da se puste iz zatvora Manin i Tommaseo, a onda ih je sama oslobodila. Sutradan zazvoniše na uzbunu sva venecijanska zvona, narod razvi talijansku trobojnu zastavu, a gradsko vijeće zatraži narodnu gardu, koju im dozvoliše i civilni i vojni guverner u Veneciji. Međutim na vijest, da je car Ferdinand dao ustav, narod se umiri. Ali tada stigoše u Veneciju vijesti o ustanku i borbama u Milanu, što je veoma uzbudilo narod, koji i onako nije mnogo vjerovao u obećani ustav. 22. ožujka dođe opet do nemira, koje je sada vodio sam Daniel Manin. On zauze arsenal, a

jednoj deputaciji građana pođe za rukom da nagovori i civilnog i vojnog komandanta, da Austrijanci izađu iz grada i predadu vlast općinskom vijeću. Istog dana proglašena je republika.

Sutradan, 23. ožujka imenova gradska garda provizornu vladu, kojoj je na čelu stajao Manin, a Tommaseo bio ministar prosvjete. Nekoliko dana zatim cijeli je teritorij nekadašnje Mletačke republike u Italiji, osim provincije Verone, bio oslobođen od Austrijanaca i priključen svom starom glavnom gradu.

Venecija se nalazila u ratnom stanju s Austrijom. Naskoro će početi borbe, koje će trajati sve do kapitulacije Venecije 24. kolovoza 1849. g.

U narodnom oduševljenju, u najuzbuđenijim časovima, kad je padala austrijska vlast u Veneciji, smatrao je Manin, da je najbolje i da će najviše privući narodne mase poklik »Živio Sveti Marko!« On je vjerovao, da će, ako Venecija izađe s tim poklikom, i s nazivom »Republika sv. Marka«, pridobiti ne samo mletačke narodne mase, nego i ostale zemlje, koje su nekada pripadale Veneciji.

Nema sumnje, da je proglašenje Mletačke republike djelovalo na neke Dalmatince, koji su, kao i mnogi Mlečani, gledali u staroj nekadašnjoj republici nešto kud i kamo bolje od Austrije. U mletačkoj se vladi nalazio i Tommaseo, koga su u Dalmaciji toliko poštivali i njime se ponosili.

U Beču su dobro vidjeli, kako su na Dalmatince djelovale vijesti iz Italije, napose iz Milana i Venecije, jer su te pokrajine kao i Dalmacija bile u Austriji, i mnogi su njihovi sinovi služili u Dalmaciji kao činovnici i vojnici. Već je na sjednici ministarskog vijeća 6. travnja 1848. pročitan izvještaj ministra unutrašnjih poslova L. Pillersdorfa od 3. travnja, a i jedan izvještaj zadarske policije od 29. ožujka, u kojima se govorilo, kako je u Dalmaciji opasno raspoloženje, koje su uzrokovale neodređene vijesti, što su tamo stigle iz Milana i Venecije. U tom se izvještaju dalje govorilo, kako je nepovoljno djelovala u Zadru glasina, da će se Dalmacija ujediniti s Ugarskom ili Hrvatskom, i kako tamo »vlada simpatija za Italiju, kojoj bi se radije pridružili nego tim zemljama«.[1]

Prilikama u Dalmaciji zabavilo se bečko ministarsko vijeće i 8. travnja. U toj je sjednici pročitan izvještaj zadarske policije od 31. ožujka. U tom je izvještaju javljala zadarska policija, da se uzbuđenje u Dalmaciji povećava, i da se zbog vijesti, koje stižu iz Venecije, a koje još nisu sigurne, treba bojati, da će doći do buntovnih pokreta. Zadarska je policija izvješćivala i o tom, kako su se u Dubrovniku pojavile želje, da se uspostavi republika ili da se on sjedini s Ugarskom.[2]

---

[1] HHSA u Beču M. R. 1848. 1268. br.
[2] Ibid.

Protesti splitske općine pokazuju jasno, kojim su duhom u to vrijeme bili prožeti dalmatinska inteligencija i dalmatinsko građanstvo. Ali ima i jasnijih dokumenata, koji nam pokazuju, da su Dalmatinci ne samo željeli da legalnim putem budu u austrijskoj carevini ujedinjeni s italijanskim zemljama, nego i to, da su željeli da se odcijepe od Austrije i ponovno uđu u sastav mletačke republike. 5. travnja 1848. g. piše jedan anoniman pisac Dalmatincu Nikoli Galvaniju, koji je u to vrijeme boravio u Veneciji: »Povjereno mi je da obavijestim gospodina N. T. (Nikolu Tommasea), a to mogu da učinim samo preko vas. Nekoliko uglednih lica u Dalmaciji povjerilo mi je, da ova pokrajina jedva očekuje čas, da se nazove mletačkom, ali da sama od sebe ne može da se takvom proglasi. Vi ćete moći obavijestiti onoga, koga treba da se svi Dalmatinci, a naročito seljaci, sjećaju s istinskom ljubavlju stare Republike, i da uvijek o njoj govore s oduševljenjem. Čini se, da Madžari i Hrvati čeznu za ovom zemljom, ali sigurno ne bi našli pristalica, osim nekoliko njih, koji su fanatički oduševljeni za jezik (srpsko-hrvatski). Običaji, koji ovdje vladaju, svi su mletački, i većina želi da slijedi udes stare Republike.«[3]

Sve su to bili odjeci na poziv nove revolucionarne mletačke vlade, koja je pozivala Dalmatince na zajedničku borbu i na sjedinjenje s Venecijom.

Već 24. ožujka 1848. godine, dakle odmah poslije proglašenja Republike, upravio je V. Solitro, Dalmatinac, proglas »D a m a t i n c i m a, k o j i ž i v e u V e n e c i j i«, u kojem ih poziva, da zamole provizornu vladu, da ih primi kao odjelito tijelo u građansku gardu. On zove Dalmatince, da se upišu u knjigu, koja će od tog dana biti izložena u kavani »Tommaseo«, jer treba »da odmah sjedine svoje ime s imenom svetoga Marka«, budući da je dalmatinski narod bio »stoljećima vezan s Venecijom u radosti i žalosti«.[4]

Sutradan, 25. ožujka upravila je mletačka vlada službeni proglas dalmatinskim mornarima.[5] Taj proglas glasi ovako: »D a l m a t i n s k i m m o r n a r i m a. — Vlada Mletačke republike upravlja i dalmatinskim mornarima poziv, da se prijave u službu njene ratne mornarice, pod uvjetima, koji su izneseni u aktu, što je danas objavljen za talijanske mornare.

Uspomena bratskih veza, koje su tako dugo slavno vezale Veneciju s Dalmacijom, sama je po sebi jamstvo, da će junački i najvjerniji dalmatinski narod shvatiti ovaj poziv i pripravno mu se odazvati.

Venecija 25. ožujka

Predsjednik Manin«

---

[3] Tommaseo. Venezia negli anni 1848 e 1849, Firenze 1931.
[4] Raccolta Andreola I, 224.
[5] Bullettino uficiale degli atti legislativi del governo provisorio della Repubblica Veneta dal 22 marzo 1848 al 4 luglio 1848, Venezia, Andreola 1848.

27. ožujka izašao je u listu »Gazetta di Venezia« članak Seismit-Dode, datiran 25. ožujka »Prvi pozdrav svetom Marku usred Jadranskog mora.«

»Sveti Marko! Sveti Marko! Sveti Marko!

Zamislite sada, sugrađani, zamislite taj poklik usred tišine mora, i to Jadranskoga mora; čujte kako on prelijeće s vala na val i kako se gubi u prostor, tumač u onoj samoći nade i ljubavi između napokon slobodnog mora i ilirskih žala, koji su u ovaj čas možda i sami slobodni!... Mlečani, onako kako ste bili Dalmatincima braća u danima vaše slave, budite i danas, kad novo vrijeme obećava svima nama još veću slavu. Uvjeren sam, da će vam to Dalmatinci vratiti svojom nesavladivom ljubavlju, jer već pedeset godina, znajte, već pedeset godina zakopane su u nekoj nepoznatoj crkvici dalmatinskoj zastave Republike, one Republike, kojoj su odani vojnici plačući iskazivali 1797. godine posmrtne počasti...«[6]

Istog dana izašao je i drugi članak, u kojem se govorilo: »Nadamo se, da će naskoro odjeknuti jedan jedinstveni poklik po Dalmaciji, Istri, Lombardiji i Veneciji, Parmi i Modeni, koji će se dizati sve do neba i kazivati: »Živjela Italija! Živjela Republika! Živjelo bratstvo! Živjelo jedinstvo!« Ostale će talijanske zemlje biti naši saveznici i možda će uživati iste upravne forme.«[7]

29. ožujka pisao je Vincenzo Girolamo Gradenigo: »Živio sveti Marko! Živjela Mletačka Republika! Živjela Italija!

Građani primorske i kopnene Venecije, braćo u Istri i Dalmaciji i svi ostali, koji ste do 1797. godine sačinjavali našu otadžbinu, pohrlite svi, sakupite se uz Kraljicu Jadranskoga mora...«[8]

Tada je i Tommaseo, misleći, da će se možda i Dalmacija pobuniti, pisao 31. ožujka crnogorskom knezu Petru II. Petroviću opominjući ga, da ne zauzima Boku Kotorsku.

1. travnja izašao je u Veneciji ovaj proglas:

»Junacima mletačke i dalmatinske mornarice.

Sjetite se, da vas prva i najsvetija dužnost veže uz otadžbinu, da Austrija nije vaša otadžbina. Mislite, kakva bi to sramota bila, kad biste vi ostali na strani, dok vaši drugovi stječu sebi čast, a Italiji spas. Ne vjerujte lažnim i za nas nepovoljnim glasinama, koje šire neprijatelji. Budimo spokojni i slobodni, puni nade. Pohrlite na svojim lađama u Veneciju, koliko god vas može i što prije možete. Majka zove k sebi djecu svoju. — Vaša mletačka braća.«[9]

---

[6] Gazzetta di Venezia 27. III.
[7] Raccolta decreti e scritture. Venezia, Andreola 1848., T. I. 144.-6. str.
[8] Raccolta Andreola I. 241. str.
[9] Raccolta A. I. 319. str.
Raccolta decreti e scritture T. I. 295. str.

29. ožujka upravlja »Dalmatinac Angelo Maria Nonveiller« pozdrav Veneciji.

U to je vrijeme bila u Zadru regimenta Wimpfen, u kojoj su vojnici svi od reda bili Talijani. Na čelu te regimente bio je pukovnik Sartori, oduševljeni Talijan iz Italije. Sartori je pisao nekoliko puta Tommaseu u Veneciju, da je spreman da pobuni svoje vojnike za talijansku stvar. Ali Tommaseo nije sada bio za to, uvjeren, da bi se takva pobuna u Dalmaciji zlo svršila, jer bi Austrija za vrlo kratko vrijeme mogla da umiri sjevernu Dalmaciju, u koju bi iz Hrvatske poslala vojsku, a Boku je mogao da, u sporazumu s Austrijom, zaposjedne, kad god je želio, crnogorski vladika, koji je bio pod utjecajem Rusije. Zbog toga nije Tommaseo htio savjetovati Sartorija, da se sa svojim vojnicima pobuni protiv Austrije.

Prilike u Dalmaciji, kako su ih gledali dalmatinski Talijani ili simpatizeri s mletačkim pobunjenicima, prikazuje nam jedno pismo iz Zadra od 7. travnja upravljeno »građaninu V. Solitru«: »Vi ste upravili Dalmatincima poziv, u kojem ste ih bratski pozvali, da privole da se sjedine s uskrslom Mletačkom republikom, a niste pri tom označili, što namjerava učiniti privremena vlada. Narod, koji ne poznaje novi duh, koji bez sumnje treba da prožima novu republiku, a sjeća se samo, dopustite mi ipak da kažem, biškota, koji mu je bacao kao psu na lancu okrutni gospodar, koji mu je bio oduzeo svaku snagu vlastitog života, taj je narod unaprijed prihvatio vašu i drugih želju, tumačeći, da je u tome ustav. Narod osjeća živo nepodnošljivu težinu njemačkog tlačenja, iskreno mrzi cara i njegovu vladu, pa je tako na vijest, da će se svršiti i njegove patnje, prirodno obratio svoje misli na ono malo dobra, koje je prije uživao, jer je i ono malo, ako se usporedi s ovim stanjem, mnogo. A izobraženi narod, a napose mornari, podijeljen je u dvije stranke: jedna je za Veneciju, a druga bi htjela ujedinjenje Hrvata s Dalmacijom. Što se tiče naroda, nije potrebno da vam kažem, s kakvim je veseljem on primio vijesti o Veneciji: ta dobro se zna, da je jedina njegova želja, da se ujedini s uskrslom Republikom. Uza svu policiju i njenih stotinu ruku, u gradovima i selima čuju se neprestano homerski poklici: »Živio naš sveti Marko!«

..... Većina zadarske posade dala je nesumnjivo dokaza, da je spremna da se ujedini s građanima za stvar pravih građana, oni bi zajedno s njima i sa susjednim Albancima mogli da za nepuna dva sata postanu gospodari grada, možda i bez prolijevanja krvi. Zbog toga sam poslao općini svoj nacrt i nadam se, da ga ne će sasvim odbiti....«[10]

---

[10] Gazzetta di Venezia 17. travnja 1848. g.

Iz tog je pisma jasno, da je zadarska općinska uprava bila sasvim na strani Talijana, samo nije imala srčanosti da se pobuni. To i jest uzrok, zašto je i ona, poput splitske, ustala s onoliko gorčine protiv ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

12. svibnja upravio je »Dalmatinskoj braći!« proglas »građanin Carlo Rampazzi:

»Živio sveti Marko!

U svako doba, kad vas je mletačka republika pozvala, vi ste bili spremni da je branite, vi junaci, pobjednici! Dovoljno je da se Dalmatincima spomene sveti Marko, i već se oružaju, već se brane, njihova je mletačka krv za republiku, za mletačku državu. Na oružje, na oružje, slavni i mili Dalmatinci. Mlečanima treba vaše junaštvo, sveti vas Marko zove! ..... U Perastu se dakle čuvaju sveti znakovi (zastava); vi ih, Dalmatinci braćo, oružani, uzmite odanle i povratite ih njihovoj staroj slavi, pobjedi, i napišite pod onim lavom: »Ja sam snaga božja, neka me nitko ne dirne!«[11]

U pismu iz Udine pisao je 13. travnja Dall' Ongaro provizornoj vladi u Veneciji: »Istra i Dalmacija čekaju samo pomoć u oružju, da se dignu na ustanak. Trst će se pobuniti, čim opazi prvu talijansku jedrilicu.«[12]

Tommaseo je, poznavajući dobro prilike, već u travnju savjetovao Dalmatince pozivajući ih, da dođu u Veneciju, da se bore za njenu samostalnost, ali ih je odvraćao od svake pobune u Dalmaciji, znajući dobro, da bi se bijedno svršila. U mletačkom arhivu »Correr« našao sam dva pisma Tommaseova, jedno od 15. svibnja 1848. godine, koje je pisao »Jednom Dalmatincu u Rimu« i u kojem kaže: »O Dalmaciji ne znam ništa. Ja sam Dalmatince uvijek opominjao, da budu mirni jer ih mi zasada ne možemo pomoći, a ni oni se ne mogu sami svojom snagom da oslobode. Treba li Dalmacija da bude talijanska ili slavenska? To je teško pitanje. Ja mislim, da bi za sada trebalo da bude talijanska, ako Bog dade, da se Italija oslobodi; a slavenska kasnije . . . .«[13]

Vrlo je zanimljivo Tommaseovo pismo, koje je 1. srpnja pisao »Jednom Dalmatincu«, vjerojatno istom, kojem i 15. svibnja.

»Prilike naše Dalmacije su još mutne. i možda ne će biti dano našoj generaciji, da ih vidi uređene. Dva jezika, dvije vjere velika su zapreka jedinstvu, slozi, snazi. Čini mi se, da Dalmacija treba još da bude u vezi s Italijom, jer slavenski dio, koji je ipak veći, nije stekao onu samosvijest, koja stvara nadmoć naroda. Kad bi se Dalmaciju sjedinilo s Hrvatskom, dobilo bi se malo, ali k a d s D a l m a c i j o m

[11] Racc. Andreola T. II. 85. str.
[12] Marchesi, Storia documentata, cit. 215. str.
[13] U arhivu »Correr« u Veneciji, Tommaseo, Venezia, Italia ed Europa, T. II. 184. str.

b u d u j e d n o B o s n a i H e r c e g o v i n a, tada će se moći naša provincija odijeliti od Italije i možda cijela govoriti jednim jezikom. U ovom momentu ne može Venecija, kako je to željela i što bi joj bilo od koristi, pomoći Dalmatince; Venecija, koja već sumnja o svojoj vlastitoj budućnosti. Da nismo u ožujku izgubili flotu, dvije ili tri lađe bile bi dovoljne da dignu na ustanak narod na našim obalama, da se s malo troška unovači za Republiku velik broj hrabrih, dobroćudnih i vjernih ljudi. Ali Bog nije dopustio, da se to dogodi. Prepustimo se njegovoj volji (kažem to uzbuđene duše i sa suzama u očima) i nadajmo se, da ćemo vidjeti bar zoru dana, koji će biti manje tmuran. Ja sam sluteći nesreće, koje se sada događaju, držao uvijek na uzdi Dalmatince, koji su mi se nudili, spremni da ustanu za nas . . . Molim sve Dalmatince, da nikad ne sumnjaju u moju bratsku ljubav. Srdačni zbogom.«[14]

I doista, baš u to vrijeme nalazila se Venecija u vrlo teškom položaju, a i Tommaseo, koji je prije napadao sardinski dvor.

Čim se u Turinu saznalo za pobunu Milana i njegove borbe protiv Austrijanaca, narod, zanesen i oduševljen za oslobođenje Italije od austrijskog jarma, tražio je od kralja i vlade, da navijeste rat Austriji i priteknu u pomoć braći. A kad se 23. ožujka raširi po gradu vijest, da se Milan oslobodio i austrijska vojska uzmaknula iz grada, posta taj pritisak još veći, i uz opće oduševljenje zaključi kralj i vlada još istoga dana da će poći u pomoć svojoj braći. Sutradan izađe proglas Karla Alberta »Narodima Lombardije i Venecije«, a nekoliko dana zatim prijeđe sardinska vojska granicu uz jednodušni zanos cijele Italije. Potpomognuta dobrovoljcima iz cijele Italije pijemonteška je vojska kretala prema austrijskoj, koja se bila povukla sve do Verone. Poslije neuspjeha kod Kurtatona i Montanare, a onda uspjeha Pijemontežana kod Goita, Vicenze i zauzeća tvrđave Peschiere (30. svibnja), Radecki osvoji najprije Vicenzu, a onda Treviso (14. lipnja), pa Padovu i napokon Palmanuovu (24. lipnja). Tako je sada Venecija bila s kopnene strane opkoljena od austrijskih četa.

U to vrijeme rastao je ugled Pijemonta sve više. 29. svibnja izjavi se vojvodina Modena za sjedinjenje s Pijemontom i Sardinijom. Istoga dana odluči Lombardija plebiscitom, da se i ona sjedinjuje s istim zemljama Italije. Mletačke provincije Vicenza, Padova, Rovigo i Treviso poslaše u Turin svoje poslanike, koji su imali da se izjave za sjedinjenje.

U takvim prilikama, što je drugo mogla da učini Venecija, koju su okružili Austrijanci, nego da se i ona odluči za sjedinjenje s onom talijanskom državom, koja je, uz odobrenje cijele Italije, sada vodila talijansku stvar. I doista. 4. srpnja 1848. god. zaključi mletačko vijeće, da se Venecija ujedinjuje s Pijemontom.

[14] U arhivu »Correr« u Veneciji, Tommaseo IV. 475.—476. str.

XV.

POZIV ŽUPANIJE VARAŽDINSKE I GRADA ZAGREBA DALMATINCIMA, DA DOĐU NA SABOR U ZAGREBU I ODGOVORI DALMATINSKIH GRADOVA

Poziv županije varaždinske Dalmatincima — Poziv te županije ostalima, da i one pozovu Dalmatince na sabor — Reprezentacija Varaždina caru, da vrati graničare iz Italije u Hrvatsku — Tommaseov proglas Hrvatima i ostalim Slavenima — Reprezentacija Zagreba — Poziv Zagreba Dalmatincima — Odgovor Zagrebu gradova: Šibenika, Omiša, Drniša, Zadra, Splita

Varaždinska je županija sa svoje skupštine, održane 2. svibnja i idućih dana, poslala dalmatinskim oblastima pismo, u kojem poziva Dalmatince na sjedinjenje, a ujedno pobija glasine, koje se šire po Dalmaciji protiv ovog sjedinjenja. Istovremeno ta okružnica iznosi podrobnije i prilike u Hrvatskoj.[1]

Nastalo je ozbiljno doba — pišu Varaždinci — doba od slobode, vijek od narodnostih, jednakosti i bratimstva i pojedinieh ljudih i cielieh narodah.«

»Harvatska iliti Krovacia i Slavonia niekada sdružene s milom siekom svojom Dalmaciom biahu srietne, biahu slobodne, biahu silne i moguće, štovane od tudjinah, ljubljene od svojieh jednoplemenikah.«

Varaždinci kažu Dalmatincima, kako su oni skršili madžarski jaram. »Postali smo svi samostalni, i duh vriemena sliedeći želimo i žudimo s vami se opet bratski sjediniti. Uzdamo se, da i Vi tražite s nama bratski onaj savez ponoviti, koi je u davna vriemena medju nami obstojao, nu koga na našu i vašu nesrieću lukavi dušmanin prievarom najviše prekinuo biaše.«

»Za da se uvjerite jeda li bi taj savez za Vas koristan bio, opisujemo Vam evo naše sadanje stanje, i naša zahtievanja, i želje za budućnost.«

[1] Općinski arhiv u Visu 1848. g. br. 548. U ovom su arhivu dva egzemplara tog poziva.

»Mi svi žitelji Hrvatske i Slavonie jesmo jednaci pred sudom i svi smo slobodni. Kod nas već neima preimućtva i pàrvenstva radi rodjenja, neima nevoljnika, neima spahie, neima kmeta. Već smo svi slobodna bratja.«

»Mi nismo nikada bili svi pod militarskom zapoviedi, nego samo naša bratja na Kordunu, to jest na medji uzduž carstva turskoga stojeća; nu i ovi postahu milostju predobroga kralja prosti od dosadašnjega samovoljno tudaškog upravljanja, pa će sada i oni svoje političke poglavare i stariešine birati.«

»Mi naše javne i domaće poslove vodimo u našem jeziku.«

»Kao slobodni ljudi imamo slobodu govora, pisanja i pečatnje ili štampanja.«

»Uvađamo svikud narodnu stražu, iliti nacionalgardu.«

»Mi ne poznajemo karte bulate, niesmo je nikad imali, niti je nećemo nikada imati. Kod nas neima zlovoljnih žbirah. A duvan je slobodno sijati, i s njime tàrgovati i služiti se, kako je komu drago.«

»Ovo imamo već sada, a u napried želimo i zahtievamo:

»Slobodu tàrgovine u obće, osiguranje tàrgovine pomorske, i da budu štovati naš narodni barjak to jest stieg svi narodi na svijeh morih« — Varaždinska županija kaže, da se traži još: »Jednakopravnost pravoslavaca s rimokatolicima, sloboda i nezavisnost narodne samouprave, i svoja vlada pod banom, koji je direktno vezan s kraljem, škola na narodnom jeziku, univerzitet u Zagrebu, usmenost sudbenih rasprava, porota, sudije odgovorne narodu, narodna banka, izmjenični godišnji sabor u Zagrebu, Oseku, Zadru ili Spletu i Reci.«

Varaždinska županija poziva dalmatinske oblasti, da pošalju svoje narodne poslanike na taj narodni sabor, a onda kaže:

»Što slobode imamo, želimo s vami dieliti, što dobra za sebe u napried izraditi namjeravamo, žudimo da i vi učasnici toga budete« . . . »Draga bratjo, vi sjedinjeni s nama niti ćete triebat od nas, niti mi od vas da budemo veći ili manji. već ćemo biti svi jednaci u pravicami, u daržanstvih i u dužnostima.« »Birat ćete si sami svoje poglavare, stariešine i sudie, kaošto i mi biramo, nestat će potalianštenih impiegatah, već ćete imati svoje sinove, kojima ćete sami upravljenje Vaših posalah i sudovah povieriti.« — »Opredielivat ćete si sami dacie — ukinut ćete kartu bulatu, žbire i sve što vas ugnetava, pa ćete ko novo uskersnuti.

»Bratjo! Vi imate more, a mi plodnu zemlju, vi maslinah, ulja, ribah, dobra vina; mi žita, masla, dervah i lepe stoke — sjedinimo se, pa bit ćemo jači, veliki i javni po celom svetu.«[2]

[2] »Nov.« 1848. g. 11. sv.

Taj poziv Dalmatincima poslala je varaždinska županija drugim županijama pozivajući ih, da i one uprave slično pismo Dalmatincima. Dopis ostalim županijama uz taj poziv glasi:

»Mila bratjo!

Evo vam u prilogu ./. poziva, koi smo upravili na bratju našu Dalmatine, da se s nama sjedine, i jim na bližnji naš narodni sabor svoje poklisare iliti deputate pošalju.

Potriebu tog poziva nećemo vam dokazivati, jer smo uviereni, da i vi potriebu i korist skorašnjega sjedinjenja Dalmacie s Hervatskom i Slavoniom isto tako osiećate i uvidjate kao i mi.

Zato vas jedino ljubavlju narodnosti naše i srieće naroda našega zaklinjemo, da i vi takodjer na isti način pozovete bratju dalmatinsku na pošiljanje svojih zastupnikah na budući naš daržavni sabor.

Pošto nismo do sada već od davnih vriemenah ukupnoj bratji našoj dalmatinskoj dopisivali, i zato mučno doznali miesta, na koja trieba pisati, a još ni sigurni nismo, da li nije koje takovo miesto izostalo, kuda bi bilo triebalo takodjer ovo pismo poslati: da indi nebudete Vi toliko truda imali, pošiljamo Vam ovdi pod ./. popis miestah, na koja smo ovaj poziv naš poslali s adresami, pod kojimi smo ga slali.

S Bogom bratjo.

Dano iz našega velikoga spravilišta u slobodnom i kraljevskom varošu Varaždinu na 2. i sliedeće dane mieseca svibnja 1848. daržanoga.

Skupština Županie Varaždinske«

Varaždinska je županija shvatila, da se prigovori, koje Dalmatinci postavljaju protiv sjedinjenja s Hrvatskom, ne daju suzbiti samim deklamacijama i pozivanjem na jednokrvnost, pa ona u svom pozivu na Dalmatince, da dođu na Hrvatski sabor, odgovara na te prigovore ističući slobodu i jednakost svih građana pred sudom, socijalnu jednakost sviju u Hrvatskoj, slobodu govora, pisanja i štampe, narodnu gardu, nepostojanje doušništva, slobodu sijanja duhana i trgovanja njime. Isto tako iznosi varaždinska županija i ono, što se još traži, a to je: sloboda trgovine, ravnopravnost pravoslavaca s katolicima i ostalo, kao što smo prije naveli.

Međutim sve to, što je varažinska županija navodila, nije moglo da utječe na Dalmatince. Dalmatinci su primili proglas varaždinske županije poslije 20. svibnja 1848. g. Mnogo prije toga primili su oni ustav od 25. travnja 1848. g., koji je njima davao mnogo više od

onoga, što su im varaždinski Hrvati poručivali. Istina je, da je u Hrvatskoj ban 25. travnja 1848. g. izdao »otvoreno bansko pismo, kojim on ukida davanja gospoštiji i oslobađa seljake od svakoga davanja, robote i crkvene desetine, ali to dalmatinski seljaci nisu ni doznali, jer ako je za to doznala buržoazija, ona je to ili zatajila, jer se protivilo njenim interesima, ili izvrnula, da to i onako ne bi imalo vrijednosti za Dalmaciju, u kojoj nisu onakvi odnosi, kakvi su u Hrvatskoj. To je štaviše odvratilo dalmatinsku buržoaziju još jače od sjedinjavanja s Hrvatskom, jer se bojala, ako dođe do ujedinjenja, da ne izađe takav zakon, koji bi ukinuo i kolonatski odnos, pa bi to bilo na njihovu materijalnu štetu. I zbog toga je bilo dobro, da im to seljaci ne doznaju. Što se tiče jednakosti pred sudom i jednakih sudova za sve građane, ti su, na osnovu ustava od 9. svibnja, u Dalmaciji već postojali (§ 25. Ustava od 25. travnja). Štaviše, varaždinska je županijska skupština javljala Dalmatincima, da oni tek traže da »dugotrajni pismeni sudovi i procesi prestanu, i da se svi sudovi imaju daržati javno i usmeno, na način franceskih Jurya, a sudije da su narodu odgovorni«, dok je ustav od 25. travnja (§ 25.) već mjesec dana prije, nego što su oni primili taj varaždinski proglas, garantirao ovo: »Sudovanje će se vršiti javno i usmeno. Za kaznene stvari uvest će se porotni sudovi, a njihovo će uređenje odrediti poseban zakon.[3]

Istina je, da varaždinska županija nije nikad bila »pod militarskom zapoviedi«, ali ona je bila daleko od Dalmacije, i malo je Dalmatinaca znalo, da ona i postoji, dok je duž čitave granice Dalmacije s Hrvatskom svaki Dalmatinac mogao svakog dana vidjeti i osjetiti vojnu upravu i njen red u Ličkoj regimenti. Kako su mogli i pomisliti varaždinski sastavljači poziva Dalmatincima, da će Dalmatinci, koji, otkad je Austrija uzela Dalmaciju 1814. godine, uopće nisu išli u vojsku, pristati, da se sjedine sa zemljom, u kojoj su znali da vrijede granićarski zakoni i da su u njoj vojni obvezanici svi muškarci od 16. do 60. godine života! Ta jedina konstatacija, a do nje je bilo najlakše doći, bila je dovoljna, da odvrati Dalmatince od svake želje za sjedinjenjem s Hrvatskom.

Narodnu stražu, koju ističu Varaždinci, imali su Dalmatinci već od druge polovine ožujka.

Kraj varaždinskog poziva bio je realniji, materijalniji. To se isticalo, čega sve u Hrvatskoj ima s materijalne strane. Ali Dalmatinci su za to samo čuli, dok je ono, što su vidjeli, bila lička golet, Lika zapuštena onako kao i Dalmacija. U raj, koji su im Varaždinci obećavali, ako se združe s Hrvatskom, nisu Dalmatinci mogli vjerovati. Trebalo je drukčije raditi, trebalo je da budu drukčiji temelji, na koje se imao postaviti takav poziv, pa da se u Dalmaciji uspije. Trebalo je

[3] Gesetze und Verordnungen, cit. 152. str.

za to mnogo godina rada, u prvom redu na ekonomskom polju, trebalo je realnoga, materijalnoga, trebalo je Dalmaciju materijalno pomoći, trebalo je pokazati, da Hrvatska to može, da Dalmatinci, koji tada nisu imali nikakva razvijenog osjećanja jedinstva s Hrvatskom, tome poslu ozbiljno pristupe.

Potpuno nepoznavanje dalmatinskih prilika pokazuje stavak, koji govori, da će narod birati činovnike i da će nestati potalijančenih činovnika. Varaždinci nisu znali, da su upravo u rukama tih i takvih činovnika skoro sve dalmatinske općine i da će ti njihovi proglasi i pozivi doći baš njima u ruke, te da će oni postupati onako, kako budu htjeli i smatrali korisnim za sebe, a da narod o tom ne će ni obaviještiti. Imamo pred sobom proglas i poziv varaždinske županijske skupštine upravljen viškoj općini na otoku Visu. Varaždinska županija poslala je dva takva proglasa i poziva, jedan latinicom i jedan ćirilicom. Poziv pisan ćirilicom bio je izvana, a u njega je uklopljen drugi, latinicom. Tko je 1848. god. u Visu znao, da ima ćirilica, osim možda kojeg svećenika? Taj poziv varaždinske županijske skupštine, datiran 2. i idućih dana mjeseca svibnja, nosio je poštanski žig varaždinski 15. svibnja (Warasdin 15 Mai 1848), a viški 24. svibnja 1848. Primljen je službeno u viškoj općini 27. svibnja, a 5. lipnja 1848. napisao je sekretar Dojmi na poleđini talijanskim jezikom: »Viđeno; neka se metne među akte, jer općinska uprava ne će da ulazi u dopisivanje o stvari, na koju se odnosi.«[4]

Tako je bilo i u drugim dalmatinskim općinama. Ta šta će u viškom slučaju dalmatinskom buržuju, koji je prije bio plemić hvarske autonomne komune, koji hrvatski jezik nije nikako poznavao, osim možda ponešto viški čakavski dijalekt, ovakvo smetanje njegovih materijalnih, a i drugih interesa? Tajnik viške općine Dojmi bio je član obitelji, koja je bila najveći posjednik na Visu, i imala najveći broj kolona među svim posjednicima. Sasvim je razumljivo, da je on dopis, u kom se javljalo oslobađanje kmetova, držao upravo izazovnim za svoje interese i poziv metnuo »ad acta«.

Kao što je bilo u Visu, tako se dogodilo skoro po cijeloj Dalmaciji. Hrvatski su pozivi išli »ad acta«, a narod za njih nije ni doznao.

S iste skupštine 2. svibnja i idućih dana poslala je varaždinska županija i drugu reprezentaciju caru, koja je bez svake sumnje, kao i prva, nastala pod utjecajem suca te županije i jednoga od najistaknutijih vođa političkog oslobođenja i ujedinjenja, Hrvata, Ivana Kukuljevića.

Kukuljević je bio u najboljim vezama s Nikolom Tomaseom, tada ministrom u revolucionarnoj vladi nove Mletačke republike. On je prvi 1844. godine štampao Tommaseove »Iskrice« i odonda bio s njime

[4] U općinskom arhivu u Visu 1848. g. 548. br.

u prepisci. Kad su Talijani 1848. godine ustali protiv austrijskog ropstva, naši su krajišnici, Hrvati i Srbi u austrijskoj vojsci, postupali protiv pobunjenika kao protiv neprijatelja u ratu, a kasnije su bili upravo najbolji dio austrijske vojske protiv vojske talijanskih pobunjenika i Pijemonta. Kako su svi ti Krajišnici, bez obzira na to, da li su bili pravoslavne ili katoličke vjere, smatrani u Italiji, prema zemlji, iz koje su dolazili, i jeziku, kojim su govorili — za Hrvate, brzo je hrvatsko ime u Italiji postalo veoma omraženo.

Pod dojmom tih postupaka hrvatskih četa, a želeći da Italiji i Veneciji pomogne, Tommaseo je još 5. travnja 1848. godine upravio proglas »Hrvatima i drugim Slavenskim narodima«. Taj proglas se počinje ovako:

»Braćo!«

Velika se slavenska porodica budi, i sama sebe pripoznaje. Došlo je vrijeme narodnosti. Rasparčana i rastrgana uda sabiru se; kroz presječene žile ponovo živa krv ključa. O Hrvati, prezreni od Austrije, o m r z n u t i o d I t a l i j e k a o i n s t r u m e n t t i r a n i j e, svijet vas ne pozna; i malo njih znade, da je već više od deset godina, što se vi u vašoj domovini borite za vaša prava, za jezik i tradicije i za dostojanstvo vaše duše. Svijet ne zna, da ste vi, koje ostali vaši drugovi u ropstvu smatraju za marvu, bili prvi, koji ste pokušali da zbacite sa sebe Metternichov jaram. Ja vam zahvaljujem pred licem cijelog čovječanstva za ono, što ste učinili za sveta prava čovječanstva; zahvaljujem vam, što ste usred briga za opću obranu i usred vaših žestokih boli, mislili i na mene i pružili mi ruku u mojoj tamnici. Ali nije bilo suđeno da one rešetke razbije ljudska ruka, nego božji mig.

H r v a t i, k o j i s t e j o š u v i j e k u I t a l i j i, d a t a l i j a n s k u k r v p r o l i j e v a t e, o s l o b o d i t e s e t e i m f a m i j e, o d b a c i t e t o o r u ž j e, k o j e j e s r a m o t n o i o k r u t n o. H r v a t s k a v a s h o ć e: o t a d ž b i n a j e v a š a z a t r a ž i l a o d l u č n o u B e č u, d a v a s p o z o v u i z I t a l i j e, d a n e b u d e t e k r v n i c i i ž r t v e.

Hrvati, Česi, Poljaci, vi, koje obuhvata teški austrijski jaram, uspravite se, vrijeme je. Vi ste narodnosti: i ne smijete da podlegnete jednom dijelu narodnosti. Vaša je historija veća od austrijske, koja je narasla pomoću ženidaba i lukave strpljivosti. Mi ne preziremo one, koji nas preziru, ne mrzimo naše neprijatelje; mi sažaljevamo i njihove pređašnje nesretne pobjede i njihovu sadašnju vratolomnu propast.

Mi razlikujemo Austriju od Germanije. S velikom, pravom Germanijom pobratite se kao sa sestrom. A ti, nesretna Poljska, ne ćeš uskrsnuti na nov pravi život, ako ne budeš voljela svoju nemilosrdnu

krvnicu Rusiju, koja je ipak tvoja sestra. Malo je njih, koji tebe muče, ali jadni ruski narod i sam stenje, i u samom sebi nosi kaznu tiranija, koje nisu njegove.

Slavenski rode, dokazi tvoje vrijednosti ostali su kroz vjekove zavijeni tamom; sada stupamo k eri mira, koja će dati sjajnih dokaza tvoje iskrenosti i plemenite lealnosti. Ti ćeš zauzeti odabrano mjesto među velikim narodima. Kao rijeka, koja teče i prodire kroz razna polja, tvoji se puci pružaju kroz razne klime i dodiruju se s drugim narodima, ali se s njima ne miješaju: i od drugih skupit će dobra, a da svoje ne izgube.

Ustanite, Hrvati, Česi, Poljaci, braćo! Iz okova sakujte mačeve, od jarma štap za odbranu. Vi, koji ste tako dugo bili pognuti pod austrijskim štapom, uspravite se i smjesta ćete pobijediti. Uspravite se bez mržnje i bez straha. Bog narodnosti je s vama!

Tommaseo«[5]

17. travnja 1848. g. izašao je proglas s potpisom »Jedan sveće-nik Slavjanski«, upravljen Hrvatima. On se počinje ovako: »Hervati brachio«! Iza toga ponavlja pisac Tommaseove riječi spomenutog proglasa, i završava: »Hervati! vrieme je da se od suxanstva austrianskoga izbavite. Vi ste slavni narod; zascto biste hotili ostati podloxni Austrii, koja je oterbina narodah? Ukripite se: Bog narodah je s vama.«[6]

Pod dojmom Tommaseova proglasa Kukuljević, koji je zacijelo predložio i onaj zaključak u »Zahtěvanjima naroda« od 25. ožujka, da se graničari pozovu iz Italije natrag kući, zatraži na varaždinskoj županijskoj skupštini reprezentaciju, kojom se ponovo moli kralja, da graničare iz Italije pozove i vrati u Hrvatsku.

Ali se Kukuljević nije time zadovoljio, i varaždinska je županija upravila ostalim županijama poziv, da i one pošalju caru sličnu reprezentaciju.

»Mila bratjo! — pisala je varaždinska županija ostalima — Za odvratiti od mile naše domovine prieteću joj pogibelj, upravismo ovdi pod ./. priloženu prošnju na Milostivoga Vladara našega, koju da i vi kod kraljevskoga prestolja ponovite, pozivamo vas bratinski, stavljajući vam na serce: da je svakoga i pojedinoga čovjeka, i cieloga naroda perva i najsvetija dužnost, ponajprie svoje bitje obezbiediti, pa tada iskernjemu svome u pomoć priteči.

Šta će nam pruditi, ako naša bratja kraišnici čitavu Italiu Austrii predobe, medjutim pako našu domovinu anarkia ubie, ili Turci opustoše.

S Bogom bratjo!«

[5] Raccolta Andreola I. 339. U drž. arhivu u Veneciji.
[6] Raccolta Andreola, Venecija 1848.› II› 85.

Zagrebačko vijeće sastade se 19. svibnja 1848. g. u gradskoj vijećnici i pod predsjedanjem varoškog suca Janka Kamaufa zaključi, da kralju uputi sličnu molbu kao i varaždinska županija, »da se ne bi više kraišnikah nego je obhodno potriebito u Italiju slalo.«

Istoga dana vijećalo je zagrebačko gradsko vijeće »o pozivu na bratju Dalmatince«, i zaključilo, »da se isto tako sličan jedan poziv na sve oblasti Dalmatinske što prie rasposlati, i bratja naša Dalmatini, n a n o v o s j e d i n j e n j e s a H e r v a t s k o m i S l a v o n i o m pozvati imadu.« To je Zagreb i učinio 22. ožujka 1848. godine.

U svom 43. broju od 4. svibnja 1848. g. donose »Novine« uvodni članak Vl. Vežića »Dalmatinac Dalmatincima«. Vežić iznosi kratku historiju Dalmacije pod tuđinom, pobija mišljenje, da Hrvati žele da podjarme Dalmaciju, kao i to, da ih hoće zajedno sa sobom podvrgnuti Madžarima, i poziva Dalmatince, da se ujedine s Hrvatima.

Dalmatinac Vl. Vežić u »Novinama« od 18. svibnja 1848. godine ponovo poziva svoje Dalmatince, da se ugledaju u Obrovac i da podignu svoj glas, pa kad to gradovi ne će, »neka se okrenu od občine«, neka rodoljubi pođu među narod. Vežić upozorava na proglas varaždinske županije dalmatinskim općinama, iz kog se vide i materijalne koristi, koje bi Dalmatinci dobili sa sjedinjenjem. On ih upozorava, da će naskoro doći do rata s Madžarima, i poziva ih, neka se spreme i prijeđu oružani preko Velebita, da zajedno s Hrvatima pođu u boj i pobjedu.

Za drugim hrvatskim gradovima nije htio zaostati ni Karlovac. I on je sa skupštine svoga gradskog zastupstva 20. svibnja 848. g. poslao dalmatinskim općinama proglas, kojim ih poziva, da pošalju svoje zastupnike na sabor, sazvan 5. lipnja u Zagrebu. »Biasmo bratjo Duždovi — kažu Karlovčani Dalmatincima — što nam dobra od njega osta? Naše šume isiekoše, — i s našom gradjom sagradiše sebi brodove, po kojih od jednoga do drugoga kraja svieta bogatstva sgernjaše u svoje Mletke.« — — — A šta ostade od njemačkog gospodstva? »Hiljadu verstih daćah, i štibrah, policia i karta bulata. —« Karlovac apelira na Dalmatince, da ne budu oni jedini, koji ne će doći na sabor, da se ne kaže: Svi se složismo, a seka Dalmacia ostavi nas i pridruži se inostranom narodu da robuje.[7]

I novogradiška općina upravila je 24. svibnja proglas Dalmatincima, »putem Narodnih Novina, budući da je vreme prekratko«, pozivajući ih neka pošalju svoje poslanike na »naš, a i v aš s a b o r.«[8]

[7] Poziv Karlovca »Mila bratjo« u općinskom arhivu u Visu, pr. 2. giugno 1848., br. 566.
[8] »Novine« 27. V. 1848. god.

Iako je bilo dalmatinskih gradova, koji su željeli sjedinjenje, nisu se usudili usprotiviti carskom pozivu u Beč. Preduboko je bila u njima ukorijenjena odanost caru, a nisu bili nikako spremni na akt neposlušnosti, ali su oni ipak pokazali svoje simpatije za Hrvatsku i za sjedinjenje. Hrvatske su županije bile samoupravna tijela, navikle da odlučuju i zaključuju, u Dalmaciji samouprave već pedeset godina nije bilo, pa nije bilo moguće, da se općinski načelnici, koji su bili upravna, ali ne i samoupravna vlast, odluče na čin, koji se njima činio i smion i revolucionaran.

Još u svibnju odgovoriše Zagrebu tri dalmatinska grada: Šibenik, Omiš i Drniš, sva tri talijanski.

Šibenik je odgovorio kratko: »Pišuća Općina izjavljuje, da će dopis od 22. svibnja te poštovane općine dostaviti zastupnicima ove pokrajine, da u njegovu smislu, mogu postupati u raspravama na skorašnjoj skupštini, koja je sazvana u glavnom gradu carstva.« Potpisani: načelnik Sisgoreo i tajnik Jerlanić(?)

Općinska uprava Omiša odgovori opširnije. Ona izriče zagrebačkoj općini »najsrdačniju zahvalnost za plemenitu želju, koju očituju ti slavni narodi, da se nama stisnu lancima narodnosti, kojima je temelj u zajedničkom slavenskom (hrvatskom) porijeklu.«

»Imajući sve to u vidu obavješćujete se, da je na osnovu Previšnjeg Patenta od 15. ožujka, koji je obuhvatio i Dalmatince dragocjenim darom ustava, i ova pokrajina pozvana, da pošalje, a i poslat će, svoje poslanike u glavni grad Beč, i zbog toga se ti poslanici ne mogu poslati na sabor Hrvatske i Slavonije ili u bilo koji drugi dio austrijske monarhije. Ovi poslanici biraju se u glavnim mjestima okružja Zadra, Splita, Dubrovnika i Kotora, a ostali kotari moraju poslati svoje izbornike u spomenute okružne urede, da tamo biraju. Kad je to tako, ova općinska uprava nije ovlaštena sama od sebe poslati spomenute poslanike.

Završavamo dakle, ako bi tamo Gospoda Hrvati i Slavonci iznijeli neke pravedne zahtjeve, što se tiče Dalmacije, neka budu uvjereni, da će se dalmatinski poslanici smatrati sretnima da ih podupru svojim glasom i svojim utjecajem.

Čast nam je da srdačno pozdravimo svoju braću.

Iz općinske uprave omiškog kotara.

U Omišu, 31. svibnja 1848. g.

Potpisani: načelnik A. Gelich, zatim Nikola Pavišić i Matulić.«

Slično Omišu, ali mnogo toplije, odgovorio je Drniš:

»Predraga braćo!

Mnogi slavenski krajevi upravili su Drnišanima plemenite pozive za slavensko ujedinjenje.

Nikada nismo indiferentni na visoku čast, koju nâm iskazuju, i mi to osobito cijenimo.

Dok vas mi izvješćujemo, kako smo zahvalni za velikodušna čuvstva, koja nam je tako visoko poštovana slavenska pokrajina iskazala, žao nam je, da mi kod nas ne možemo o sebi odlučivati, jer moramo biti vezani uz ono, što će s obzirom na to predložiti naši zastupnici, koji su pozvani u Beč, i na koje se jedino moramo osloniti. Možemo pak otvoreno izjaviti, da, kad bi nastojanja naše najbliže Slavenske braće bila prihvaćena, mi ćemo se uvijek pokazati dostojni časnog i slavnog slavenskog imena, a ako udes drugačije odredi, nadamo se, da će nepobjedivo slavensko jedinstvo znati i htjeti, kako treba, računati s narodom, koji, makar malen bio, ipak mu je toliko bliz.

Kad prođu nemiri, koji toliko žaloste srce našeg ljubljenog vladara Ferdinanda I, za što osjećamo najveću žalost, kada se vrati socijalni red, kad bude određena slavenska nezavisnost, moći ćemo onda, a uvijek uz priznanje interesa dalmatinsko-slavenskog naroda, sarađivati s vlastitim osjećajem i postaviti osnov takova željenog sjedinjenja.

Mi ovako izrazujemo svoj osjećaj, da bude uvjeren taj slavni slavenski okrug najvećeg poštovanja i uvaženja, kojim se častimo, da se izjavimo

najodaniji Drnišani.«[9]

Zadar je odgovorio, ispričavajući se, da ne može poslati poslanike na hrvatski sabor, jer bi se samo sabor dalmatinskoga naroda mogao izjaviti za sjedinjenje. Ali zadarska općina ne bi se tom sjedinjenju protivila, kad bi bila osigurana prava obadvjema strankama pokrajine i kad bi se Dalmatincima ostavilo pravo, da oni pitanje jezika urede onako, kako sami žele. Ali najvažnije je to, što se je Zadar toliko puta opro vladanju ugarskih kraljeva, a budući da je Hrvatska i Slavonija sada zajedno s Ugarskom, ne želi Zadar sjedinjenje.

Splitska je općina odbila sjedinjenje uopće.

Odgovor splitske općine zagrebačkoj priopćio je Vežić 12. rujna u »Novinama« u prijevodu uz jedan dug članak.[10]

---

[9] Archivium l. e. r. civit. Zagrabiae Acta politica. Ann. 1848. No. 1910.-12.
[10] »Nov.« 12. rujna 1848. g.

»Vaše poslanice radi, koju smo ovih danah primili, hrabrena i viteška bratjo, još smo veće očutili i težkoću i gorkost našega stanja.

Da nas udes od toliko vekovah nebude drugim putem uputio, da inostrani jazik ne bude poplavio ovu krasnu zemlju i da se u njemu nisu izobrazili umovi naši, mi bi već barem u željah bili sjedinjeni s onimi junaci, koji po postanku svome nazivlju se Slovinci. Ali ovi vekovi, ona poplav inostranog novog jezika, ono izobraženje umovah u novome tom jeziku, sad nas najvećom žalostju obuzimlje, uverivši se punim sercem žalosti, da danas ne možemo već nikako biti udo jednog naroda, kojega jezik među nama nije poznat nego onim, koji umesto svog imena znadu samo križ učiniti, i veoma malog broja ostalih (odličnih) koji po svoj Dalmacii ne prelaze dvadeset. Ovo uverenje grize nas strašno u duši našoj. Da se budu otci naši uzderžali u onoj slovinskoj čistoći, koju im je podrijeklo njihovo nalagalo, da budu odbacili jezik, koji je morao unuke njihove navesti na kobna zabasanja: ovi unuci mogli bi sada zakonitim putem podignuti svoj glas do prestolja i do sabora i pitati ono sjedinjenje, na koje nas pozivlje podreklo, jezik i običaji. Rekosmo zakonitim putem, jer ćemo ovo načelo, koje smo nasledili od otaca naših, neoskvernjeno potomkom ostaviti. Ovu svetinju, t. j. vernost nećemo nikad zaboraviti, a niti u ona vremena, kad bi kakova nepriverženost na to se namenila, da se uzdignu valovi proti plovi, koju je već vihar obletio.

Svetli naš kralj zove naše poslanike na sabor u Beč, mi bi se bili izneverili njegovom barjaku, nepokorni postali njegovoj volji, da dalmatinski poslanici idju tamo, kamo ih car ne pozivlje.

Vi, o hrabra i viteška bratjo, biti ćete oduševljeni timi plemenitimi velikimi čuvstvi, vaša razboritost i mudrost priznati će ove uzroke, radi kojih nemožemo zadovoljiti vašem prijaznom pozivu, i vi našeg velikodušja i udvornosti radi nećete se ustegnuti da nas nazovete onim sladkim i željenim imenom »bratjo«, imenom, kojim sada narodi, koji su nastupili stazu izobraženosti moradu se ljubezno i zamenito nazivati.

Split 10. lipnja 1848. Podestat: Dudan, Nani?«

(Treći se potpis ne može pročitati.)

Donoseći taj prijevod odgovora splitske općine zagrebačkoj, Vežić pobija navode iznesene u njemu i kaže, da »Ima po Dalmaciji više od dvadeset činovnikah, koji medju pukom stanuju, kao na pr. od preturah, koji narodni jezik poznaju; imade u Dalmaciji više od dvadeset duhovnih pastirah, koji pastiruju prostim pukom i koji u slovinskome jeziku govore, imade i po gradovih više od dvadeset javnih činovnika, koji jezik naroda poznaju, pače i zakon zahtěva, da svaki činovnik mora neophodno znati jezik naroda, ako želi do kruha doći — — — —

ma znam ja, da i vi znadete narodni jezik, pače sam uvěren, da vam je poznato, da ovaj jezik razumije i govori izim koga odnedavno nadošavšega tudjinca cěli narod dalmatinski, bio on pod kapom, bio pod klobukom: nego ste metnuli kao istinu ono, što bi želili, a istina nije. Pa sve i da nije i da nitko izmedju klobučarah (razumem one, koji nose, a ne koji grade klobuke) jezik slovinski u svoj Dalmacii neznade, vi ne bi imali pravo protiviti se ovome bratskome sjedinjenju, jer bi Dalmacia još slovenska bila, buduć da klobučari prema kapatim nestoje, štono veli Ivićević, kao jedan prema dvadeset, nego kao sitna kaplja prema morskoj pučini, a k a d s e p u č i n a u z l j u l j a, k a p l j a o n a i z n i k n u t ć e, k o l i k d a j e n i j e b i l o. — — — J e r n o v i o v a j v ě k i l i n a m j e d o n e o i d e u d e m o k r a t i č k u, i l i j e o t a c l a ž i i m u č i t e l j b ě d n o g č o v e č a n s t v a — š t o u f a m o s e d a n e ć e b i t i — a d e m o k r a t i a, k a o v ě r n a j e d i n i c a n a r a v i, n e d e r ž i s e g l a d j e g a i p o n o s n i j e g a, n e g o v e ć i n e, t. j. n a r o d a, a u n a r o d o v i s t o p i t s e m o r a s v a k a a r i s t o k r a t i a, k o j e v e r s t e o n a b i l a, j e r ć e j u i n a č e n a r o d o d s e b e o d b i t i u v r e m e n u u z b u r k a n j a s v o g a i s g n j a v i t i p o d č v e r s t o m p e s t i s v o g n o v o g ž i v o t a, k o m e s e j e o n a p r o t i v i l a, ili od nemila do nedraga, ko nezahvalnica na materinom mleku, protěrati. — — — A da je to moguće, viču nam oni potoci kervi, koji su potekli iz najplemenitijih žilah naroda franceskoga, kad se je kod njih ono plodonosno stablo zasadilo, kažu nam oni emigranti, koje malo gde sreća prati i koji su Evropu poplavili. — Za to i ti dalmatinska jezična aristokratio sidji na put pravde i razboritosti, jer bi mogla i tebe stići tvoja nepravda.«[11]

Vežićev članak, pun naprednih misli, pisan otvoreno i iskreno, mogao je u Dalmaciji postići samo suprotno onome, što je Vežić zapravo htio. Dalmatinska buržoazija sva odreda, uz rijetke izuzetke, bila je do skrajnjih granica konzervativna, a u pojedinim njenim dijelovima, u prvom redu kod svećenstva, protivna idejama francuske revolucije, za koje se Vežić zalaže. Za nju su one bile plašilo, od koga je bježala, i neprijatelj, od koga se čuvala.

Ma da Vežić s toliko oduševljenja i tako napredno govori o odnosu naroda prema malenom broju aristokratije, ma da on proročanski govori o tome, kako će narod, kad se digne, odbaciti one, koji s njim ne će da idu, jasno je, da je njemu pred očima samo nacionalni cilj, samo narodni jezik i priključenje Dalmacije Hrvatskoj, u prvom redu zbog nacionalnog ujedinjenja.

[11] Pod kapom je narod, koji je u Dalmaciji, sav od reda, nosio ili narodnu ili uopće kapu. Buržoazija je nosila klobuke, šešire.

Mi se takvom Vežićevu mišljenju i ne možemo čuditi, jer su do Hrvatske i Hrvata jedva dopirali glasovi o novim socijalnim idejama, o buđenju proletarijata i borbi protiv kapitalizma. Vežić ne osjeća potrebu da u svom članku govori o teškim socijalnim i ekonomskim prilikama Dalmacije, koja se nalazila u takvom stanju upravo krivnjom onih, na koje on napada zbog poricanja slavenstva Dalmacije i veze dalmatinskih Hrvata i Srba s braćom preko Velebita. On ispravno ocjenjuje narodnu snagu, ali s nacionalističkog gledišta, i ne vidi, da bi trebalo da taj narod ustane protiv te svoje aristokratije, zapravo protiv tadašnje dalmatinske buržoazije, zbog svoga prava na bolji život, zbog toga, da se istrgne iz ruku svojih eksploatatora. Vežić vidi pred sobom samo slavenski narod, koji treba da se politički priključi svojim sunarodnjacima, a ne opaža, da bi taj narod, i združen s Hrvatskom, ostao i dalje u istom ekonomskom i socijalnom stanju.

Vežićeva polemika nije u Dalmaciji mogla da ima više uspjeha nego pozivi hrvatskih gradova i županija. Sve je to bilo osuđeno na neuspjeh, jer se sve kretalo po površini i nije zahvatilo u dubinu problema.

XVI.

DUBROVNIK

Dubrovačka je inteligencija disala sasvim drugačijim duhom nego splitska i zadarska. Bile su tu još suviše svježe uspomene na slobodu, bilo je još mnogo njih, koji su se dobro sjećali slobodnoga svog grada i svoje države i, kako smo vidjeli, nije u Dubrovniku ni u doba najveće dekadencije, t. j. u doba austrijske vladavine od 1814.—1848. god., uza svu talijansku školu sasvim nestalo »slavjanskoga duha«. Upravo u to nepovoljno doba štampali su Dubrovčani prvi put Gundulićeva »Osmana« u svom gradu i u svojoj štampariji. A prigodne pjesme na hrvatskom jeziku, koje su u to doba, iako vrlo rijetko, izlazile, jasno pokazuju, da se u Dubrovniku nije nikada prekinula linija, iako je već postala vrlo tanka. Dubrovačka inteligencija, koja je kao i inteligencija ostale Dalmacije bila odgojena u talijanskom duhu, ipak nije u najvećoj svojoj većini prestala osjećati, da je dio slavenskoga stabla, štaviše, ona je s ponosom isticala, da je Dubrovnik jedan od glavnih predstavnika slavenske kulture. I zbog svega toga nije Dubrovnik od prvog momenta nikako htio ići sa splitskim i zadarskim općinskim predstavnicima, koji su disali talijanskim duhom. On je s ushićenjem pozdravio ustav nadajući se, da će sada svi Slaveni doći na mjesto, koje im pripada po pravu i broju.

U Dubrovnik stiže proglas o ustavu 25. ožujka. Čim se to razglasilo po gradu, skupi se veliko mnoštvo na pijaci okružnog poglavarstva tražeći, da se on objavi. I doista, poglavarstvo to odmah učini. Sav je Dubrovnik bio pun oduševljenja, glazba je svirala i obilazila gradom, klicalo se caru i ustavu. Sutradan ujutro, za župne mise u stolnoj crkvi, svečano je pročitan proglas o ustavu, dok su zvona zvonila, a narod oduševljeno klicao. Toga se dana odmah ustrojila narodna garda, koja je ubrzo narasla na 400 članova. U 11 sati bila je u katedrali svečana pontifikalna misa, koju je služio biskup Toma Jederlinić, a bili su nazočni predstavnici svih vlasti i načelnik knez Niko Pozza s cijelim općinskim vijećem. U crkvi se služio svečani »Tedeum«, dok je s gradskih bedema odjekivao 101 hitac iz topa.

Navečer bili su cijeli grad i predgrađa veličanstveno osvijetljeni. Narod je pod zastavama obilazio gradskim ulicama kličući i pjevajući. Na čelu povorke išla je građanska glazba. Ljudi su jedan drugome čestitali, grlili se i beskrajno se veselili. Netko je ispjevao prigodnu pjesmu, koja se te večeri svagdje pjevala. Veselje i pjesma produljili su se u kasnu noć.

Kolika je radost bila u Dubrovniku zbog ustava, vidi se iz lista »Rimembranze della settimana«, koji je odmah iza toga izašao i u kojemu su članci o tome puni poleta i oduševljenja.

Lukša Gozze pisao je tada iz Beča svom bratu Djivu pismo potičući ga, »da gleda, da li bi se mogao izdavati u Dubrovniku sedmični organ svih ideja, svih osjećaja, koji će se u ovom momentu ispoljiti.« Zato neka se savjetuje s književnicima i rodoljubima i sa štamparom Martecchinijem. »Ako birokratija nije sasvim utukla naše duše, pokažimo se dostojni naših predaka; pokažimo bar sjećanje na njihovu građansku hrabrost, na njihovu pamet, na njihovo poštenje, a u prvom redu na njihov patriotizam.«

Lukša se boji, da se u Dubrovniku ne će mnogi usuditi da izađu otvoreno i hrabro i da se posluže slobodom štampe u punoj mjeri, i zato ističe, da on to otvoreno piše, i to dok je »komornik i legacioni savjetnik Nj. Vel. Ferdinanda I.«[1]

I tako je 1. travnja 1848. god. izašao u Dubrovniku prvi list nakon donošenja ustava, koji se zvao »Rimmenbranze della settimana« — »Nedjeljna sjećanja«. Bio je to — kako kaže Kaznačić — improviziran časopis, bez određene tendencije, koji je omogućavao svakome da publicira ono, što smatra za vrijedno, da se štampom proširi.[2]

U prvom broju ovog lista štampan je proglas cara Ferdinanda, kojim objavljuje ustav, i nekoliko članaka i pjesmica. U listu, koji je bio pun oduševljenja za novi ustav, javilo se mnogo suradnika, i publicirano je mnogo članaka o ustavu, slobodi i drugom, i to na talijanskom i na hrvatskom jeziku. Od istaknutih pisaca javili su se u njemu Orsat Pozza (Medo Pucić) i Kaznačić.

U broju »Rimembranze« od 20. svibnja[3] počeo je izlaziti članak »Il grande Illirio e le tendenze illiriche« (Velika Ilirija i ilirske tendencije). Pisac kaže, da je ona Ilirija, o kojoj hoće da govori, izmišljena od patriota za to, da »ujedine u jedno jedino moralno tijelo, a kad bi bilo moguće i u jedno jedino političko tijelo, narod

---

[1] »Rimembranze«, 15. travnja 1848. g. 3. br.

[2] Kaznačić: G. A. Alcune pagine su Ragusa. Ragusa 1881, 65. str.

[3] »Rimembranze« 71., 72. str.

štajerski, kranjski, koruški, hrvatski, slavonski, dalmatinski, bosanski, srpski, crnogorski i bugarski.« — »Iliri, koji žive u Austriji i Turskoj još su daleko od toga, da postanu sami svoji gospodari, ali bar rade na tome, da sjedine svoje napore, u nadi političke emancipacije. Obećana zemlja, koja im se prikazuje kao nagrada u njihovoj borbi, prava je domovina južnih Slavena — Velika Ilirija.[4] »Zagreb je ognjište modernog ilirizma, izabrani grad, gdje se on rodio i razvio bez velikih zapreka.« Pisac kaže, da je Zagreb doista najzgodnije mjesto za to, iako nije u središtu »nove Ilirije«. Zagreb je zato prikladniji negoli Beograd, jer je na višem kulturnom stepenu. Pisac zatim opisuje cijelu historiju ilirskog pokreta, u prvom redu kao političke pojave.[5] Članak nije svršen, jer je list poslije 12. broja prestao izlaziti, da ustupi mjesto novome, koji je izdavao isti izdavač Martecchini.

Iznijet ćemo samo nešto iz lista »Rimembranze«, da se vidi, kako je on gledao na narodnu stvar.

U »Rimembranze della settimana« 28. svibnja 1848. g. pjeva O. P. (Orsat Pucić):

»Vajmeh bjedni! Kuce nasce	(Vajmeh bjedni! Kuće naše)
Inostranzu su otvorene,	(Inostrancu su otvorene)
On Ilirskog kogna jasce	(On ilirskog konja jaše)
On Ilirske gljubi sgene;	(On ilirske ljubi žene)
Svaku svobod on nam ote,	
Vajmeh bjedni! — vaj sramote! —	

II

»Sva se Srpska digla veće,
Jer je Turski jaram vrgla.
Čulo se je nadaleče,
Kad je ropstva kolo otrgla.

Nije molila, ne zaman,
Njoj sad svijetli jasni dan.

Isto tako i Crnogorska je vila sad
mirna i slobodna.

I Valacka, i Moldavska,
Ke sad slobod drže u ruci,
Jesu čeljad sve to Slavska,

---

[4] »Rimembranze« 8. br.

[5] Br. 12., 17. lipnja 99, 102. str.

Jesu naši svi to puci.
A mi kako? Svedj u tuini
Ostaćemo crna lica.
Pogledajmo na visini:
Nut' nam sjaje već danica.

Molba neće biti zaman
Pukla e zora, blizu e dan!

(O. P.) (Orsat Pozza

U talijanskom članku »Il grande Ilirio« — (Velika Ilirija)[6] kaže se i ovo:

»Iliri u Austriji i Turskoj daleko su još od toga, da budu sami svoji gospodari, ... Obećana zemlja, koja im se ukazuje kao nagrada za borbu, prava je domovina Južnih Slavena — Velika Ilirija.«

U devetom broju »Rimembranza« nalazi se i »Davorija«:

Mladi Iliri budmo mi,
Braća jedne misli svi,
Misli sloge, misli slave
I ljubavi bratske prave;

U nas ufa narod vas![7]

I u Dubrovniku je narodno buđenje sve jače napredovalo. »Sada se« — piše jedan dopisnik iz Dubrovnika 18. svibnja — »traži pěsmarica ilirska, traže se slavjanski napevi, te se malo ne koi večer pevaju po gradu rodoljubive pesme. Okrom učeće se mladeži pevači su ponajviše sveršeni lekari, advokati, najuglednija lica iz narodne straže i mnogi mladi plemenitaši. Onomadne imali su gajde u svojoj šredini i igrali kolo. — Mnogi mladići tolkuju začudjenim rukodelcima ta nova pojavljenja, tolkuju im, šta je slavjanstvo i koje će koristi od saveza jugoslavjanskog sve klase puka imati.« — »Oslobodjenje Bosne ovde je, kao i u svoj Dalmacii, jedina misao, jer od toga oslobodjenja zavisi materijalna životnost Dalmacie. Bez Bosne mi ćemo svedj siromasi biti, — — ali slavjanstvo ima ovamo i svojih protivnikah, koji se brinu, da paraliziraju usilja rodoljubacah; — — »Najhudji glasovi o opasnosti carstva povlače se. Želi se oslobodjenje Italije, a zauzetje Bosne, to se od Hervatah očekuje — Bratja jedne i druge cerkve počinju se medjusobno približavati; predsude svaki dan padaju — Naša komuna primila je jedno pismo od križevačke varmedje; svi rodoljubi oterčali su

[6] »Rimembranze«, 20. svibnja, 8. br.

[7] »Rimembranze«, 9. br., 79. str.

na komunu, da ga čitaju. Drugo pismo od »bečkih Slavjanah« došlo je na narodnu stražu. U članku se spominju kao »rodoljubci« načelnik narodne garde Josip Betondić, kapetan nar. garde Baldo Gozze (Gučić), zatim Ivo Kaznačić, Kazalić, Bizaro. Dopis se svršava, da bi, kad ne bi birokracija potajno rovarila i podvaljivala, »u Dubrovniku misao o sadruženju trojedne kraljevine nadvladala, ali sa birokraciom, a pri kratkosti vremena, težko da će ovaj posao ispasti.«

Nije dakle Dalmacija mislila o sjedinjenju s Hrvatskom kao splitska općinska kongregacija.

Varaždinski proglas Dalmatincima odjeknuo je u mnogim mjestima Dalmacije. On je pobijao mnoge tvrdnje, koje su se dotada širile po ovoj pokrajini o prilikama u Hrvatskoj. O tome nas uvjerava jedan dopis iz Kotora, datiran 16. svibnja, koji je izašao u »Novinama« 30. svibnja 1848. godine: »Protivnost« — kaže dopisnik — »koja se je u pervi mah ovde pokazala pridruženju Dalmacie k Hervatskoj, sve više i više pada. Narod naš vostočne vere više to sadruženje želi nego sama bratja naša vere rimske. Jedan pečatan članak o koristi, koju će Dalmacia iz toga svega imati, razišao se po svoj Boki Kotorskoj i veliku pozornost probudjuje. Svak ga komentira i priznaje istine, koje su u njemu rečene. — Narodna straža ustrojila se uprkos birokratom. Ovi birokrati sada su ponizni i mirni kao jagnjići, pak čujte još! oni uče potajno naški. Oni su hoteli nametnuti njemački jezik našoj narodnoj straži, ali Steva Beladinović tomu se sa mnogim drugih sprotivio i tako pisali smo bratji našoj Dubrovčanima, da nam pošalju komandu, koju su oni u našem jeziku sačinili.« — Dopisnik dalje javlja, kako je u Boki raspoloženje prema Bosni i Hercegovini takvo, da bi oni pošli u rat na Crnogorce, kad bi ovi navalili na Hercegovinu.

U lipnju 1848. god. prestao je izlaziti list »Rimembranze della settimana«. Mjesto njega trebalo je da izađe nov list »L' Incerto« (Nestalni) s programom »Ljubav prema domovini«. Međutim je taj novi list, kad je izašao, dobio drugo ime: »L' Avvenire« (Budućnost). Urednik tog lista bio je G. August Kaznačić, a izdavač P. Franjo Martecchini. Dok »Rimembranze« nisu imale programa, »L' Avvenire« je imao jasan program: »federativno uređenje habzburške monarhije, pridruženje Dalmacije Hrvatskoj i slavensko bratstvo.« Taj je svoj program »L' Avvenire« ostvarivao divnom dosljednošću, pa je zbog toga bio svuda, a naročito u Dalmaciji, smatran kao hrvatski list na talijanskom jeziku.

»L' Avvenire« prati s oduševljenjme sve, što se događa u slavenskom svijetu uopće, a napose događaje u Hrvatskoj i Slavoniji. Ovdje ćemo navesti nekoliko crta iz njegova programa, koji je izašao u prvom broju:

»Kad bi ostao »Nestalni« [t. j. kad bi se list zvao »L' Incerto«], poslije tolikih i tako velikih događaja, značilo bi ne priznavati važnost sadašnjega doba. Ja osjećam kao životnu potrebu vjeru, a moja je vjera u budućnost. Pustite mi moju »Budućnost« (L' Avvenire), okrunjenu vijencem ruža, koji pletem sigurnom rukom. On iz daleke prošlosti pruža most preko vrtloga godina i stoljeća, historija buduće civilizacije veže se s historijom prošlosti, a sadašnji je vihor prsten, koji ih čvrsto spaja. A ako, da se bolje razumijemo, tražite od mene moju ispovijest, spreman sam, da vam je jasno iznesem. Sin sam Dubrovnika, koji ljubim najnježnijom ljubavlju; njegova slava, njegova korist moja su najpreča želja. Njegov geografski položaj, uspomena na njegovu sjajnu prošlost, njegov jezik, njegovi običaji, sve mi to čini, da ga smatram kao, istina malen, ali vrlo odličan d i o v e l i k e d o m o v i n e j u ž n i h S l a v e n a, i kao takav želim da bude priljubljen interesima svoje hrabre braće. Ali nemojte zbog toga misliti, da ja pripovijedam neki krstaški rat, da predlažem nepromišljeno sjedinjenje s ostalim slavenskim provincijama, da sanjam o despotskom štapu ili uništenju od barbarskih horda. Moje slavenstvo nije ni nezasitan ni okrutan osvajač. Prezirem triumf mača, jer je on rijetko kada drug slobode i razuma. Ja očekujem sretnu budućnost naroda jedino od njihove civilizacije, a civilizacija je sigurnost moje budućnosti. A ako bi mi tkogod htio prigovoriti, da je strano odijelo (t. j. talijanski jezik) protivno principu, koji ispovijedam, odgovorit ću mu, da smatram, da je u progresu čovječanstva skok nemoguć. Italija je bila nježna dojkinja kulture Dubrovnika i cijele Dalmacije, ona je bila određena, da nas odrasle preda zagrljajima naše slavenske majke. Nezahvalnik je onaj, koji podlo zaboravlja grudi, koje su ga dojile, nezahvalnik, koji za ljubav dojkinje zaboravlja onu, koja mu je dala život! . . .« Dalje iznosi »L' Avvenire« svoja demokratska načela, a onda nastavlja: da smatra, da je najglavnija zadaća, kojoj treba da teži, »približiti u ljubavi slavenski literarni elemenat talijanskom.«

Kaznačić, Matija Ban, Medo Pucić (Orsat Pozza) davali su preko »Avvenira« pravac dubrovačkoj komunalnoj politici. To se jasno vidi u o d g o v o r u, k o j i j e d u b r o v a č k a o p ć i n a p o s l a l a g r a d u Z a g r e b u na njegove poruke. Taj odgovor, štampan u »Avveniru«, na talijanskom jeziku, glasi:

»Vaši nacionalni programi, koje smo mi srdačno primili, daju nam sigurno jamstvo vaše bratske ljubavi i narodnog osjećaja. Zahvalni na ovome i na duhu, koji nadahnjuje vaša nastojanja, m i s e o s j e ć a m o z a h v a ć e n i i s t i m o s j e ć a j i m a i z a t o s l i j e d i m o u m o m i s r c e m, v r u ć i m ž e l j a m a i l j u b a v l j u, v a š a

n a s t o j a n j a i v a š e ž e l j e. Vi plemeniti, valjani i jaki, mi mali, slabi i bez snage, ponosimo se, da imamo iste osjećaje vjernosti i pouzdanja; slična nas zakletva veže s najboljim i slavnim vladarom, koji je u novom ustavu dao našim željama lijepo polje rada, da se ne trebamo dijeliti od njegove države. Naša vjernost Njemu nije slabija od vaše, junačka braćo, koji ste rijekama krvi spasili austrijsku krunu vraćajući je vašem ocu i gospodaru sjajnu od vaše ljubavi i privrženosti.«[8]

[8] »L' Avvenire« 5. br. 2. IX. 1848.

XVII.

BOKA KOTORSKA

Prilike u Boki Kotorskoj — Vladika Petar II. Petrović Njegoš prema Boki 1848. godine — Gledanje Tommasea i mletačkih pristalica na Njegoševu akciju — Vladika Petar II. nudi Jelačiću vojnu pomoć — Jelačić tu pomoć ne može primiti — Sastanak predstavnika bokeljskih općina u Prčanju — Pismo saboru Hrvatske i Slavonije — Odgovor Bokelja Njegošu — Grbaljski ustanak.

Uske porodične, narodne, vjerske, trgovačke, a i ekonomske veze, koje su povezivale Crnu Goru s Bokom Kotorskom oduvijek, nisu mogle biti prekinute ni raznom političkom pripadnošću kroz stoljeća, u kojima je Boka pripadala djelomično ili u cijelosti mletačkoj republici. Prirodna je težnja Crnogoraca bila da se spuste u Boku, koja s Crnom Gorom sastavlja jednu geografsku cjelinu. Ta se težnja naročito istakla poslije prve francuske revolucije i dovela do konkretne akcije Crne Gore u tom smislu.[1] Ali sva tadašnja nastojanja Crnogoraca nisu donijela željenog ploda, jer to nisu dopuštali ni interesi velikih sila, a tog nije htjela ni golema većina Bokelja. Duga su stoljeća odijelila Boku od Crne Gore, jaz je bio prevelik, tolik da to sjedinjenje nikako nisu htjeli bokeljski katolici, a ni dobar dio bokeljskih pravoslavaca. U Boki se, koja je u doba mletačkog vladanja pripadala posebnoj mletačkoj jedinici Albania Veneta (Mletačka Albanija), stvorio naročit, bokeljski mentalitet. Ma da je Mletačka Albanija bila uvijek zajedno s mletačkom Dalmacijom pod upravom generalnog providura Dalmacije i Albanije u Zadru, ona je sebe smatrala posebnim teritorijem i Bokelji se nisu osjećali Dalmatincima, nego samo Bokeljima. Tome je pridonijelo i to, što je Boka bila teritorijalno odijeljena od mletačke Dalmacije teritorijem dubrovačke republike. Ali s druge strane Bokelji su bili kud i kamo bliži dalmatinskom nego crnogorskom mentalitetu.

[1] Novak Grga, Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, Rad Jugoslavenske Akademije Hist.-fil. razr. Knjiga 269. (121), Zagreb 1940., 77. ss. str.

Od godine 1814. Boka je dio austrijske pokrajine Dalmacije, ali svoj partikularistički bokeljski duh ona ne mijenja, i ako se vidi postepeno njeno dalmatiniziranje. Tome se brzo prilagođuje inteligencija, u prvom redu svećenstvo. I tako je do 1848. godine Boka ušla sasvim u život ostale Dalmacije. Izvan Boke svatko je smatrao Bokelje za Dalmatince, pa i banovinski Hrvati.

U zanosu martovskih dana 1848. godine, kad su Hrvati, a i Srbi iz Zagreba i ostalih mjesta u Hrvatskoj, pozivali Dalmatince na sjedinjenje s Hrvatskom, uputili su oni iste pozive i svim Bokeljima, smatrajući Boku dijelom Dalmacije, i prema tome historijskim teritorijem Hrvatske.

Tadašnja Boka je skoro bez izuzetka duboko slavenski osjećala, i upravo su u njoj pozivi iz Hrvatske nailazili na povoljan odjek, iako ne u onom smislu, kako su to zamišljali oni, koji su ih slali.[2]

U ovo je vrijeme vladao u Crnoj Gori vladika Petar II. Petrović Njegoš, oduševljen pristaša južnoslovenskog i općeslavenskog jedinstva i bratstva. On je vrlo dobro znao, da prilike u svijetu nisu takve, da bi se moglo misliti na sjedinjenje Boke s Crnom Gorom. S druge je strane vidio jaku akciju Venecije i Italije i osjetio, da Dalmaciji i Boki s te strane prijeti opasnost, i da bi je mogao zahvatiti revolucionarni val, zakrabuljen iza zastave i simbola svetoga Marka.

Nastup Jelačića u Hrvatskoj i oduševljenje, koje se tada u njoj pojavilo, 1848. godine, ranije nastojanje »iliraca« za slogu južnoslavenskih naroda i njihovo književno jedinstvo, sve je to djelovalo na Njegoša, koji je u Jelačiću gledao čovjeka sposobna i spremna da ujedini Hrvate i Srbe u monarhiji, da ih politički osamostali, i duhovno, a možda i politički približi ostalim južnoslavenskim zemljama i slavenstvu uopće.

Da u zametku uguši protalijansko rovarenje, koje se bilo javilo u Boki, odluči se Njegoš na akciju i 20. svibnja (po starom, 1. lipnja po novom) uputi on proglas Bokeljima i Dubrovčanima:

»Objavljenje«:

»Od Vladike i svijeh Crnogoraca dragi pozdrav našoj braći od obje crkve Bokeljima i Dubrovčanima: Čujemo, da u ovome prevratu od stvari i do vas dohode nekakvi pozivi i laskanja od tuđinaca. I to znam, da se vaše skupštine na različite partaje drobe. Radi toga i mi, kako Vama najbliža braća i najveći dobroželatelji na svijetu, šaljemo vam ovo objavljenje, kojijem vam čisto dajemo na znanje. Prvo molimo Vas, kako našu braću, da sva druga namjerenja i pozive bacite

[2] Butorac Pavao, Boka Kotorska prema narodnome pokretu u revolucionarnoj godini 1848. Rad J. A. Knjiga 260. (117.), Zagreb 1938. 125.—129.

na stranu, a da budete i srcem i dušom privrženi svojoj narodnosti i sasvijem vjerni i poslušni Jelačiću svome jednoplemenome banu od Trojedne kraljevine, koji je pod krunom česarskom. Drugo, ako pak, sačuvaj Bože, pokažete se nevjerni svojemu banu i primite se tuđinca, a svoje dobro odbacite, znadite čisto, mi ćemo postati Vaši zakleti neprijatelji, s nama će se mnogi valjasti junak od ta dva okružja združiti, i krv će se izdajničeska nemilice proliti i kuće izdajničeske u pepeo razasuti. Vi znate, da se mi ne umijemo šaliti, no pazite dobro, što ćete raditi. Treće, u slučaju napadanja kakvoga neprijatelja na Vas, mi smo svaki čas gotovi, Vama na pomoć priteći za Vašu slobodu s Vama ujedno našu krv proliti. Tako znadite i da ste zdravo.«[3]

Ovo Vladičino »Objavljenje« proizašlo je iz vrlo dobrog poznavanja tadašnjih venecijanskih i talijanskih nastojanja i želja. Vladika ga je napisao poslije jedne žučne korespondencije s Tommaseom. Vladika je imao jasan pogled na tadašnje prilike, ali i odlučan stav u pogledu na budućnost slavenskih naroda uopće, a jugoslavenskih napose, i smatrao je, da bilo na koji način treba početi s ujedinjavanjem Južnih Slavena, ako je to moguće. Petar II Petrović Njegoš je znao i to, da će na njegovo »Objavljenje« uslijediti protest austrijskih vlasti, što se i dogodilo, ali je on, uza sve to uputio to »Objavljenje«, u kojemu je jasno precizirao svoj stav prema pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Njegov odnos prema Boki i prema talijanskim, odnosno mletačkim ciljevima, vidi se jasno iz stava, koji su prema njemu uzeli Tommaseo i drugi pobornici za novu mletačku republiku.

U svom djelu »Venecija u godinama 1848. i 1849.«, govori Tommaseo ukratko i o prilikama u Dalmaciji na početku mletačke revolucije 1848. godine. On ističe, kako bi bilo nerazborito podići ustanak u Dalmaciji, jer bi on bio osuđen na neuspjeh, pa kaže: »Ovaj nesretni narod postao bi plijen ne samo Austrije, koja bi ili bila poslala na njih Hrvate, da ih pljačkaju i raspirila građanski rat huckajući pravoslavce protiv katolika ... ili bi bila pustila, da se crnogorska lava razlije nad krajevima, koji se pod njom nalaze.« 17. travnja 1848. godine pisao je neki Dalmatinac iz Zadra »građaninu V. Solitru u Veneciju: »........ Svima je dobro poznat »sveti« savez Austrije s Rusijom, svi dobro znaju, da je Crna Gora dobivala novac od Rusije, kao ruska vojska na jugu Evrope.« Austrija je mogla lako da osvoji Crnu Goru, ali je ona htjela »da se još više osigura time, što je Kotorane i Boku plašila tim neugodnim susjedom. Štaviše Austrija je došla do toga, da je darovala počasnu kolajnu vladici, onom lopovu i vođi lopova, u jednoj od posljednjih provala. Treba pak dobro zabilježiti, da ne bi Crnogorci napadali Boku, da ih na to ne podstiče sama Austrija, da zadrži u miru cio taj kraj. I eto opet Crnogorca, koji je dosada bio miran, gdje se prijeteći spušta na Boku, a da mu se vlada ne opire nego samo prividno.«[4]

Sve do 1848. godine Tommaseo je sa simpatijama gledao Crnogorce i Vladiku Njegoša. Kada je Tommasea 25. studenoga 1847. godine napao talijanski list »Alba«, što se on, »Slaven«, usuđuje napadati talijanske liberale i hvaliti neke talijanske knezove, svršavao se članak ovako: »Ako je njemu milo sipati poslovice i proročanstva, neka pođe među svoje Crnogorce i neka Talijane pusti u miru, jer njima ne treba njegovih prijekora.« Tommaseo, koji nije nikome ostao dužan odgovora, odvratio je u listovima »Bilancia« 10. prosinca i »Patriji« 12. prosinca: ».... čujem, da mi »Alba« ne dopušta hvaliti bilo kojega kneza i da me šalje, da odgajam Crnogorce... Uostalom »Alba«, koja zna mnoge stvari bolje od mene, može znati i to, da nisu Crnogorci, nego drugi, kojima je više potreban odgoj, a najviše onaj odgoj, koji se sastoji u obrani domovine boljim sredstvima nego što su nepristojne deklamacije.«

Ali 1848. godine promijenio je Tommaseo svoj odnos prema Vladici. Iako jedan od vođa mletačke revolucije protiv Austrije potkraj 1848. godine, postade Tommaseo već 23. ožujka ministar u novoj republikanskoj vladi. Tommaseo je želio, da se i Dalmacija oslobodi Austrije, pa mu je bilo krivo, kad je čuo, da će Crna Gora, kao saveznik Rusije, napasti Boku, ako se pobuni protiv Austrije. Da odvrati kneza i vladiku od takva pomaganja Austrije protiv Dalmatinaca, piše Tommaseo vladici 31. ožujka 1848. godine: »Šire se glasine, koje uvelike vrijeđaju vaše i slovensko ime: kaže se, da vi, kao saveznik Rusije, hoćete da se spustite iz Crne Gore i da zaposjednete Kotor. Ja u to ne vjerujem: ali bi pljačke i požari, koje su vaši počinili u pograničnom kraju, a koje nisu bile odmah spremno i strogo kažnjene, bile teška ljaga vašem obrazu, monsinjore. Vi, kršćanski biskup, knez već slobodnoga naroda, pjesnik i Slaven, dužni ste u očima svijeta biti primjer najdjelotvornije humanosti, najplemenitije lojalnosti. Nemojte vjerovati, da crnogorske vrleti kriju svijetu zlodjela vaših. Ona ne će ostati nekažnjena. Pravda Božja bdi nad Dalmatincima, Evropa pazi na Vas; moj glas slab, ali strahovit, jer je pravedan, dignut će se, da osveti potlačene i da zasluženim prijekorom obilježi imena krivaca pred licem cijelog svijeta.«[5]

---

[3] Šišić F. Knez Miloš u Zagrebu. Jugoslavenska Njiva 1924. Publicirano više puta i od drugih.

[4] Tommaseo, Venezia negli anni 1848 e 1849, Firenze, Le Monier 1931.

[5] Racolta etc., Venecia, Andreola tip. del. gov. prov. della Rep. Veneta, 1848., l. 319. str.

Na to pismo odgovori vladika Njegoš Tommaseu:

»Primio sam Vaše pismo od 31. marta, koje me veoma udivilo. Nije mi nužno bilo napominjati dužnosti k čovječestvu, jerbo su one sve amanet, koi je priroda dala svijema osvjestjenima ljudima. — Ko obožava svobodu i ko je upravo svobodan, on podobnome sebi ne želi ni tvori obide, jerbo gazi obožajenu svetinju nogama. Zla kleveta! Bog znade, kada će se pleme slovensko ispod njene gadne anateme osloboditi i kada će ga zora istine obasjati, osobito pak protivu ovoga slobodnoga gnijezda kleveta vječno germi. — — — —

Žica, koja cijelo Vaše pismo prolazi, iz dvije je struke upredena: ja ih obje dobro vidim. Budite zdravo i veselo

Vaš obični prijatelj

Vladika Cernogorski«[6]

Tko pozna Tommaseov ponos, lako će vidjeti, da ga je taj i takav vladičin odgovor ne samo uvrijedio i rasrdio, nego ga učinio neprijateljem vladičinim. To se Tommaseovo ogorčenje protiv vladike pogoršalo još više, kad je vladika žestoko ustao protiv onih, koji su radili na tome, da se Dalmacija priključi Italiji.

Vladika je dakle radio upravo protivno onome, što je Tommaseo od njega tražio, i mjesto da je Tommaseu obećao, da će mirovati i pustiti, da se Dalmacija eventualno pridruži Italiji, vladika je jasno poručivao Kotoranima i Dubrovčanima, da će on u tom slučaju prodrijeti u njihove krajeve i ne samo, da će ih zaposjesti, nego će kuće »izdajničeske« u pepeo rasuti.

Tommaseo je brzo doznao i za taj proglas, koji je bio rasturen po Dalmaciji. Odgovor vladike Tommaesu i vladičin proglas od 1. lipnja 1848. godine uzrok su promijenjenom držanju Tommasea prema vladici.

Vladika Petar II. Petrović spremao se najozbiljnije da pomogne hrvatsku nacionalnu stvar, i to ne samo u Boki Kotorskoj, nego je bio — kad su Hrvati počeli s Mađžarima rat — spreman čak i na to da pošalje vojnu pomoć Hrvatima u Hrvatskoj i Slavoniji. On je tu vojnu pomoć Jelačiću i ponudio.

U svom pismu 6. listopada 1848. g. Vukoviću u Trst kaže vladika: »Ako bi naša braća Hrvati hćeli koga od Crnogoraca zvati u pomoć, trebaće brodova iz Senjske Rieke za njih odpraviti, da Crnogorce prevezu, i trebaće nekoga naznačiti u Rieci, ko će Crnogorce upraviti, kud sljeduje, i njihovima neobhodnostima promisliti.«[7]

Ban Jelačić primio je tek 1. prosinca vladičinu ponudu i iskazao mu srdačnu zahvalnost ističući, kako ta njegova ponuda znači, da je

[6] Publicirao Dušan Vuksan u »Spomenici« 1926. god.
[7] Ed. Vuksan o. c. 143. i 144. str.

shvatio i uvažio namjere banove. Ban ne može primiti ponuđenu mu pomoć bez znanja diplomacije. Uostalom ban moli vladiku, da mu i dalje bude naklon.[8]

Pozivi, koje su iz Hrvatske primale bokeljske općine, a i »Objavljenje« crnogorskog vladike uvelike su uzbudili Bokelje. Poslije raznih dogovaranja uputi kotorski načelnik Netović, 3. lipnja 1848. godine, poziv svim bokeljskim općinama da pošalju 7. lipnja svoje predstavnike u Kotor, da se izjasne o pozivima za sjedinjenje, koji su stizali iz Hrvatske. Ti se predstavnici sastadoše 13. lipnja u Prčanju. Izgleda, da je prije toga bio jedan dogovor u Kotoru, 7. lipnja. Poslije mirnog raspravljanja uputiše sakupljeni predstavnici odgovor saboru Hrvatske i Slavonije, i drugi odgovor vladici Crne Gore.

U odgovoru poslanom hrvatskom saboru Bokelji se najprije ograđuju od toga, da su oni Dalmatinci, i izjavljuju, da oni to nisu »no bokezi«. Poslije te konstatacije izjavljuju Bokelji, da su se jednodušno sporazumjeli. Oni izjavljuju, da Boka Kotorska i Dalmacija »pripada po položaju, po istorii, po jeziku, i po plemenu većega broja Slavenskoj-Srbskoj narodnosti.« »Kad bi nadstojeći događaji do toga koračili, da se države slaveno-srpske, tojest jugoslavenske, u jedno sojedine pod štitom Česarskiem, bez uliva nikakve tuđe narodnosti kao na primjer Talianske, Mačarske, Njemačke i tako dalje, bez sumnje Boka-kotorska protivna biti neće da se želja vaša izpuni što se sojedinjenja našega tiče.« Ali Bokelje smeta, što je Hrvatska podložna ugarskoj kruni, i oni nikako ne bi bili spremni da »za to soedinjenije žertvuemo nezavisnost naše narodnosti, koja je nama pripoznana u novomu ustavu Carstva Austrijskoga.«

»Kad svaka jugoslavenska država pravilnim putem postane samostalna bez tuđeg uliva, kad se zbude ono, što svi želimo, to jest osnova Slavenskog Carstva pod Cesarskim Štitom, kad unajposle jednaka prava budu slobodna medu rečenima državama ugovorena radosno će sebe u tomu sojuzu pripisati.«

»Naprotiv toga ako države Hervatska i Slavonska žele i mogu snama u sodruženstvo doći, pod ustavom 25. Aprila ove godine, da s nama ujedno u novomu konstitucionalnomu životu uđu okružje ovo ništa radostnije zahtijevati nemože.«

Na kraju žele Bokelji, da doznaju od Hrvata uslove, pod kojima bi ih oni »u vaše sodružestvo primili.«[9]

Bokelji odgovoriše s te skupštine i vladici Njegošu. Oni mu zahvaljuju srdačno za njegovo pismo, »u koemu nas prinuđavate da se banu od troedne kraljevine združimo«, i ističu, da oni nisu protivni da

[8] Ed. cit. 152. i 153. str.
[9] Butorac, o. c. 132. ss. — Adresa bokeljskih općina na 151., 152. str. Luković Niko, Crna Gora u revolucionarnoj 1848. godini, Istorijski zapisi, Cetinje 1948. Knjiga I, sveska 1—2, 3. ss. str.

se sjedine sa svim slavenosrpskim državama, ali uz uvjet, da »one postanu samostalne, i bez tuđeg uliva pod Cesarskom Krunom.« Oni zahvaljuju vladici, što im obećava pomoć »protiv svakog inostranog« napadaja.[10]

Na tom istom sastanku sklopiše svi predstavnici bratsku pogodbu »naroda Boke Kotorske« za međusobnu pomoć i obranu.

Međutim je u Grblju izbila pobuna protiv vlasti, kojoj seljaci otkazaše posluh. Oni sprečavahu prolaz preko svog teritorija ne samo privatnicima, nego i raznim organima državne vlasti, pa i vojsci. Štoviše Grbljani obrazovaše narodne sudove, i ne htijahu više ići na sud u Kotor. Za Grbljem povedoše se i neki drugi krajevi u Boki. Uzalud je vlast pozivala Grbljane, da se pokore i umire, i kad je oni ne htijahu poslušati, bude poslana u Grbalj 26. rujna vojna ekspedicija. Ali se Grbljani opriješe oružjem u ruci, a pomagahu ih pritom neki Crnogorci. Međutim, posredovanjem zadarskog namjesništva, koje posla tamo posebnog izaslanika, dođe do sporazuma između državne vlasti i Grbljana, u kojem ovi obešaće, da će se pokoriti, a vlast im izađe ususret u pitanju isplate poreza.[11]

Sastanci, skupština i odgovori predstavnika bokeljskih općina odvijali su se bez naročitog interesa bokeljskog naroda, iako oni ističu, da su to učinili nakon pitanja narodnog mišljenja. Ustvari taj narod bila je bokeljska buržoazija. Kako bi narod, da je bio dovoljno spreman, odgovorio, pokazali su najbolje događaji u Grblju.

[10] Butorac, o. c. 153, 154. stı
[11] Butorac, o. c. 145. ss. str.

XVIII.

DALMATINSKA ŠTAMPA 1848. GODINE PREMA SJEDINJENJU

Stranke u Dalmaciji — »Zora Dalmatinska« i sjedinjenje s Hrvatskom — »La Gazzetta di Zara« — »La Dalmazia Costituzionale« — Vatreni Austrijanci denunciraju dalmatinske simpatizere s Italijom — Navodno spremanje šibenskih »Marcolina« na ustanak.

Poslije ustava su se u Dalmaciji uvelike raspalili duhovi kod intelektualaca. Tamo su se već godinama jačale simpatije za slavensku braću, ali bez neprijateljstva prema onima, koji se nisu tim zanosili, nego su naprotiv s oduševljenjem pratili talijanski »rissorgimento«. Sada je Dalmacija bila podijeljena na nekoliko tabora. Jedni su bili za sjedinjenje, a drugi protiv sjedinjenja s Hrvatskom, jedni su bili za ustav i prema njemu su prilagodili svoje postupanje,a drugi su bili za stari apsolutistički red, uvjereni, da će ustav biti samo kratkoga vijeka. Te posljednje nazivali su u Dalmaciji prodrugljivim imenom »Gamberi« (raci). Tih je bilo dosta, osobito među činovnicima. »Marcolini« (Markovci) nazivali su se u Dalmaciji oni, koji su simpatizirali s Venecijom u borbi, koju je ona upravo vodila protiv Austrije. U toj se borbi isticao i Tommaseo. Ti su željeli, da slobodna Venecija uzme opet Dalmaciju. Napokon je bilo i onih, i to najviše, koji su bili za ustav, ali su željeli ostati samo Dalmatinci i sačuvati Dalmaciji njen poseban položaj u carstvu. Prema tome je Dalmacija zapravo bila podijeljena u četiri stranke: hrvatofilsku, talijanofilsku, apsolutističku i ustavnoautonomističku.

Izrazito i odlučno hrvatofilski list bila je »Zora Dalmatinska«. 24. travnja počinje u »Zori« izlaziti Kuzmanićev članak »H e r v a t s k a i t a l i j a n s k a s t r a n a u D a l m a c i j i. »Tu skoro« — kaže Kuzmanić — »Mlečani su se odmetnuli od Cesara, razapeli Markov tobože barjak i tom starom gnjilom mekom nudili nas, da opet ustanemo na oružje, te poradi njih da udarimo na našu braću, na onu virnu i hrabru vojsku hrvatsku, koja svoga cara u Taliji brani. Za tim ajdučkim poslom samo bi mogla koja lulava pasja vira, kakav neprijatelj našega

jezika i naroda pristati, nikako pravi Dalmatinci. Hervati, koji su se virnošću odlikovali i dok su gladovali, kamoli neće sad kod podarene im slobode i Ustava, koji ih k napritku i srići oporavlja. Ne, nikada neće nas niti Taljanci niti potaljančeni poletari nedostojni imena Dalmatinskoga k neviri primamiti. Ne amo k moru, ne, nego tamo k Bosni k Hercegovini, k Liki obazrimo se; od tuda naši stari potekoše, od tuda imamo očekivati ljubav, bratinstvo i korist. I doći će vrime, te će sva ova tkanica od Dunava uz Crno More, uz granicu Grčku, i uz ovo naše Primorje zauzet jedno složno pleme, koje će samom Cesaru obraz osvitlati.«

»Vi ste Hervati pravi, vi niste Talijaši ni lacmani.« Ustav daje pravo Hrvatima, da se služe svojim narodnim jezikom, on »čisto i bistro kaže, da niko ne smi uvridjati naš jezik i našu narodnost.« Do malo dana izaći će naredba za izbore, neka birači biraju samo one, koji su »pravi Hervati od našega plemena.« »Kad naš jezik bude vladati, onda ćemo i mi vladati i ispraviti se.« Ne treba nama učenih Talijana, imamo mi i svojih, «koji su kroz kraljeve škole prošli i koji potpuno znaju, što nam triba, kao na pr. Plenković. Ivičević. Petranović, Petrović i t. d.«

Kuzmanić se obara na odgovor splitske općine i pita: »Je li moguće, da one vrličine, oni vidjeni i izgledni Splićani Hrvati pravi, koji slatke i viteške hrvatske pisme pivaju jutrom i večerom, kroz koje spominju ljubav hrvatsku, milinu naših divojakah, hrabrost naših junakah, slavu Kraljevića Marka; je li moguće, reko, da se s narodnošću svojom ne upoznaju; i da se dalje puštaju na tudjoj ruci ljuljati i da za neprijateljima našega zavičaja i običaja vrljaju. Nikako i nipošto. Jošte malo vrimena, te će ne samo oni, nego i vas ostali ovi svit izvižbati, šta se radi za njegovu sriću i slavu . . .« — A da je to blaženo vrime blizu, navistuju nam videći Obrovčani, Dubrovčani, Kotorani, Imoćani, Makarani i t. d., koji su već pamet u glavu sabrali. —«

Matija Ban vraća se u domovinu, kad je »u dalekoj zemlji čuo glas njene slobode«. Dolazi u domovinu, da pomogne u narodnom poslu. Prvi članak, koji on šalje »Zori Dalmatinskoj«, pun je oduševljenja i poticanja na rad i borbu za narodni jezik i sjedinjenje s Hrvatskom. Članak se svršava riječima: »Narodnost, sloboda, jednakost i sojuz sve jednoplemene naše braće pod krunom jugoslavjanskoga kralja Ferdinanda, to je naša veličina, naša korist, naša slava, to ima biti dični povik dalmatinskih patriotah.«[1]

Matija Ban u svom članku »Šta treba Dalmaciji?« u »Zori«, 8. svibnja 1848. g. kaže, da je Dalmacija tako siromašna, da sama po

[1] Zora Dalmatinska V., 1848. g. 18. br.
[2] Zora Dalmatinska 1848. g., 19. br.

sebi ne može da živi. Kome će se priključiti? »Neki žele Italiji, ali to je najbudalastija od svih želja«. Tome se opire i priroda, i čast, i korist. »Velika budućnost Dalmacije stoji samo u savezu s Hrvatskom.« U Dalmaciji treba da vlada hrvatski jezik. Sjedinjenjem s Hrvatskom dobila bi Dalmacija vrlo mnogo, dok bi naprotiv Hrvatska morala trošiti na Dalmaciju.« Jedna deputacija iz četiri dalmatinska okružja sprema se u Beč. Ta će deputacija biti nesložna, jer se neki gradovi spremaju da traže sjedinjenje s Hrvatskom, a neki, da Dalmacija ostane sama. Kralj će biti u zabuni, i sam ne će znati, šta da odluči. Matija Ban predlaže da »sve občine naše, koje dobro i narodno misle, ili izaberu svoje poslanike, ili pišu nekima od najboljih i najpoznatijih naših rodoljubaca Dalmatinskih, dajući im vlast i moleći ih da pođu predstavljati narod na Saboru Zagrebačkom, koji će se skoro sazvati. Okrom primistnih interesa naših, neka oni izjave, da će se Dalmacija složiti s Hrvatskom, ali samo pod ugovorom, da se Hrvatska odcipi od Madjarske; jer mi ne ćemo nikakva posla da imamo s Madjarima.«

Službeni list dalmatinske vlade bio je »La Gazzeta di Zara«, koji je od 1832. godine izlazio u Zadru, isključivo na talijanskom jeziku. Sve do izlaska »Zore dalmatinske« bio je to i jedini list u cijeloj Dalmaciji. Osim službenih izvješća i oglasa bilo je u njemu i raznih vijesti, a i raznih članaka naučnog i poučnog sadržaja. Tako je bilo sve do donošenja ustava 1848. godine.

Ali kad prođoše prvi dani oduševljenja za ustav, osjeti se »Gazzetta« slobodnijom i sada otvori svoje stupce raznim pitanjima, koja su se ticala narodnosti i jezika u Dalmaciji, i koja su govorila o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. I upravo u tom, inače službenom listu izađoše prvi napadaji na sjedinjenje. U »Gazzeti« je izašao dopis iz Beča od 10. travnja, u kojem su tri mlada čovjeka, Grubišić, Lapenna i Buratti, javljala, kako su oni i još nekoliko Dalmatinaca upravili caru protest protiv predstavke, koju su mu podnijeli hrvatski deputati pod vodstvom Gaja 31. ožujka. Oni sada šalju svoj protest »Gazzeti«, da Dalmatinci za nj saznadu i da Dalmacija učini sve potrebno protiv hrvatskog nastojanja. Osim toga javljaju oni, da ih je ministar, kojemu su oni podnijeli protest, ovlastio, da izjave, da je ono, što su oni u protestu iznijeli, u skladu s namjerama vladarevim.

»Gazzetta« je objelodanila cijeli njihov protest, koji su potpisala devetnaestorica, od kojih su neki bili studenti, neki trgovci, neki svećenici, a neki činovnici u Beču. Protest se svršava:

»Čuvši, da se sada Vašem Veličanstvu iznose tražnje i uime Provincije od onih, koji nisu inače imali nikakav mandat od nje, Dalmatinci, koji se sada nalaze u prijestolnici, smatraju svojom svetom

dužnošću podanika i građana, da uime svojih sunarodnika javno i svečano protestiraju protiv bilo kakvog prijedloga ili rješenja, koje bi bilo učinjeno uime Dalmacije bez učešća osoba, koje je ona poslala, da je zakonito predstavljaju.«

Dalmatinski službeni organ ne samo, što je taj dopis iz Beča donio u cijelosti zajedno sa samim protestom, nego ga je i otvoreno odobrio. Osim toga donijela je »Gazzetta« dopis dra. Franje Danila iz Budve, u kojem se on žestoko oborio na traženje Hrvata, da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj. »Priznajemo«, kaže Danilo, »da je jedan dio Dalmacije jedamput pripadao Ugarskoj i Hrvatskoj, ali se ne možemo pretvarati i reći, da nam se čini vrlo čudno, da unija ili posjed, koji su bili prije nekoliko stoljeća, daju nekoj državi pravo da ponovo traži tu uniju ili taj posjed.«

Gazzeta je donijela osim toga i molbu splitske općine, koja je kao odgovor na traženje Hrvata ne samo tražila, da se to ne rješava bez Dalmatinaca, nego je čak predlagala, da se Dalmacija sjedini s talijanskim dijelom monarhije.

Protiv tih dopisa i članaka, koji su izašli u »Gazzetti«, istupiše oštro Obrovčani. Obrovac je odmah prionuo uz narodni pokret i sada je oštro protestirao protiv članaka u »Gazzetti« i protiv traženja splitske općine. Osim toga Obrovčani su isticali, kako se sada i Bosna budi i stupa u narodno kolo. Napokon su Obrovčani opominjali dalmatinske zastupnike u konstituanti, da je njihova dužnost poštivati narodni osjećaj Dalmatinaca.

U istom listu izađe i odgovor zadarske općine raznim hrvatskim općinama, koje su pozivale zadarsku, kao i druge dalmatinske općine, da pošalju svoje delegate na generalni kongres, koji će se održati radi aneksije. Zadarska je općina to odbijala i isticala, da bi takve izaslanike mogao poslati s a m o d a l m a t i n s k i s a b o r. Osim toga je Dalmacija bila uvijek protivna zahtjevima ugarske krune, kojoj pripadaju i Hrvatska i Slavonija. Jedino bi se moglo pregovarati, i to ravnopravno. Što se tiče jezika, u Dalmaciji se inteligencija i posjednici služe talijanskim, pa bi, ako bi došlo do sjedinjenja, imala sama Dalmacija odrediti, kako će se i kada to mijenjati.

Naročito udara u oči, kad se čita »Gazzetta«, što su u to doba protiv brzog sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom bili ne samo ljudi talijanskog osjećaja, nego i oni, koji su inače dosada vrlo marljivo surađivali u »Z o r i D a l m a t i n s k o j« i koji su se i kasnije isticali kao hrvatski nacionalni radnici. Oni su stavljali neke uvjete za sjedinjenje. Između njih se ističe povjesničar Š i m e L j u b i ć. U svom članku »A l c u n i a v v e r t i m e n t i« (Nekoliko napomena) poziva Ljubić zadarsku općinu, da uputi caru molbu, »d a D a l m a c i j a b u d e u v i j e k p o s e b n o k r a l j e v s t v o k a o i d o s a d a.« Ljubić je isticao, kako je on »Slaven do srži« i kako je to dokazao mnogim svojim

književnim djelima na »ilirskom« jeziku, kako treba da u Dalmaciji bude hrvatski jezik ravnopravan s talijanskim ... ali, uza sve to, on je vrlo oštro napadao »trideset zahtjeva nekih zagrebačkih građana«.

Isto je tako bio protiv brzog sjedinjenja i S t j e p a n I v i ć e v i ć, jedan od stupova »Z o r e«. I on je u svojim člancima bio protiv sjedinjenja s Hrvatskom. Ivićević, koji je napadao italo-dalmate zbog toga, što su oni htjeli ostaviti talijanskom jeziku u Dalmaciji i dalje dominantan položaj, nije nikako bio za to, da se svakako Dalmacija sjedini s Hrvatskom. »Prije nego bi Hrvati mogli da a l p a r i raspravljaju s Dalmatincima, moraju da za sebe isposluju građansku jednakost i ravnopravnost s Ugarskom: to su dvije glavne točke, u kojima smo mi nad njima. Bez toga bilo bi svako pregovaranje uzaludno, jer nama ne ide u račun da se spustimo zato, da se sjedinimo, naprotiv, oni treba da se uzdignu, da nas dostignu. A onda, kad budemo na istoj razini, b i t ć e j e d i n s t v o n e s a m o m o g u ć e, nego i poželjno.« Tu istu misao saopćavao je Ivićević opatu Pavišiću u svom pismu 17. svibnja 1848. godine:

»Neka se Hrvati emancipiraju (od Ugarske). Ali, ako oni traže, da se Dalmacija sa svojim ustavom, koji već ima, želi spustiti do njih, to je egoistična pretenzija. Neka se podignu oni i dođu k njoj. Neka oni, u borbi s Turcima, računaju na to, da Turke i Dalmatinci mrze; ali neka nikako ne misle, da bi se Dalmatinci htjeli boriti za Hrvate protiv Madžara. To je opće mišljenje. Kad oni budu nama ravni, onda neka dođe do ravnopravne k o n f e d e r a c i j e. Treba li ići protiv Turaka, to ćemo sporazumno učiniti. Ali neka oni sami riješe svoju sudbinu s Madžarima.«[3]

Ma koliko su Dalmatinci, koji su bili »ilirski« orijentirani bili svijesni, da su s Hrvatima u Hrvatskoj jedan narod, opet su oni bili toliko prožeti talijanskom kulturom, da su tu kulturu ne samo visoko cijenili, nego i voljeli. Oni su, može se reći, voljeli čak i Italiju, ali nisu nikako željeli postati Talijani. Zbog toga su vijesti, koje su stizale u Dalmaciju s talijanskog bojišta i koje su govorile loše o hrvatskim vojnicima u Lombardiji, vrlo nepovoljno djelovale ne samo na dalmatinske Talijane, nego i na Hrvate. »Mi smo Iliri,« pisao je 11. travnja 1848. godine Ivićević opatu Pavišiću »ali je protivna stranka jača, daleko jača, otkada se javlja iz Milana, da su Hrvati tamo počinili nasilja ... Recite Brliću, neka Hrvati odgovore ... da umire naše duhove, da oni nisu prepotentni i da obećavaju potpunu ravnopravnost i u glasovanju, iako je stanovništvo po broju manje.«[4]

U svibnju 1848. godine izašao je u Zadru sedmični list »L a D a l m a z i a d o p o l a l i b e r t à d e l l a s t a m p a« (Dalmacija poslije

[3] Pavissich o. c. p. 48. ss.
[4] Pavissich o. c. p. 48. ss.

slobode štampe), koji je kasnije promijenio ime u »La Dalmazia Costituzionale« (Ustavna Dalmacija). U svom programu iznio je ovaj list, da mu je cilj »ozdravljenje starih i novih bolesti (Dalmacije) i progresivno preuređenje svih prilika, koje bi mogle učiniti, da njen položaj procvate i ojača.« Uredništvo je istaklo u tom svom programatskom članku, da će, ako ga prijatelji podupru, uz ostalo donositi i jedan dio »ilirski«, da će možda i neovisno o tome donijeti koji članak na tom jeziku za veću udobnost i korist one velike mase dalmatinskog stanovništva, koja tim jezikom govori.«[5]

List »La Dalmazia Costituzionale« nije imao nikakvog stranačkog programa i štampao je sve, što mu se slalo, tako, da su u njemu pisali i pristaše sjedinjenja s Hrvatskom i protivnici tog sjedinjenja, oni, koji su simpatizirali s Venecijom, i oni, koji su željeli sjedinjenje s Bosnom. Taj novi list, koji je, kako sam kaže, htio »odgovarati tendencijama velikog doba«, izdavala je štamparija Demarchi e Rougier.

Odmah u prvom broju nalazi se članak dra. Spire Petrovića »Sulle attuali condizioni politiche della Dalmazia« (O aktuelnim političkim prilikama Dalmacije).

Petrović govori u svom članku s poštovanjem o Veneciji ističući, kako je Dalmacija svuda sa suznim očima zakapala njezin stijeg. On čak kaže, da Dalmatinci ljube Veneciju »ljubavlju, koja nas spaja s uspomenom na prošlost i s domaćom historijom.« Ali »nema više Venecije, gospodarice mora, emporija svjetske trgovine, i nije moguće, da ona uskrsne.« Poričući mogućnost, da bi se Dalmacija mogla spojiti s Italijom, Petrović navodi ne samo materijalne, nego i nacionalne uzroke. Zar je moguće vjerovati, da bi Talijan mogao držati za Talijane nas, koje je Venecija uvijek zvala i još uvijek naziva »Schiavoni?«

S druge strane nalaze se Slaveni. Nisu to samo oni malobrojni Hrvati s velebitskih planina ni mirne bosanske karavane. Evropa broji 78 milijuna Slavena«! Devet desetina Dalmatinaca su Slaveni, ali je njihov nacionalni razvitak sprečavala ona jedna desetina. Treba da se u školama uči ilirski jezik, treba da se nacionalno podigne poljoprivreda. Ali iako treba da se sve sprema za čas, koji će doći, — opet — mislio je Petrović — nije još »doba zrelo za sjedinjenje, a Dalmatinci i ne mogu da to doba požure.« »Turska je za nas strana država, i treba da poštujemo njene granice.« Zatim kaže Petrović, da »priznavajući svoju slavensku narodnost možemo da imamo samo jednu stranku, a ta je, da zasada ostanemo Dalmatinci i ništa drugo.«[6]

I Trst je htio Dalmaciju. Tome se Petrović naročito opire navodeći protiv takvog sjedinjenja Dalmacije s Trstom u prvom redu ekonomske, a onda i nacionalne razloge.

[5] L. D. C. 1. br., 1848. god.
[6] L. D. C. 1. br.

Ali Petrović uza sve to misli, da bi se općine zato, što ni Dalmatinci, ni Istrani, ni Tršćani, ni južni Tirolci ne znaju njemačkog jezika, morale sporazumjeti i tražiti, da se u parlamentu stvori sekcija s talijanskim jezikom kao jezikom za rasprave.[7]

Petroviću je prvi cilj, da se narod osvijesti i probudi kao Dalmatinac-Slaven, da nauči čitati i pisati svojim jezikom i da osjeća svoju slavensku nacionalnost, ali on zasada nije za sjedinjenje s Hrvatskom.

Petrović hoće da bude lojalan građanin i da takav ostane. »Uporno tražiti naše sjedinjenje s Hrvatskom, pa sve i onda, kako bi netko htio, kad bi se ona odijelila od Ugarske, bilo bi upustiti se u prevrat i revoltu.«

Dok Petrović kaže: »Turska je za nas strana država, i njezine granice moramo poštivati«, piše u istom broju, u idućem članku o novom ustavu neki P. iz Nina: »Ne će dugo potrajati, kad će, zbacivši sa sebe osmanski jaram, naša kršćanska braća Bosne i Hercegovine, a možda još i drugi, pružiti nama ruke pod zastavom križa, — spajajući se s nama, koji smo, s vrlo malo razlika, članovi jednog naroda, jedne vjere, istog jezika.«[8]

5. svibnja izašao je u »Gazzetta di Zara« članak splitske kongregacije od 28. travnja. Na taj članak osvrnuo se u »La Dalmazia Costituzionale« Stjepan Ivićević pobijajući pojedine njegove stavke.[9]

Ivićević pobija točku po točku članak splitske općine dokazujući, da je jezik, kojim se govori u Dalmaciji, mnogo bliži onome, kojim se govori u Hrvatskoj, nego što su talijanski dijalekti jedan drugome, da je Dalmacija slavenska i da ona ne smije postati dio Italije Ali onda završava: Nama ne konvenira da budemo za Italiju, ali ni to, da izgubimo svoju slobodu, ako se združimo s narodom, koji nije slobodan, koji nije potpuno emancipiram, kao mi. Ali je potrebno da pokažemo našu sklonost, da nas onda, kad izađemo kao lavovi, naša braća prepoznaju i ne postupaju s nama kao s neprijateljima. — Dalmacija bi mogla, kao prsten između Italije i Slavije (uz pristanak njena kralja), postati zajedničko tržište i slobodna pokrajina. Ja se prvi upisujem u ovu pomirbenu stranku, ja, koga nazivaju »Slaven do groba«. Tako bi dalmatinski elementi (slavenski i talijanski) bili izmireni, i bez spajanja mogli bi se bratski zagrliti na korist općenitosti, pokrajine, i dvaju velikih naroda.«[10]

[7] L. D. C. 2. br.
[8] L. D. C., 1. br.
[9] L. D. C. br. 5. 13. VI. 1848. g.
[10] L. D. C. 20. VI. 1848. g.

Dok Ivićević smatra, da još nije sve zrelo za sjedinjenje s Hrvatskom, hoće ipak da se Dalmacija spremi za kasnije sjedinjenje. Ni dr. Franjo Lanza ne odbija sjedinjenje s Hrvatskom, ali ga zasada ne će. U svom članku »O sadašnjim prilikama u Austriji« (Sulle condizioni presenti dell' Austria), koji je štampan u »La Dalmazia Costituzionale«,[11] kaže Lanza: »Istina je, da Slaven nije još zreo za svoju narodnu emancipaciju, ali on već osjeća dašak civilizacije, koji duva iz bujice vremena, koja danas hitro teče putem napretka. No za nas je bolje da budemo direktno pod Bečom nego pod Zagrebom. Naši su interesi danas vezani više uz udes Trsta, koji se sada veže s kulturnim i jakim njemačkim narodom. Njegovi su prvi elementi zajednički s našima, mnogo više nego su oni između Dalmacije i Hrvatske. Kad se s nama združi i ona strana visoravni, koja se diže nad nama i za kojoš čeznemo (Bosna i Hercegovina), možda ćemo onda moći da drugačije govorimo. Ako se Hrvati onda budu htjeli da s nama sjedine, primit ćemo ih kao braću: ali neka nam međutim oni dozvole da poštujemo njihov primjer, t. j. da ne ćemo u Austriji biti ni pod kim drugim, osim pod Bečom, koji je na putu da nam dade takve sloboštine, da nam ne ostaje ništa više da želimo. Lanza izriče istu ideju kao i Ivićević, samo s drugim ciljem: Dalmacija će moći ostati posebna provincija, kao prsten koji veže Slavena s Talijanom«. Lanza se napokon zauzima za to, da se Austrija uredi na konfederativnom principu.

Opat Agostino Grubissich piše 25. travnja svom bratu Josipu u Knin pismo pod naslovom »Opaske o austrijskom ustavu.«[12]

On ističe, kako na sudu postoje tumači za »ilirski« jezik, jer narod ne razumije talijanski, kako se u školama uči samo talijanski jezik, »koji nije jezik naroda«, kako svećenici ne će da idu u seoske župe, jer ne poznaju narodnog jezika. Na čelu Dalmacije imaju biti oni, koji hrvatski jezik poznaju u tančine. »Jezik našega naroda (u Dalmaciji) je hrvatski.« U Dalmaciji postoje dva jezika, pa oni, koji upravljaju zemljom treba da poznaju ne samo talijanski nego i hrvatski jezik. Ali bilo kakvo god mišljenje, kojemu od tih jezika treba dati prvenstvo, »mi u ovom času ne smijemo da budemo ni Talijani ni Slaveni, nego Dalmatinci, što znači jedan (izuzetan) narod po sebi.

U Dalmaciji treba da su na čelu pokrajine Dalmatinci, koji vole svoju rodnu grudu, a ne stranci.«

Stjepan Ivićević odgovorio je 26. svibnja iz Makarske opatu Agostinu Grubissichu na njegovo pismo iz Beča od 25. travnja. Tu

[11] L. D. C. 28. VI. 1884. god., 7. br.
[12] L. D. C., 30. V. 1848. g., 5. br.

on odlučno ističe, da je Dalmacija većinom slavenska, a Augustina Grubišića pita: »Zar vi niste po rodu Slaven? — Zar i vi i ja ne potječemo od roda slavensko-bosanskoga?« »A što se tiče zahvalnosti, reći ću Vam: Slavo-Dalmati su zahvalniji Italiji za odgoj, nego što ste vi Italo-Dalmati Iliriji za narodnost!« »Vi poučavate na talijanskom jeziku, ne da onda pretočite u ilirski, nego zato da odcijepite toliko djece od slavenske porodice i pridružite je talijanskoj. Kad biste vi bili dobrostivo neinteresirani, zašto ne gojite ilirski jezik uz talijanski? Zašto kroz toliko vjekova, što ste u Dalmaciji, niste pretočili poučavanja od talijanskoga jezika u ilirski?« Ivićević poziva Italo-Dalmate, da nauče jezik onoga seljačkog naroda, koji ih hrani, i da mu onda njegovim jezikom uliju blagodati talijanske kulture.«[13]

Augustin Antun Grubišić nije ostao dužan Ivićeviću i motom »Honorem meum nemini dabo« odgovorio mu je u »La Dalmazia Costituzionale« navodeći, da ga je Ivićević krivo razumio i da oni u stvari isto misle. I on, Grubišić, učinio je za narodnu stvar, što je mogao, preveo neke pjesme s hrvatskog na talijanski, upućivao deset godina učenike, da njeguju svoj narodni jezik i t. d.[14]

Dok je list »L. D. C.« donosio takve članke, donosio je i članke prevedene iz bečkog lista »Die Constituzion«, u kome se Jelačić prikazivao kao satirač madžarske slobode, a kad nju satre, onda će satrti i austrijsku. Da se vidi, kakav je bio duh tih članaka, dovoljno je navesti samo malo iz članka Josipa Hrezke, koji je štampan u 143. broju lista »Die Constituzion«, a preveden u 20. broju »La Dalmazia Costituzionale.« Jelačić ruši jedan veliki narod, a Radetzky drugi, i oba će vojskovođe doći u Beč, da se tu zagrle nad ruševinama slobode austrijskih naroda: evo vam razriješene zagonetke hrvatsko-madžarskog pitanja, kojemu osnov nije narodnost, nego samo reakcija«.

»Bečani, još vas jedamput zaklinjem: nemojte da se dijelite u pristalice Madžara ili Hrvata, oba ova velika naroda imaju zajedničku svrhu, oba su ova naroda prijatelji, oba ova naroda imaju zajedničkog neprijatelja, Jelačića i njegovu vojsku, a ovaj njihov neprijatelj je i vaš neprijatelj! Pazite!«

Pisac članka ističe, da Madžari nisu nikad mislili da unište hrvatsku narodnost. Istina je također, da najveći dio civilne Hrvatske nije ni najmanje neprijatelj Madžarima i da Jelačić upotrebljava protiv Ugarske samo jednu impozantnu vojsku s vojne granice. Nije dakle ovaj rat, koji se tek počeo, rat između Ugarske i Hrvatske, nego strašna borba soldateske s Madžarskim narodom, ili starog sistema s novim, a ako novi sistem bude pobijeđen od starog, trebamo se bojati, da će se ista stvar dogoditi i ovdje (u Beču). Kad Jelačić uništi pomoću svojih

[13] L. D. C., 1848. god., 10. br.
[14] L. D. C., 1848. god., 10. br.

vojnika madžarsko-hrvatsku slobodu, ne će mu spriječiti nikakova zapreka, da to isto učini i u Beču, kako je Windischgraetz učinio u Pragu, samo s još nesretnijim svršetkom za nas, jer je Prag imao podršku i obranu u slobodnom Beču, Beč naprotiv ne će imati drugog uza se, nego izmučen madžarsko-hrvatski narod.«[15]

Isti list donosi članak od Hafnera, u kom se Gaj prikazuje kao oruđe u rukama reakcije. On je pokvario slogu, koja je bila postignuta između Hrvata i Madžara. Zatim pisac napada Jelačića: on ne poznaje ni starih ni novih hrvatskih zakona, njemu je samo njegova volja zakon — Hrvati smatraju, da su oni gospodari privatnog vlasništva, ta soldateska ne poznaje više discipline; vojnik može da krade, ubija, prostituira žene — bijeda je beskrajna, uništena je kultura i trgovina, i umijeća.« Pisac kaže, da je Jelačić Benjamin, Adonis, idol dvorske kamarile, koja ga podržava protiv Madžara.[16]

Da se to u Dalmaciji vjerovalo, vidimo iz članka J. Grubišića u 31. broju L. D. C.

J o s i p G r u b i š i ć piše u tom članku: »Ustav nam je priznao narodnost i jezik. Za Italiju bi Dalmatinci bili samo »bastardi«. »Naša je legitimna narodnost slavenska, i samo u tom ruhu moći ćemo da zauzmemo posebno mjesto u kolu naroda. Naša je zastava slavenska, slavenska je masa našega stanovništva.« »Bez naroda nema narodnosti, nema slobode. A bismo li je mogli tražiti, da nemamo zajednički jezik s narodom?« »Treba uvesti narodni jezik u sve urede i sudove. Najveći dio inteligencije ne zna narodnog jezika.« »Taj fakat nije nam na čast, ali on postoji.« »Već su učinjeni prvi koraci i izdane odredbe, da se narodni jezik uvede u osnovne škole i da u srednjim školama bude katedra ilirskog jezika.« Ima već i gramatika za učenje tog jezika od Jakova Chiudine. Ima ih, koji prigovaraju i kažu, da slavenski jezik nema pravnih termina i slično. Svemu se tome dade pomoći i pomoći će se. »Ne ću ja nipošto time da proskribiram talijanski jezik. Daleko sam od takve barbarske ideje. To je jezik, koji smo kao djeca naučili, u njemu smo odgojeni, on nam je otvorio riznicu civilizacije, literature, nauka, on nas podržava u odnosu, brati nas s najplemenitijim narodom svijeta, on oduhovljuje naše obrazovano društvo. Ali ću i ja reći s našim vrijednim zemljakom Ivićevićem: »Talijanski je jezik jezik naše hraniteljke, a slavenski naše majke. S prvim nas veže zahvalnost, s drugim priroda.«« [17]

Ali dok se Josip Grubišić tako zalaže za učenje hrvatskog jezika, kaže on i ovo: »N a m a n e t r e b a n i p o š t o H r v a t s k a; ona nam ništa ne može pružiti, jer ona treba sve; štaviše, ona bi nam

[15] L. D. D., 1848. god., 20. br.
[16] L. D. C., 20. br.
[17] L. D. C., 1848. god., 22. br.

mogla uzeti i ono malo, što imamo. H e r c e g o v i n a, B o s n a i S r b i j a su uporišta za naš budući procvat; samo ove vrlo dragocjene provincije, koje su usko s nama spojene... mogu da nam omoguće pristup do Banata, centra naše trgovačke aktivnosti. Samo prema njima treba uvijek da upiremo naše poglede.«

U istom broju »L. D. C.« donosi članak Gazzette di Trieste, u kom se ova osvrće na neki članak u »G a z z e t t a U n i v e r s a l e A u s t r i a c a«, ističući, da se Trst predao dobrovoljno Austriji, da je Trst primio s veseljem konstituciju, da je njegov kralj, car Ferdinand... ali da su Tršćani po narodnosti Talijani. Dalje je taj članak pun oduševljenja i ljubavi za talijansku borbu na Apeninskom poluotoku. »Mi smo po politici Austrijanci, kažem po zakonima i oružju: danas smo Austrijanci, ali po najtoplijim našim uspomenama, po našim najsvetijim i najvećim ljubavima, našim radostima i našim žalostima, iz sve svoje duše mi smo Talijani, Talijani od Đenove do Mesine, od Đenove do Venecije, svi vi, koji se borite ili plačete, naša ste braća po srcu. Vi ispunjate naša bdjenja, vi ste prvi i sami u našim mislima«...

I »Slavizzanti« i »Marcolini« bili su protivnici »Gambera« t. j. onih, koji su bili za stari apsolutistički režim u Austriji. Kako su pak jedni i drugi surađivali u »Dalmazia Costituzionale«, u njoj se često nalazi napadaja i izrugivanja »gamberima«. Na pr. »crnožuti sa parukama, natražnjaci, reakcionari, nakostrušeni višemanje su ista stvar. Nakostrušeni (arrabiati — rasrđeni) je ime, koje najviše pristaje reakcionarcima naše pokrajine, svi su oni, koji nisu zadovoljni ustavom, koji je dan od Vladara. Tom razredu pripadaju sve pristalice starog despotskog i apsolutističkog sistema i vladavine policije, koja još nije umrla!...« Između tih »nakostrušenih« najstrašniji su bivši špijuni..

Iz redova takvih ljudi, gambera, izašao je i jedan dopis iz Splita u bečkom listu »Constituzionelle Donau Zeitung«. U tom se članku naročito napada dalmatinski kler i prigovara, da od takvog italofilskog klera država može očekivati samo »talijanske pokrete alla Pio IX.«. Dopisnik iznosi u tom članku, da Dalmatinci nemaju austrijskog patriotskog čuvstva, a ni svijesti za novi ustavni život. Napose govori o Splitu: »Simpatije za Italiju su očite, a sustežu se da razviju talijansku trobojku jedino od straha pred ilirskim seoskim stanovništvom, koje je vrlo odano caru i zato, što se boje da ne dođu Ugri. Mnogi sa zebnjom upiru oči na more, očekujući pomoć s talijanske obale.«

Na taj članak odgovorila je »La Gazzette di Zara«, a onda i »La Dalmazia Costituzionale«, odbijajući takve denuncijacije.

U istom listu »Constitutionelle Donau Zeitung« odgovorio je 6. lipnja Grubišić, a kasnije 22. listopada u »Wiener Zeitung« Carrara. O tom članku napisao je i Stjepan Pavlović Lučić u »La Gazzetta di Zara« napadajući dopisnika i ovo: »Simpatiziramo s Talijanima i nitko

nam to ne može zabraniti, ali mi nismo njihove stranke. Kad bismo htjeli, slijepo bi nas slijedio sav narod; i upravo zbog toga, što smo odani austrijskoj vladi, odan joj je i on.«

Ali u Splitu se doznalo, tko je pisac tog anonimnog članka. Bio je to neki komesar financijske intendanture Julije de Schrökinger. Kad je narod doznao za njegovo ime, o ponoći između 12. i 13. svibnja krene prema njegovu stanu oveća grupa građana s namjerom, da ga uhvati i da mu sama sudi. Načelnik Splita Dudan i nekoliko oficira narodne garde pohitaše, da umire narod i da uklone krivca, ali im to ne pođe za rukom. Stiže i narodna garda i zaposjedne sve ulaze u stan, htjede da rastjera masu, ali masa mjesto da se raziđe, postajala je sve brojnija i sve borbenija. Napokon uspije načelnik da pod zaštitom straže provede Schröckingera do jedne kočije kroz masu, koja je vikala, psovala i prijetila. Narod obaspe denuncijanta ne samo pogrdama, nego ga i napadne. Kada je netko naperio i pušku na njega, kapetan narodne garde izbije napadaču pušku iz ruke. Načelnik je bio spremio još jedna kola, u kojima je htio da prati Schrökingera, ali svjetina, da to spriječi, otme kola i htjede da i načelnika napadne. Načelnik je to spriječio tako, da su on i dva oficira narodne garde ušli u ista kola sa Schrökingerom i tako onemogućio pokušaj sakupljene razjarene mase iz splitskih predgrađa, da linčuje denuncijanta.

O »Markolinima« izašao je u bečkom listu »Constitutionelle Donau Zeitung« dopis datiran u Zadru 1. svibnja. Među ostalim u tom je članku bilo i ovo: »Ovdje, u pokrajini, je republikanska stranka u velikoj manjini i što se tiče broja i što se tiče njena utjecaja. Toj stranci pripadaju neki mladići, koji su donijeli sa sobom iz Padove mišljenje kavane Pedrocchi, neki Talijani, koji su ovdje namješteni, i jedan stari advokat, koji je duboko uvrijeđen u svojoj taštini...« U dopisu se kaže dalje, kako je u Zadar stigla vijest o predaji Friula i kako su se, osim nekih, svi radovali toj pobjedi. Idući dan, dan sv. Marka, koji je ujedno bio i rođendan cara Ferdinanda prošao je u punom miru, ali i bez veselja, osim što su mu se radovali nahranjeni siromasi...«

Na taj je dopis odgovorio u »La Gazzetta di Zara« dr. Natale Filippi, sin onog advokata, koga je mislio dopisnik.

Dr. Filippi je pisao, da u Dalmaciji nema republikanaca.

Nema sumnje, da je uza sve poricanje, bilo u Dalmaciji intelektualaca i građana, koji su se s nostalgijom sjećali Venecije, nema sumnje, da je bilo ljudi, koje je oduševljavala borba Venecije za slobodu. Govorilo se šaptom po Dalmaciji, da ti t. zv. »Markolini« namjeravaju 25. travnja 1848. godine, na dan sv. Marka podići ustanak. Govorilo se, da je već iz Venecije dobavljena čoha za zastavu svetog Marka i da ju je prenio u Šibenik neki trgovac, dok je drugi donio zlatne rese, a sama zastava je izrađena u Šibeniku. 25. travnja imala se, navodno, razviti zastava i započeti prevrat.

Za sve to doznala je i vlada, i izda potrebne odredbe, da to spriječi. Čete su bile u pripremi, topovi na tvrđavama upereni prema gradu, a ujutro toga dana prispije u šibensku luku parobrod, praćen jednom ratnom lađom. Na tom parobrodu dođe u Šibenik zadarski okružni kapetan Ivačić, dok je ratna lađa bila spremna, ako ustreba i da puca na grad.

Ali se u Šibeniku nije ništa dogodilo. Sumnjalo se i na narodnu gardu. Zbog toga je ona željela da defilira ispred kapetana Ivačića, pa joj je to i dopušteno. Tada jedan od gardijskih kapetana održi govor, u kojem iznese, kako se teško dojmilo garde, što je tako osumnjičena, i pozva one, koji su to prijavili, da iznesu imena zavjerenika, ili ako ne će sva imena, onda bar jedno, da sumnja ne padne na sve. No nitko se nije javio, niti je inače izneseno koje ime. Šta je zapravo bilo, ne zna se. Da je u Šibeniku bilo ljudi, koji su simpatizirali sa svojim sugrađaninom Nikolom Tommaseom, koji je bio čak i član provizorne vlade u Veneciji, nema nikakve sumnje. Da bi mnogi od njih oduševljeno pozdravili pobjedu Venecije, pa čak i to, da im ponovo zaleprša na stijegu zastava svetog Marka, pogotovu sada, kad tamo u duždevoj palači sjedi i njihov rođeni sin, ni o tom nema sumnje. Ali nemamo nikakvih indicija, po kojima bismo mogli zaključiti, da se od simpatija i želja prešlo na aktivan revolucionaran rad.

Tih simpatija za Veneciju, čini se, bilo je po Dalmaciji, kako to češće izvješćuju dopisnici iz Dalmacije i u »Novinama Dalm. Hrv. Slavonskim« i u »Slovenskom Jugu.«[18] Čini se, da je u Dalmaciju došlo nekoliko emisara, koji su te simpatije još više širili. Na to nas upućuje zanimljiv proglas, koji je 1. svibnja 1848. godine upravio Bokeljima i Dubrovčanima tadašnji crnogorski vladika Petar Petrović Njegoš.

U dosta oštroj borbi između pristaša sjedinjenja s Hrvatskom i protiv njega dalmatinska je buržoazija unosila gotovo isključivo nacionalnu notu ili miješala tadašnje kulturno stanje Dalmacije, zapravo te iste buržoazije, a rijetko je kada upućivala na ekonomski faktor, koji je, kako smo prije vidjeli, imao zapravo najveće značenje i u prvom redu odlučivao.

Bilo je zapravo nekoliko mogućnosti, da se Dalmacija opredijeli. Prva je mogućnost bila, da Dalmacija ostane onako, kako je dosada bila, t. j. austrijska pokrajina, druga, da bude sjedinjena s Hrvatskom, treća, da se sjedini s Istrom i Trstom, a napokon da uđe u punu revoluciju s ciljem da se sjedini s Venecijom, zapravo Italijom. Sve su te mogućnosti imale, kako smo vidjeli, u Dalmaciji svoje pristaše. Kako rekosmo, bilo je i ljudi, koji su sve te mogućnosti promatrali s ekonomskog gledišta. Jedan od malo njih, koji je to pitanje tretirao u javnosti, bio je dr. Špiro Petrović, koji o tom raspravlja u »La Dalmazia Costi-

[18] »Novine« od 27. VI. 1848. god., »Slov. Jug« od 12. VII. 1849. god. 3. br.

tuzionale« u članku »Sulle attuali condizioni della Dalmazia« — O sadašnjim prilikama Dalmacije. On pita, kakve bi koristi imala Dalmacija, kad bi bila priključena Italiji, »Možda korist izvoza? Nema, odgovara Petrović, nijednog jedinog zanimljivog predmeta od naših produkata, kojemu ne bi slobodna Italija mogla konkurirati i uništiti našu korist. Korist od navigacije, Ne, jer mi možemo bolje podići našu mornaricu, ako smo od nje odijeljeni.

Šta bi od nas tražila Italija? Naše mišice, našu mladost kao vojnike na kraju i na moru. To bi ona tražila od nas, koji već trideset godina nismo dali državi vojnika, i koji se još žalimo na naša zapuštena polja i na premalen broj stanovništva.«

Pored toga slavenski bi narodi postali neprijatelji Italije i napali bi na nju zbog nas, i mi bismo se morali braniti. A sada to slavensko oružje poštuje podanike Austrije.

A u odnosu između naroda i naroda Talijani nas ne bi nikada smatrali Talijanima, kao što to nije činila ni Venecija.

Oni, koji žele sjedinjenje s Italijom, treba da znaju, da bi Dalmaciju napala i Crna Gora, i Bosna, i Hrvatska.

Istina je, da slavenske zemlje nemaju, naoko, »zavodljivu spoljašnost, moralne podrške, duhovni razvoj naprednih naroda u civilizaciji. Ali one su u zori buđenja.«

Petrović kaže, da će Dalmatinci, koji tako misle, pristupiti poslu, da će nacionalno podići Dalmaciju, da će podignuti stepen ratarstva, koje ne smije ostati tako zapušteno, jer bi inače bijeda Dalmacije bila vječna. U tom nastojanju intelektualci će se približiti narodu.

Odbijajući dakle s ekonomskih i drugih razloga sjedinjenje s Italijom, Petrović je za to, da Dalmacija ostane politički onako, kako je sada, t. j. u Austriji.[19]

Petrović se i ponovo vraća na ta pitanja i raspravlja, da li da se Dalmacija sjedini s Istrom ili Trstom. I na ovo pitanje on odgovara negativno. S Trstom se Dalmacija s ekonomskih razloga ne smije sjediniti. U zaleđu Dalmacije nalaze se bogate slavenske zemlje, i Dalmacija je njihov prirodni izlaz na more. U Dalmaciji je već mornarica, i ona treba da napreduje, i ona može uvelike napredovati, jer ima dugu i bogatu obalu.[20]

Drugi neki Dalmatinac ustaje također protiv sjedinjenja s Trstom, jer »Trst apsorbira dalmatinsku trgovinu, od njega se treba emancipirati i Split učiniti trgovačkim centrom.[21]

Ali je bilo i onih, koji su tražili sjedinjenje s Trstom, i to ne iz ekonomskih razloga.

---

[19] L. D. C. 16. V. 1848. god.
[20] L. D. C. 23. V. 1848. god.
[21] L. D. C., br. 4.

Protiv sjedinjenja s Italijom je s ekonomskih razloga i Matija Ban, koji je iznio i svoje nacionalne razloge.

»Ekonomski interesi Dalmacije, pisao je Ban, bili bi uvelike oštećeni sjedinjavanjem s Italijom, trgovina bi uvijek bila pasivna na štetu Dalmacije. Dalmacija se drži Hrvatske i Kranjske, dakle mora k jednoj ili k drugoj. S kojom će joj biti bolje? Ali Kranjska i Dalmatinsko primorje moraju biti neprijatelji, luka Triešćanska ubila je trgovački život u svim dalmatinskim lukama, i najveći je uzrok siromaštva dalmatinskoga. Kranjska i Dalmacija mogle bi se onda samo bez svoje štete sadružiti, kad bi obje imale nad sobom jednu veliku i kontinentalnu zemlju, njima pripadajuću, kojom bi njina primorja cvitala. To su Kranjci već uvidili, i za to kod njih je velika težnja, da se sa Hrvatskom, koja izviše njih leži sjedine. Hrvati pak, uvidjajući, da je iz rečenoga uzroka i Dalmaciji potrebita Bosna, začeli su tu misao, da im svakako i to što prije treba Bosnu preoteti, a to im je najlakše sada, počem je Ban postao zapovjednikom sve granice. Dakle velika budućnost Dalmacije stoji samo u savezu sa Hrvatskom.«

Neki žele, da Dalmacija ostane sama, kako je do sada bilo. To su oni, koji ne poznaju hrvatskog jezika.

Ima ih, koji su protivni sjedinjenju s Hrvatskom, jer misle, da je i ona sama siromašna i »da ne može od nikakve pomoći nama biti«. Međutim ti ljudi ne poznaju Hrvatsku. On sam je proputovao veći dio Hrvatske i Slavonije i vidio bogata polja, koja bi bila za Dalmaciju ono, što je Lombardija za Italiju. »Dakle mi dobivamo premnogo sajuzivši se sa Hrvatskom, ali Hrvati ne će ništa dobiti, nego će morati trošiti dugo vremena za Dalmaciju.«[22]

---

[22] Zora Dalmatinska 8. V. 19. br., 22. V. 21. br., 13. VI. 24. br. 1848. god.

XIX.

HRVATSKI SABOR 5. LIPNJA I POTONJIH DANA 1848. GODINE I DALMACIJA

4. lipnja svečano je u Zagrebu ustoličen ban Josip Jelačić. Uz veliko narodno oduševljenje on je položio zakletvu u ruke patrijarha Rajačića. Poslije zakletve održao je Jelačić govor, u kojemu je o Dalmaciji kazao ovo: »Jedno je, što mome serdcu bolest zadaje to, što bratju našu Dalmatince u sredini našoj ne vidimo: nu nadam se u rodoljublje njihovo, jer ista kerv i u njihovih žilah teče, da će svu snagu svoju upotrebiti, da se staroslavni savez naš, koji sada po naslovu opstoji, u istinu pretvori.«

Ne poznavajući pravo prilike u Dalmaciji, očekivali su Dalmatince i na svečanu bansku »inštalaciju« i u sabor, koji je sazvan na 5. lipnja i u koji su Dalmatinci bili pozvani. U naredbi o pozivanju i zastupanju sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, koji se ima držati 5. i idućih dana mjeseca lipnja 1848. godine, daje se u čl. 7. »Dalmatincima pravo, da već na ovaj sabor pošalju svoje zastupnike, koje neka izaberu, kako sami hoće —.«

To Dalmatinci nisu učinili, a nisu ni mogli učiniti sve dotle, dok su se držali zakona i naredaba, koje su primali iz Beča i prema kojima je trebalo da pošalju svoje poslanike u konstituantu.

6. lipnja bila je prva redovna sjednica hrvatskog sabora. Već u toj sjednici predloži Ivan Kukuljević, da se zahvali kralju, što je imenovao bana, koga je narod želio, ali da se javi kralju i to, da se banu dade zapovjedništvo nad vojskom u S l a v o n i j i i D a l m a c i j i, kako je to bilo u doba prije Leopolda I.

Nekoliko dana zatim, u sjednici 9. lipnja, pročita Kukuljević operat odbora za uređenje odnosa Hrvatske prema Madžarima i ostalim zemljama monarhije. U tom se operatu izjavljivalo, da se ne priznaje madžarsko ministarstvo, da se traži vlada, koja će biti odgovorna hrvatskom saboru za upravljanje unutrašnjih poslova i t. d. Odbor predlaže, da poslanici, koji će poći u austrijski sabor 16. lipnja, imaju

pred kraljem i na državnom saboru zahtijevati, »da te kraljevine stupe u uži politički savez n e s a m o s D a l m a c i j o m i budućom Vojvodinom srpskom, nego i sa susjednim pokrajinama slovenskim.«

Istog dana u petoj saborskoj sjednici podnio je Žigrović predstavku kralju zbog Dalmacije i proklamaciju dalmatinskom narodu. Sutradan, 10. lipnja, u šestoj sjednici hrvatskog sabora, pročitao je Georgijević tu predstavku. Zatim je govorio Bužan ističući, da Dalmacija po historijskom pravu pripada Hrvatskoj.

U istoj, šestoj, sjednici pročita Georgijević i proklamaciju sabora Dalmatincima.

U predstavci kralju, u kojoj je sabor iznio na potvrdu svoje zaključke, nalazi se i zaključak šesti za sjedinjenje Dalmacije. Taj glasi:

»6. Budući da je to naravno, da se srodni puci priljubljuju i kraljevina Dalmacija tako po starih, zakonom ukrepljenih pravah, kako takodjer po prisegi, koja se prigodom krunjenja polaže, i po svečanih obećanjih vašega veličanstva cěloviti dio ovih kraljevinah sačinjava, ima se rečena kraljevina dalmatinska tako glede zakonotvorstva, kako i glede administracije iliti upravljanja s ovimi kraljevinami posve sjediniti.«[1]

Proglas hrvatskog sabora Dalmatincima glasi: »Zastupnici hervatskog i slavonskog naroda braći svojoj dalmatinskoj.

Mila nada vas na sadašnjem saboru našem pozdraviti i ogerliti moći — oteta nam je — niste nas posětili!

Mila braćo! Kao narod, koji za slobodom teži, kao narod, u kojeg žilah ista kerv teče, kao narod, koji ne samo po historii i po zemaljskom svom položaju, nu i po samim zakonima cjeloviti je dio domovine naše — ne možete, da ste i dalje od nas, mile vaše braće hervatsko-slavonske, odtudjeni.

Posětili su nas braća Česi, posětili su nas braća naša prekodunavski Serblji, posětili su nas Slovenci, a vi braćo Dalmatinci, vi izvor i kolěvka našega naroda, narodnosti i izobraženosti naše narodne, vi, koji po zakonima, utvrdjenim i zakletvom kraljevskom k našem jedinstvu pripadate, mogli ste i sada još, gde trublja bratinstva i slobode jur po čitavoj Europi zaori, udaljeni ostati?

Silna to mora biti moć, koja narodni vaš duh toliko ugnjetava, da brat brata ostavlja; — ali silnija je moć věka ovog! Upotrebite ga i skeršite verige, koje duševni život tako nemilo uvredjuju.

Sva naša slava, sva naša obća sreća sastoji u bratinskom savezu trojedne kraljevine, u savezu slavjanskih austrianskih narodah — hi-

---

[1] »Novine«, 20. VI. 1848. g., 225. str.

trite dakle u kolo naše! Mi vas pozivamo i uvěravamo, da od sloge slavjanskih narodah u austrianskoj monarhiji ne samo budućnost naša i vaša, već i budućnost obstojanja cělokupnosti austrianskih deržavah zavisi.

Iz saborske sědnice trojedne kraljevine dana 10. lipnja 1848. u Zagrebu deržane.

Mojsije Georgijevich,
bilježnik saborski.«

Tom proglasu, koji je štampan u »Zori« 27. lipnja 1848. g. dodalo je uredništvo ovu napomenu: »Braći našoj Hervatima i Slavoncima ovo je verlo dobro poznato, da Dalmacija k Cesarovini Austrianskoj pripada, i da ona ne moxe se od nje otergnuti bez Cesarove povlastice. Kad naši poslanici dodju na sabor u Beč, onda neka se Hervatski i Slavonski poslanici s njima o tomu poslu dogovaraju i dogovore.«[2]

U istom broju »Zore Dalmatinske« napisao je o tom pozivu hrvatskoga sabora Josip Grubišić: »Čuli smo i vidili smo pozove Slavonskoga i Hervatskoga naroda, koji njihovome krilu nas zove. Mi smo Slaviani, niti našu narodnost, uspomene, jezik, pleme nemoremo, niti ako Bog da, nećemo nikad odpuštiti, odreći ga, neka piva koi tudjanin koi se kao kukavica u naše gnjezdo uvuka, ali koi potaliančen izdaica svoje domovine i naroda. Ali ne valja ni da hitrost i privruća narodna ljubav smuti glavu i pamet. Odluka pervo nego se izusti, mora biti mirno, dugo i teško razmišljěna i protresana. Ja isti, na pervi pozov braće Zagrebačke bio sam gosp. Gaju uputio jedan list i pitao nika prosvitljenja. Nike naše obćine su se očitovale. Zadarska pametno odgovori, Splitska ludo odbaci Hervatske pozove. — Zadarska općina u Zadarskom talianskom listu pozvala je ostale općine Dalmatinske, deržavni jedan sabor skupiti, u komu bi se deržavni posli i koristi naše protresale, koraci uputili, odluke zaključile. Bez sloge i dogovora ne ima snage ni razuma.« Na kraju poziva Josip Grubišić sve dalmatinske općine, da odgovore zadarskoj i zatraže sabor.[3]

Iz napomene uredništva »Zore«, kao i iz tog Grubišićeva članka vidi se, da ni oni Dalmatinci, koji su inače bili najbliži Hrvatima i sjedinjenju nisu nipošto htjeli da učine bilo šta bez prethodnog odobrenja vladara.

[2] »Zora Dalmatinska« 1848. g. 26. br.
[3] »Z. D.«, 1848. g., 26. br.

XX.

PARLAMENT U BEČU I DALMATINSKE PRILIKE

Sastanak bečkog parlamenta — Oslobađanje seljaka od kmetovskih odnosa — Kolonatski odnos u Dalmaciji nije time zahvaćen — Dalmatinski težaci uskraćuju gospodarima dio prihoda — Proglas dalmatinskog namjesnika, da se zakon o ukidanju kmetskih odnosa ne tiče Dalmacije, jer ih, tobože, u njoj nema — Hrvatska vojska u Italiji — Kako su gledali Dalmatinci to i Jelačićevo vojevanje u Ugarskoj — Oktobarska revolucija u Beču

Austrijski je parlament (Reichstag) počeo svoje zasjedanje 10. srpnja 1848. god. Bečani su bili vrlo neugodno iznenađeni time, što je većina zastupnika bila slavenska. Zbog toga je bilo novina, koje su taj parlament napadale govoreći o većini da su barbari.

2. srpnja otvorio je nadvojvoda Ivan svečano Reichstag. U prijestolnom govoru govorio je o jednakopravnosti svih austrijskih naroda, ali i o potrebi uskog saveza s Njemačkom, opravdao je rat u Italiji, izricao nadu, da će se spor s Madžarima povoljno riješiti i nagovještao jači zahvat u finansijske prilike. Pri tom ne smijemo zaboraviti, da je taj nadvojvoda bio i njemački »Reichverweser«. 31. srpnja izabra parlament odbor za ustav, koji je imao izraditi ustav za Austriju, budući da se smatralo, da je ustav od 25. aprila propao.

Međutim su sa svih strana stizale parlamentu peticije. Devet desetina tih peticija upravili su seljaci, koji su tražili, da se ukine robota, i tužili se na gospodare zbog ugnjetavanja i nasilnog oduzimanja zemlje. Po broju odmah iza njih dolazile su peticije onih, koji nisu imali nikakva zemljišta, ni kao kmetovi, i koji su tražili diobu općinskih imanja. Broj tih peticija, bio je vrlo velik i iznosio je kao glavnu želju naroda, da se seljak oslobodi od materijalnih tereta, navodeći kao prvi zahtjev revolucije, da se ukine robota. U vezi s time predloži najmlađi član parlamenta Hans Kudlich, izabran u jednom šleskom izbornom okrugu, ovo: »Visoka skupština neka zaključi: Odsada ukinut je podložnički odnos zajedno sa svim pravima i dužnostima, koje iz njega

proizlaze, uz uvjet, da se odredi, da li će se i kako dati odšteta«. Taj je prijedlog primljen jednoglasno uz veliko odobravanje, i određena je rasprava već za treći dan. Ali to zape, jer navališe drugi poslovi. To zatezanje uzbudi seljake u državi, i zastupnicima počeše stizati sa svih strana pisma, pozivajući ih, da se požure. U tim su pismima seljaci prijetili i ustankom, ako se njihovi zahtjevi ne požure. Seljaci nekih gornjoaustrijskih sela prijetili su, da će zapaliti kuće zastupnika, ako se to brzo ne riješi. Pod tim pritiskom dođe 8. kolovoza do rasprave Kudlichova prijedloga. Sad se tek pokazalo, kako je to pitanje teško, jer je davanja bilo vrlo mnogo i raznovrsnih, često ukrštenih, nagomilanih u vjekovima feudalizma. Svaka je pokrajina imala drugačije odnose, i zaključak, koji bi odgovarao jednoj, ne bi bio po volji drugoj. Naročito se mnogo raspravljalo o pitanju odštete. Seljaci zastupnici bili su protiv svake odštete. »Seljak ne može platiti nikakvu odštetu, on je i ne smije platiti...« »Mi smo platili naša zemljišta prekomjernom rabotom.« »Tri stotine koraka pred palačom plemića morali smo mi već ponizno skinuti kapu... Kad bi se seljak htio popeti stepenicama palače, kazalo bi se, da mora ostati u dvorištu, jer smrdi, te gospodar ne može da trpi njegovo isparivanje... Kad bi se koji potužio, da mu je stoka preslaba i da ne može izvršiti naređeni posao, kazalo bi mu se: Upregni sebe i svoju ženu... I za takvo zlostavljanje mi bismo morali sad još da i odštetu plaćamo? Ja kažem: Ne! Šibanjem i knutom, koja je padala po našim glavama i našim izmučenim tjelesima, treba da se zadovolje gospoda, to treba da im bude odšteta« — govorio je galicijski seljak Kapuscak.[1]

Poslije tih dugih i žučnih rasprava, u kojima se sukobiše interesi širokih slojeva naroda s interesima feudalne gospode i ostalih posjednika zemljišta, u kojima su mnogi govorili samo zato, da zadovolje svoje birače, dođe konačno do glasanja, i poslije toga vlada objavi carski patent o ukidanju podložništva i oslobođavanju seljačkog posjeda. Car Ferdinand »na prijedlog našeg ministarskog savjeta i u sporazumu s konstitucionim parlamentom« riješi i naredi:

1) Ukida se podložnički i zaštitnogospodski odnos sa svim zakonima, koji te odnose normiraju.

2) Zemljište i tlo ima se osloboditi; ukidaju se sve razlike između gospodskih i seljačkih posjeda.

3) Ukidaju se svi tereti, koji proizlaze iz podložničkih odnosa, tereti, koji su vezani uz podložnička zemljišta, davanju u službi i naravi svake vrste kao i sve ono, što se daje uime gospodskog vrhovnog vlasništva,.... bilo u naravi, u radu ili u novcu, kao i plaćanja za promjene posjeda za života i u slučaju smrti.

[1] Springer, o. c. 420.

4) Za neke od tih tereta, koji se ukidaju, treba da bude dana određena odšteta, a za neke toga nema.

5) Ne može se tražiti nikakva odšteta za prava i prihode, koji su proizlazili iz ličnog podaničkog odnosa, iz zaštitnih odnosa, iz gospodskih jurisdikcijskih odnosa i iz seoskih prava (Dorfherrlichkeit).

6) Treba što prije da se dade mala odšteta za takva radna davanja (Arbeitsleistungen), davanja u naravi i novcu, što je trebalo da daje posjednik nekoga zemljišta, »dem Guts-, Zehent- und Vogtherrn«.

Komisija, koja će se sastaviti od zastupnika svih pokrajina, izradit će zakon i predložiti parlamentu visinu odštete, ako se ona ima platiti, fond, koji će se obrazovati u tu svrhu iz sredstava pokrajine, kao i davanja, koja nisu navedena, a za koja bi trebalo platiti odštetu.

Na taj je način bilo uglavnom riješeno pitanje oslobođenja seljaka. Ono je zahvatilo sve odnose, samo ne dalmatinske. Dalmatinski seljaci nisu upravili parlamentu nijedne jedine peticije, a dalmatinski su zastupnici jednostavno izjavili, da u Dalmaciji takvih odnosa nema. Kolonatski odnosi nisu se ni spominjali, ma da su oni i te kako bili slični odnosima seljaka u ostaloj Austriji. Njihov postupak u toj velikoj raspravi treba odlučno osuditi. Oni su, ili sami zainteresirani kao posjednici ili zaslijepljeni interesima svojih prijatelja, hotimice prešutjeli dalmatinske očajne prilike kolonatskog stanja. Nijedan od njih nije tražio, da se ukine kolonat. Možemo bez svakog pretjerivanja kazati, da nikad nije nijedno dalmatinsko zastupstvo toliko škodilo narodnim interesima kao upravo ovo. Da su oni predložili, da se kolonat ukine, postigli bi to bez svake sumnje. Da su u bečkom prvom parlamentu bili izabrani zastupnici dalmatinskog naroda, koji su doista taj narod voljeli, a ne samo obični frazeri, bili bi iznijeli njegov očajan kolonatski položaj, i u zakon bi ušlo ukidanje kolonata. Tako u cijelom tom zakonu nema ni riječi o kolonatu. Bez ikakva osjećaja za narodne nevolje, znali su advokati i drugi buržuji, koji su zastupali Dalmaciju, da uvjere svakoga, da u Dalmaciji ne treba seljaku ništa, jer on obrađuje zemlju na osnovi slobodnog ugovora. Drugačije su o sličnim prilikama govorili i galicijski i austrijskonjemački seljaci, a i njihovi zastupnici. Dalmatinski je seljak davno isplatio zemlju svojim radom, i on je imao puno pravo da traži, da mu ona pripadne. Nije to učinio zato, jer mu dalmatinska buržoazija nije dala. Ona je preuzela zastupanje Dalmacije i zastupala ju je na štetu narodnih interesa.

Dalmatinskoj je buržoaziji pošlo za rukom uvjeriti svoje zastupničke drugove u Beču, ako su se slučajno za to zanimali, da u Dalmaciji nema nikakva odnosa, koji bi trebalo promijeniti. Jednako je ta ista buržoazija uspjela uvjeriti o tom i dalmatinskog namjesnika Turszkoga i njegovu okolinu.

Vidjeli smo, da se nikada u parlamentu nije ni raspravljalo o dalmatinskim kolonatskim odnosima, jer ih nitko nije ni spominjao. Ali

kad je izišao carski patent od 7. rujna 1848. g. doznali su i dalmatinski težaci, da su njihovi drugovi u ostaloj Austriji oslobođeni tlake i svih davanja vlasniku zemljišta, i bili su uvjereni, da se taj zakon proteže i na njih. Pa kako su mogli i misliti, da se svi seljaci oslobađaju odnosa prema gospodaru, a samo oni ne. Nije im bilo ni na kraj pameti, da su njihovi zastupnici u Beču njih jednostavno izdali i prevarili, da nisu pred parlament iznijeli njihov položaj i da taj njihov položaj, jedini u cijeloj Austriji, nije unesen u zakon. Težaci, uvjereni, da se i njih tiče taj zakon, smatrali su, da ne treba više da daju gospodarima zemljišta dosadašnji dio prihoda, i nisu ga davali. No posjednici su dobro znali, kako je s time, i tražili su od težaka sve kao i do sada. Neki težaci popustiše, ali su i dalje tvrdili, da zakon vrijedi i za njih i prijetili gospodarima, ako pokušaju što silom od njih uzeti.

Tada izda dalmatinski namjesnik proglas, u kojem oštro osudi takav postupak težaka u pokrajini, a naročito u nekim primorskim dalmatinskim mjestima, i doda tumačenje spomenutom zakonu izjavljujući, da se taj zakon »ne može primijeniti na teritoriju ove vlade na odnos između vlasnika i kolona, između kojih ne postoji nikakva podložnička veza.« »Međuto svituju se i nagovaraju kmeti oli težaci od ovoga vladanja, uzderžati bitje zakonito pravih i razlogah, koji se nahode među njima i gospodarim od zemaljah.« Dakle oni moraju da daju gospodarima sve, kao i dosada, pod prijetnjom kazne, koja bi ih stigla, kad bi ih gospodari tužili sudu.[2]

Dalmatinski je težak morao prignuti glavu i pokoriti se. Dalmacija je bila tada jedina pokrajina u Austriji, u kojoj su još vrijedili ti srednjovjekovni odnosi, u kojoj je ostao i dalje vjekovni eksploatator. Prilika, koja se javila 1848. g., nije se više pružila sve do propasti Austrougarske monarhije, jer u njoj, osim dalmatinskih težaka, nije više nitko imao interesa da to pitanje pokrene. Još osamdeset godina radit će dalmatinski težak na polovinu ili na trećinu za svoga gospodara.

Ma da je Kukuljević i u »Zahtěvanja naroda« i u poziv varaždinske županije uspio da unese zahtjev, da se Krajišnici vrate iz Italije, ma da se to tražilo i u drugim »zahtěvanjima«, oni su tamo ostali i uvelike škodili ugledu Hrvata služeći Austriji kao podjarmljivači talijanskih revolucionara. Tommaseovi pozivi djelovali su na napredne Hrvate, ali ih je demantirao sam Jelačić. On je još 20. lipnja 1848. g. iz Innsbrucka upravio proklamaciju hrvatskim pukovnijama u Italiji, u kojoj ih hvali i poziva na vjernost carskom prijestolu. »Ne dajte se vijestima i brigom o pogibli u vašoj domovini odvratiti od ispunjenja vaše teške, ali lijepe dužnosti, za obranu Prijestolja i Države u Italiji.

---

[2] Proclama — Proglasenje, No. 24081—2508 dd. Zarda 23 novembre 1848. Potpisan Gio. Augusto bar. di Turszky.

Već po cijeloj Evropi odjekuje pohvala za vaše junaštvo, za vašu istrajnost u teškoćama borbe. — Ne pomutite ovu slavu bilo kojim činom, koji se protivi vašoj zakletvi i koji bi bio nedostojan vas i vaših hrabrih pređa. Tamo, gdje ste, odgovara vašem ljubljenom caru, vašoj zajedničkoj domovini, i budite u to uvjereni, da se mi u Hrvatskoj i Slavoniji još dosta jaki osjećamo, da možemo i bez vaše pomoći zaštititi naše ognjište i obraniti naša prava i našu narodnost.«[3]

Isto tako, kao i Jelačićev proglas hrvatskim pukovnijama u Italiji, demantirala je »Zahtijevanja naroda« i adresa hrvatskih zastupnika Tirolcima datirana u Innsbrucku 17. lipnja 1848. g. »Čestiti narode Tirola i Voralberga! — stajalo je u adresi — Naš narod je sličan vašem u lojalnosti i hrabrosti, ali vi ste sretniji, jer štitite među svojim planinama našeg dragog, našeg milostivog cara... Mi želimo biti i ostati vjerni našem ljubljenom kralju i vladaru. Mi želimo veliku, jaku i sretnu Austriju, koje snaga ne smije da bude razmiricama oslabljena u njenoj spoljašnjoj i unutrašnjoj politici... Dokaz, da govorimo otvoreno i istinito, stoji u činjenici, da se 30.000 najhrabrijih sinova Hrvatske i Slavonije bori u Italiji sa spremnom odanošću za svog cara i svoju domovinu i da mi svom silom nastojimo oko toga, da ne budemo otkinuti od jake veze, koja nas veže s vama i koja je dosad vezala sve zemlje naše lijepe monarhije........

Zastupnici kraljevina Hrvatske i Slavonije.«[4]

Dalmatinska buržoazija, koja je simpatizirala s talijanskom revolucijom smatrajući je borbom podjarmljenog naroda protiv ugnjetača, imala je, eto, još dva jaka dokaza, da se Hrvati doista u Italiji bore protiv talijanske stvari, i da su s time sporazumni vođe hrvatskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji.

Mjesec listopad i sve ono, što se tada dešavalo u Ugarskoj, još je samo povećalo to uvjerenje, jer Dalmatinci nisu gledali na Jelačićev upad u Ugarsku kao na borbu potlačenih protiv Madžara, koji su ih htjeli odnaroditi, nego kao na pomagače reakcionarnog dvora protiv naroda, koji je ustao na obranu svoje slobode i demokratskih ideja. To je neraspoloženje kod tih Dalmatinaca do kraja poraslo za bečke oktobarske revolucije.

---

[3] Pejaković Stefan, Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848, Wien, 1861, 125., 126. str.

Banovo pismo uputio je i Viscout Ponsonby Viscountu Palmerstonu, dat. Innsbruck 23. lipnja. Pismo je publicirano u zbirci »Correspondence relative to the Affairs od Hungary 1847.—1849.«, London 1840. Hrvatski prijevod od Vl. Dukata »Korespondencija o događajima u Ugarskoj 1847.—1849.« (Prikazana objema kućama parlamenta po nalogu Njezina Veličanstva 15. augusta 1850.) Starine, XXXVI, 312. str.

[4] Ibid. 310., 311. str.

Mjesec rujan 1848. godine bio je u Beču dosta buran. Nešto užurbanosti izazvao je prijedlog dalmatinskih zastupnika, koji su 11. rujna tražili, da talijanski jezik ima u parlamentu isto pravo kao i njemački, da mogu da govore u parlamentu na talijanskom jeziku, jer njemačkog ne znaju. Kad u tom nisu uspjeli, tražili su, da svi govori i sva raspravljanja imaju biti prevedena na talijanski i štampana na talijanskom jeziku, i da njihovi prijedlozi i interpelacije budu prevedeni s talijanskoga na njemački i onda izneseni u parlamentu. Njihovu su se traženju pridružili i istarski zastupnici. U povodu toga dalmatinskog prijedloga nastade u parlamentu živa debata, jer su i drugi to tražili za svoje narodne jezike. Konačno je prijedlog dalmatinskih zastupnika prihvaćen tako, da svako pitanje, o kom se glasa, treba, ako se to traži, prevesti i na drugi koji jezik.[5]

Već u kolovozu počeše neke bečke novine da pišu simpatično o madžarskom pokretu. Kad je 6. rujna došla u Beč velika madžarska deputacija, da pokuša nagovoriti dvor na sporazum, nastane među liberalcima i demokratima u Beču oduševljenje za Madžare. Kad je pak Jelačić s hrvatskom vojskom prešao madžarsku granicu, simpatije nacionalističkih i liberalnih Bečana bile su još više uz Madžare. U to dođe u Beč dvanaest madžarskih zastupnika, među njima i Deak, zato, da za svoju stvar pridobiju austrijski parlament. 19. rujna priopći predsjednik Strobach parlamentu molbu madžarskih zastupnika, da ih parlament primi u svoju skupštinu. Poslije oštre rasprave parlament nije to prihvatio. Ali su zato Bečani načinili veliku večernju demonstraciju, u kojoj su uz silno oduševljenje mase govorili i bečki i madžarski zastupnici. Veza između bečkih Nijemaca, naročito radikala i liberala, i Madžara, bila je još jače utvrđena, i smatralo se, da im je sada borba protiv reakcionarne bečke vlade i dvora zajednička.

Međutim je Jelačić i dalje vojevao u Madžarskoj, gdje je konačno shvatio, da je za osvajanje Budima i Pešte potrebno i više vojske, nego što je on imao, i više potpore od bečke vlade, nego što je dotada dobio. Zbog toga se on povukao do austrijske granice kod Altenburga. Tada ministar rata Latour uvidje, da je stvar vrlo ozbiljna i da bi moglo propasti sve ono, u što se on, dok je Jelačić bio u Madžarskoj, pouzdavao, i odluči da pomogne Jelačiću, kako bi ovaj mogao da nastavi svoju borbu protiv Madžara. Zbog toga odredi Latour, da se pošalju redovne čete na granicu k Jelačiću. Kad je naredio, da i čete iz Beča krenu onamo, diže se u Beču protiv toga protest i kod njemačkih vojnika, koji su morali da idu u rat, i kod bečkog stanovništva, koje su radikali poticali na otpor. Na stanici, s koje je vlak imao da krene s tim vojnicima, dođe do otpora, pokidane su tračnice, pokvaren most, došlo je i do sukoba, u kojem je poginuo general Bredy. Iza toga uđe

---

[5] Springer, o. c. II., 519., 520. str.

vojska, pomiješana s Narodnom gardom, studentima i građanstvom, u centar grada, gdje su se nemiri pojačavali i sukobi nastavljali. Jedan dio mase, pojačan radništvom, prodre u dvor, gdje je bila sjednica vlade, a drugi oštro navali u ministarstvo rata, uhvati i objesi ministra Latoura, a onda provali u oružanu i ondje se naoruža. Oružani radnici prodru i u parlament, a predsjednik pobježe iz dvorane i zatim iz Beča. To isto učine i mnogi drugi, naročito češki zastupnici. Ali to nije smetalo parlament, da nastavi svoju permanentnu sjednicu i da izabere »odbor za sigurnost«. Parlament, vođen od radikala, nastojao je da stvar uzme u svoje ruke. On zamoli generala Auersperga, da ne napada narod, zabrani željezničkom osoblju da prevozi čete, zaključi da upravi caru adresu za novo narodno ministarstvo, za amnestiju, opozivanje manifesta od 3. listopada i drugo. Kasno u noć pošalje parlament caru u Schönbrunn delegaciju, koju on lijepo primi, čak i pismeno obeća, da će ta traženja ispuniti. — Ali sutradan ujutro car pobježe iz Schönbrunna u Olomuc (14. listopada). Odlazeći ostavi manifest narodima Austrije, u kojem je oštro osudio ono, što se u Beču dogodilo, i pozvao narode Austrije, da pristanu uz njega, a on će već osloboditi Beč.

Parlament je i dalje radio, ma da je to značilo u neku ruku pomaganje revolucije. Ali u njemu ostade samo nešto preko polovice zastupnika, jer mnogi slavenski zastupnici i neki konservativci napustiše i Beč i parlament.

Zastupnici, koji su ostavili Beč i parlament, osnuju u Pragu parlamentarni savez i pozovu sve pristaše, da istupe iz parlamenta. Ali bečki parlament zaključi, da on kao ustavotvorna skupština ne može biti raspušten, i izjavi, da se nikako ne će razići.

U to se Jelačić već približavao Beču. Kad je k njemu 9. listopada došla deputacija iz Beča, da ga nagovori, da se vrati, on joj odgovori: »Kao državni službenik ja sam obvezan da spriječim anarhiju, kao vojniku pokazuje mi grmljavina topova moju maršrutu. Na austrijskom tlu ja ne poznajem hrvatske, nego samo austrijske čete.«[6] S druge strane dolazio je iz Praga knez Windischgrätz, koga 16. listopada car imenova vrhovnim zapovjednikom svih austrijskih četa. Uzalud su Bečani slali caru deputacije, uzalud nalazili posrednike, da stvar urede. Kad su vidjeli da im preostaje samo ili borba ili potpuna kapitulacija, odluče se na borbu. Bečane su sokolili na borbu i njemački demokrati, i Poljaci, i Madžari, obećavajući im pomoć.

---

[6] Korespondencija o događajima u Ugarskoj 1847.—1849. (Prikazana obim kućama parlamenta po nalogu Njezina Veličanstva 15. augusta 1850. Štampana u Londonu kod Harrisona i sina — Prijevod Vladoja Dukata — Starine XXXVI. Zagreb 1918. 330. str.

23. listopada[7] pozove Windischgrätz Bečane, da se predadu u roku od 24 sata, uz ispunjenje nekih traženja u roku od tri dana. Pošto oni to nisu u potpunosti izvršili, započe 28. napad. Još uveče 26. listopada zaposjednu hrvatske čete pod Jelačićevim zapovjedništvom Prater i željezničku stanicu do Pratera.[8]

Već su Bečani htjeli potpuno kapitulirati, kad im dođe vijest, da im Madžari dolaze u pomoć. Ali Jelačić kod Švehata 30. listopada potuče Madžare i time oduze Bečanima i posljednju nadu. Sudbina Beča bila je zapečaćena. 31. listopada bio je Beč osvojen.

Još prije toga, 22. listopada car zatvori parlament u Beču i sazva ga 15. studenoga u Kremsier.

Kako su dalmatinski intelektualci gledali na događaje i parlament u Beču, pokazuje nam uvodni članak glavnog njihova lista »La Dalmazia Costituzionale«, koji je prenesen iz »Gazzetta di Trieste« od 18. listopada 1848. godine. Taj uvodnik glasi u izvacima: »Parlament, sveti, nedirljivi bečki parlament, proglasio se punim pravom posljednjim svojim zaključkom 13. listopada jedinom legitimnom ustavotvornom i zakonodavnom vlašću.

Sveti parlament, hvaleći u svojim sjednicama vladanje dobrih Bečana, naše braće, proglasio je sebe njihovim zaštitnikom. Nebrojeno bečko stanovništvo ustalo je kao jedan čovjek, spremno da prolije posljednju kap krvi za slobodu cijele monarhije, također i za nas, za nas, Tršćani!

Hoćete li se vi kolebati da pristanete otvoreno, lealno, energično uz Parlament, uz Beč, čiji se sinovi, možda u ovom času, bore, biju kao lavovi protiv horda, koje nose sa sobom ropstvo, pustoš, oskvrnjenje, krađu, sve bičeve čovječanstva?

Dosta je! Neka prestanu već jednom perfidni, zločesti ljudi da govore protiv herojskog Beča, protiv plemenitih Bečana.

Ali da li se Beč sam digao da stekne slobodu? To je laž. — A Milano, a Venecija, a Pešta, a Prag? — Nije Beč podigao revoluciju. To je učinio suvereni narod. Šta hoćete više? Borba bečkog naroda, naša borba, priznata je pravednom od Parlamenta, od svetog Parlamenta, koji rješava, nadzire, upravlja mjerama za obranu. Izdajica je domovine, rekao je sveti Parlament, svatko tko ne digne oružje na obranu domovine.

Prestanite, zakleti neprijatelji čovječanstva i napretka, da pljeskate pokretima, mračnim ciljevima Jelačićevim. A tko je sada Jelačić? Što su te čete, (ta šta smo kazali?) rulje, koje on vodi? Sve su to

[7] Uzimam datum 23. prema gornjoj korespondenciji. Springer, o. c. ima 20. oktobra. — Izvještaj Viscounta Ponsonbyja Viscountu Palmerstonu dd. Hietzing 28. oktobra 1848. — cit. prijevod Dukatov 335. str.

[8] O učešću hrvatskih četa u napadu na Beč cfr. ovu korespondenciju na 329., 348. str.

izdajnici domovine, žedni naše krvi, našeg imetka! Svi su oni ustanici (ribelli) svetog Parlamenta!

Tršćani! Ne radi se više o Nijemcima, ili Talijanima, ili Madžarima, radi se o slobodi ili potlačivanju, o civilizaciji ili barbarstvu, o životu ili smrti, ako je doista smrt gora od ropstva.«[9]

Mržnja na Jelačića bila je među nekim dalmatinskim intelektualcima doista velika. Isti list, u kojem su pisali i Talijani i Hrvati, ali samo liberali ili, kako su se također nazivali, demokrati, donio je 26. listopada, dakle, kad je Beč bio podsjednut od Jelačića i Windischgrätza, takav članćić o Jelačiću, pun sarkazma pod naslovom »Politički ispit na kraju prvog školskog trimestra godine 1848«. »Gospodin Đalonerović (Crnožuti, t. j. onaj, koji je za cara i Austriju onakvu, kakva je bila) izražava se ovako:

D o l a z i J e l a č i ć! 15.000 Hrvata, 15.000 otvorenih ustiju, 15.000 ruku, koje uzimaju, 15.000 praznih želudaca, 15.000 žednih grla, 15.000 grla, koja viču.

D o l a z i J e l a č i ć! 20.000 topova, 20.000 pušaka, 20.000 hitaca, 20.000 mrtvaca, 20.000 ranjenih, 20.000 požara, 20.000 podsjednutih gradova, 20.000 zatvorenih komunikacija.

D o l a z i J e l a č i ć! 40.000 Auersperga, 40.000 Radetzkyh, 40.000 Windischgrätza, 40.000 Srba, 40.000 Huna, 40.000 Kalmika, 40.000 Hotentota, 40.000 Vandala pridružuju mu se.

D o l a z i J e l a č i ć! 100.000 crvenih kabanica, 100.000 brkova, 100.000 bijesnih lica, 100.000 strašnih obraza, 100.000 Slavena u našem centru, koji ga pomažu, 100.000 aristokrata što bježe, jer se u Beču ne će poštivati.

D o l a z i J e l a č i ć! On dolazi!!! On dolazi!!! On je već ovdje!!«[10]

Tako je gledao jedan dio dalmatinske inteligencije događaje u Beču i Jelačića i preko svog glavnoga lista, koji je tada u Dalmaciji bio vrlo cijenjen, kao liberalan, ali nacionalno neutralan, širio svoje ideje za demokraciju, za liberalizam, i prikazivao Jelačića kao najvećeg neprijatelja slobode.

Dalmatinski su liberali preko svog lista osuđivali one dalmatinske zastupnike, koji su zbog oktobarske bečke revolucije napustili Beč. Oni su ih napadali, što u parlamentu ne ustaju na obranu konstitucionalnih prava, kako to čine drugi zastupnici. »La Dalmazia Costituzionale« govorila je ironički o tim zastupnicima, koji su pošli u Beč i tamo svršavali svoje advokatske poslove, a nisu mogli da učestvuju u debatama u parlamentu, jer nisu poznavali njemačkog jezika.[11]

[9] La Dalmazia Costituzionale, 1848. g., 25. br.

[10] La Dalmazia Costituzionale, 26. listopada 1848. g.

[11] La Dalmazia Costituzionale, 1848. g., 25. br.

XXI.

SLAVENSKI KONGRES U PRAGU I DALMACIJA

Zašto je sazvan kongres — Pripreme — Poziv — Proklamacija — Odjek proklamacije u Dalmaciji

Martovska revolucija u Beču, u kojoj je učestvovalo mnogo naprednih Čeha, Hrvata i drugih Slavena, koji su se nalazili u Beču, djelovala je uvelike na Slavene ne samo u pravcu naprednih ideja, nego i u smislu nacionalnog jačanja i nacionalne slobode. Napose je djelovalo na neke Slavene nastojanje najradikalnijeg krila bečkih njemačkih nacionalista, koje je išlo za ujedinjenjem austrijskih zemalja s Njemačkom. S druge su strane madžarska hegemonistička, štaviše madžarizatorska nastojanja uvelike djelovala ne samo na Hrvate i Srbe, nego i na Slovake. Česi, bojeći se tih njemačkih nastojanja, koja bi, kad bi se ostvarila, uvela Češku u Njemačko carstvo, a Slovaci, bojeći se madžarskih otvorenih težnja, da od Slovaka načine Madžare, prvi osjetiše potrebu i korist nekog oslona, koji bi ih zaštitio. Vođeni tim mislima dođoše do ideje, da je takav oslon moguć jedino u zajedničkom otporu, zajedničkoj slozi i zajedničkom programu austrijskih Slavena. U literaturi je već dosta učinjeno za zbližavanje Slavena, ali sve je to bilo još daleko od nekog zajedničkog rada. Čeh Havliček i Slovak Štur ustadoše otvoreno i započeše rad oko toga, da se u Pragu sastanu glavni vođe austrijskih i ugarskih Slavena i da nađu platformu, na kojoj bi došlo do zajedničkog rada ne samo na literarnom, nego, što je tada mnogo više trebalo, na nacionalnom polju.

Ideju o zajedničkom političkom radu svih Slavena prvi je u štampi iznio Hrvat Ivan Kukuljević 20. travnja 1848. g. u Gajevim Narodnim Novinama. On je istakao u tom članku, kako je potrebno, da se polazeći od slobode, jednakosti i bratstva svih ljudi dođe do slobode, jednakosti i bratstva »svih Slavjanah«, koji svi zajedno čine veliki naš narod.[1]

[1] Narodne Novine, 1848. g., 37. br.

Kukuljevićeve ideje dizale su se i suviše nad realnost tadašnjih prilika, kad je zamišljao sve Slavene kao velik narod, poput Nijemaca, Talijana ili Francuza, a slavensku zajednicu otprilike onako kao zajednicu Njemačkog saveza. Po njemu bi trebalo da tako i Slaveni sklope »slavjanski savez«. U tu svrhu predlagao je on da se sazove opći sabor svih grana (slavenskog) naroda. Tu bi se imalo nastojati, da se razvije jedinstven narodni duh, i stvori jedan slavenski narodni interes. Kukuljević zamišlja taj sabor sastavljen od izaslanika svih slavenskih naroda: Rusa, Poljaka, Srba, Crnogoraca, Bugara, Bosanaca, kao i svih austrijskih Slavena. Pri svemu tome svi bi ti Slaveni ostali i dalje u svojim dosadašnjim državama, a Hrvati bi i dalje bili pod ugarskom krunom, uz uvjet, da Madžari priznadu potpunu slobodu i jednakost svih naroda u zemljama krune Svetog Stjepana. Isto tako isticao je Kukuljević potrebu, da Habsburško-lotarinška dinastija i dalje njima vlada.

Poslije mnogih vijećanja i dogovaranja s raznim istaknutim ljudima, naročito u Češkoj i Galiciji, među kojima su se osobito isticali Havliček, Palacky i Šafarik, došlo je do definitivne redakcije teksta proklamacije, a pri tome se naročito pazilo, da se istakne lojalnost prema carskom dvoru i čuvanje habsburške monarhije. To je učinjeno, prema dopisima i izjavama pojedinih sazivača kongresa, da se omogući kongres, koji bi njemački nacionalisti inače proglasili panslavenskim, a pojedini dvorski ljudi republikanskim, pa i komunističkim. Na kongres su bili pozvani Slaveni Austrije i Ugarske, dok je ostale Slavene trebalo smatrati kao goste. Za tog rada i dogovaranja oko pripreme kongresa trebalo je naročito izmiriti poljsko i češko stajalište, jer su Poljaci bili ponajviše protiv Austrije, a za slobodnu Poljsku, a Česi u duhu Havličekova austroslavizma za to, da se održi Austrija, budući da su smatrali, da se jedino u tim prilikama mogu održati u njoj kao narod, naročito zbog upornog traženja njemačkih nacionalista, da se i Češka s ostalim austrijskim zemljama priključi Njemačkoj. Konačno dođe do sporazuma i proglasa, koji su potpisali neki odlični Poljaci, Česi, Srbi, Slovak Štur, Slovenac Miklošić, Lužički Srbin Jordan. Od Hrvata nije potpisao nitko.[2]

Proklamacija, koja se počinje riječima: Slaveni, braćo! objavljena je 5. i opet 7. svibnja u praškim Narodnim Novinama (Narodny Noviny) i upravljena svim Slavenima, s pozivom da se 31. svibnja sastanu na slavenski kongres u Pragu, da zajednički vijećaju o svemu, što zahtijeva interes naroda, kako da obrane svoju narodnost i »ujedine svoje nakane.«

»Zora Dalmatinska« donese u 21. broju taj proglas i on izazva najveću pažnju kod Slavena kao i kod ostalih austrijskih i evropskih naroda. Proglas na sve austrijske Slavene djelovao je veoma na Dal-

[2] Prelog Milan, Slavenska Renesasa, Zagreb 1924. g., 271. str. ss.

matince, koji su osjećali slavenski. Oni odgovoriše odmah 21. svibnja, iz Zadra »Plemenitom odboru za skupštinu slavjansku u Zlatnome Pragu«. Dalmatinci ističu, da su prekasno primili poziv »za da bi, pri svoj inače gorućoj želji, mogli odpraviti poslanika koga na veliku slavjansku skupštinu, koja će se na 31. ovog mjeseca deržati u tom doista »zlatnomu« gradu. Ovu žalost toliko većma ćutimo, što nam je tako oduzeta prigoda zasvidočiti Vami dilom, koliko rodna vaša braća Dalmatini očitovanu u rečenom proglasu sverhu dostojno sciene i uvažuju. Slavjani kao i vi, mi ništa serčanije ne želimo, što pod ustavnom vladom pridobroga Austrijanskoga Cesara virni ostati našoj miloj narodnosti, za koju kao i za kralja gotovi smo i poslidnju kaplju kervi proliti. A hrabreni narod Češki najpervi podao je svitu krasan izgled goruće svoje ljubavi pram Slavjanstvu, te je s tim i nas Dalmatine prignuo, da za narodnost našu slavsku i jezik blago-serčno radimo i nastojimo. Mi ovo s harnostju serca i duše spominjemo.« Dalmatinci zahvaljuju »za krasno Vaše pobrinutje i nastojanje o dobru obćenome cile Austrijanske Slavjanštine«, obećavaju, da će u svakoj prilici imati u Dalmatincima »istinite prijatelje i virne saveznike«, pristaju na odluku velike skupštine, a njihovi potpisi neka uvjere svakoga, da oni govore o osjećajima i željama velikoga mnoštva svojih sunarodnjaka. Dalmatinci preporučuju kongresu »zanajviše« »narodnost našu Slavjansku, da bi potpomožena od složne volje zastupnikah od 17 milijonah Slavjanah osnažila se i razvila se i u otačbini našoj«. Proglas je potpisalo 80 istaknutih Dalmatinaca, među njima: urednik »Zore« Kuzmanić, dr. Božidar Petranović, Stjepan Ivičević, Antun Berčić, Matija Ban, conte Dede-Mitrović, conte Ivan Pavlović, Blaž Bona, Lujo Lantana, conte Kuzma Begna-Posedarja, dr. Filippi, Jovan Sundečić, conte Franjo Borelli, dr. Cezar Pellegrini i mnogi drugi.

Iz Šibenika pošalje 26. svibnja Špira Popović oduševljen članak, koji je izašao 6. lipnja u 23. broju »Zore«:

»Plemenitom odboru skupštine slavjanske u Pragu. Braćo Slavjanska.

Slava ustaje, i posle dugog utamničenja pruža materinske ruke rasjejanoj djeci svojoj, vapijući ovu za oslobodjenje — jer se još sasvim rasperštila nije sveza, koju je prevara i izdajstvo oko nje skopčala.

I do nas u ovoj daljini dopre plač njezin; silno ovaj potrese serca naša: i mi smo, kao i Vi, gotovi za njeno oslobodjenje imanje naše žetvovati, krv svoju liti. — — — — — —

Od Pribrežija jadranskog do Višnjice, od gorah čeških do Save Slavenska braća nadežde puna poglede u Vas upiru.... izrecite pred čitavom prosvjećenom Evropom Pravdu našu, podignite ugnjetavanu našu narodnost, i vi ćete onda upravljati milijonima snažnih mišicah, sercama očeličenim u protivnostima, sercama, koja nigda ne klonuše.

No sloga pre svega, ljubezna braćo, medju nami neka carstvuje; vjernošću i hrabrošću okružimo prestol Austrianski, koi nas zaštićuje; pod njegovom zastavom vidaćemo naše rane, koje do dánas neizlječene ostadoše.......

— — — — probudjeni život nek potrese sva uda velike Slavenske porodice; zadobivena sloboda neka bude obšte dobro siromaka i bogatira — — — —

Ovo su želje, ovo namjera s vama vjerno skopčanih Dalmatinacah; ovo odziv na Vaš pòd 1-im Maja ove godine poziv iz Praga. Istina, da je broj ovdje nas malen, al' je volja naša snažna, velika naša budućnost, koju mi skupa s vama i s braćom na Uni, Savi i Dunavu, pod zaštitom pravednog našeg Monarha Ferdinanda u punom nadanju i uvjerenju očekujemo.«

U istom 23. broju »Zore«, 1848. godine, piše uredništvo: »Duh slavjanske narodnosti sve više razvia se u Dalmacii i misao, da se nama treba pridružiti k drugim Slavjanima, svaki dan to više se ukorenjuje. Tako, mi smo dično odgovorili na poziv praških Slavjanah . . .«

Matija Ban pjeva u istom tom broju »Zore«:

»Oj živili Slavjani,
Silni Slavjani!
Dalmatinac, Bugarin,
Hervat, Bošnjak, Serb,
I sinovi Štajerski,
Kranjski sinovi! . . .
Vrime Slavstva došlo je,
Svi u jedno kolo, svi:
Oj živili Slavjani,
Silni Slavjani!«

Poslije te pjesme u istom broju »Zore« nalazi se druga od nekog mladog svećenika s Korčule, »kojeg smo ime zaboravili«, kaže uredništvo:

»Uime Boga dakle mi
Složno živimo,
K slavskoj braći u ljubavi
Bratskoj priđimo;
Da rod Slavski odahne
Od tuđinstva nasilnog,
Oj na noge Slavci svi,
S vam su i Blaćani!

Kolikogod te pjesme nemaju nikakvog pjesničkog poleta, one su ipak za nas vrlo zanimljive, jer nam pokazuju, kako se i u Dalmaciji nastojalo oduševiti svijet za slavensku ideju i kako su mnogi Dalmatinci bili odlučno za nju.

2. lipnja svečano je otvoren kongres na Sofijinu otoku u Pragu. Na kongresu su bili zastupani svi slavenski narodi Austrije i Ugarske. Od Slavena izvan monarhije nije bilo predstavnika Rusa, kao što nije bilo ni predstavnika Lužičkih Srba, osim Jordana, koji je zastupao samo sebe. Nije bilo ni Bugara. Rus Bakunjin nije bio ničiji zastupnik, nego je bio nazočan u svoje ime.

Sam rad kongresa ovdje nas ne zanima. Izneseno je tu mnogo lijepih misli, izrečeno mnogo krasnih govora, ali do nekih stvarnih, zajedničkih zaključaka nije došlo, osim što je zajednički manifest slavenskoga kongresa upravljen svim evropskim narodima. U manifestu se ističe, da su se prvi put u historiji sastali Slaveni raznih krajeva i zemalja, da zajednički vijećaju. Slaveni su uvijek ljubili slobodu i nisu težili za gospodarenjem nad drugim narodima. Sada je Slaven podigao glavu i traži slobodu. To on zahtijeva, a ne traži pritom nikakve ekspanzije ni gospodstva nad drugima. Slaveni traže za svakoga jednakost pred zakonom, jednaka prava i jednake dužnosti. Svi narodi treba da budu ravnopravni. Ali to mnogi narodi ne priznaju. Slaveni pružaju bratsku ruku svim susjednim narodima. Kongres osuđuje politiku, koja podvrgava narode vladarskoj moći, i države, u kojima od podanika još traže i vojnike i novac za jačanje nasilne vladavine. Slaveni zahtijevaju, da se austrijska i ugarska država uredi kao savez ravnopravnih naroda. U manifestu se pozivaju vlasti, da se Poljskoj vrati sloboda, da u Prusiji prestane odnarođivanje Slavena, da Madžari ne budu kao dosada protiv Slavena u Ugarskoj i Hrvatskoj. Konačno slavenski kongres predlaže, da se sastane evropski kongres naroda, koji će raspravljati o međunarodnim pitanjima. Manifest se svršava riječima: Uime slobode, jednakosti i bratstva svih naroda.

Dalji rad kongresa bio je prekinut događajima, koji su se dogodili izvan kongresa, ali koji su, bez sumnje, nastali zato, da se nađe prilika, kako bi se kongres razjurio, jer je pošao naprednijim putem, nego što je dvorska okolina mislila i željela. Izvršilac toga bio je knez Windischgrätz.

Napetost, koja je već od prvih dana lipnja vladala u Pragu između vojske i naprednih narodnih elemenata, dovede 12. lipnja do ustanka, barikada i sukoba vojske s narodnim masama, Nastavilo se to 13. i 14. lipnja, a noću, između 14. i 15. lipnja, dade Windischgrätz bombardirati centar Praga, Stari grad. Otpor Pražana bio je slomljen.

Slavenski se kongres razišao. Već 11. lipnja pošalje komandant narodne garde knez Lobkovic svim hotelima, u kojima su odsjeli učesnici kongresa, naređenje, da oni smjesta napuste Prag. Poslije spomenutih događaja kongres se više nije sastao.

Mnogi su Dalmatinci, kako smo vidjeli, pozdravili slavenski kongres u Pragu. Da li bi oni to učinili i poslije praških događaja, u kojima se vidjelo, da je bečki dvor i izvršitelj njegovih želja, knez Windischgrätz, protiv njega? Dalmatinci, koji su pozdravili kongres osjećali su slavenski, ali nisu bili ni za kakvu borbu. Oni su mislili, da će slavenski kongres biti lijepa manifestacija, uvijek lojalna caru i zato su ga pozdravili. Njihovo je slavenstvo bilo vrlo čudno. Oni su se doista osjećali Slavenima, ma da je malo koji od njih dobro govorio hrvatski. Pri tome treba naročito istaknuti, da taj i takav slavenski osjećaj, koji bi se kod nekih mogao nazvati i pozom, nije imao ništa zajedničko s težnjom za sjedinjenjem s Hrvatskom, jer je to tek poneki od njih htio, dok su drugi bili odlučni protivnici toga.

Od Dalmatinaca nije nitko bio nazočan na kongresu. Razlog je bio u prvom redu taj, što je Prag za njih bio isuviše daleko, a onda, možda, i taj, što su poziv primili kasno. Za to je najbolje rješenje bilo, da se pozdravi kongres, ali da se u Prag ne ode.

XXII.

IMENOVANJE BANA JELAČIĆA GUBERNATOROM DALMACIJE

Proglas bana Jelačića Dalmatincima — Veselje »Zore Dalmatinske« — Odjek u narodu u Dalmaciji — Pismo Jelačićevo crnogorskom knezu i vladici Petru II. Petroviću Njegošu i Njegoševo Jelačiću

2. prosinca 1848. god. imenovao je novi car Franjo Josip I. Jelačića jednim aktom gubernatorom Rijeke, a drugim gubernatorom Dalmacije. Kao gubernator Dalmacije uputio je ban Jelačić 10. prosinca 1848. g. Dalmatincima proglas:[1]

»Njegovo Veličanstvo najmilostiviji naš car i kralj Franjo Josip I. blagoizvolio me je imenovati civilnim i vojničkim gubernatorom Dalmacije.

S radošću vas pozdravljam, mili i slavni moji Dalmatinci! S veseljem vidim u sebi ponovljenu onu svezu narodnog bratinstva, koja će kadra biti, putem ustavne slobode sjedinjenom brigom obezbijediti najvažnije polze sviuh udovah jednog plemena.

Vi ćete u meni naći branitelja Vaših pravah i Vašega blagostanja, no i odvažnog progonitelja svake zlobne namjere, koja bi htjela mir i sreću domovine vaše poremetiti ili podijeljenju od Našeg milostivog cara i kralja ustavnu slobodu upropastiti.

U slozi sa zastupnicima naroda nastojat ću o tom, da se Vaše želje poradi narodnosti i vjere izpune po ustavnom načelu jednakosti; isto tako pobrinut ću se, da se doskoči Vašim potrebama, što se tiče nauka, gospodarstva i trgovine.

Ja se nadam, da će mi poći za rukom, naredbama, ustavnim putem sa stvorenim i malo po malo uvedenim ljepši i sretniji vijek pribaviti Vašoj domovini. — U tom se uzdajem u revnu i razboritu pomoć svijuh dobromislećih, čestitih domorodaca, naročito pako slobodno izabranih zastupnikah obćinah i cijelog ostalog naroda.

[1] Sua Maesta Imperiale Reale — Nj. Veličanstvo naš najmilostiviji car i kralj — Proglas dd. Viena 10 Dicembre 1848. — U Beču dana 10. Prosinca (Dec.) 1848. god.

Ja sam više godinah živio medju Vama, ja vas poznajem, cijenim i ljubim, i za veliku sreću smatram, ako mogu pospješiti vaše blago sa svim požrtvovanjem.

Kako mi dopusti sadašnji moj važni posao, nadam se, da ću moći medju Vas doći, te vaše želje saslušati, pa će mi biti neizmjerna radost, ako uzmognem ove, koliko bude u mojih silah i mom uticaju, — izpuniti. Medjutim primite moj prijazni i bratinski pozdrav, koga Vam šaljem iz punoga srca.

U Beču dana 10. Prosinca (Dec.) 1848.

Jelačić s. r. feldmaršal-lieutenant, ban i gubernator.«

Imenovanje Jelačića za gubernatora Dalmacije izazvalo je u Dalmaciji i među Dalmatincima izvan nje razumljivo uzbuđenje. Pristalice sjedinjenja s Hrvatskom mislili su, da je tim imenovanjem stvar gotova i da je sada omogućeno puno sjedinjenje. Slično su mislili i protivnici sjedinjenja bojeći se, da sada doista ne dođe do njega.

»Zora Dalmatinska« oduševljeno je pozdravila imenovanje bana Jelačića za gubernatora Dalmacije. Urednik Kuzmanić piše: »Evo danas 9. prosinca pri tiskanju ovoga lista dođe mi glas, da je Nj. Veličanstvo naš novi cesar Franjo Josip pervi naimenovao hrvatskoga bana Josipa Jelačića vojničkim i građanskim vladaocem ove deržave Dalmatinske.« Spomenuvši sve zasluge Jelačićeve ističe »Zora«, »da on ljubi i štuje ovi narod i da je list od naše gore, kakvoga nismo vidili, evo ima blizu osam sto godinah, od kako se prestavi predragi naš kralj i zemljak Zvonimir, pokojna mu duša!« »Triebalo je sadašnje vrieme, da slavjanska Dalmacija dobije slavjanskoga starješinu. Ele dosta su se tuđinci najahali na našim kostima i glavama, i naša dobra na manje zbijali.« — »O j D a l m a t i n c i o d h e r v a t s k o g a p l e m e n a! Radujte se i veselite se! Ako vas sad zorna prozraka neoblazne, i ne izbudi, a bogme tverdo zaspaste, a ne izspavaste se.« »Zora« poziva narod neka se u svom kraju skupi i pošalje banu pozdravno pismo. »Ne vierujte sperdalima, koji bi htjeli most nasloniti od dalmatinskoga briega do Jakina, nego Cesara slušajte i njegova namiesnika i branite svoju narodnost hervatsku.«[2].

Korčulanski puk je, kad je doznao za imenovanje Jelačićevo, upravio banu ovu čestitku:[3]

»Presvijetli i preuzvišeni gospodine bane Jelačiću! Bog, u kojega rukuh stoji udes narodah, smilovavši se napokon na nas, nadahnuo je Nj. veličanstvo pravednoga cara Franju Josipa I, da vas, svijetli gospodine, imenuje za našega vladara u Dalmaciji. Oh nas sretnih i če-

[2] Z. D. 1848. 55. br.
[3] Nov. 1849. 13. br.

stitih pod takovim hrabrenim glavarom! Eto ovakovo izpunjenje naše želje, eto ovako dospijeva tudjinstvo izmedju nas. Naš jezik, naša narodnost, sve u jednu riječ, što je naše, za toliko vjekovah pogaženo, potlačeno, uništeno, s vami se, neumrli Jelačiću, podiže, ponavlja, pomladjuje. Sad ćutimo, što će reći dihati svojim duhom Sad poznajemo, da nije šala ona pripovijest, koja kraljuje u našem narodu, da Marko Kraljević nije umro, već spava; i da se je jurve probudio — buduć se je ovo izpunilo u vami, naš bane predragi, novi naš Marko - Kraljeviću,

Mi dakle, kao vitezu našega naroda, kao svomu svjetlom glavaru, usudjujemo se prikazati vam naše poklonstvo, našu vjernost, stanovito držimo, da vaše junačno srce primiti će dobrovoljno odvjete jednoga puka, koji se od davna divi vašim slavnim činima, koji u vašemu kipu pripoznava odkupitelja svoje narodnosti, svoga jezika, svojih pravah, i koji je temeljito uvjeren, da Dalmacija nije mogla bit povjerena vrijedniim rukam od vaših. (Slijede potpisi.«

Sindikat općine u Tijesnom pozdravio je Jelačića: »Svijetli gospodine!

Slavenu, koi umiede veličinom svojih dielah uskrisiti slavu i ufanje jednog naroda, — milome svome Gubernatoru pošilja mala ova obćina zahvalni svoj i učtivi pozdrav.

S bratinskom ljubavi, Svietli Gospodine, hitimo u bratinsko naručje Vaše. Pa kazat ćemo Vam, kao bratu sva zla, koja nas taru, i sve želje svoje, koje su verlo umierne.

K našem blagu i k našoj sreći dovoljna će biti ljubav Vaša, Svietli Gospodine, jer ljubav osietja i radi iskreno, a u ljubavi dozrieva ponajbolje budućnost naroda.

Od sindikata Strettinskog 2. siečnja 1849.

Sindik: Abborghetti
Bilježnik Saren[4]

I zadarski su se Hrvati, a i Srbi, veselili imenovanju bana Jelačića za dalmatinskog gubernatora. Osobito su se radovali zbog toga, što će odsada sigurno da zavlada hrvatski jezik, kojim ban govori i čiji je on sin. »Ta kod nas za divno čudo! bilo je sudacah, baš i onih, koji čovjeka na život ili smrt presudjuju, koji nisu jezik srbski razumijevali, i pri sve tom izpit sa optuženim Serbljinom preduzimali sve kroz tumače i to još kakve!!«

Ali još sve do 5. siečnja nisu u Zadru vlasti službeno priopćile imenovanje Jelačića za namjesnika Dalmacije, pa nisu čak narodu (u

[4] Ibid.

Zadru) priopćeni ni njegovi proglasi Dalmatincima. Dalmatinski autonomaši digli su graju zbog toga, što je ministarstvo u odgovoru na interpelaciju dalmatinskih poslanika kazalo, da »u Dalmaciji slavjanska strana prevagu drži.«[5]

Ali, uza sve to počeo se na gimnaziji u Zadru predavati hrvatski jezik s početka samo privremeno, dok ne stigne odobrenje ministarstva za redovnu katedru.

Narodni ljudi primiše puni vjere i pouzdanja imenovanje bana Jelačića za namjesnika Dalmacije. To se veselje vidi u dopisima »Narodnih Novina« iz Šibenika u br. 143. 1848. g. i u br. 2. 1849. g. Srbin Špiro Popović piše iz Šibenika oduševljen dopis:[6] »Dodje sunce i pred naša vrata! Imamo bana, imamo patriarha, imamo vojvodu, — samo nam još treba na prestolu biskupie zagrebačke muž sercem i dušom narodnji. Neka naši dušmani kese zube, neka se ritaju: slomljena je paklena njihova moć«. — Zaludu protestacia nekojih dalmatinskih poslanikah u Kroměřižu protivu sjedinjenja političkoga Dalmacie sa ostalom slavenskom braćom svojom, kad je sjedinjenje sercah rastavljene ove braće delo veka našeg. — Josip ban, Josip Patriarh, Stevan vojvoda znat će, gde treba dokazati uzrok pravi ovog protivljenja, a s vremenom narod dalmatinski, čista ova i svježa grana slavenskoga stabla, uklonit će i uništiti prepone ove sama. Počekajmo malo, neka Bog sreću dobru dade banu našemu da rogove magjarštine silne utuče i u njedro svojih zdrava njega povrati; — neka on (ban), kad se malo odmori, pohodi Dalmaciu svoju; neka naš puk vidi junaka svoga, s njime se u maternjem jeziku svome porazgovori, neka se uvjeri, da je pravi sin matere Slave, neka namjere njegove iz njegovih ustah čuje: pak ćete vidjeti, kako će njegove reči put k narodnjem sercu naći, ovo potresti i za narodnost ugrijati; — vidit ćete onda, kako će laži dušmanah naših, kao rosa pred jutarnjim suncem, isčeznuti, kako će tad naš narod iz jednoga grla povikati, da hoće, ter hoće sjedinjenje s jednorodnom i jednokervnom braćom. Ko će se onda usuditi protivu volje razdruženog gorostasa ovoga izjaviti?«

Imenovanje bana Jelačića za gubernatora Dalmacije bilo je osobito srdačno pozdravljeno u Dubrovniku. Odvjetnik Antun Kaznačić spjevao je tom prilikom pjesmu »Josipu Jelačiću banu trojne kraljevine Hervatsko-Slavonsko-Dalmatinske«,[7]

[5] Nov. 1849. 13. br. Dop. 5. siečnja iz Zadra.
[6] Nov. 1849. 2. br.
[7] »Dubrovnik« 1849. god. 178. str. ss.

koju je na talijanski preveo prof. Marko Kalogjera.[8] Kalogjerin prijevod je odličan, pa snagom riječi i ljepotom izraza daleko nadvisuje original. Talijanski prijevod ima i motto:

»Venit post multos
Una serena dies.«

Trobojna se slovinskoga
Iz pod neba duga spruža
Zapisano velikoga,
Ime u vedrich kažeć muža
Tro- kraljevske kod deržave
Serce biče, diela slave.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Tro- stućene vlasti Bane,
Jelačiću glasoviti!
Eto ilirske redom strane,
Kih poglavar ideš biti,
Svisju ti sience ugodne
Narodnosti domorodne

— — — — — — — — —
Tvoje vierne banovine
Puk prem čestit pozdravlja te,
Sva sloboda kraljevine
Obzira se sasvim na te,
Jedniem glasom višne zove
Na te narod blagoslove.
Medju glasim previernime,
Ke ti slišaš v ponižnosti,
Jest Dubrovnik, tvoje ime
Koi pripieva pun radosti,
I koi ti želje svoje
Još od davnih prikazoje[9]

Trina si spande un' iride
Sotto lo slavo empiro
E spiega scritto a' popoli
Nel triplice suo giro
Il nome di Colui
Le gesta e il cor di cui
A gara estolle e celebra
La trina region
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Alto-nomato Jellacich
Del trino regno Bano,
Le genti dell' Illirio
Che il ciel ti pose in mano,
Ecco che tutte a gara
In bella serie e cara
A porta lor T'intessono
Serti di patrio amor!

Il suo saluto inviati
Felice assai la gente
Che T'obbedisce; d' Austria
La libertà recente
In te signor confida,
E tutta a te s' affida;
E la nazion unanime
Invoca Iddio su Te.
Fra loro che ti porgano
Voci di fè, d'amore,
E mia Ragusa: un fervido
Inno di lieto cuore
Con immortal sua cetra
Per te commette all' etra,
E i suoi desiri ingenna
Palesi a Te già fè.«

[8] A Sua Ecc. Giuseppe barone Jellacich etc., Vienna, Mechitaristi, 1849.
[9] Pjesnik misli odgovor, koji je »u ime občinstva dubrovačkoga« poslan 21. lipnja 1848. godini »obljubienoj bratji Hervatima i Slavoncima na njihove pozive.« Opaska urednika »Dubrovnika« 1850. god. 182. str. i prevodioca Calogere.

»Biskup i dubrovačko misništvo« izdali su u čast banu Jelačiću cijelu zbirku pjesama na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku pod naslovom »Neumarlom vitezu Banu Jellačiću t r o j e d n e k r a l j e v i n e v l a d a o c u«[10]

A. D. Rocci pjeva hrvatsku pjesmu:

»Jellačiću Slavianskoga,
Ki si iz kreka dično niko,
Jellačiću Ilirskoga
Puka jedna slavo i diko,
Ne će tvoje smarsti ime
Ni zavidno moći vrime.«

Antun Kaznačić pjeva u toj zbirci u latinskom distihu pjesmu u čast Jelačiću, pozivajući Dubrovnik, da se veseli njegovu imenovanju.

N. Kan. Arbanas pjeva hrvatski i poziva bana, da dođe u stari Dubrovnik. M. Giuppanović pjeva latinsku odu, Marko Kalogjera talijansku pjesmu,[11] koja u prijevodu glasi:

»Ovjenčana tim lovorom
Tvoj te narod dočekuje;
uznosi te i blažen je
što može udovoljiti svojim težnjama
(u znaku Svevišnjega)
u kolu sinova ljubljene
osvećene majke Slave.«

O. S. Franković pjeva hrvatsku pjesmu, L. Giorgi talijanski, o. P. Radeljević hrvatski, M. Giuppanović latinski distih, L. Giorgi grčki i ujedno istu pjesmu u hrvatskom prijevodu. Svi ti pjesnici vesele se imenovanju bana, njegovu dolasku u Dubrovnik, njegovu nacionalizmu.

»Starieh slavom Dubrovčana
Dubrovničke sini, sini!
Čim svietloga dohod Bana
Davne u zide čast ti čini!
Slovinski i tak slovinskomu
Ti Vitezu začni tvomu;«[12]

[10] U Dubrovniku Tiskom P. Fr. Marteccini, 1850. god.
[11] »Di quel lauro incoronato
Il tuo popolo T'accoglie;
Ti festeggia ed e beato
Di far paghe le sue voglie
Nel sembiante del Fortissimo
Infra i figli dell' amata
Slava madre vendicata.«
[12] Neumarlom vitezu Banu Jelačiću, cit. izd. 27. str.

I Splićani, koji nisu odobravali stav svoje municipalne kongregacije, radovali su se imenovanju bana Jelačića za gubernatora Dalmacije. S tim u vezi ispjevao je kaptolski dekan Petar Manger pjesmu u latinskim distisima:

Josipu Jelačiću
banu Hrvatske
gubernatoru Dalmacije
prilikom njegova dolaska u Split
1850

Eto, slavan glas o Tebi leti preko naših obala
Javljajući toliko veselje zbog nastupa Tvoje vlasti.
Zajedno s Tobom dolazi Obilje s bogatim rogom,
Tebe i pastiri i vojnici nazivaju ocem domovine.
Pod Tvojim okriljem vraćaju se umijeća, koja je poznavala Grčka,
I hitro se vraća snaga rimskog duha.
Sretnih li naroda, koje hrani dalmatinska zemlja,
Kad si im vođa Ti, koji nosiš pravednost i zdušnost [13]

No svi su se oni gorko razočarali. Jelačić je samo slijepo izvršivao volju bečke kamarile i nije za Dalmaciju ni u kojem pogledu učinio ništa, čak nije onamo ni 1848. ni 1849., a ni 1850. godine ni došao.

Kad je Jelačić postao gubernatorom Dalmacije i time i susjedom Crne Gore, on je i kao gubernator i kao »srodnik po jeziku i plemenu« vladici i knezu uputio 7. prosinca pismo, u kojemu mu priopćuje svoje imenovanje i želi, da njihovo prijateljstvo sada bude još jače. Na to je pismo vladika odgovorio 20. prosinca 1848. g. iskazujući mu svoju radost zbog njegovih uspjeha, jer su njegovi uspjesi i narodni uspjesi. »Tebe je — kaže vladika — tajna sudbina na čelu južnih Slavjanah postavila«.... Vladika ističe, kolike su banove zasluge za prijestol i dinastiju, a njegovi »zadušnici poslje nekoliko dana mjesto zahvale

[13] Josepho Jelačić
bano Croatiae
Dalmatiae Gubernatori
Spalatum Advenienti
1850

En nostras volitat celebris Tua fama per oras,
Auspiciis referens gaudia tanta Tuis.
Te veniente venit florenti copia cornu,
Te Patrem patriae pastor et arma vocant.
Vindice Te redeunt, quas Graecia noverat artes,
Romanique cito vis redit ingenii.
Felices populi quos nutrit Dalmata tellus,
Te duce, cui presto est justitia et pietas.

Manger Petrus, Polymetron Petri Manger Spalatensis, Vienae Tip. Lud Mayer, 1858.

nameću Dalmaciji stariji gvozdeniji jaram —, a Dalmacija je Tvoja banovina — Dalmacija za divnim bratstvom ne čezne, ali što je sirota kriva, kad ne vidi dalje od nosa? — A l i s a d , i l i h o ć e i l i n e ć e , m o r a t i ć e s e t r s i t i t a l i j a n s t v a. Svaki narodoljubac, cijeli narod naš u tebe je očima upro i k tebi ruke pružio, kako Nebom poslanome Mesiji. Tvoj je zadatak velik, njim Europa novi vid dobiva.... Ja sam, istina je, s ovom šakom naroda ... svobodan. Ali šta mi je bolje, kada gledam okolo sebe milione moje braće, gdje stenju u tudje lance. — Može im biti nazivati te Banom Dalmatinskim, neka imenuju kako hoće, samo neka je Dalmacija u Tvojoj ruci, da se jednom sastavimo«....[14]

[14] Vuksan o. c. 144. i 145. str.

XXIII.

ODJEK JELAČIĆEVA IMENOVANJA GUBERNATOROM DALMACIJE U SLUŽBENIM KRUGOVIMA

Kad je 2. prosinca 1848. godine ban Jelačić imenovan za civilnog i vojnog namjesnika Dalmacije, dalmatinski su poslanici odmah, čim su za to saznali iz novina, upravili 11. prosinca interpelaciju ministru unutrašnjih djela. Interpelaciju su potpisali: Filippi, Micheli-Vitturi, Paitoni, Plenković, Petrović, Radmilli, Ivićević, Grabovac. Predstavku nije potpisao Petranović, koji je bio u Beču, a ni Andrović, koji nije bio nazočan. Prvobitno je predstavka bila sastavljena mnogo radikalnije, ali kako je nisu htjeli neki potpisati, ublažili su joj sadržaj.[1] O toj interpelaciji izvijestio je odmah splitsku općinu poslanik Paitoni. Istaknuvši, kako mogu samo pohvaliti izbor lica, koje je izabrano, isticali su spomenuti poslanici, da je Dalmacija nekoliko stoljeća bila mletačka, onda austrijska, pa francuska i od 1813. god. austrijska. Interpelanti obrazložavaju, kako je Dalmacija imala uvijek svoju posebnu vladu i namjesnika, koji je samo njoj bio na čelu. To je prvi slučaj poslije 15. ožujka, da je namjesnik jedne provincije postavljen i u drugoj za namjesnika, jer je barun Jelačić još ban Hrvatske i Slavonije, a one su dio Ugarskog kraljevstva. »Pretenzije su ugarske krune na Dalmaciju bez temelja, što se dade lako dokazati, pa ih je zbog toga uvijek austrijski dvor odbijao.« »Ako se ban hrvatski i slavonski zvao i banom dalmatinskim, to je bilo odlikovanje samo »ad honorem«, i on nije uticao ni na upravljanje ni na vladanje kraljevine Dalmacije.« »Dalmacija zaslužuje naročitu i svestranu pažnju i zbog svog položaja na Jadranskom moru i zbog svojih najsigurnijih i najprostranijih luka.« Zbog svega toga pitaju interpelanti, hoće li to imenovanje donijeti kakvu promjenu u odjelitoj upravi Dalmacije.[2]

O toj interpelaciji dalmatinskih poslanika vijećao je 16. prosinca ministarski savjet. Ministar unutrašnjih djela Stadion iznese svoje mišljenje, da bi trebalo na interpelaciju odgovoriti, da imenovanje Jelačićevo ne nosi nikakvih promjena u upravi i da je Jelačić guverner kao i prijašnji (Tomašić, Turszky), »ali kako je ipak namjera interpelanata očito ta, da navede ministarstvo na jednu određenu izjavu, što se tiče Dalmacije i naše obale. da li se naime ona treba da smatra kao s l a v e n s k a i kao takva upravlja, to bi trebalo, po mišljenju ministarskog savjeta, da se još dalje kaže, da su prilikom banova imenovanja došle u obzir i njegove velike zasluge i da se pri tom svakako htjelo voditi računa i o s l a v e n s k o j n a r o d n o s t i u D a l m a c i j i i n a o b a l i, gdje je ona daleko pretežna.[3]

Na osnovu toga zaključka ministarskog savjeta odgovorio je ministar Stadion 18. prosinca u parlamentu na interpelaciju dalmatinskih poslanika ovako:

»D a l m a c i j a o s t a j e k a o i p r i j e z a s e b n a k r a l j e v i n a. Imenovanjem bana Jelačića nije vlada htjela ni najmanje dirati u administrativno uređenje i samostalnost te zemlje. Ali ministarstvo izjavljuje otvoreno, d a j e p r i t o m i m e n o v a n j u v o d i l o r a č u n a o v e l i k o j s l a v e n s k o j v e ć i n i u D a l m a c i j i i u p r i m o r j u s v e d o S o č e.«

Taj su odgovor priopćili splitskoj općini i poslanik Paitoni[4] i poslanik Michieli-Vitturi.[5] Poslanik Paitoni doda tome svoje mišljenje o sjedinjenju: »Izostavit ću svaki komentar, jer sam ga već prije izrekao. Kad se govorio primorju do Soče. možda se misli i to podvrgnuti banu ili nas zavesti. To ćemo brzo vidjeti. Ja i opet insistiram na tom, da je potrebna pokrajinska skupština. Ako bi se ona mogla oživotvoriti tek vrlo kasno, treba barem izabrati legalnim glasanjem naroda ljude srca i patriotskog osjećaja, sa specijalnim mandatom, da se izjave o pitanju, od kojeg zavisi naš politički život. Oni neka se sastanu u jednom mjestu pokrajine i neka se drže sistema, koji je neumrli Franklin u velikim odlukama propisao samom sebi. Neka iznesu argumente za i protiv i neka se bace na onu stranu, koja prevagne. S t u p i t i u s a v e z s H r v a t s k o m z n a č i i s t o k a o i u v e l i k e o j a č a t i, p o d u p r i j e t i p r o m e t i t r g o v i n u, d a t i ž i v o t i p r a v d u j e d n o j o d n a š i h n a r o d n o s t i, k o j a j e b i l a u s p a v a n a i z a p u š t e n a, s l i j e d i t i p r i m j e r n a r o d a, n e z a u s t a v l j i v u r i j e k u d o g a đ a j a, i m p u l s i g e n i j v r e m e n a, o t v o r i t i s e b i n a p r e d n u i m o ž d a n e d a l e k u b u d u ć n o s t. Odbiti savez s Hrvatskom znači stvoriti sebi susjeda ponosnog i osim toga opasnog, znači potpiriti među nama razdor i potpisati, da se odričemo dvaju velikih narodnih dobara: s n a g e i m i r a. A ujediniti se s Hrvatskom znači izložiti

---

[1] Pismo Antuna Grabovca sinjskoj općini 11. prosinca 1848. S. O. A. 2119.
[2] S. O. A. 1848. 2138.

[3] Staatsarchiv u Beču, M. R. 1848. Nro. 2886. — Protocoll der Ministerraths-Sitzung vom 16. Dez. 1848.
[4] S. O. A. 1848. g. br. 2137.
[5] S. O. A. 1848. g. br. 2138.

se neprestanom novačenju, diktaturi kojeg pukovnika, omogućiti gubitak naših historijskih prava, vlade, pomorstva i svega onoga, što smo od Talijana baštinili kao svoje, cijeniti više neznanje od napretka, divljaštvo od civilizavije, konopac od nezavisnosti.[6]

Interpelacija dalmatinskih poslanika u parlamentu u Kromjeřižu djelovala je porazno na sve rodoljube u Hrvatskoj i Slavoniji. U »Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim« izišao je 23. prosinca oštar napadaj na tu interpelaciju, s potpisom Vežićevim. On naziva taj njihov čin »antislavenski«, kaže, da je »interpelacija naperena proti banu«, da »tu samo talijanski duh titra i da se želi za živalj slavenski uzderžati nesretni onaj status quo« i »dosadanju mervu stagnacije i gnjiloću«. Interpelacija »želi, da postane dionica zlatnih plodova mjeseca ožujka samo ona šaka ljudih, koja po gradovih živi, a ostali narod kao nedorastao i nedostojan te nove blagodati da ostane kao dosad, tako i odsele pod krilom ove čudne kaste.« Vežić ističe, kako »ovu zlosretnu interpelaciju nije hotio potpisati vrijedni rodoljub i poslanik Todor Petranović« i žali, što se nisu u njegov primjer ugledali »barem i g.g. poslanici Ivićević i Plenković, koji slavenskim duhom dišu i koji su svoga se naroda do sada uvijek čversto deržali.«[7]

Neki anonimni dopisnik (Ivićević) smatrao je za potrebno da dade kao neki ispravak za tumačenje interpelacije dalmatinskih poslanika. Radi toga je poslao »Novinama« 7. siječnja 1849. god. dopis iz Kromjeřiža, u kom kaže, da tu interpelaciju nisu dobro razumjeli ili je nisu htjeli da razumiju. Treba — kaže on— da se luči interpelacija u dvoje: u ono, što je najprije izneseno, i u zaglavak. Ni onima, koji su potpisali, nije bilo po ćudi »ono, što je priloženo«. Ali treba u družtvu da jedan popusti jedno, a drugi drugo, ako se hoće doći do nečeg zajedničkog. Glavno je ovdje zaglavak: »Hoće li Dalmacija i unapred obdržati svoje osobstvo i svoje vlastito domaćinstvo?« To će reći: hoće li se Dalmacija složiti jali uložiti (ili kako reku razkipiti) jali podložiti.

Složiti? . . Tomu se ono uzpitanje (interpelacija) ne protivi.

Uložiti (razkipiti) . . . Tomu Dalmacia ne pristaje.

Podložiti? . . . Tomu se Dalmacia protivi.

Je li se brže misli Dalmatinsko ognjište razkopati?

Nije li dalmatinska povjesnica starija od povjesnice ostalih država, kojih njeke bijahu njezine podvornice? — Ne vrijedjajte ranah onoj siromašici!!

Zove li se trojedna banovina dalmatinska, hervatska i slavonska? — Mi kršćani razumijemo vele dobro, što će reći t r o j e d i n s t v o? Trojstvo osobstva u jedinstvu banovine ne ima biti razrušeno. To je ono, što (ja držim) ne će zanijekati ni Slavo-Dalmatinci, ni Slavo-Hrvati, ni Slavo-Slavonci.

[6] S. O. A. 1848. g. br. 2137.
[7] »Novine« 23. XII. 1848. god. br. 143.

Hoće li biti na desnici banovoj tri zlatna prstena ili sva tri u jedno sakovani? Ovo je ono, što se tražilo. I na ovo je ministarstvo odgovorilo: »da prsten dalmatinski ne će se raskovati«.

Dalmatinski poslanici (uzbornici) »čuvajući otačbinu, n e p r o t i v e se s l o g u, n e g o u l o g u i p o d l o g u.« Ovo je smisao prava onoga uzpitanja, kojemu neka odgovori puk dalmatinski, ako će se svoje otačbine odreći.«!

»Što je izmedju uzbornikah jedan od podpisa uzmakao, zato će on otačbini odvjet dati, ako ga bude uzpitati.«

»A izmedju ono osam podpisanih ima jedan taki Slavjanin, da mu duhom slavjanskim ne će nitko doskočiti.

Onaj Slavjanin ne će zaklati otačbinu na posvetilište; jer kad bi to pomislio, on bi se zasramio pred ostalom braćom slavjanskom, koju za sudce i svjedoke zove.

I dok Rusini, Srbi i ostali nastoje otačbinu uzdignuti, da mi našu ponizimo?

Podvikni, Vilo Biokovska, ter probudi junake dalmatinske po muklim grobnicama, koji s Turcim vojevaše i njima se oteše, brez ikakve pomoći tudje! — Je da li ćemo biti mi njihov izrod, a ne porod??

Prostim rukam, braćo, grlimo se;
A s okovim ne podvezujmo se!

Uredništvo je dodalo Ivićevićevu dopisu napomenu, da će dalmatinski narod zahvaliti Petranoviću, kad dozna, da se sa zaglavkom interpelacije htjelo izjaviti nepovjerenje banu Jelačiću. Ali, što su Talijani baš time htjeli baciti klicu nepovjerenja, zamjeriše im svi Slaveni.[8]

Na oštar Vežićev napadaj u »Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim« od 23. prosinca 1848. god., koji smo prije spomenuli, digla se »L a D a l m a z i a C o s t i t u z i o n a l e«, da brani interpelaciju dalmatinskih poslanika zbog imenovanja bana Jelačića gubernatorom Dalmacije. Za Vežićev članak nije Dalmacija saznala iz »Novina«, koje u Dalmaciji nije skoro nitko čitao, nego iz »L'Avvenire«, koji ga donese u talijanskom prijevodu. Pisac članka u »La Dalmazia Costituzionale« nastoji pobiti Vežićeve navode nevjerojatnim nepoznavanjem historije.[9] Ima, istina, i u Vežićevu članku mnogo netočnosti, ali uglavnom je ono, što on navodi, ispravno, dok je u članku u »La Dalmazia Costituzionale« skoro sve netočno i krivo.

Kad su protivnici sjedinjenja s Hrvatskom u Splitu saznali, da je ban Jelačić imenovan za namjesnika Dalmacije, što su im javili i nji-

[8] »Novine« 1849. god. 5. br.
[9] L. D. C. 1849. god. 7., 8., 9. br.

hovi poslanici i službena »Gazzetta di Zara«, vrlo se zabrinuše, i splitska kongregacija odmah sastavi predstavku Ministarskom vijeću, a 16. prosinca sazva općinsko vijeće za 20. prosinca, da mu predloži tu predstavku na prihvat. Koji je bio razlog, da se vijeće nije sastalo 20. nego tek 28. prosinca, ne vidi se iz spisa. 28. prosinca sastane se općinsko vijeće pod predsjedništvom potestata dra. Leonarda Dudana.

Općinsko vijeće sa svim glasovima protiv jednoga prihvati predstavku Ministarskom savjetu zbog imenovanja bana Jelačića za namjesnika Dalmacije. Ono se, — kaže se u predstavci — ne žali protiv ličnosti bana Jelačića, ali »je na vijest o njegovu imenovanju nastala općenita sumnja, da s njim i po njemu ministarstvo misli i nastoji da započne i postigne, a da nas se ne sasluša, i bez naše privole, političko-administrativno ujedinjenje kraljevine Dalmacije s kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom«, a minulih mjeseci »glavne su hrvatske općine poticale dalmatinske na ovo sjedinjenje, pozivajući ih čak, da pošalju svoje poslanike na sabor u Zagrebu«. Budući da je poznato, da je jedna hrvatska deputacija još u ožujku tražila u Beču ujedinjenje, kako je osim toga predsjednik Ministarstva zajamčio svakom narodu njegovu narodnu nepovredivost: nepovredivost njegova jezika, »kako je Dalmacija miješana narodnost, t. j. slavensko-talijanska (si come la Dalmazia è una Nazione mista, una Nazione Slavo-Italiana), kako je talijanski jezik jezik intelektualaca, općinsko vijeće moli ministarstvo:

1) Ako se misli ujediniti Dalmaciju s Hrvatskom i Slavonijom, da se to ne učini, dok se u saboru ne saslušaju sve općine dalmatinske i dok izrijekom na to ne pristane veći dio općina;

2) da ministarski savjet što prije uvjeri općine, da će tako postupati, i da im to priopći, da umire pučanstvo.[10]

Tu svoju predstavku priopćilo je splitsko općinsko vijeće municipalnim kongregacijama u Zadru, Dubrovniku i Kotoru, i općinskim upravama splitskog okruga: Trogiru, Vrlici, Sinju, Imotskom, Makarskoj, Opuzenu, Hvaru, Visu i Supetru na Braču, s pozivom, da i one uprave sličnu predstavku, kako bi se složnim istupom postigao uspjeh. Kongregacije Zadra, Dubrovnika i Kotora trebalo je da uprave sličan poziv općinskim vijećima u svojim političkim okruzima.

Vijest o imenovanju bana Jelačića za namjesnika Dalmacije djelovala je porazno na splitsku kongregaciju, ali je još teže uzbuni izjava ministra unutrašnjih djela, u kojoj je i on istakao, da je velika većina u Dalmaciji slavenska. Tu je vijest splitska kongregacija primila od Paitonija 28. prosinca 1848. g. I ne sazvavši vijeće, zaključi kongregacija, da se obrati ministarskom savjetu s protestom, što je ban imenovan dalmatinskim gubernatorom, jer da to znači približavanje Hrvatskoj, a to je ponovo civilna i vojna vlast u jednoj ruci, i time je Dalmacija kao samostalna upravna jedinica ponižena. Tu je novu predstavku sastavio prvak tadašnje protivuhrvatske struje u splitskoj kongregaciji dr. Josip Nani. Zato i ona diše istim duhom kao i sve ranije, koje su se opirale svakom pokušaju sjedinjenja s Hrvatskom. Splitska kongregacija vidi u drugom dijelu ministrove izjave »da u ministarstvu postoji misao, da odmah ili doskora sjedini Dalmaciju s Hrvatskom.« Splitska kongregacija nastoji u svojoj predstavci uvjeriti ministarstvo, da Dalmacija nije slavenska. »Kad je g. ministar unutrašnjih poslova u svom odgovoru dalmatinskim poslanicima ustvrdio, da je u ovoj pokrajini nadmoćan slavenski element, on se pri tom ne samo oslonio na krivo mišljenje, već je dao fatalan poticaj strankama, koje su već nastale u provinciji, a stvorile su ih neke ugrijane i nepromišljene glave, te uz pogibelj rivaliteta i sukoba, hoće da između nas razlikuju slavensku od talijanske rase, dok se u našoj provinciji može govoriti samo o Dalmatincima... Mi ne ćemo da budemo ni Slaveni ni Talijani, mi hoćemo da budemo Dalmatinci, i da nas pod tim imenom gledaju i nama upravljaju, a kao Dalmatincima nije nam do toga da budemo sjedinjeni ni sa slavenskom, ni s talijanskom, ni s njemačkom rasom... I upravo zbog toga, što su kod nas dva elementa, i da se ne ozlojedi ni 100.000 onih, koji pripadaju inteligenciji, ni 200.000 onih, koji su neobrazovani, treba kazati: u Dalmaciji ima samo Dalmatinaca« Ako dakle, s jedne strane ima 100.000 obrazovanih, probuđenih, odgojenih, koji drže u svojim rukama industriju, trgovinu, javnu administraciju, imaju kulturan jezik, kojim se dopisuju i svi privatnici, ako s druge strane ima 200.000 neobrazovanih neznalica, prostaka, koji nisu vješti ni svom težačkom poslu, i samo se vesele pravu, što mogu da nose oružje, upravo onako, kao što se vesele divlja i varvarska plemena, mi ne bismo imali odvažnosti da te posljednje nazovemo jačima od onih prvih.« Pošto je tu misao u drugoj formi ponovila splitska kongregacija, izriče bojazan, da bi u saboru bili Hrvati i Slavonci jači i Dalmaciju uvijek nadglasali. Osim toga je i tom prilikom istakla kongregacija, da se slavo-dalmatinski jezik uvelike razlikuje od hrvatskog i slavonskog, toliko da »kad smo se obratili na jednog od najboljih poznavalaca slavo-dalmatinskog jezika, da nam prevede na talijanski dopise, koji su nam u ovo posljednje doba došli iz Hrvatske i Slavonije, on je s teškom mukom razumio te dopise i često je, da protumači koju riječ, trebao da se služi analogijama, tražeći joj korijen. Kad bi se to sjedinjenje dogodilo, onda dalmatinski poslanici ne bi ni na državnom ni na pokrajinskom saboru ništa razumjeli, jer se na jednom raspravlja njemačkim, a na drugom bi se raspravljalo hrvatskim jezikom.

[10] S. O. A. 1848. g. 2135. i 2883. br.

»Zbog svega toga ova municipalna kongregacija s najvećim poštovanjem, ali energično i svom snagom, koja joj po njenu položaju pripada, mora protestirati protiv svake pomisli, bliže ili dalje, koja bi se ticala direktno ili indirektno sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.«

Zatim je splitska kongregacija ustala u svojoj predstavci protiv toga, što je namjesnik vojnik i što je istovremeno glavar drugih pokrajina. Isto tako ona se buni protiv »onog nepravednog i zlobnog prigovora, kojim se Dalmacija prekorava, što je za državu pasivna.« »Istina je, ona je pasivna, ali, reći ćemo s najdubljim poštovanjem, da ona nije bila pasivna pod upravom Dandola.«

Od svega je ipak splitsku kongregaciju najviše smetalo to, što je hrvatski ban imenovan za namjesnika Dalmacije, pa opet ističe: »Zbog toga s najdubljim poštovanjem kongregacija najtoplije moli, ne samo da se prestane sa svakom pomisli ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, bilo sada ili ubuduće, bilo u administrativnom i političkom pogledu, bilo u kojem god drugom smislu, nego i to, da se ovoj kraljevini dade civilni namjesnik, od koga će biti vojni poslovi odijeljeni.«

»Slavno (Ministarsko) Vijeće! Nije ova kongregacija iznijela te molbe zbog rasnoga duha, jer, iako su članovi ove kongregacije svi jednodušni u mislima, koje smo dovde iznijeli, ipak neki od njih ističu, da su slavenskog porijekla, niti je to učinila zbog mržnje ili odvratnosti prema susjednim pokrajinama, jer smo s njima uvijek imali dobre i mirne trgovačke odnose i jer ne odbijamo prema njima onu simpatiju i bratsku ljubav, koju većina od nas ne može odvojiti od sjećanja na zajedničko porijeklo, ... nego u dubokom i punom uvjerenju, d a b i s j e d i n j e n j e D a l m a c i j e s H r v a t s k o m i S l a v o n i j o m b i l a u b i t a č n a p r o p a s t z a n a š u D a l m a c i j u ...«

Kongregacija traži od Ministarstva: pokrajinsku skupštinu i civilnog namjesnika, koji će se baviti samo dalmatinskim poslovima i koji će biti posrednik između pokrajinske skupštine i ministarskog vijeća.[11]

Sadržaj te predstavke poslala je splitska kongregacija zadarskoj i dubrovačkoj moleći ih, da i one uprave ministarstvu slične predstavke, a osim toga da pozovu druge općine u svom »okrugu (circolo)« osim onih, koje očito imaju drugačije mišljenje, da to učine.[12]

Interpelacija dalmatinskih poslanika protiv postavljanja bana Jelačića nemilo se kosnula slavenskih poslanika u parlamentu. Splitski poslanik Paitoni kaže u svom izvještaju splitskoj kongregaciji, da je ta njihova interpelacija »protumačena kao otpadništvo od Slavenstva, kao uzdisanje za Italijom, i posljedica je bila, da su nas ostavili Česi, koji su prije s nama glasali.« To su Česi odmah 14. prosinca izvršili i time, što nisu glasali za član, koji bi se imao dodati pravilniku, da oni poslanici, koji nisu vješti njemačkom jeziku, mogu čitati ili dati da se čita njihov koncept, prouzrokovali, da je taj dodatak odbijen. Osim toga su Česi priredili banket srbijanskoj deputaciji, koja se je vraćala iz Olomuca, gdje je čestitala novom vladaru. Na taj su banket pozvali samo Petranovića i nijednoga drugog dalmatinskog poslanika.[13]

U dopisu iz Splita, koji je poslan »Novinama«, datiran 28. prosinca, javlja se, da je zbog imenovanja bana Jelačića općina podnijela ministrastvu adresu, u kojoj moli: 1) da političko-administrativno sdruženje s Hervatskom i Slavoniom istom onda u život uvede, kad se sasluša i privoli sabor, na kojem bi bili zakoniti poslanici sviuh dalmatinskih općinah.« 2) »Da ministerium prosioce u tom obziru osigura i svaku sumnju ovoj gradskoj općini glede toga dokine.« Tako piše »Die Presse«: »Da spljetska gospoda marljivije čitaju naše novine, uvjerili bi se bili, da su sve ove sumnje i brige suvišne; jer nikomu nije na um palo — a najmanje pravoljubivom Jelačiću banu — prisiliti Dalmatince na združenje. Mi ne želimo, a niti ne trebamo nikakvoga ratnoga združenja, nego bratinskoga saveza, u kojem bi zadržao svaki svoju osobinu, svoja prava; mi ne namjeravamo ovim združenjem čiju korist umoliti, već svačiju povećati. Uostalom slažemo se posve, da se sdruženje Dalmacije samo putem dalmatinskoga sabora izustiti može.«

Zagrebačka »Lipa Slavjanska« uputila je na Božić 1848. g. pozdrav Dalmatincima: »Ljubljena braćo!

Ono, što smo odavna željeli u svom srcu, evo se ispunja. — Milost našeg mladog kralja postavila vas je, draga dalmatinska braćo, pod krepkim i jakim žezlom junaka bana Jelačića.

To je prvi korak, draga braćo, koji nas vodi preko nesigurnih morskih valova u siguran mir domaćih žala.

Mi Slaveni, sinovi jedne majke, bili smo jedan drugome daleko, iako smo braća, iako toliko blizu.

— — — Ljubljena braćo! U ovo doba — — — u ovoj svetoj epohi; kažem, mi, draga braćo Dalmatinci, pružamo vam ruke, da vas bratski zagrlimo.

Ne mislite nipošto, predragi, da mi namjeravamo da vam gospodujemo, da vam diktiramo zakone.

— Mi želimo, da nitko od nas jedan nad drugmi ne vlada, nego da složno stvaramo zakone, pomoću kojih ćete vi upravljati vašom, a mi našom braćom. — — —

Naša je želja da hladni kamen na obali Jadrana, sa blagoslovom neba, bude plodan; da trgovina naših i vaših bogatstva bez zapreka razvije opće blagostanje od grada u grad, od sela u selo.

---

[11] S. O. A. 1848. g. 2138. br.

[12] Ibid.

[13] Izvještaj Paitonija S. O. A. 1848. god. 2137. br.

Naša je želja, da na nekim dijelovima primorja ono, što ne može da rodi njihovo kamenje, vama dadu naša zelena polja, a ono, što kod nas ne raste, ne plodi, ono da nam donesu vaše brze lađe.

Mila braćo! Pozdravljamo vas uime bratske ljubavi iz dubine naših srdaca, pozdravljamo vas kao djecu majke Slavije, kao odličnu braću, skupljenu pod jakim krilima slavenskog sokola, hrabrog bana Jelačića. Pružite nam, braćo, vaše jake ruke u plesu heroja!«

»La Dalmazia Costituzionale«, koja nije imala nikakvu političku boju prema hrvatskoj ili dalmatinskoj tezi, bila je u svojoj srži za ustav i zbog toga nije nikako simpatizirala s banom Jelačićem, koga je smatrala za protivnika ustavnih sloboština i za oružje reakcionara.

U 24. broju »La Dalmazia Costituzionale« uvrštena je rugalica Jelačiću.[14] Mi smo vidjeli, kako je u istom listu izašao uvodnik preštampan iz tršćanskog liberalnog lista, u kome se oštro i nesmiljeno istupa protiv Jelačića kao zatirača slobode ravolucionarnih Bečana i kao saveznika reakcije, kao slijepog oruđa bečke kamarile. A onako, kako je o Jelačiću mislilo uredništvo »La Dalmazia Costituzionale«, mislila je velika većina dalmatinske inteligencije.

Već se davno u Dalmaciji znalo za imenovanje bana Jelačića za namjesnika Dalmacije, 2. prosinca 1848., a »La Dalmazia Costituzionale« ne donosi o tome ni riječi. Ali ipak 1. veljače 1849. g. donosi »La Dalmazia Costituzionale« na čelu lista pismo poznatoga nacionaliste Luigija Giurića, upravljeno »Njegovoj preuzvišenosti barunu Josipu Jelačiću, banu Hrvatske i civilnom i vojnom namjesniku Dalmacije.«

»Simpatije ove moje domovine bile su za Vas, kad još Vaše ime nije ušlo bilo u historiju, niti je Vaš mač bio svladao muk vremena. Ali one su se podvostručile od onog dana, kad ste, izabrani za njenog namjesnika, njoj upravili plemenite riječi, koje joj osiguravaju i najteže udese. Ona se čvrsto nada, da one ne će biti opovrgnute, jer nije vjerojatno, da se u srcu, kakvo je Vaše, koje se čeliči u školi slobodarstva i slave, krije loš običaj stare diplomacije, da se obećava, a riječ ne drži.« Pisac se veseli njegovu dolasku u Dalmaciju, koja je s njim (Jelačićem) vezana historijom i krvlju. — Ali ga opominje, da treba da »skine s lica krinku onom svijetu, koji nema ni domovine ni oltara, a pohlepan za dobitkom i častima puzi laskajući pred svojim gospodarom.«[15]

25. prosinca 1848. godine piše iz Kromjeřiža Fridrik Paitoni splitskoj kongregaciji, i javlja joj, da se govori »da će namjesnik Jelačić u Dalmaciji biti Dalmatinac.«[16]

---

[14] L. D. C. 1848. g. 24. br.

[15] L. D. C. 1. II. 1849. g. 5. br.

[16] Pismo Paitonija u S. O. A. 1849. g. 3. br.

Splitska kongregacija odgovorila je Paitoniju, da ona poštuje bana Jelačića, ali da iza tog imenovanja vidi namjeru ministarstva, da Dalmaciju pripoji Hrvatskoj i Slavoniji, a osim toga uvelike joj smeta to, što je on vojnik i što je već poglavar druge provincije.[17]

Uvjeravanja dalmatinskih poslanika, da imenovanje bana Jelačića ne znači sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a donekle i izjava ministra Stadiona, umirili su splitsku i zadarsku općinu, pa su i one čestitale Jelačiću njegovo imenovanje. Zadarska općina je to učinila već 15. siječnja, a splitska istog mjeseca 1849. godine, kad je primila službenu obavijest o tom imenovanju i morala da to učini.

Splitska adresa Jelačiću glasi:

Ekselencijo!

Ljudska ruka slabo bi mogla voditi sudbinu naroda; nju određuje i izvršava Bog, i u tajnome tkanju su namjere najsavršenije.

Ako Vas Bog šalje, hitajte k nama, ostajte s nama zauvijek. Dalmatinac Vam širi ruke prijateljski i vjerno, Dalmatinac, komu ćete na čelu čitati samo jednu devizu: lealnost i iskrenost.

Vama kao liječniku i ocu pokazat ćemo svoje rane, koje su oštre i duboke kao bezdan vjekova, jer u prošlim vjekovima, o kojima nam historija pripovijeda, nismo još našli jednu vladu, koja bi nama vladala (kako treba), i oni, koji su bili, htjeli su da nama vladaju za sebe, a ne za nas, i nas su držali za sredstvo za druge ciljeve.

Kao liječnik i otac, Vi ćete nam donijeti ljubav i zdravlje, i mi ćemo Vam odgovoriti ljubavlju i zahvalnošću, a vi ćete među Dalmatincima biti prvi.

Primite ponudu naših srdaca i naših pameti, prve primite s ljubavlju, druge sa strpljivošću; prigrlite nas sve, budite potpuno naš, i učinit ćete sretnim jedan narod, a Vas će Bog učiniti sretnim!

Neka, Ekselencijo, ovo malo, ali iskrenih riječi budu dokaz osjećaja splitske općine, koje ima čast da Vam iskaže, ovlaštena od vijeća ova municipalna kongregacija, čim joj je službeno saopćeno Vaše imenovanje za civilnog i vojnog namjesnika ovoga kraljevstva.«

Predstavka je primljena sa devetnaest glasova protiv jednoga.[18]

---

[17] Pismo kongr. Paitonija S. O. A. 1849. g. 3. br.

[18] S. O. A. 1849. g.. 109. br.

XXIV.

VENECIJA I DALMACIJA U DRUGOJ POLOVINI 1848. GODINE I U 1849. GODINI.

Dalmatinsko-istarska legija u Veneciji — Protest Dalmatinaca — Tajni agenti za Dalmaciju i Istru — Revolucionarna mletačka vlada i njena akcija na moru — Kapitulacija nove mletačke republike

Poslije pobjede Radetzkoga nad kraljem Karlom Albertom kod Custozze, 25. srpnja, poslije austrijskog uspjeha kod Volte i Mantove, osvojenja Peschiere, predaje Cremone (30./31. srpnja), svečanog ulaska Radetzkoga u Milano 6. kolovoza, morao je Karlo Alberto da pristane na primirje, prema kojemu je njegova vojska imala izaći iz Venecije, Lombardije, Parme, Piacenze i Modene, a njegova flota napustiti blokadu Trsta i Venecije.

Premda je talijanska stvar krenula po zlu, nije se Venecija predala. 11. kolovoza odstupiše komesari Karla Alberta, koji su u njegovo ime imali upravljati Venecijom i koji su 7. kolovoza bili preuzeli dužnost, a Daniele Manin javi istog dana uzbuđenom narodu s balkona duždeve palače, da je po potrebi preuzeo vlast i da će se odmah sastati skupština, koja će izabrati novu republikansku vladu Venecije. Venecija postane opet samostalna republika, ali njezin teritorij bio je sada ograničen lagunama. Na kopnu je imala samo tvrđavu Margheru. Sve ostalo bilo je u rukama austrijske vojske.

13. kolovoza sastade se skupština i izabra Manina za diktatora, a uz njega, kao njegove drugove za vojne poslove, admirala Grazianija i pukovnika Cavedalisa.

U takvim je prilikama mletačka vlada nastojala da se što jače vojnički organizira, a s druge strane da stekne prijatelja u Italiji i izvan nje. Zbog toga otputuje Tommaseo odmah te noći, 11. kolovoza, u Pariz, da pridobije Francusku za oružanu intervenciju u korist Italije i Venecije. Da pojača svoju vojsku, trebalo je Veneciji dobrovo-

ljaca. Radi toga objaviše četvorica Dalmatinaca i Istrana 14. studenoga proglas »Dalmatinsko-istarskim mladićima, koji još ne ratuju pod zastavama talijanske nezavisnosti«,[1] koji je glasio:

»Vruća želja, koju ste iskazali, vi vrijedni mladići, 22. ožujka, da osnujete dalmatinsko-istarsku legiju, da na bojnom polju ratujete protiv austrijske tiranije, bit će uslišana, čim vi pohitate pod trobojnu talijansku zastavu nezavisnosti.«

Potrebno je, kaže proglas, da se oni, koji će se odazvati, prijave »na korist uvelike ožalošćene i nesretne Italije, a istovremeno na korist Istre i primorske Dalmacije, sestara Italije.«

»Postanite vojnici talijanske osvete i organizirajte se u legiju »dalmatinsko-istarsku« . . . .

»Ne, Istra i primorska Dalmacija nisu, ne mogu biti, ne će nikada biti germanske ili slavenske, jer to ne dopušta ni narav, ni historija njenih političkih promjena, ni jezik, ni vjera, ni običaji.

Lijepa talijanska zemlja ne svršava se s ove strane Jadrana, nego se ona pruža i na suprotnim obalama, a alpinska barijera je brana, koju je priroda postavila između varvarskih gomila i civilizacije talijanske, istarske i dalmatinske zemlje.«

»Pohrlite dakle bez oklijevanja, pohrlite u što većem broju pod željenim zastavama svetog rata Italije i . . . . pridonijet ćete istovremeno otkupljenju Istre i Dalmacije.

Na oružje, mladosti plemenita, na oružje, domovina vas zove i poziva. Dan potpune talijanske nezavisnosti bit će i dan dalmatinsko-istarske emancipacije iz okrutnih pandža kletog dvoglavog austrijskog orla. Živjela Italija! Živio Sveti Marko!«

9. prosinca zaključilo je »odjeljenje za rat«, da se osnuje dalmatinsko-istarska legija i da joj se dade za kasarnu jedan lokal kod crkve San Francesco di Paola. U isti mah odredi isto odjeljenje komandanta Mirkovića, da organizira tu legiju. Istog je dana diktator Cavedalis potpisao akt o osnivanju te legije.[2]

Tako je Dalmatinsko-istarska Legija osnovana, ali je u njoj bilo vrlo malo Dalmatinaca i Istrana. Te godine, 1848., bili su u njoj ovi Dalmatinci: Banfichi Paolo iz Splita, Moira Franjo iz Splita. Ghiglianovich Ivan iz Zadra, Petrovich Simun iz Zadra, Banfi Šimun iz Dubrovnika, Radovani Ludovik iz Kotora, Koludrović Petar iz Kotora, Barbara Pavao iz Stona. Bio je i jedan Senjanin i jedan Bakranin.[3]

---

[1] Raccolta per ordine cronologico di tutti gli atti, decreti, nomine ecc. del Governo provvisorio di Venezia etc. I. V., Venezia, Andreola, pg. 116.

[2] Archivio di Stato (Frari) u Veneciji, Governo provvisorio di Venezia 1848.—49., Dipartimento della Guerra 1848., B. 207. No 20578.

[3] U drž. arhivu (Frari) u Veneciji, Gov. Provv. 1848.-9., Ruolo annuale 1848.

Odbor Dalmatinaca i Istrana izda ponovo 30. prosinca proklamaciju dalmatinskim i istarskim mladićima, pozivajući ih, da se upisuju u legiju, i ističući, da se mogu upisati svaki dan od 9 do 2 poslije podne i od 4 do 6 u kasarni sv. Franje Paulskog.[4]

15. siječnja 1849. god. izađe u Veneciji »Protest Dalmatinaca«, bez potpisa auktora. Očito je trebalo da se taj protest rasturi i po Dalmaciji. Protest se počinje ovako: »Uime Oca, i Sina, i Duha Svetoga. Amen. Mi, dalmatinski narod, snagom naših prastarih prava i našom punom i jednodušnom voljom, koja je starija od svih prava i svih zakona, sadašnjim i svim budućim generacijama izjavljujemo pred našom djecom, na svetu krštenu vodu i na jadne grobove naših pradjedova; izjavljujemo s naših obala i s naših gora i otoka naših, pred licem svih naroda svijeta i pred licem Boga: n e ć e m o d a b u d e m o H r v a t i. Neka bude proklet onaj naš sugrađanin, koji ne će da se zajedno s nama zakune, neka bude prokleta naša žena, koja bi jednim svojim poljupcem jednog dana prekinula našu najsvetiju zakletvu. Ništa od vas ne tražimo, ništa ne ćemo i ne čekamo od vas; pustite nas, zaboravite nas, kako ste to do danas činili u bolima gladi, neznanju i duhovnoj klonulosti; ali nemojte od nas, nemojte, gospodo, tražiti to, da budemo drugo nego što jesmo. Nemojte da nam metnete ruku na srce, jer ćete je dignuti izgorjelu. Ah, prokipjeli gnjev prava oštar je mač mnoštva; i narodi su ga jedan drugome pružili, i vaša ga Austrija vidi, i vi ga poznajete. Zašto, gospodo, ne odgovarate jasno našim poslanicima, onako jasno, kako su vas oni upitali? Zašto naš krvoločni susjed, sa spuštenim šeširom i u opancima kruži po našim brdima i uhodi nas, i sve više zatvara svoj lukavi krug? Zašto nas njime napunjate? Čuli smo nešto, ali se nadamo, da to nije istina, čuli smo, da je već gotovo političko svetogrđe nad našom otadžbinom. Ministri, čuvajte se!

Nas nije bilo u austrijskim bataljonima, građanski rat u carstvu nije nas poškropio svojom krvlju, i ta nas misao tješi; ali Dalmatinci znaju sigurno da napere pušku i u poglibli, kao svaki drugi čovjek, požuruju svoj korak . . . .

Tako mi je, Dalmatinci moji, kad sam na vas mislio, kazivalo srce. Ded ujedinite se svi! . . . Kad me ogromna nesreća naroda, koji ljubim kao dušu svoju, ne bi svega zaokupljala, vama, samo vama posvetio bih svoju misao, i boli, i život . . . Skupite se svi i napišite na jednom listu: »Bečki ministri, mi ćemo da ostanemo Dalmatinci navijeke!« I svi vi, koliko vas ima, starci, žene, djeca, siromašni i bogati, potpišite ili dajte da vas potpišu, i neka vašu svečanu volju ponesu u Beč biskupi i patrijarsi vašega kraja. Združite se, prebrojte se, poljubite se u lice sa žarom novih legija i čuvajte vašu Dalmaciju. Tu snivaju u Gospodinu naše majke; ne dopustite, braćo, da njihov san bude smetan korakom novih ljudi. — Oh, umrijeti, umrijeti hiljadu puta radije nego izgubiti otadžbinu!«[5]

Tko je pisac tog protesta? Možda sam Tommaseo? Po nekim dijelovima njegovim reklo bi se, da je doista od Tommasea, ali ipak ne vjerujemo, jer on u privatnim pismima nije nipošto bio tako nepopustljiv u pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Da navedem pismo, koje je nekoliko dana prije nego što je izašao taj proglas, i to 29. prosinca 1848. god., pisao »Jednom Dalmatincu«: »Prilažem vam pismo, koje pišem Rajačiću, i koje će mu preko Carigrada vrlo kasno prispjeti. Ali međutim možete vi da razgovarate o toj stvari s njim i s drugima. Ja mislim, da se naša jadna otadžbina ne smije predati ni Italiji ni Iliriji b e z n j e n a p u n o g s u g l a s j a, ali upravo zbog toga, da to suglasje bude potpuno, treba da kod izbora odlučuju dovoljno jaki razlozi. Budimo oprezni i hrabri! Vaš odani Tommaseo.«

U pismu Rajačiću Tommaseo ističe, kako on, rođen u Dalmaciji, a odgojen u Italiji, želi, da se ova teška borba, koja se bije, svrši tako, »da mogu da se svi sporazumno vesele: i Talijani, i Dalmatinci, i svi Slaveni. Ja sam poslije talijanskog pokreta u ožujku mogao s malo riječi da dignem na ustanak Dalmaciju; ali to nisam učinio, da pitanja još jače ne zamrsim i da pustim, neka ih riješe vrijeme i slobodni sporazum naroda. Ja vjerujem, da skorašnje tradicije mletačke vlade ne daju pravo Italiji, a još manje Austriji, da vladaju Dalmacijom; ni to ,da stare tradicije hrvatske i ugarske historije vrijede toliko, da otmu današnjim Dalmatincima nikad nezastarljivo pravo da svojom voljom riješe svoju sudbinu . . . . Skoro svi gradovi i svi otoci (dalmatinski) vezani su uz Italiju običajima, nuždom i uspomenama; sami seljaci ljube uspomenu svetoga Marka kao uspomenu svoje otadžbine; ma što se govorilo, istina je, da se Mlečani nisu brinuli za Dalmaciju, koliko je trebalo. Nisu se za nju brinuli, ali je nisu zlostavljali, kako to čini Austrija i kako će, što se mnogi boje, činiti Hrvati.« U daljem pismu Tommaseo dopušta mogućnost, da Dalmacija dođe pod Hrvatsku, ali, ako Hrvati žele da pridobiju Talijane, da se odreku svojih pretenzija na Dalmaciju, onda neka ne ratuju u Italiji protiv talijanske slobode.[6]

I u pismu banu Jelačiću, u travnju 1849. god., dopušta Tommaseo mogućnost, da Dalmacija dođe pod Hrvatsku. Tommaseo prekorava Hrvate, što ratuju za Austriju, pa kaže: »Mnogo vas ima Hrvata, koji ste svejedno Austrijanci: očistite se od austrijanštine (disaustriacatevi);

---

[4] Raccolta etc. V. 375.

[5] Raccolta Andreola V. 461, 462.

[6] Rukopis u arhivu »Correr« u Veneciji: Tommaseo III, 604. ss.

i onda ćete živieti svojim vlastitim životom. Takvima, kakvi ste, n e ć e h t j e t i D a l m a c i j a d a v a m s l u ž i, ne će htjeti da vam se pridruže slavenska braća.«[7]

Dalmatinska legija, osnovana zakonito, nastavila je svoje djelovanje 1849. godine i o njoj se vodilo računa kao i o svakoj drugoj dobrovoljačkoj formaciji u Veneciji.[8]

Međutim uskoro opazi vojno odjeljenje mletačke vlade, da se mnogi Mlečani prijavljuju u tu legiju. Zbog toga vlada naredi, da se u dalmatinsku legiju ne prima nitko bez dopuštenja ministra rata. U mletačkom državnom arhivu nalazi se mnogo molba za primanje u legiju. Ovdje ćemo navesti jednu, i to Ivana Žepića iz Bakra i Petra Sudarovića iz Šibenika.

»Ministru rata. — — Potaknuti osjećajem narodnosti, ponizno potpisani usuđuju se s poštovanjem da od Vašeg Gospodstva mole za pomoć, da bi mogli vidjeti, kako se ostvario njihov premještaj u Dalmatinsko-istarsku legiju, za kojim već odavno uzalud teže.« — — — Žepić je rodom iz Bakra, a Sudarović iz Šibenika, i tako su oni — kako u molbi ističu — bez ikakve sumnje Dalmatinci i misle, da i oni mogu biti članovi spomenute legije.

Ta su dvojica primljena u legiju, ali se tome usprotivi zapovjednik žandarmerije, kojoj su obojica dotada pripadala, jer bi mu se na taj način oduzeli ljudi. Osim te dvojice molili su mnogi drugi, koji su dotada bili u žandarmeriji, da budu premješteni u dalmatinsko-istarsku legiju, jer bi im se tako pružila veća prilika da ratuju. Skoro svi ti molioci odreda su bili s talijanskog poluostrva.[9]

Međutim nije vojna uprava nikako bila zadovoljna sa stanjem u toj legiji. Bilo je u njoj previše oficira i podoficira, a premalo prostih vojnika. Na 67 vojnika bila su tri oficira i 30 podoficira, kaplara i drugih šarža. Dalmatinsko-istarska legija nije nipošto odgovarala očekivanju vlade. Ona se nadala, kad ju je osnivala, da će se u njoj skupiti na stotine mladića iz Dalmacije i Istre, a ne samo Dalmatinci i Istrani nastanjeni u Veneciji, i oni, koji su već prije pripadali drugom kojem vojnom odredu. Tako je bilo rečeno i u vladinom rješenju: »Osniva se u Veneciji dalmatinsko-istarska legija od svih vojnika i građana tih provincija, koji su se već u nju zapisali ili koji bi se prijavili, da u nju budu zapisani.«

Dalmatinsko-istarska legija nije imala sreće. Tek što je bila osnovana i za komandanta joj postavljen kapetan Mirković, već su je htjeli,

[7] Tommaseovo pismo banu Jelačiću u istom arhivu, isti svezak.

[8] U državnom arhivu (Frari) u Veneciji nalaze se spisi, koji se odnose na dalmatinsku legiju, na primanje u nju, imenik legionara s točnom oznakom, odakle su i koliko im je godina, troškovi i t. d. Ono, što je ovdje izneseno je po spisima tog arhiva.

[9] Governo provvisorio di Venezia 1848—49. Dipartimento Guerra Anno 1849. U drž. arhivu u Veneciji Fasc. 87, 88.

27. siječnja, metnuti u istu komandu s ugarskom legijom, pod komandantom kapetanom Seismit-Dodom. Istovremeno premjestiše dalmatinsko-istarsku legiju na Lido. Malo dana zatim povuče vlada tu naredbu, a za komandanta dalmatinske legije imenova Seismit-Dodu. Ali on se tog položaja nije htio da primi. Poslije toga imenova vlada drugog komandanta, ali ni taj nije mogao da primi dužnost, jer s njim nije bila zadovoljna »Dalmatinsko-istarska komisija«. Napokon vlada imenova za komandanta te legije Anđela Barbarića. Dok je tako vlada izdavala razne naredbe i imenovanja, dalmatinska je legija bila uvijek pod komandom svoga prvog komandanta Mirkovića. 30. travnja je dalmatinska legija spojena, razumije se samo na papiru, sa švajcarskim lovcima u jednu kompaniju. Već prije toga je dalmatinsko-istarska legija prebačena u tvrđavu Margheru. Dalmatinsko-istarska legija, nezadovoljna, što je spojena sa Švajcarcima, poče 8. svibnja da se buni. Zbog toga ih komandant tvrđave dade razoružati i posla u Veneciju. Sutradan, 10. svibnja, naredi vlada, da se dalmatinsko-istarska legija r a s p u s t i.[10]

Ali odbor trojice: Naratović, Lazaneo i Petronio, koji su vodili brigu oko osnutka dalmatinsko-istarske legije, nije se ograničio samo na osnivanje te legije, nego je nastojao da i na drugi način radi, i to u samoj Dalmaciji, za stvar mletačke republike. Zbog toga obrate se ta trojica, kao odbor, 28. prosinca triumviru Cavedalisu i predlože mu, da se, u najvećoj tajnosti, pošalju u Istru i Dalmaciju dva ili tri čovjeka, i to dva u Dalmaciju, a jedan u Istru, s trostrukom zadaćom:

1) da tamo unovače vojnike i mornare i da ih odmah pošalju u Veneciju;

2) da tamo drže uvijek budan opozicioni duh protiv Austrije i a n t i p a t i j u p r o t i v H r v a t s k e i »s a m o z n o g« b a n a i

3) da koncentriraju sve stvari tako, da se, čim se pojavi mletačka flota uz obalu Istre i Dalmacije, oni stanovnici izjave za ujedinjenje s Venecijom i da zauvijek raskinu s mrskim Austrijancem.

Nadalje su odbornici predlagali i trošak, koji bi se imao u to uložiti i koji je po njihovu računu bio samo tri tisuće lira.

Cavedalis se s tim prijedlogom složio, ali je htio, da o njemu pita obrambeno vijeće, i da onda referira vladi, koja je imala da o tom odluči.

Čini se, da je obrambeno vijeće kočilo stvar, a mislilo se, da je poteškoća moglo biti i u samoj vladi. Da to spriječe i da stvar požure obrate se spomenuta trojica dru. Izaku Pesaru, da se on zauzme kod Manina i da ga uvjeri, kako je ta stvar izvanredno korisna, štaviše i apsolutno potrebna.

[10] Svi dokumenti za to pitanje nalaze se u spomenutom arhivu, dipartimento Guerra. Governo provvisorio di Venezia — 1848-49. Fasc. 2590, 2591, 1336 i drugi.

»Dalmacija je sada — kažu oni — bez vlade i glasno protestira protiv imenovanja bana. Ako bude on htio da ostane gubernator u Zadru, i ako, pošto svlada Ugarsku, pođe tamo, on će svojom strogošću i bahatošću još više ogorčiti Dalmatince. A ako se on, potučen od Madžara, skloni u Dalmaciju, iskalit će tamo svoju nemoćnu mržnju. Bilo kako mu drago, Dalmacija će se, potištena i žalosna, obratiti svome starom zagovorniku, pozivajući obožavanoga lava (Veneciju), da ponovo razvije na njenim obalama svoje zastave.

Odašiljanje emisara mora dakle da služi zato, da ohrabri Dalmatince u otporu i da se izjave u određeni dan i sa sigurnim uspjehom za talijanski pokret.

Predložena tri emisara su ljudi iz onih krajeva, koji dobro poznaju ćud tamošnjeg naroda i toliko su pažljivi i oprezni, da ne će kompromitirati ni sebe ni druge.

Dalmatinci željno očekuju dolazak kojega mletačkog izaslanika, da se uvjere da će im doći pomoć, kad bude potrebno, i da dobiju jasnu obavijest, da talijanska stvar mora da trijumfira i da Austrija ne će više stupiti u Veneciju.

Nemojmo dakle da izgubimo zgodan momenat. More treba da bude spas i slava Venecije. Kad se Istra i Dalmacija izjave za talijansku stvar, bit će Austrija primorana da svoje snage razdijeli svuda i hoteći da sačuva sve, ostat će bez svega.«[11]

Revolucionarna mletačka vlada sjetila se prekasno, da je jedini spas Venecije na moru. Ona je 22. ožujka 1848. godine, prilikom uzimanja arsenala, dobila dvije korvete i dva razoružana brika uz mnogo malih lađa. Protiv te flotice poslala je Austrija u mletačke vode jednu fregatu, jedan parobrod i jedan brik, a osim toga dala naoružati nekoliko trabakula. Pored toga su se spremale još dvije fregate, jedna korveta i četiri velika brika. Već po tom sastavu bila je austrijska mornarica jača od mletačke. Ali austrijska je flota, iako nije imala ni spremnih oficira ni mornara, bila i sposobnija od mletačke, u kojoj su oficiri vodili neku vrstu pasivne rezistencije i nimalo se nisu zanimali za sudbinu Venecije, i rijetko je koji bio oduševljen za njenu stvar.

U svibnju prispjela je u pomoć Veneciji sardinska i napuljska flota, tako da je sada bilo svega zajedno dvadeset talijanskih lađa, koje su uspjele spriječiti blokadu Venecije. »Nikada — zapisao je Cavedalis — nije se vidjelo na Jadranu toliko talijanskih jarbola s jedinstvenom zastavom.« Austrijska flota, koja je bila mnogo slabija od ujedinjene talijanske flote, uklanjala se svakom sukobu s njom. S druge je strane sardinska vlada naredila svom admiralu Albiniju, da se dokopa onih lađa, koje su ostale u austrijskim rukama, a koje su bile zatvorene u lukama Trsta i Pule, ili, ako to ne može, da ih uništi. Prema tim svo-

[11] U arhivu Correr u Veneciji. Documenti Manin IV. 817.

jim instrukcijama otplovi Albini prema Trstu i Istri, nadajući se, po nekim privatnim pismima, da će ga tamošnje stanovništvo dočekati s oduševljenjem. Tako je iz Udina pisao Dall' Ongaro 13. i 23. travnja 1848. g. provizornoj vladi u Milanu: »Istra i Dalmacija čekaju samo pomoć u oružju, da se dignu na ustanak. Trst će se pobuniti, čim ugleda jedno talijansko jedro«. »Ali je — kaže talijanski povjesničar Marchesi — realnost bila sasvim drugačija, jer iako je u Dalmaciji bilo osjećaja simpatije za talijansku stvar, jer tu nisu bile sasvim utrnule uspomene na lava svetoga Marka, većina je slavenskog stanovništva bila odana caru, a nisu ni u Trstu, kako bilježi Helfert, mletačka republika i talijanska trikolora našle poštivalaca«.[12]

Odlazak Albinijev prema Trstu i Istri podiže duhove u Veneciji, ali Albini ne učini ništa, jedno zbog toga, što ga u tom nije pomagala napuljska flota, a drugo zbog toga, što ni njegova vlada nije nikako htjela, da njezina flota smeta trgovini ostalih naroda i da izazove cijelu Njemačku, koja se bila zauzela za Trst. Na kraju se Albini ograničio samo na to, da sprečava ulaz i izlaz iz tršćanske luke austrijskim ratnim lađama. Markiz Hipolit Spinola, kojega je sardinska vlada poslala u Veneciju »da podržava dobre odnose između pijemontske armade i mletačke republike«, savjetovao je svojoj vladi, da osvoji Vis. »Mala posada i prisutnost flote na Jadranu osigurala bi nam njegov posjed.« Ali taj Spinolin savjet nije sardinska vlada prihvatila, pa su se sve operacije Albinija i mletačke flote sastojale u tome, što su izmijenili nekoliko topovskih hitaca s Austrijancima u Caorlu i Piranu.[13]

Da je mletačka vlada ozbiljnije razmotrila situaciju i da je odmah razumjela, da se borba protiv Austrije ne može svršiti u nekoliko mjeseci, mogla je u svom arsenalu sagraditi takvu flotu, koja bi doista bila kadra da vlada Jadranom i da u određenom momentu dovede do konačne odluke. Međutim je ona posvetila glavnu brigu obrani kopna, a arsenal, mjesto da služi mornarici, služio je za sve više nego za mornaricu. Mjesto da gradi što više lađa, vlada se pouzdavala u pomoć Pijemonta i Napulja. Ali Napulj je od početka ograničavao svoju pomoć, a Pijemont je, poslije poraza kod Novare, odazvao svoju pomoć. Pače su Mlečani, ostavljeni sami sebi na moru, sada svoju flotu još više osakatili oduzevši joj mnogo oficira i vojnika, koje su upotrebili u tvrđavama i baterijama.

Tada počeše Austrijanci pooštravati svoju blokadu, a mletačka se flota nije ni usudila izaći iz luke ni pokušati rastjerati Austrijance. Mletačka flota je, poslije više od godinu dana od ustanka, imala: četiri korvete, tri brika, jednu goletu, jedan parobrod, tri »rimorchiatora« i

[12] Marchesi Vincenzo. Storia documentata della rivoluzione e della difesa di Venezia negli anni 1848-9, Venezia, Arti grafiche.

[13] Marchesi, o. c. 210. str.

dvadeset trabakula. Protiv nje bila je austrijska flota, koja se sastojala iz: dvije golete, jedne korvete, dvije peniše, tri fregate, pet parobroda i tri topnjače.

18. lipnja izabran je novi komandant mletačke mornarice Ahil Bucchia. On odmah izjavi, da se takvom flotom ne da ništa početi i da je u prvom redu potrebno, da se pojača posada i uvede disciplina. Ali i on je teško uspijevao da uvede prijeko potrebnu disciplinu.

Sada, kad je to bilo kud i kamo teže nego prije, poticali su mnogi mornaricu, da se nečega pothvati. Među ostalim učinio je to i Tommaseo u jednom svom govoru u skupštini. Ali osim neznatnih napada nije Bucchia htio poduzeti ništa jače, jer se nije pouzdavao u vrijednost svoje flote. Međutim mu 27. srpnja narede triumviri i Manin, da ima s flotom izaći iz Venecije i uprijeti sve snage da je oslobodi od blokade, kako bi grad došao do potrebnih živežnih namirnica. Ali Bucchia izjavi, da mletačka flota nije spremna za borbu s austrijskom.

30. srpnja izađe proglas »Predstavka mletačkoj mornarici«, koju je u ime naroda potpisao Tommaseo. U tom proglasu Tommaseo je zahvaljivao mornarici, što se napokon odlučila da nešto učini, da opskrbi grad kruhom, ističući, da se neprijateljska flota sastoji od polusrušenih lađa i uvjeravajući mornare, da će se dio austrijske posade s njima pobratiti i da će u Istri i Dalmaciji naći prijateljske luke, jer se oni krajevi uvijek s ljubavlju sjećaju svetoga Marka. Tommaseu odgovori Bucchia oštro spočitavajući mu, da nije istina ono, što govori, jer austrijska flota nije nipošto u tako rđavu stanju, kako je to Tommaseo kazivao, a isto tako, da bi se prevarili Mlečani, da su došli u Istru i Dalmaciju očekujući, da će ih tamo dočekati kao prijatelje.[14]

8. kolovoza krenu napokon mletačka flota pod komandom Bucchie iz luke, ali se 10. vrati neobavljena posla. Bucchia se nije pouzdavao ne samo u svoje lađe, nego u prvom redu u svoje ljude, koji su, kako je on više puta izjavio, ne samo nedisciplinirani, nego spremni da u borbi napuste komandanta.

Da zlo bude još veće, proširila se u floti i kolera. Napokon počeše desertiranja, mornari, a i oficiri ostavljali su svoje lađe, i Bucchia predloži, da se flota razoruža. Međutim stiže 14. kolovoza u Veneciju vijest, da je Pijemont sklopio mir s Austrijom, a i to, da se u Ugarskoj Gergey kod Vilagoša predao Rusima. 22. kolovoza potpisali su opunomoćenici Venecije, poslije duge i časne borbe, predaju grada Austriji. 25. istog mjeseca uđe austrijska vojska u mletačke utvrde, 28. već je bio okupiran cijeli grad, a 29. kolovoza podignuta je austrijska zastava na kopljima sv. Marka .

[14] Raccolta Andreola VIII, 286—288, Marchesi, o. c. 469. str.

Nije nam poznato, je li vlada poslušala savjet i prijedlog dalmatinsko-istarskog odbora. Vjerojatno je, da jeste, kad je upravo u to vrijeme osnovala i organizirala dalmatinsko-istarsku legiju. Ali, ako se to dogodilo, bilo je sigurno protiv volje i savjeta Tommasea, koji se sada odlučno protivio tome, da se u Dalmaciji digne ustanak, uvjeren, da bi se takav ustanak svršio s neuspjehom i katastrofom.

Vidjeli smo, kako i koliko se u Veneciji nastojalo, da se Dalmacija pridobije za mletačku i talijansku stvar. Istina, nisu Mlečani imali pozitivnoga uspjeha, i Dalmacija se nije nikako izjavila za Italiju, ali su vjerojatno akcije Splita, a i drugih, protiv sjedinjenja s Hrvatskom, u dobroj mjeri plod tog utjecaja. Osim toga mnogo su i sam Tommaseo i Venecija utjecali na neke Hrvate, koji ističući, da su dobri Slaveni, opet nisu htjeli da se Dalmacija odmah sjedini s Hrvatskom i Slavonijom. Kad su se pak hrvatskim vojnicima u Italiji počela pripisivati kojekakva zvjerstva, ostalo je malo dalmatinskih intelektualaca, na koje to nije djelovalo.

Vijesti i pisma iz Venecije, sama ličnost Tommasea, koji je bio jedan od glavnih vođa nove republike, saznanje, da se u Veneciji osnovala pače dalmatinsko-istarska legija, spremna, da dade svoj život za oslobođenje Dalmacije od austrijskog jarma, sve je to djelovalo na dalmatinske »markoline«.

U Dalmaciji je bilo malo čistih »markolina«, t. j. onih, koji su željeli, da Dalmacija dođe ponovo pod republiku svetoga Marka, ali oni su vrlo dobro znali djelovati na neke Dalmatince i nagovarati ih da se protive, da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom, pa su, kad drugačije nije išlo, tražili samostalnu Dalmaciju, jer Hrvatska nije još privlačna za Dalmaciju, i da nije Hrvatska zaleđe Dalmacije, nego Bosna i Hercegovina. Naročito su djelovala pisma i poruke Tommasea. Njemu se mora pripisati i traženje, da je za sjedinjenje potreban pristanak Dalmacije. 29. prosinca 1848. g. pisao je Tommaseo jednom Dalmatincu: »Ja mislim, da se naša jadna domovina ne smije predati ni Italiji ni Iliriji bez njena punog suglasja. Ali upravo zbog toga, da to suglasje bude potpuno, moraju kod izbora odlučivati dovoljno jaki razlozi. Budimo oprezni i hrabri! Vaš odani Tommaseo.«[15]

Nesretni rat, koji je, poslije primirja 1849. godine ponovo započeo Pijemont i koji mu donese strahovit poraz kod Novare, probudi u početku nove nade u Veneciji. Ali ni poslije Novare nije Venecija htjela da se preda. Tek poslije mnogo borba i nevolja, potpisa ona predaju, a 30. kolovoza uđe Radetzki u izmučeni grad. Venecija je bila ponovo austrijska.

[15] U Archivio Correr u Veneciji, Tommaseo III, 604. ss.

XXV.

HRVATSKI, NARODNI JEZIK U ŠKOLAMA, SUDOVIMA I UREDIMA.

Prijedlog Špire Popovića — Dekret Ministarstva Prosvjete od 12. rujna 1848. g. o nastavnom jeziku — Prijedlozi dra. Petranovića i Stjepana Ivićevića o uvođenju hrvatskog narodnog jezika u svim dalmatinskim školama — Upit Ministarstva općinama — Odgovor splitske općine, da talijanski jezik ostane i dalje u školama i uredima — Prve narodne škole u Dubrovniku i Kotoru — Uvođenje hrvatskog narodnog jezika kao obligatnog predmeta u dalmatinskim gimnazijama

Godine 1843. imala je Dalmacija — prema podacima Carrare u u djelu »La Dalmazia descritta«, koje je izašlo u Zadru 1846. godine — 400.777 stanovnika, od toga 323.271 katolika i 77.690 pravoslavnih. Carrara navodi dalje, da Slavena ima u Dalmaciji 340.000, a Talijana oko 16.000. Govoreći o jeziku u Dalmaciji kaže Carrara: »Najvažniji je jezik slavo-dalmatinski, koji je izuzevši pojedinosti u izgovoru jednak srpskom.«[1]

Ali iako je slavenski element u Dalmaciji, prema podacima čovjeka, kome nitko ne će osporiti najveću simpatiju prema talijanskom elementu, bio po broju preko dvadeset puta veći, ipak nisu dalmatinski Slaveni imali nijedne javne škole na svom jeziku, i ne samo što nisu uredi uredovali njihovim jezikom, nego to nisu činili čak ni sudovi, gdje se više puta radilo ne samo o njihovu imutku, nego i njihovu životu.

Da se narodnom jeziku da mjesto, koje mu pripada, trebalo je u prvom redu imati ljude, koji su bili kadri da njim ureduju, trebalo je dakle školovati takve ljude.

Još u srpnju 1848. godine predložio je Špiro Popović u »Zori«, da se traži: 1) da se od početka nove školske godine 1848./49. počne s učenjem narodnog jezika u svim osnovnim školama i 2) da se po sudovima pozivi i prijedlozi pišu narodnim jezikom. To posljednje zavi-

[1] Carrara, La Dalmazia descritta, Zara, Battara 1845.

silo je u prvom redu od samih sudaca. Neki su se doista i odazvali. Sam Špiro Popović piše 9. rujna u »Novinama«, da je on već vidio jedan poziv drniškog suda »u našem jeziku«.

Razumije se, da nitko nije priječio privatnim licima da otvore škole na narodnom jeziku, ali za to je trebalo novaca, koji siromašna Dalmacija, a pogotovu njeni široki slojevi, nisu imali. Očekivala se zato državna incijativa, koja je naskoro i došla.

Ministarstvo Prosvjete izdalo je 2. rujna 1848. godine dekret, u kojem se određuje, da se u osnovnim školama, među koje se broje niže i tri razreda viših škola, ima poučavati učenike u njihovu materinjem jeziku. Takvo poučavanje ima da se počne odmah od nove 1848./49. školske godine, ako se ne pokažu nesavladive zapreke, svakako barem u trivijalnim školama i u prvom razredu viših škola.[2]

Međutim su 7. rujna u sjednici parlamenta dr. Petranović i Stjepan Ivićević iznijeli ove prijedloge:

1) Da se u svakoj većoj župi u Dalmaciji osnuju isključivo »ilirske« škole na trošak države;

2) zato neka se zasada osnuju dva internata za preparandiste, jedan u Splitu, a drugi u Dubrovniku i to zbog toga, što sada ima malo učitelja, koji su vješti ilirskom jeziku.

3) da se stanu prevoditi školske knjige;

4) zato da se kasnije uzmogne prijeći iz trivijalnih škola u više, trebalo bi da se već sada uvede narodni jezik kao obavezan i u zadarski licej, i u tri gimnazije, i u treći razred glavnih osnovnih škola u primorskim gradovima;

5) da se nakon određena vremena poučavaju u višim školama svi predmeti na »ilirskom« jeziku.

Malo zatim zatražiše i neki Zadrani, da se u osnovne (primarne) dalmatinske škole uvede što prije narodni slavenski jezik, a da se međutim makar provizorno uvede kao obavezan predmet u pokrajinske gimnazije ilirski jezik, stara i nova naša književnost zato, da se uzdrži, proširi i usavrši studij nacionalnog jezika.

Što se tiče prve točke Petranovićeve i Ivićevićeve molbe, riješi Ministarstvo 19. studenoga 1848. godine, da trošak za škole, koje su općinske ustanove, treba u prvom redu da nosi općina, a tek onda, ako općina ne može da taj trošak podnese, može da pomogne država. Što se pak tiče prevođenja školskih knjiga na ilirski jezik, već je 21. travnja 1843. god. bila sastavljena komisija, koja je neke knjige i prevela. Ivi-

[2] Dekret Ministarstva Unutarnjih Djela od 2. rujna 1848. g. 5592. br. S. O. A. 1848. god.

ćević ih je sam preveo nekoliko. Tada ministarstvo preporuči komisiji, da požuri prevodenje drugih knjiga. Što se tiče jezika u gimnazijama i licejima, odgovori Ministarstvo, da se na tome radi.[3]

Međutim su i drugi narodni poslanici iz Dalmacije podnijeli Ministarstvu drugu molbu, koja je radila o istom predmetu. To su bili poslanici: Ivan Josip Filippi, de Michieli-Vitturi, Grahovac, Radmili, Petrović i Andrović. Oni su molili, da se srpsko-hrvatski jezik uvede u dalmatinske škole kao obavezan predmet, ali neka se spriječi brzo uvođenje slavenskog jezika u javne poslove i škole, jer bi to, po njihovu mišljenju, bilo opasno i veoma štetno.

Petranović nije mislio samo na škole, nego je još predložio ministarstvu, da se u Zadru na državni trošak izdaju »Novine Dalmatinske« na narodnom jeziku, da se zapisnici, kad se ispituju svjedoci i optuženi, vode na tom jeziku, da se u Zadru osnuje »Školsko vijeće«, komu će dužnost biti »prenašanje školskih knjigah i činit vladanju predlôženja vrhu narodnoga izobraženja«.[4]

Potaknuto tim predstavkama dalmatinskih poslanika Ministarstvo je uputilo dalmatinskim općinama razna »pitanja, koja su se ticala narodnosti i kako bi se ona podigla.« Tako je ministarstvo pitalo, bi li ubuduće pravoslavni parosi u Dalmaciji htjeli da svoje parohijalne izvode pišu srpsko-hrvatski i ćirilskim pismenima mjesto talijanskim, kako su dosada činili. Iza toga dođe od Ministarstva općinama drugo pitanje, bi li se u dalmatinske škole uveo naš jezik.

Dalmatinski »narodnjaci«, kako ih zove u svom dopisu iz Šibenika u »Narodnim Novinama«, 10. siječnja 1949. godine Špiro Popović, bili su nezadovoljni takvim postupanjem ministarstva, i to zbog toga, što su po svim dalmatinskim općinama bili na upravi isključivo Talijani. Kad su oni dobili stvar u svoje ruke, gledali su da je bilo kako pokvare ili zapletu. Ministarstvo je dobro znalo, koliko ima u Dalmaciji Talijana, a koliko Slavena, i nije trebalo da pita općine, da li da se u škole uvede narodni jezik ili ne. Narodnjaci su tražili, da se uvede odmah u sve škole i u sve sudove srpsko-hrvatski jezik.

U spomenutom dopisu Novinama obraća se Špiro Popović javno ministru Kulmeru i ministarskom savjetniku Ožegoviću i moli ih, da se oni zauzmu, da se to pitanje riješi onako, kako odgovara narodnim interesima.[5]

Da je Popović imao pravo, pokazuje nam, kako se splitska općina vladala u tom pitanju.

---

[3] S. O. A. 1848. g. 2115. br.
[4] Pismo B. Petranovića Anti Kuzmaniću, iz Kromjeřiža 1. XII. 1848. g. »Slavenski Jug«, 4. I. 1849. g., 2. br.
[5] Novine. 18. I. 1849. g.

Dalmatinska je vlada pozvala preko svojih pretura općine, da iznesu svoje mišljenje o jeziku u školama.[6]

10. siječnja 1849. godine sastala se splitska kongregacija, da o tome raspravlja i načini prijedlog za općinsko vijeće, koje se imalo sastati 11. siječnja. Iznesena su dva izvještaja, jedan blaži, koji je primljen za vijeće, i jedan radikalniji dra. Josipa Nanija, koji nije primljen za vijeće.[7]

U dugom obrazloženju predlagao je dr. Nani: 1) da se ne otvaraju škole u svakoj većoj parohiji, jer, ako se južni Slaveni ujedine, treba najprije da se odredi njihov jezik, a ako se ne ujedine, onda treba da u školama ostane talijanski jezik, zato, što je izglađen, kulturan i potreban za Dalmaciju; 2) da se ne otvore konvikti za buduće slavenske učitelje; 3) da se školske knjige ne prevode na hrvatski jezik; 4) da se hrvatski (slavenski) jezik ne uvede kao obavezan u srednje škole; da se ne označi rok, do kojeg treba da se svi predmeti predaju hrvatski (slavenski). Svoj prijedlog završio je dr. Nani ovako: »Gospodo! Ovo je pitanje života ili smrti, znanja ili neznanja, vi treba da odlučite, hoćemo li iz XIX. stoljeća ići u slijedeća ili ćemo se vratiti u XIV.«

Sutradan, 11. siječnja, sastađe se splitsko općinsko vijeće i prihvati sa dvanaset glasova protiv tri glasa ovaj izvještaj:

Svaka narodnost ima prava da svoj jezik čuva i da ga usavršava. U Dalmaciji postoje dva jezika, pa i Dalmato-Slaveni i Dalmato-Italijani imaju pravo da se slobodno služe svojim jezikom u školama i javnim poslovima. To bi bilo i suviše skupo, a događalo bi se i to, da bi trebalo katkad voditi poslove u oba jezika. Prema tome treba: ili da u Dalmaciji jednoga od dva jezika sasvim nestane ili da se Dalmatinci služe jednim i drugim jezikom i u školama i u javnom životu sa što manjim teretom za državu.

Budući da prirodni položaj Dalmacije traži i tražit će, da se govore i njeguju oba jezika, što vijeće potanko obrazlaže, ono predlaže:

1) da u Dalmaciji vlada sačuva i potpomaže, koliko god je moguće, slobodnu upotrebu obaju jezika, hrvatskog (la slava) i talijanskog;

2) da se u višim i nižim osnovnim školama okružnih mjesta Zadra, Splita, Dubrovnika i Kotora i glavnih mjesta kotara (srezova), poučava isključivo na talijanskom jeziku, a na hrvatsko-srpskom ili talijanskom u drugim mjestima pokrajine, prema zaključku tih općina;

---

[6] Dekret splitskog okružnog poglavarstva od 19. XII. 1848. g. S. O. A. 1848. g. 2115. br.
[7] Ibid.

3) da se međutim ne smije početi poučavanjem na srpsko-hrvatskom jeziku, prije nego budemo imali sposobnih učitelja, koji poznaju jezik, gramatike, rječnike i druge potrebne knjige,.i dok se ne složimo u aflabetu (azbuci), izgovoru i pravopisu;

4) da se zato, kako bi se to postiglo, što prije osnuju konvikti za učiteljske pripravnike u Splitu i Dubrovniku i da se odmah izabere odbor Dalmatinaca, koji temeljito poznaju srpsko-hrvatski jezik, s dužnošću: a) da sastavi slavensku (hrvatsku) gramatiku, rječnik i druge potrebne knjige s tekstom, b) da se odredi, koji alfabet, koji izgovor i koji će se pravopis uzeti u slavenskom govoru i pismu;

5) da se nastavi s isključivo talijanskim nastavnim jezikom u gimnazijama i drugim višim zavodima, bez ikakva vremenskog ograničenja , ali neka se u svakoj gimnaziji i drugim višim zavodima, kao i u trećem i četvrtom razredu viših osnovnih (elementarnih) škola, osnuje slobodna katedra slavenskog jezika i literature;

6) da se javni poslovi raspravljaju i zaključuju kao i dosada, talijanskim jezikom, svuda i u svim granama administracije, bez ikakva vremenskog ograničenja.[8]

Ali time nije bila stvar svršena. Dr. Josip Nani, koji je bio iznio protivan prijedlog na sjednici općinske kongregacije 10. siječnja i koji nije bio, kako smo rekli, prihvaćen za vijeće, dobio je od kongregacije zadaću, da prema tom protivnom prijedlogu sastavi referat, koji će kongregacija, mimo vijeća, podnijeti ministarstvu. On to i učini, i kongregacija posla 26. siječnja taj referat ministarstvu.

U tom se referatu iznosi opširno, kako treba da se »pitanje raspravi u njegovu širokom značenju, t. j. u vezi s daljom misli v e l i k o g u j e d i n j e n j a J u ž n i h S l a v e n a i s bližom, da se u Dalmaciji uništi talijanski jezik, da se na njegovim ruševinama podigne slavenski«. Ali južnoslavenskog jezika nema, taj treba tek stvoriti. »Mi ćemo zapitati,« kaže se u referatu, »sve iskrene i savjesne ljude u ovim krajevima, u kojima se zamišlja ujedinjenje Južnih Slavena, imaju li oni možda jedan zajednički književni jezik, takav, da ga svi razumiju i kojim govore i pišu tamošnji intelektualci. Postoji, srpski, slovački, hrvatski, koruški, kranjski, dalmatinski, bosanski i svaki od tih krajeva, da o drugima ne govorimo, ima svoj dijalekt.« Imaju i drugi narodi dijalekata, ali i jedan književni, svima razumljivi jezik. Toga Slaveni nemaju, i oni se među sobom teško razumiju. U predstavci se kao dokaz za to navodi, kako je u Splitu bila nedavno jedna garnizona Slovaka, koji su se s domaćim svijetom vrlo teško sporazumijevali. Treba dakle čekati da Slaveni stvore jedan zajednički književni jezik, a tek će se onda moći hrvatski jezik uvesti u škole.

[8] Sjednica splitskog općinskog vijeća 11. siječnja 1849. god. S. O. A. 1849. g. 58. br.

Što se tiče Dalmacije »ne treba da se zovemo ni Slaveni, ni Talijani, nego Dalmatinci. Dalmatinci, Visoko Ministarstvo, Dalmatinci, jer je zemlja, u kojoj živimo, Dalmacija .... i govorilo se ovdje talijanski, govorilo se slavenski (la lingua slava) ili bilo kojim drugim jezikom, mi ćemo biti uvijek Dalmatinci, jer je postojala Dalmacija i Dalmatinci i prije nego su u ove krajeve prodrli oni, koji su raširili slavenski i talijanski jezik....«

Najbolje bi bilo, da sav narod u Dalmaciji, koji sada govori dva jezika, uzme jedan i u njemu napreduje. Slavenski je jezik neizrađen, nema literature, nema nauke, a škola mu ne daje sve znanje; treba ga crpsti iz knjiga, a tih na slavenskom jeziku nema. Zbog toga treba da t a l i j a n s k i j e z i k bude i d a l j e u š k o l a m a i d a v l a d a d a l m a t i n s k o m k u l t u r o m. Ne smije se mjesto talijanskog uvesti u škole slavenski jezik, dok se na tom jeziku ne stvori literatura, koja će moći da zadovolji sve zahtjeve kulturnog čovjeka.[9]

Svatko, tko je poznavao prilike u Dalmaciji, znao je dobro, da će teško koja mala općina htjeti izdržavati svoju školu i plaćati učitelja, pa će u Dalmaciji jedino gradovi imati škole. Slično mora da je bilo i u ostalim slavenskim pokrajinama Austrije. To je potaklo šezdeset slavenskih poslanika u državnom saboru, da potpišu molbu ministarstvu prosvjete, neka se učiteljima u slavenskim pokrajinama popravi njihovo bijedno stanje. Odbor, u kome je bio po jedan član iz Češke, Moravske, Galicije, Ilirske i Petranović iz Dalmacije, preda tu molbu ministru Stadionu. Ministar odgovori, da se radi na tom, da svaki učitelj u općini, koja ne može sama plaćati svoga učitelja, dobije iz državne blagajne 250 forinti na godinu. Petranović se odmah požuri, da o tom obavijesti Dalmatince, a napose dalmatinske učitelje. »Eto, braćo učitelji,« — pisao je Petranović —, »kako se i za vas brine očinsko vladanje austrijsko! Sada pokažite i vi s vaše strane, da ste dostojni ovoga dobročinstva ter prionite svojski učiti se materinskom jeziku, u kom ćete unapried predavat nauk djeci — — jer ćete i sami uvidit, da bez temeljnoga znanja jezika ovoga nije vam moguće nadalje ostat u učiteljstvu.«[10]

Dubrovačka se općina obratila državnoj vlasti s molbom, da joj dopusti otvoriti narodnu školu, ali nije nekoliko mjeseci dobila odgovora. No nije ni trebalo, da to učini, jer je na osnovu § 3. temeljnih zakona svaka općina smjela da otvori takvu školu, ako ima za to sposobnog učitelja. Trebalo je samo o tom obavijestiti državnu vlast.[11]

Međutim su Dubrovčani na početku nove školske godine, 6. kolovoza otvorili normalnu školu s hrvatskim nastavnim jezikom. Učitelja su plaćali sami.[12]

[9] S. O. A.. 1849. god. 171. br.
[10] Slavenski Jug, 1849. g. 8. br.
[11] Srbske Novine. 1849. g. 36 br. — Slavenski Jug. 1849. g. 68. br.
[12] Narodne Novine, 1849. g. 119. br.

U Kotoru je već na početku kolovoza 1848. god. zaključila pravoslavna crkvena općina da otvori »serbsku škju« i za učitelja izabrala popa Kostu Jovanovića. Uto je već stigla nova ministarska naredba, da treba u osnovnim školama od početka školske godine podučavati djecu na njihovu maternjem jeziku, pa i u prvom razredu. Kad se u Kotoru saznalo za tu naredbu, pođe deputacija građana katoličkom biskupu, koji je bio i školski direktor tadašnje talijanske normalne škole, i zamoli ga, da izvrši tu ministarsku naredbu. Ali kotorski biskup nije pokazivao naročitu sklonost da uvede hrvatski jezik u osnovnu školu i zamolio je građane, da se strpe, a on će im za nekoliko dana odgovoriti. No Kotorani se ne dadoše smesti, nego zaključe, da nijedno dijete ne pošalju u talijansku normalku, i spreme mjesto, gdje će pop Kosta poučavati djecu. Iza toga pođe oko stotinu građana u općinu i izjave s potpisima, da oni ne će više slati svoju djecu u talijansku školu, dokle god se ne ispuni ministarski dekret. Učinili su to samo pravoslavni, a katolici nisu htjeli. »Oni misle« — pisao je dopisnik iz Kotora — »ako izgube talijanski jezik, da će im i vjera propasti. Svemu tome nisu krivi prosti ljudi, nego herdjavi njihovi popovi.« Na taj zahtjev općina ne odgovori ništa sve do spomenutog dopisa u siječnju 1849. godine.[13]

Tada se kotorska pravoslavna općina obratila Ministarstvu, koje odredi, da se u normalnim razredima »zavede serbska škola«. U tu svrhu osnovana je komisija, koja je 8. kolovoza 1849. godine zaključila, »da se samo u prvoj klasi obadvije godine srpska slova i srpske knjige uče; i to se ima početi odmah, u studenom«.[14]

Tako su obadva veća južno-dalmatinska grada uvodila narodni jezik u škole, dok su gradovi srednje i sjeverne Dalmacije, kojima su na čelu stajali ljudi prožeti duhom talijanskim, nastojali da osujete ministarski dekret.

Sasvim drugačije nego kotorski postupao je splitski biskup, koji je na početku 1849. godine upravio Ministarstvu molbu, da se u njegovoj biskupiji osnuje sjemenište i bogoslovija na »ilirskom« jeziku.

Dalmatinsko je namjesništvo u Zadru izvršujući vladine naredbe postupalo na štetu hrvatskog jezika. Tako je 1848. godine dalo štampati 400 primjeraka čitanke za osnovne škole starim natražnjačkim pravopisom. Petranović, koji je budno pratio sve, što se s te strane radi, upravi odmah Ministarstvu prosvjete predstavku tražeći, da to popravi i ne dopusti raspačavanje takvih nevaljalih knjiga.

Kad je ban Jelačić postao gubernator Dalmacije, narodni ljudi u Dalmaciji nadali su se velikoj koristi, ako ne drugom, a to barem s obzirom na narodni jezik u školama i uredima. Ali sve ostade po starom, jer Jelačić u Dalmaciju nije ni dolazio, a namjesništvo je radilo, što je htjelo. Od Jelačićeva imenovanja banom nije narodna stvar u Dalmaciji imala ni u čemu nikakve koristi. On se u upravu Dalmacije nije nikako miješao, a nije se pobrinuo ni da u namjesništvo postavi ljude, koji bi kako god opravdali to, što je gubernator Dalmacije u isto doba i ban Hrvatske, istaknut Hrvat, štaviše, jedan od vođa Hrvata. Doista nije trebalo da se Talijani uznemiruju, što je car njega imenovao za gubernatora Dalmacije.

Kako su se sporo ponarođivale osnovne škole i pored ministarske naredbe od 2. rujna 1848. godine, vidimo iz statistika za 1849./50. školsku godinu. Te je školske godine bilo u Dalmaciji svega 157 javnih osnovnih škola. U 18 škola bio je nastavni jezik samo talijanski, u 127 škola talijanski i srpsko-hrvatski, a samo u 12 srpsko-hrvatski. Ako dodamo još, da je od tih škola bilo 10 samo za pravoslavce, u kojima je svima bio nastavni jezik srpsko-hrvatski, onda nam je slika još jasnija.[15]

Prijedlozi Petranovića i Ivićevića od 7. rujna tražili su, da se već tada uvede narodni jezik kao obavezan u sve više škole, i da se odredi vrijeme, dokad će se u sve te škole uvesti »ilirski« jezik kao nastavni.

Ministarstvo prosvjete upita u vezi s tim prijedlogom za mišljenje direkcije dalmatinskih gimnazija. One odgovoriše, da se zasada ne može misliti na uvođenje narodnog jezika kao nastavnoga u srednje škole, ali da se taj jezik može uvesti kao poseban predmet.

22. srpnja 1849. godine izađe nova privremena nastavna osnova za srednje škole. Po toj osnovi imao se odsada uz nastavni jezik učiti i drugi zemaljski jezik kao obavezan predmet, pa se tako počelo i poučavanje našeg jezika u dalmatinskim gimnazijama.

U dubrovačkoj gimnaziji započela su se odmah 1850./51. škol. god. predavanja iz hrvatskog jezika u svim razredima. Prvi predavači našeg jezika u dubrovačkoj gimnaziji bili su: pijarista otac Glicerije Depolo (I. i II. razred), otac Franjo Ksaverije Villina (III. i IV.), Urban Stanić (V., VI. i VII.) i otac Tvartko Toma (VIII. razred).[16]

U splitskoj gimnaziji[17] sa šest razreda predavali su »slavenski« jezik te prve 1850./51. školske godine: Mate Ivčević, Luka Svilović i Ivo Franceschi. Naš se jezik učio već od prvog razreda, u četvrtom razredu čitale su se »Pripovitke Staroga i Novoga zakona od Vuka St. Karadžića«, u petom to isto i »Osman«, u šestom »Pravila poezije od Utješenovića« i »Čitanje i tumačenje Osmana«. Sedmi i osmi razred nisu bili u gimnaziji, nego u sjemeništu, a direktor im je bio biskup. Tu se u sedmom razredu čitalo XIII. i XVI. pjevanje Gundulićeva

[13] Slavenski Jug. 1849. g., 3. br.

[14] Narodne Novine, 1849. g., 119. i 126. br.

[15] Ströll, Pučko školstvo u Dalmaciji, 34. str.

[16] Programma dell' imp. reg. ginnasio superiore di Ragusa, Ragusa, Martechini, 1851.

[17] Programma dell' imp. reg. ginnasio di Spalato I, Spalato, Piperata 1851.

»Osmana«, a u osmom XVIII. i XX. U svim razredima predavao se srpsko-hrvatski jezik po dva sata na nedjelju. U dva licejska razreda u splitskom sjemeništu predavao je naš jezik Stjepan Roglić.

U zadarskoj državnoj gimnaziji bili su prvi učitelji hrvatskog jezika u 1850./51. školskoj godini Jerko Suttina (I. do IV. razr.) i Lav Borčić (V.—VIII. razr.). Ovdje se u prvih šest razreda prevodila i učila gramatika hrvatskog jezika, u VII. se uz to učila »Povistnica Dalmacie«. Iduće 1850./51. školske godine nešto se proširila građa. U nižim razredima čitala se antologija profesora Sutine, u V. razred uvelo se »Čitanje i analiziranje epistola I. i VI. Heroida Ovidijevih, koje su prevela braća Betondić. To se isto radilo i u VI. razredu. U VII. razredu bilo je »Čitanje nekih odlomakah iz Gundulića i iz prijevoda prve knjige Odiseje iz zbirke »Dubrovnik« 1849.« U VIII. razredu »Čitanje s analizom i filološkim opaskama prijevodu Horacijevih oda dra. Higgija.«

Kada je tako hrvatski jezik uveden kao obavezan u srednje škole, počeše profesori da pišu u programima članke tim jezikom. Već u programu državne gimnazije u Zadru za 1851./52. godinu piše hrvatski pop Mate Ivčević, pod naslovom »Književnost Dalmatinska: Povist vangelska bogatoga, a nesrečnoga Epulona, a čestita Lazara, iliti štete bogastva a koristi uboštva i t. d. Rukopis plemića Dra. Jeronima Kavanjini-a«.

Uvođenje narodnog jezika u urede i sudove nije bilo ni laka ni jednostavna stvar. U prvom redu nije bilo za takav posao sposobnih ljudi, a zatim ni knjiga ni terminologije. Da se tome nekako doskoči, odredi Ministarstvo, da se izradi »Pravoslovni i državni nazovnik u svim slavenskim narječjima. U komisiji za srpsko-hrvatski dio toga nazovnika bio je uz Demetra, Vuka Stefanovića Karadžića i Stjepana Cara i Petranović. Kad je taj posao svršio, vrati se Petranović u Zadar i tu pokrene list »Pravdonošu«, kojemu je bio glavni zadatak, »da sudački činovnici u Dalmaciji nauče naš jezik.« Ali još nisu bila vremena za takve pothvate, jer je iduće godine »Pravdonoša« prestao izlaziti.

Osim toga Petranović je 1848. godine počeo prevoditi građanski zakonik na »ilirski« jezik. O tom on izvještava 19. veljače bana Jelačića iz Kromjeřiža, gdje je boravio kao narodni poslanik, iznoseći, kako se nada, da će za pet mjeseci svršiti taj posao, i da je jezik, na koji prevodi, »ilirski književni«, kojim se bratja naša Hrvati služe«.

Petranović je nadalje zamolio Ministarstvo, da naredi, neka sudski činovnici nauče naš jezik. I doista Ministarstvo je u povodu te Petranovićeve molbe izdalo naređenje svim sudskim činovnicima »da se potrude narodni jezik temeljito izučiti, s »dodatkom«, da će u protivnom slučaju otpušteni biti.«.

XXVI.

MATICA DALMATINSKA

Petranović, koji je prvi počeo buditi među Dalmatincima nacionalni život, vidio je, čim je došao u bliži dodir sa slavenskim prvacima u konstituanti u Beču, da se u Dalmaciji ne će ništa jače dati postići na polju narodnog osvješćivanja, ako se posao ne organizira. To ga potače na odluku, da u Dalmaciji osnuje »Maticu Dalmatinsku«, po primjeru ostalih »Matica«, koje su već lijepo radile. Zato je trebalo u prvom redu sabrati dovoljno novca, da se započne radom. Da to postigne, napisa Petranović 14. listopada 1848. g. članak u 16. broju »Lipe Slovanske«. U tom članku prikaza Petranović dalmatinske prilike s obzirom na nacionalno stanje, ističući, kako je tuđinski duh prodro u Dalmaciju, i kako taj duh vlada svuda i u školama, i u sudovima, i u svakoj javnoj manifestaciji. Taj duh je uzrok apatiji prema Slavenstvu i dovodi, da se Dalmacija protivi sjedinjenju s Hrvatskom. U Dalmaciji, isticao je Petranović, nema nikakva slavenskog književnog društva, kojemu bi bio zadatak da osvješćuje narod. Zbog toga je on odlučio da s nekoliko svojih prijatelja osnuje takvo društvo, »Maticu Dalmatinsku.« Ali kako je Dalmacija siromašna, on moli slavensku braću, da bi svojim prinosima omogućili osnivanje toga društva.

Česi su shvatili i poduprli Petranovićevu molbu. »Narodni Noviny« pozvaše 23. studenoga, u članku punom topline, Čehe, da pomognu osnivanje »Matice Dalmatinske.« Malo zatim obrati se Petranović, 26. studenoga, iz Kromjeřiža, kamo se bio preselio državni sabor, »Slovenskom društvu« u Ljubljani, da ono sabere među Slovencima novčanu pomoć za osnutak »Matice Dalmatinske«.

Dok je Petranović tako radio u Beču i Kromjeřižu za osnutak »Matice Dalmatinske«, poticao je Kuzmanića, da on nastoji u Dalmaciji, da se ljudi zainteresiraju za to društvo. 1. prosinca kaže on u svom pismu Kuzmaniću, kako vlada ne može zadovoljiti sve narodne potrebe i kako je potrebna privatna inicijativa, da se podigne narodna svijest i prosvjeta. Zbog toga treba da se u Dalmaciji osnuje društvo, koje bi

širilo narodnu prosvjetu. Petranović je dalje izvješćivao Kuzmanića, kako je već sabrao u Beču 300 forinti i kako Česi skupljaju prinose za »Maticu Dalmatinsku«. Potrebno je da se sastave pravila i da ih prema pravilima sličnih društava sastavi Kuzmanić sa svojim prijateljima.[1]

Petranović se zatim obrati i Hrvatima u Hrvatskoj. On zamoli urednika »Narodnih Novina« Bogoslava Šuleka, da, iako sada Hrvati imaju drugih troškova i briga, ipak preporuči u svom listu i »Maticu Dalmatinsku«. »Sverha Matice jest — kaže u tom pismu Petranović — prosvetliti prosti narod dalmatinski, i uskoriti sjedinjenje Dalmacie s Hervatskom, koje što skorije biti mora, kad nam je Bog i dobra sreća podielila Bana za Upravitelja našega«.

I dalje je Petranović radio na osnivanju Matice. 19. veljače 1849. godine pored ostaloga preporučuje on banu Jelačiću, tada već gubernatoru Dalmacije, i »Maticu Dalmatinsku«.

»Slavenski Jug« donosi 14. prosinca 1849. god. imena onih, koji su dali prinos za »Maticu Dalmatinsku«, i to: ban barun Josip Jelačić 100 forinti srebra, grof Jan Kolovrat 50 for. sr., Metel Ožegović 20 for., major Horvatović 5 for., Janko Šupljikac 10 for., Koda iz Novog Sada 10 for., Pavle Riđički iz Banata 10 for., knez M. M. Obrenović 50 for., Đorđe Stratimirović 15 for., D. K. Morović 2 for., Aleksa Živković iz Pančeva 1 for. 30 krajcara, Jovan Pecikozić iz Vukovara 1 for., Dimitrija Tokalić 1 for., Janković I. 5 for., Pavao Georgijević iz Vinkovaca 1 for., Sermage 2 for., Standuar 2 for., Joso Strosmayer 2 for., major Harbermayer 5 for., major Filipović 5 forinti.[2]

Ali prije nego je Petranović mogao sabrati dovoljno novca za osnutak »Matice Dalmatinske« dođe apsolutizam, 31. prosinca 1851 g., i Petranović odgodi osnivanje »Matice« za bolja vremena. Kad je međutim vidio, da apsolutizam ne prestaje, ponudi Petranović 1853. godine »Matici Ilirskoj«, da ona novac, koji je sakupljen za »Maticu Dalmatinsku«, primi i drži, dok god ne bude moguće osnovati »Maticu Dalmatinsku«. »Matica Ilirska« prihvati Petranovićevu ponudu i primi sakupljenu 771 forintu i devedest i dva novčića srebra s time, da, dok se ne osnuje »Matica Dalmatinska«, svake godine od svojih izdanja daje po 13 primjeraka utemeljiteljima »Matice Dalmatinske« i bibliotekama i zavodima u Dalmaciji.[3]

Tako je ostalo sve do osnutka »Matice Dalmatinske« 1862. god.

[1] Slav. Jug. 4. I. 1849. g., 2. br.
[2] Slav. Jug. 18. XII. 1849. g.
[3] Karlić P., Matica Dalmatinska, Zadar 1913.

XXVII.

SLAVENSKA LIPA

»Društvo Slavjanske Lipe u Dalmaciji«

U vrijeme priprava za slavenski kongres u Pragu u travnju 1848. godine odlučiše češki rodoljubi, potaknuti od Slovaka Štura, da osnuju široko demokratsko društvo, koje će djelovati po cijeloj zemlji, i organizirati sve narodne snage. To se društvo nazva »Slovanska Lipa.« »Slovanska Lipa« trebalo je da goji ideju slavenske uzajamnosti, da radi na tome, da se obezbijedi narodnost i samostalnost Slavena u habsburškoj monarhiji, da priređuje kongrese po češkim, poljskim i ilirsko-hrvatskim zemljama, šalje deputacije, vodi korespondenciju, i izdaje svoj časopis »Slovansku Lipu«. Prvi predsjednik »Slovanske Lipe« bio je P. J. Safařik, a tajnik Gauč. »Slovanska Lipa«, ta prva javno-politička, isključivo češka organizacija, raširila se brzo po svim krajevima Češke i Moravske.

Dok je Božidar Petranović radio u Beču na osnivanju »Matice Dalmatinske«, odluči nekoliko ljudi u Zadru da osnuju »Društvo Slavjanske Lipe u Dalmaciji«, i objavi 14. prosinca 1848. godine poziv za upis.

Svrha »Društva Slavjanske Lipe u Dalmaciji« iskazana je ovako: »Družtvo ovo imajući za poglavitu cilj sve više učvrstiti ljubav prema Ustavnome Caru Našem i prema Ustavu, kao i to, da se brižljivo čuvaju pravice oboih u cieloj cesarovini; namiera je istog družtva sliedeća:

1) Da se ukriepi i razgrana medju nama duh slavjanski, t. j. čustvo narodno, i to dielom, pomoćju usavršenja prekrasnog našeg slavjanskog jezika, navlastito javnim obučavanjem;

2) da se pazi i radi o napriedku poljodjelstva, zanatah, naukah i tergovine naše u Dalmaciji, uzimajući u obzir slavjansku;

3) na konac, da živi mila naša Dalmacia obćena sviuh nas otačbina u bratskoj i neprekidnoj svezi sa svima ostalima njezinima Slavjanskim sestrama, i u serčnom priateljstvu sa svakom drugom narodnosti,

osobito austrianske cesarovine; i to uprav za njezino uzdèržanje, srieću i cjelokupnost, i za oprieti se svim protivnim i unutarnjim i izvanjskim navalama.

Pomenuto društvo, o kom je rieč, sastavljeno ima biti samo iz Slavjanah, i to:

a) Iz rodjenih uprav Dalmatinacah, i onih, koji su primljeni u broj gradjanah, t. j. koji su namislili sasvim ostati u Dalmacii, ne gledajući na razliku čina ni jednih ni drugih.

b) Iz sviju onih, koji spadaju u veliku porodicu Slavjansku, bili oni u Dalmaciji ili ma van kojeg carstva ili deržave.«

Na kraju pozivaju se svi oni, koji žele pristupiti društvu, da se prijave, a kad se sakupi dovoljan broj prijavljenih, onda će biti pozvani na utemeljenje društva.[1]

Pokretači »Lipe« nisu morali dugo čekati, i mogli su sazvati svoju prvu skupštinu već 28. siječnja 1849. godine. Skupština je održana u dvorani liceja u Zadru. Papafava i Borčić su naročito svečano uresili licejsku dvoranu; po zidovima su visjele slike velikih slavenskih muževa, tri stražara u narodnoj nošnji držala su u rukama svaki po jedan barjak: slavjanski, carski i dalmatinski. Dvorana je bila prepuna svijeta: osim preko dvije stotine članova došlo je na skupštinu i mnogo drugoga svijeta iz grada i okolice.

Skupština je otvorena pjevanjem carevke na narodnom jeziku uz pratnju vojne glazbe. Poslije svake kitice carevke klicalo se oduševljeno »Živio« mladom caru, austrijskoj kući, slavenskom narodu i banu Jelačiću.

Iza toga otvorio je skupštinu urednik »Zore« dr. Kuzmanić, i to na hrvatskom jeziku. Njegov je govor bio često prekidan poklicima »Živio!« Poslije Kuzmanića govorio je profesor Perinović, »ljubavi radi onih članovah koji, premda iskreni domorodci, opet pored dosadašnjih okolnosti nije im moguće bilo dobro materinji svoj jezik izučiti, kao i zbog različja nekog, koje običajno uveseljava, rekao je on slovo svoje na talianskom jeziku, i u njemu cilj Lipe naše i dužnost našu k narodu i narodnosti našoj vješto i liepo opisao.«[2]

Poslije toga pozdravio je on »Lipu« hrvatskim stihovima. To je bilo prihvaćeno s velikim oduševljenjem.

Na toj prvoj skupštini izabrana je i privremena uprava društva, t. j. pet privremenih odbornika: Kuzmanić, Perinović, kateheta Vojnović, predsjednik tribunala Fontana i savjetnik prizivnog suda Lalić. Oni su imali da sastave pravila i da ih podnesu drugoj skupštini.

[1] Slavenski Jug, 1849. g., 3. br.
[2] »Novine« 15. II. 1849. god., 20. br.

Poslije izbora privremene uprave skupštinari su se razišli uz svirku muzike, »u sercam svojim nadu liepe budućnosti za narodnost i otačbinu svoju gojeći«.[3]

»Dalmatinska Lipa« nije dugo živjela; ona je bila zapravo samo osnovana, a nije nikada pravo proradila. Poslije velikog oduševljenja na prvoj skupštini, nisu se privremeni odbornici za nju mnogo brinuli. Prvi je razlog tome, što je tek mjesec dana poslije prve skupštine izašao oktroirani ustav. Članovi »Lipe« bili su skoro sami državni činovnici, a to su bili i svi privremeni odbornici. Kao takvi uplašili su se nekih odredaba u novom ustavu i sasvim su zapustili društvo. Drugi je razlog bio novi zakon o štampi, koji je tražio kauciju, koju članovi »Lipe« nisu mogli položiti.[4] Ali glavni uzrok neuspjehu »Dalmatinske Lipe« treba tražiti u tome, što takvo društvo nije još bilo za Dalmaciju. »Lipa« je bila kod Čeha političko društvo, osnovano iza dugog uspjelog nacionalnog prosvjećivanja. Kako bi moglo takvo društvo uspjeti u Dalmaciji, u kojoj je »Zora Dalmatinska« imala tek nešto preko 60 pretplatnika, u kojoj nije bilo ni jedne škole na hrvatskom jeziku, u kojoj je narod bio sasvim neosviješćen i zapušten!

[3] »Zora Dalmatinska«, 1849. god.
[4] »Slavenski Jug«, god. II. 58. i 68. br.

XXVIII.

DALMATINSKO NOVINSTVO

1849.—1850. godine.

Milorad Medaković napisao je u »Novinama« 8. siječnja 1849. godine članak, kako je Boka došla u austrijske ruke i kako je Austrija oduzela sva prava Boki. On poziva Bokelje, da odbace talijanski i njemački jezik i da napreduju »u slavnom mile Slave jeziku«, a onda dodaje: »I u Dubrovniku, ponajviše baš kod gospode, vlada naš mili jezik, pa opet zato g. Kaznačić ne gledajući na to izdaje žurnal u talijanskom jeziku — ta naše je polje, gospodine, veliko i neobradjeno! Tamo se oće plodonosno drvo, a ne u talianskom — nama nesrodnom i nepoznatom polju! Osvijestimo se jednom, da poznajemo, što je naše, a što je tudje.«

Kaznačić je odgovorio Medakoviću u 21. broju lista »Avvenire« ističući, kako je on uvijek radio za slavensku stvar, i da se u Dalmaciji može ona zagovarati samo na talijanskom jeziku. Odgovor Kaznačićev pun je ljubavi i zanosa za nacionalnu stvar.

Medaković je, ne poznavajući prilike, krivo zamjerao »Avveniru«, koji je izlazeći samo na talijanskom jeziku mogao u Dalmaciji koristiti slavenskoj stvari. Samo tako mogao je on okupiti oko sebe pisce, koji su osjećali slavenski, ali znali pisati samo talijanski, i čitaoce, koji su bili isto takvi.

Tako je u »Avveniru« 2. prosinca 1848. god. izašao članak »O potrebi, da se ujedine Ugarski Slaveni sa Austrijskim«[1], zatim »Projekt ustava za austrijsku carevinu na bazi ustavne slobode i federativne narodne jednakosti«[2]. 30. prosinca donosi »L' Avvenire« u 22. broju na talijanskom jeziku proglas bana Jelačića Dalmatincima, a u daljim brojevima Vežićev članak protiv interpelacije dalmatinskih poslanika.[3]

[1] L'Av. 2. XII. 1848. g.
[2] L'Av. 9. XII. 1848. g., 19. br.
[3] L'Av. 23., 24. i 25. br.

»L' Avvenire« je bio doista ono, čime ga prekorava neki dopisnik lista »La Dalmazia Costituzionale«: »slavenski list talijanski pisan«. U njemu se raspravljaju sasvim slavenska pitanja, i on ne daje mjesta nijednom mišljenju, koje nije slavensko i koje ne ide za ujedinjenjem Slavena, koliko je to bilo moguće u tadašnjem momentu, a sve radi ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Tako u broju 27. počinje Matija Ban svoj članak »Ispitivanje političko-slavenskih pitanja«, pisan širokim poznavanjem svih slavenskih naroda i njihovih političkih odnosa.[4] On ustaje otvoreno protiv panslavizma i panrusizma i zastupa konfederaciju ravnopravnih i slobodnih slavenskih naroda. Ban ustaje također protiv onih Južnih Slavena, koji su za slavensku federaciju, ali federaciju vrlo mnogih malih državica, od kojih bi svaka obuhvatala teritorij historijskih pokrajina. »Prema tome bi Hercegovina imala administraciju odijeljenu od Bosne, Slavonija od Hrvatske, a stara bi Raša uskrsnula; na taj bi se način moja mala Dalmacija sastojala od više država, jer bi osim Dubrovačke i Poljičke republike, ako hoćemo da budemo pravedni i konsekventni, trebalo restaurirati i stare republike Splita, Trogira, i Zadra, kao i državu Neretljana«. »To je prava stranka natražnjačkih Slavena.« Druga je stranka umjerenjaka i praktičara, koja bi htjela, da se slavenstvo dijeli u nekoliko velikih frakcija, omeđenih glavnim narječjima, od kojih bi svaka imala svoju posebnu administraciju, a sve jednu centralu. Treći sistem je najnoviji, »austrijski panslavizam«, t. j. centralizacija federalizma, gdje bi se htjelo, da razne slavenske austrijske grane imaju samo jednu zajedničku administraciju ili da svi Slaveni u federativnoj Austriji sačinjavaju posebnu državu. Matija Ban je za federaciju velikih slavenskih grupa u federativnoj Austriji.

Vrlo je zanimljivo mišljenje Matije Bana o talijansko-slavenskom pitanju.

»Talijansko-slavensko pitanje okreće se cijelo oko posjeda obale sjevernog gornjeg Jadrana. — S a m a j e p r i r o d a s t v o r i l a J a d r a n s k o m o r e i z r i č i t o s l a v e n s k i m. Čini se, da oni (Talijani), ne shvacaju veliku promjenu, koja je nastala u ovim krajevima od vremena, kada su oni ovdje vladali do danas, i o još većoj, koja se sprema. Oni slabo poznaju cilj našega narodnog pokreta i ne vide, da je pitanje jadranske obale za Južne Slavene, a napose za ilirsko-srpsku granu, koja je nastava, jedno od životnih pitanja; da bi oduzimanje primorja značilo odsjeći noge njihovu političkom tijelu, upravo tako, kao da bi se oduzeli svi prirodni izlazi cijele njihove trgovine; da bi to značilo stjerati ih u unutrašnjost zatvarajući im silom svaki saobraćaj s udaljenijim narodima, s kojima su u vezi pomoću mora. — Talijani ne vide, da zbog svih tih razloga Slaveni moraju

[4] »L'Av.« 27. br.

svom silom gravitirati prema Jadranu.« Ban pobija tvrdnju onih, koji misle, da bi trebalo, da Istra i Dalmacija pripadnu Italiji, jer u njima žive Talijani. Uzimajući u obzir cijelu obalu od Trsta do Budve, on priznaje, da je jedna osmina primorskih Slavena primila talijanski jezik i talijanske običaje, ali da su oni kraj svega toga ostali po rodu Slaveni. Nije istina, da se na cijeloj obali, a napose u gradovima govori talijanski. U Kotoru i Dubrovniku govori se općenito slavenski, a u Splitu govori slavenski dio stanovništva, u Šibeniku je zapovjedni jezik narodne garde slavenski, Bakar je malo ognjište Slavenstva. Trst nema nikakve narodnosti, jer u njemu stanuju sve narodnosti i govore se svi jezici. Talijansku su revoluciju pozdravili s veseljem u Dalmaciji i Istri svi, a to zbog mržnje na austrijsku vladu. »Da je tada talijanska flota plovila duž obale Istre i Dalmacije, nema sumnje, da bi se i te dvije pokrajine bile na isti način pobunile.« »Ali je bečka martovska revolucija kod većine stvorila nove simpatije, kad se čulo, da će se svim narodima dati jednake sloboštine, a naročito onda, kad se doznalo za rad u Zagrebu i njegovo traženje, da se Dalmacija spoji s Hrvatskom.«[5] Tada su se prilike promijenile, dvije stranke, koje su nastale utopivši se začas u opoju liberalizma, opet su se pojavile s biljegom različite narodnosti. Između Talijana i Italomana, koji su htjeli, da se obala talijanizira i da pripadne Italiji, i između Slavena, koji su htjeli, da ona bude slavenska i vjerna Austriji, bila je birokracija, protivna Talijanima, jer su željeli da promijene vladu, protivna Slavenima, jer su željeli promjenu administracije i službeni jezik, koji bi imao zamijeniti talijanski, a slavenski oni nisu poznavali. Unatoč radu te birokracije, koja je vidjela najbolji izlaz za sebe, ako te dvije stranke drži jednako jake, prevagnuše Slaveni.

Narod se počeo izjašnjavati. Prvi se izjaviše Obrovčani. Osam općina splitskog okruga pisalo je banu u istom smislu; Kotor nije poslao svojih poslanika u Beč, nego je odredio, da imaju poći u Zagreb, Dubrovnik je pisao Zagrebu u duhu ilirskom, Makarska je gojila iste slavenske osjećaje, Korčula je poslala pomoć, malu, ali od srca, za rat za slavensku stvar, iz Trsta su trgovci s primorja poslali većih svota, Senj je s ushitom pristajao uz Hrvatsku. Rijeku, koja je htjela s Madžarima, prisilili su na to. Molba s mnogobrojnim potpisima sa svih strana Dalmacije poslana je konstituanti u Beč. Molilo se, da se u sudove i škole u Dalmaciji uvede slavenski jezik; nekoliko mjeseci prije toga sličan je spis poslan Slavenima skupljenim na kongresu u Pragu, preporučujući im interese dalmatinskih Slavena. Sve to zajedno s porazom Italije dovelo je do propasti »italizma« na slavenskoj obali.[6]

Sada, kako kaže Ban, italizam nije više moralna snaga. Njega sačinjavaju samo »činovnici stranci, koje svak mrzi, talijanski emigranti,

[5] »L'Av.« 1849. god., 30. br.

[6] »L. Av.« isti broj.

koje niko ne pozna, i mali dio građana.« Oni intrigiraju i varaju narod prikazujući mu Hrvate kao barbare siromašnije od Dalmatinaca, kod kojih još vlada feudalizam, Jelačić je, kažu, pravoslavac, koji hoće uništiti katolicizam, da se je pobunio protiv cara i slično. Strani svijet zavode štampom, vladu protestima uime istarske i dalmatinske narodnosti. Ali sve je uzaludno, mora da pobijedi sedam osmina Slavena i sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Pa kad bi to i htjela učiniti vlada, ne će to trpjeti ostali Slaveni. Ali je »i u najvećem interesu Austrije s obzirom na separatističke tendencije austro-talijana da dade, koliko je samo moguće, prilike za razvoj slavizmu u provincijama Istri i Dalmaciji, koje graniče s Italijom i u kojima se vrši talijanska propaganda. Taj se razvoj ne može inače potpuno izvršiti osim sjedinjenjem s Hrvatskom. Time bi bila presječena i posljednja nit talijanskim nadama na te pokrajine; jer dok su one izolirane, talijanska se stranka nada, da će ih, ako dođe do novog talijanskog ustanka i jake pojave talijanske flote na Jadranu, moći privući na svoju stranu, ali kad bi se jednom one inkorporirale ostalim slavenskih pokrajinama, to ne bi bilo moguće, i nikad se ona stranka ne bi usudila da to pokuša. I u tom je sva tajna bijesne srdžbe, s kojom ona progoni ideju dalmatinsko-hrvatskog ujedinjenja.« Talijani se moraju uvjeriti, da njihova dominacija ne bi naišla na simpatiju kod naroda ove obale, nego na otpor. Zbog toga neka oni prepuste Dalmaciju Slavenima, a ona će sačuvati talijanski jezik i biti veza između Talijana i Slavena, koji i jedni i drugi imaju jakih interesa da ostanu prijatelji.

Ban govori naširoko o odnosima ugarsko-slavenskim. A onda zaključuje: »Slaveni su pobijedili ili će pobijediti sve austrijske narodnosti, talijansku, njemačku i madžarsku. Austrija treba da postane isto tako slavenska država, jer će i onako prije ili kasnije Talijani da se sjedine s Italijom, a Nijemci s Njemačkom. To je i interes Dinastije. Ako ona bude, hoteći zadržati integritet, to sprečavala, propast će. Što se tiče Turske, njezin je raspad siguran i neizbježan. Slobodna Srbija privlači ostale Slavene, a u prvom redu Bosance, Bugare, Makedonce i Albance. Postoji već nekoliko godina utjecaj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a i svih austrijskih Slavena. Napokon raspravlja Matija Ban o Slavenima i Njemačkoj i poziva Nijemce na savez i prijateljstvo sa Slavenima.

Na kraju iznosi Matija Ban »Projekt novog sistema slavenske organizacije«. Taj bi bio: Slavenska konfederacija, u koju ne bi ušli svi Slaveni, nego samo Slaveni u Turskoj, koji bi se emancipirali poput Srba, austrijski Slaveni, saski i pruski Slaveni, jednom riječju neruski Slaveni, slobodni Slaveni. U toj bi konfederaciji sultana kao vrhovnog glavara turskih slavenskih pokrajina zastupao srpsko-bugarski namjesnik, car austrijski i kraljevi Saske i Prusije.« Dakle: »Politička organizacija narodnosti, nezavisna od raznih država, među kojima su one

podijeljene, ali u sporazumu s partikularnim i punim interesima svake države.« Ban je svijestan, kako se sve, što on iznosi, protivi i tadašnjem stanju u pojedinim državama i internacionalnim eventualnim zapletajima, a u prvom redu ciljevima Talijana i Nijemaca, koji su htjeli, da se, zbacivši sve vladare, nacionalno ujedine. On želi, da svi oni od ideje narodnosti prijeđu k ideji čovječanstva, i onda bi to razumjeli i htjeli.[7]

Orsato Pozza (Orsat, Medo Pucić), da približi Dubrovčane ideji sjedinjenja s Hrvatskom, piše u »L'Avveniru« članak »O nekim Dubrovčanima, koji su bili hrvatski banovi«. To je njega napunilo ponosom i ushitom, pa se nada, da će se i Dubrovčani radovati, kad to saznaju.[8]

U 30. broju »Slavenskog Juga« napisao je Orsat Pucić članak »Sačinjavamo li mi jedan narod?«, koji je zatim izašao u 34. broju lista »L'Avvenire« s istim naslovom, samo na talijanskom jeziku (»Formiamo noi una nazione?«). U pijemontskoj narodnoj skupštini izjavilo je ministarstvo ovako: »Kada se naši susjedi Slaveni budu uzdigli na dostojanstvo nacije, onda ćemo im priteći u pomoć u relaciji općih interesa.« I Pucić misli, da Južni Slaveni još nisu nacija, a to zbog toga, što nisu slobodni, a ni ujedinjeni. Kada se austrijski Slaveni ujedine, tada će u svom naručju između Zemuna i Kotora obuhvatiti i Slavene u turskom carstvu. »Tako će početi za nas budućnost, tako će početi i naša historija, naše ime, naša slava, naše dostojanstvo«.

31. ožujka 1849. god. izašao je posljednji, 35. broj lista »L'Avvenire«. Uzrok, što je »L'Avvenire« prestao izlaziti, bio je novi zakon o kauciji za novine. Kako »L'Avvenire« nije mogao tu kauciju položiti, morao je prestati da izlazi. Uredništvo je njegov prestanak zaključilo time, da ono samo suspendira publikaciju lista. »Ne umire on, on je zadrijemao, da se jednog dana probudi, možda jači; sličan u svom svršetku onome, što narodna predaja priča o svom najmilijem junaku Kraljeviću Marku. Moja je svrha bila da putem ljubavi približim elemente dviju narodnosti, koje hoće da silom drže u zavadi perfidija, neznanje i fanatizam. Dobro znam, koliko je uspjeha imalo moje poduzeće, ali ne očajavam. Za velike ideje ljudskog progresa vjekovi su dâni, a nastojanja pojedinaca tanke niti. — Ako bi se rodile misli, koje bi, bolje od onih, koje smo mi iznosili kao projekt, mogle da stvore novo sretno doba za Južne Slavene, ja ću se prvi diviti, s veseljem ću ih odobravati, ali neka njihova baza bude: sloboda, jednakost, bratstvo među ljudima i među narodima. Naš »Avvenire« (Budućnost) ulazi u svoje prirodno područje budućnosti i pozdravlja vas.« Kao vinjeta dodana je ispod toga žara, kosa i ostali mrtvački znakovi.

[7] »L.Av.« 1849. god., 30., 31., 32. i 33. br.

[8] »L'Av.« 1849. god., 30., 31. i 32. br.

Napokon je 1849. godine popustio i Kuzmanić i primio novi hrvatski pravopis, pa je i prvi broj »Zore« 1849. god. štampan već tim pravopisom. Na žalost »Zora« je tada pala na šezdeset predbrojnika. I da nisu hrvatski oficiri zadarske Leopoldove regimente i nekoliko čeških rodoljuba pritekli u pomoć, ne bi »Zora« više izašla. O pravopisu kaže Kuzmanić »Svergosmo ovi pravopis 1848. god. jer nemogosmo se na njemu pomoći; a sad opet ga namećemo deržeći, da današnja sloga slavjanska nije prazna rieč. A vi učeni Dalmatinci i Bošnjaci nemojte zamieriti, nije prilika, da se mi dan današnji s osobitim verstopisom odlikujemo od većine Slavenah.«[9]

»Zora« je stajala 45 krajcara za četvrt godine, u Zadru 30 krajcara. Uza sve to ona je gubila pretplatnike i polako trnula, dok nije nakon nekoliko brojeva 1849. godine i utrnula.

»Gazzetta di Zara« postala je u 1848. godini suviše liberalan list, tako da vlada nije željela, da i dalje bude njen službeni glasnik. Osim toga vlada je htjela da zadovolji i dalmatinske Slavene i da njen službeni list bude štampan i njihovim jezikom. Zbog toga je počela izdavati 1. ožujka 1849. godine svoj novi službeni, dvojezični list: »L'Osservatore Dalmato« — »Smotritelj Dalmatinski.« S lijeve strane bio je talijanski tekst, s desne njegov prijevod na hrvatski jezik. Urednik toga službenog lista bio je Jakov Chiudina, dotadašnji urednik »Gazzette«, a prevodilac na hrvatski jezik dr. Kuzmanić, dotadašnji urednik »Zore«. Izdavač lista bila je štamparija Battara.

Novi list bio je u političkom pogledu sasvim povučen, donosio je samo službene oglase i izvještaje i tek po koju političku vijest, tako da nije mogao nipošto zadovoljiti Dalmatince, koji su se već bili naučili na slobodu štampe. Videći, da tako ne ide i da će izgubiti čitaoce, promijeniše listu formu; od 1. lipnja izlazila su zapravo dva lista: »L'Osservatore dalmato«, samo na talijanskom jeziku četiri puta na nedjelju, i »drugi časopis skroz po hervatski«, »Glasnik Dalmatinski«, dva puta na nedjelju. Ali svejedno ni jedan ni drugi list nisu još uvijek mogli skupiti oko sebe ni suradnika ni pobuditi veći interes kod publike. Kuzmanić je tada počeo u »Glasniku« braniti način svoga pisanja i napadati zagrebački i srpski. Kuzmanić, koji nije nikada volio Srbe, znao je često da polemiku za čistoću jezika začini neprikrivenom antipatijom prema Srbima. U tome su Kuzmanića pomagali otac Verdoljak i karlobaški župnik Starčević. I tako se desilo, da su se, poslije široke nacionalne sloge dalmatinskih Slovena, Hrvata i Srba, počela već 1849. godine javljati razmimoilaženja.

U takvim su prilikama neki dalmatinski pisci pisali u zagrebačkim listovima »Slavenskom Jugu« i »Narodnim Novinama«. U »Slaven-

[9] Z. D. 1849. g., 1. br. — Sl. Jug 1849. g., 8. br.

skom Jugu« 5. svibnja 1849. g. štampan je dopis iz Dalmacije sa šifrom S. P. (Špiro Popović). Pisac preporučuje slogu i odbacivanje svake međusobne mržnje i zavisti. »U našoj otačbini Dalmacii dvije se nahode narodnosti; jedna je brojem daleko pretežnija, slavenska; druga umom naprednija, talijanska. Mi se moramo starati, da svaka od ovih u prirodna prava svoja uđe i od njih potpuno slobodno upotrebljenje činiti uzmože: da jedna narodnost pokraj druge u podpunoj slobodi umne svoje sile razviti i cvjetuće svoje stanje dostignuti može«. Dopisnik očekuje najveću potporu od svećenstva, koje je najbliže narodu i koje je dužno živjeti s narodom. Svećenici treba da narod upućuju u ustav. Svećenici neka upućuju narod i odvraćaju ga od onih, koji hoće da ga zavedu. Oni moraju biti pravi poslanici, a ne najamnici, i na njima je velika odgovornost zbog toga.

J. A. vidi napredak Zagrepčana i Tršćana i uporeduje ga »s nazadkom nas Dalmatinacah. Nazadak je, jer nema nikakovog napredka. Današnje je stanje Dalmacije isto, kao što je bilo pod Metternichom. Kamo napredak društva Sl. Lipe u Zadru? Kamo napredak narodnih učionicah? Kamo napredak narodne književnosti? Nađe li se koji, da od svog imanja za narodne učionice i našu književnost štogod priloži? Kamo sveštenici i postaraše li se, da uslade prostom narodu svetinju njihove narodnosti? Kamo bratinstvo i sloga? Ništa toga kod nas nema, — pa je li to pravi nazadak?«

»Glasnik Dalmatinski« bio je sada jedini list u Dalmaciji, koji je izlazio na hrvatskom jeziku. Ali s »Glasnikom Dalmatinskim« nisu bili zadovoljni pravoslavci. Jedan dopisnik piše »Narodnim novinama«, kako bi trebalo pisati u »Glasniku Dalmatinskom«. To bi on učinio, da »taj list izopačenjem jezika i izgovora, i bratinski vjerozakon vrijeđajućim izrazima, više na raztrojenje i nazadak, nego na sjedinjenje i napredak naš ne smiera; i s tim odlikujući se od svih naših listovah mjesto osobnoga sačinjava, dok se u neznatnosti svojoj ili neosviesti, te praocem sloge i ljubavi udari, ili prezren od sviuh, kao pokojna mu sestra Zora, ne umori se i ne klone[10].

Ali nije taj dopisnik bio jedini koji je tako mislio o »Glasniku Dalmatinskom«. Tako misli i Špiro Popović.[11] Utvrđeno je, da nema za naš narod veće nesreće — kaže Špiro Popović — od vjerozakonske nesloge i mržnje. Svi su slovenski listovi, osim jednog ciglog, nadahnuti tim duhom, i svi se trude da pridonesu što više slozi. »Jedini Glasnik Dalmatinski starim je kužnim dahom urednika svoga nadahnut«, jer on dopušta, da se u tom listu štampaju članci, kojima se napadaju pravoslavci, a time se širi nesloga i mržnja. Špiro Popović žestoko napada Kuzmanića, što hoće da i opet, kao i u »Zori«, zadrži svoj

[10] »Nar. Nov.« 1849. god., 96. br.

[11] »Nar. Nov.« 25. VII. 1849. god., 99. br.

jezik. Prekorava ga, što mu list ništa ne valja i poziva ga, »da se ogleda na druge naše listove i podobno njima neka se za dobro našeg naroda zauzme, a okani se utrobu rođene matere bezbožnim rukama trzati, jer ga za takovo bogomrsko djelo prokletstvo naše i potomstva očekiva.«

»Glasnik Dalmatinski«, namijenjen od vlade da udovolji slavenskoj većini Dalmacije, ne samo što pod uredništvom Kuzmanićevim nije odgovarao, nego je svojim pisanjem ljuto ogorčio skoro sve prijatelje narodnog jezika i sjedinjenja. Prekoravali su ga, da još nikad nije ni riječ kazao u duhu narodnom o narodnim školama, o narodnoj prosvjeti i t. d. Prekoravali su ga, da sije vjersku mržnju, netrpeljivost, da potvara težnje Hrvata i Srba rusizmom i da nepristojno napada ljude zaslužne za narod i njegovu književnost.[12]

[12] »Nar. Nov.«, 8. II. 1850. god.

XXIX.

PROBUĐENA KNJIŽEVNA I NACIONALNA DJELATNOST DUBROVČANA 1849. do 1851. GODINE.

Već smo vidjeli, kako je ustav probudio Dubrovčane i dao im novu snagu, da se okupe i porade za nacionalni preporod i narodno ujedinjenje. Dubrovnik je postao ponovo slavenski. »Vi se tamo zabavljate izključivo politikom — piše jedan Dubrovčanin »Narodnim Novinama«, — a mi ovamo nastojimo za književnost. Iz pečatnje Frana Martechinia izišla je nastojanjem popa Antuna Roči jedna pjesnička umotvorina od 16-og vieka imenom Mandaliena pokornica po Ivanu Vučićeviću, vlastelinu Dubrovačkomu, spjevana. Isti gospodin Roči sada pečati i Oracia vješto prevedena na naš jezik od pokojnoga Hidie koji je umro prie nekoliko godinah. Otac Ljud. Ćurčia pečatao je svoje »Tridnevje sv. Vlaha.« Mladi su književnici sastavili svoj »Dubrovnik«, koji će izlaziti svake godine. Oko toga posla nastoji g. Matija Ban. Izašao je i »Srpsko-dalmatinski magazin«, uređen od Nikolajevića. Štampa se u Zadru, jer dubrovačka štamparija nema ćirilskih slova, ali će ih brzo nabaviti. »Kao što vidite, Dubrovnik postaje ono, što je prie bio u Dalmaciji, središte slavjanske književnosti.« Matija Ban predaje besplatno narodni jezik svima, koji hoće da ga uče. Čitaju se sve više i »Narodne Novine« i »Slavenski Jug«.

U Dubrovniku su dvije stranke: aristokratska i demokratska. Aristokrati hoće isto što i demokrati, samo što bi prvi htjeli provesti reforme postupno i mirnim putem, a drugi naprasno.[1]

Vidjesmo, kako je dolično zastupao narodnu misao u Dalmaciji dubrovački »L'Avvenire«. Njegov dostojan nasljednik bio je »Dubrovnik — cviet narodnog knjižeštva«. To je zapravo almanah pjesama i članaka, sve odreda na hrvatskom jeziku. Prvi je svezak izašao u Dubrovniku u štampariji Martekinijevoj 1849. godine. Uvodnu riječ »Dubrovniku« napisao je Orsat Pucić kao predgovor »Plandovanjima« Ivana Bunića Vučićevića. U tom predgovoru slavi Orsat Pucić slaven-

[1] »Nar. Nov.« 5. XII. 1849. god., 209. br.

sku svijest staroga Dubrovnika i njegovu političku slavu. Uporeďujući prošlost s tadašnjicom, kaže pisac: »Pali smo, braćo, duboko pali! A osobito smo mi Dubrovčani tako pali u svemu, da danas nahodimo razliku višu između nas i našieh otaca negoli između njih i ljudi starodavnieh vremena.«

Matija Ban napisa članak »Zercalo poviestnice dubrovačke«. Prvi dio tog članka »Razdielak politični« svršava se ovako: »Budućnost Dubrovnika sva je u slavjanstvu. On bez ikakove sumnje ne će nikada polučiti svoju sjajnu prošlost političnu; ali u krilu slavjanstva dignut će se opet materijalno, kao glavna luka Bosne i Hercegovine.«

Drugi dio članka je »Razdielak književni«. U njemu kaže Ban, »da se nahodi u dubrovačkih pjesnikah koji trag slavjanskim mislima«, i iznosi te tragove. U »Dubrovniku 1849. g.« nalazi se i čuvena Preradovićeva pjesma »Dubrovniku«, koja svršava vjerom, da će novo sretno doba za Dubrovnik doći onda:

»Kad ti dica budu Slavjanici,
Kada Giorgi, Gondola i drugi
Opet budu Gjorgjić, Gundulići.«

Poslije Preradovićeve pjesme nalaze se u istom godištu »Dubrovnika« i pjesme Antuna Kaznačića »Vienac narodne slave«, pune narodnoga osjećaja, zatim prijevod prvog pjevanja Omirove Odisie od Orsata Počića (Pucića), pa »Neke pjesmice« dra. J. A. Kaznačića. Treći dio toga almanaha 1849. godine je »Kita narodne piesme, dopisi i t. d. Tu se nalazi i »Osnova sveslavianskoga jezika« od Matije Bana.

»Dubrovnik« je izašao i 1850. i 1851. godine, uređivan i dalje u Dubrovniku, a štampan u Zagrebu, i to za 1850. godinu u Gajevoj štampariji, a za 1851. u štampariji Franje Župana. U uvodu »Dubrovnika« za 1850. godinu kaže Matija Ban: »Ovaj letopis postankom svojim označio je novo doba u životu dubrovačkom, doba s l a v j a n s k o - k n j i ž e v n o g a p r e p o r o d j e n j a.«

I drugi svezak »Dubrovnika«, t. j. za 1850. godinu prožet je istim duhom kao i prvi. Navest ću samo nekoliko redaka iz toga sveska.

U pjesmi »Hrvatima«, poziva Ban Hrvate u boj za slobodu:

»Ko će toj podlosti
Da se povine?
Pustit da hrvatsko
Ime mu izgine?
Da rodom vlada mu
Tudjinski rod?«

U sva tri godišta, osim jedne pjesme Preradovićeve, sve su ostalo pisali Dubrovčani. »Dubrovnik« je oko sebe okupio sve tadašnje dubrovačke pisce, a svojim je isticanjem srpstva djelovao tako, da su se neki Dubrovčani priznavali za Srbe.

I tako su sada u Dubrovniku izlazila dva godišnjaka na hrvatskom jeziku. »Dubrovnik« latinicom i »Dalmatinski magazin« ćirilicom. Dubrovnik je tada doista postao »središte književne radinosti« na dalmatinskom jugu.

Mladi Dubrovčani, koji su se tada okupili oko Matije Bana i Orsata Počića (Pucića), bili su Juraj Ban, Aleksandar Banović, Stjepan Bradaš, Ljudevit Ćurćija, Pero Franasović s Korčule, Miho i Marinica Gjorgjić, Pero Marinović, Niko Počić, Antun Roči, Luka Svilović, Urban Stanić, Antun Šodernja, Mato Vodopić i Korčulan Zafron. To je bila mlađa generacija uz stare narodne ljude Niku Arbanasa, Miha Benića, Antuna Kaznačića, Sabu Frankovića i Miroljuba Radeljevića.[2]

»Dubrovnik« su toplo pozdravile beogradske »Srpske novine« i postavile za primjer »Glasniku Dalmatinskom«: neka iz nje (te knjige) načela slavjanske narodnosti i sloge ponjaju i po njima se vladaju.«[3]

[2] »Dubrovnik« 1851. god., 2. i 3. str.

[3] »Nar. Nov.« 26. I. 1850. g.

XXX.

OKTROIRANI USTAV I APSOLUTIZAM

Ustav od 4. ožujka 1849. god. — Odjek u Hrvatskoj i Dalmaciji — Carski otpis od 7. travnja 1850. god. — Ukidanje ustava 31. prosinca 1851. godine

Istim carskim reskriptom, kojim je 22. listopada 1848. g. zaključeno zasjedanje parlamenta u Beču, određen je nastavak njegova zasjedanja za 15. studenoga u Kromjeřižu. Ali je 10. studenoga izašao drugi carski manifest, kojim se otvorenje sjednica parlamenta odgađa od 15. na 22. studenoga. Dan prije sastanka parlamenta u Kromjeřižu imenovao je car novo ministarstvo s knezom Feliksom Schwarzenbergom na čelu i ministrom unutrašnjih poslova grofom Franzom Stadionom. Knez Schwarzenberg bio je kandidat vojničkih krugova, koji su tražili jaku vladu, sposobnu da dokrajči revoluciju i sve ono, što je ona donijela. Tome je knez Schwarzernberg potpuno odgovarao. On je mrzio sve, što je bilo liberalno i napredno, zagovarao strogi apsolutizam, a pored toga je bezobzirno ostvarivao svoje namjere. I grof Stadion nije nikako bio prijatelj revoluciji, a bio je protivan i parlamentarnom režimu.

Čim su ta dvojica stupila u ministarski savjet, bilo je jasno, kuda će ploviti lađa austrijske države. Ali, uza sve to, malo je tko mislio, da će oni ukinuti sve ono, što je narod izvojštio poslije 15. ožujka. U toj nadi pođoše zastupnici u Kromjeřiž, i poče se tamo novo zasjedanje parlamenta.

27. studenoga dođe ministar predsjednik Schwarzenberg u parlament i održa govor, koji je zastupnike učvrstio u vjeri, da će vlada i parlament zajedno raditi na ustavu, a on će odgovarati naprednim nastojanjima, zadovoljiti bar donekle narodne težnje i ukloniti mogućnost nove revolucije. Ministar predsjednik je u svom govoru isticao »Primamo iz ruku Njegova Veličanstva upravu vlade i s njom spojenu odgovornost, čvrsto riješeni da se čuvamo svakoga neustavnog utje-

caja, a isto tako da ne dopustimo, da se bilo kako povrijedi egzekutivna vlast.« »Hoćemo iskreno i bez rezerva ustavnu monarhiju.« »Mi hoćemo takvu formu vlade.... hoćemo da se ona osniva na ravnopravnosti i na slobodnom razvitku svih narodnosti kao i na jednakosti svih građana pred zakonom.« »Hoćemo, da je ona garantirana od javnosti u svakoj grani državnoga rada, poduprta od slobodnih općina i od slobodnog sastava pojedinih pokrajina u svim njihovim unutrašnjim interesima, povezana zajedničkim vezom jake centralne uprave.«

»Nadamo se, da ćemo, što je brže moguće, moći predložiti na sankciju Njegovu Veličanstvu rezultat vaših rješenja o ustavu.«..... »Bit će nam uvijek pred očima dvostruk cilj: neumanjeno čuvanje sloboda, koje su garantirane svim narodima Austrije, osiguranje prilika, bez kojih ne može da postoji sama sloboda. Zbog toga je naša namjera da radimo svom postojanošću i energijom, da te prilike postanu stvarnost i da se savjesno ispunjavaju.» »Ministarstvo ne će da zaostane za liberalnim i popularnim (narodnim) ustanovama: štaviše, ono priznaje, da je njegova sveta dužnost da se postavi na čelo tog pokreta.«

»Seljaci, sada oslobođeni tereta, koji je bio vezan uz zemlju, čekaju s nestrpljenjem odredbe zakona o visini i načinu odštete kao i o tangenti odštete, koju će trebati pridonijeti i koja treba da bude postavljena na osnovu pravednosti.«

»Osnovna baza slobodne države su slobodne općine. Zbog toga je hitna potreba, da im se liberalnim pravilnikom osigura njihova nezavisnost u radu i administraciji u granicama, koje su postavljene s obzirom za zajedničko dobro.«

Ministar predsjednik govorio je o pojednostavljenju admininistracije, o reformi sudske uprave, o zakonu o štampi, o zakonu o udruživanju, o prošlim događajima u Beču, o odnosu prema Lombardiji i Veneciji, o ratu s Madžarima, o odnosu prema Njemačkoj i o drugom. Napose je istaknuo, što se tiče parlamenta ovo: »Gospodo! Veliko je djelo, kojeg treba da se pothvatimo u sporazumu s narodima, osnivanje nove veze, koja će ujediniti sve pokrajine i stanovnike monarhije u jednu jedinu veliku državu.«[1]

Taj govor ministra predsjednika priopćio je odmah sutradan ministar unutrašnjih djela grof Stadion svim namjesništvima Austrije, da ona to dalje dostave nižim političkim činovnicima.

»Predsjednički dekret« dalmatinske vlade upozorava u vrlo odlučnom tonu podređeno činovništvo na govor ministra Schwarzenberga i na dopis ministra unutrašnjih djela Stadiona i poziva ga, da iskreno i zdušno surađuje. Predsjedništvo dalmatinske vlade pozivajući se na dopis ministra unutrašnjih djela određuje, da »svaki činovnik, koji bi mislio, da se ne može priljubiti gledanju c. k. Ministarstva ili bi se pokazao nesposoban za to, ima da bude maknut sa svog položaja bez ikakva ličnog obzira.« Predsjedništvo dalmatinske vlade poziva sve činovnike, da strogo paze na podređeno činovništvo, pod ličnom odgovornošću svih glavara ureda. Svaki slučaj, u kojem bi se neki činovnik pokazao protivnikom vlade, ima biti prijavljen Namjesništvu. »Svako smetanje javnog mira i reda ima da bude energično i dostojanstveno slomljeno, kako to dolikuje vladi, koja je svijesna svoje vlastite snage.«

[1] Decreto presidenziale N. 2644 — Discorso del Ministro Presidente tenuto a Kremsier nella seduta della Constituente il 27 novembre 1848.

Ministar unutrašnjih djela Stadion upravio je 28. studenoga spomenuti dopis svim namjesništvima i ujedno im priopćio, da su svakom pojedinom namjesniku povjereni svi politički poslovi i nadzor nad ostalim granama uprave. U vezi s time je i lična odgovornost samoga namjesnika ili njegova zamjenika. Zbog toga namjesništvo najstrože poziva sve činovništvo na rad, na ispunjavanje dužnosti i na odanost vladi.

Poslije nekoliko dana, 7. prosinca, upravio je ministar Stadion nov dopis dalmatinskom namjesništvu, u kome ponovo ističe iste smjernice, ali pojačava nadzor nad činovništvom. »Svaki pojedini činovnik, bilo u uredu ili van njega, treba da se tako vlada, da jasno pokazuje svijetu, da on stupa zajedno s vladom.« »Svakome je, razumije se, slobodno da istupi iz službe, čiji se individualni pogledi i uvjerenje ne bi slagali s uvjerenjem centralne vlasti«. »Svaki politički činovnik ili mora da se odrekne svoje dužnosti ili se ima vladati u svom govoru i djelovanju u uredu i van njega tako, da se ne može ni posumnjati o njegovu iskrenom djelovanju u smislu i duhu vlade.«[2]

Odlučno i oštro stajalište, koje je uzela vlada prema činovništvu, odgovaralo je duhu novog ministarstva. Ono se brzo odrazilo na dalmatinskom činovništvu, a i na dalmatinskim općinama. Mnogi činovnici, koji su prihvatili liberalne ideje, uzmakoše. Očito je bilo, da novo ministarstvo ne će trpjeti činovnike, napose političke, a u to doba su bili to i sudski i općinski činovnici, koji se ističu liberalnim ili demokratskim idejama. Mjesto slobode misli i govora, što je bilo zajamčeno aprilskim ustavom, sada je vlada određivala, da činovništvo ima da radi i govori samo u smislu vladinih intencija, i to čak dotle, da se ni ne može posumnjati, da činovnik nije sasvim uz vladu. Vlada je štaviše pozivala, da svaki starješina ima odmah da prijavi činovnika, koji ne radi u tom pravcu. Znajući za to, svatko se bojao doušnika, i u Dalmaciji nije nijednom činovniku padalo na pamet, da se ne upravlja sasvim po onom, što vlada hoće. U to je vrijeme državni činovnik u Dalmaciji bio razmjerno vrlo dobro situiran, i njegovi su mu materijalni interesi nalagali, da taj svoj položaj sačuva. Istina je i to, da dalmatinskim činovnicima i nije bilo teško vratiti se na dane prije 15. ožujka, jer su

[2] Okružnica dalmatinskog namjesništva N. 2698 P.

oni već u starom Metternichovu sistemu bili u tom dobro dresirani. Sad se sve vraćalo na staro, ma da je ministar predsjednik govorio o ustavnim sloboštinama, o liberalnom napretku, o slobodnim općinama. Sve se to moglo ticati drugih, ali ne činovništva. Stadionov dopis bio je i suviše otvoren, da bi se ma i začas moglo pomisliti, da i činovnik smije slobodno govoriti i raditi, ako hoće da ostane na svom mjestu.

Međutim se zbila i druga krupna stvar u monarhiji: car Ferdinand odrekao se 2. prosinca 1848. g. prijestola, njegov brat nadvojvoda Franjo Karlo odrekao se svoga prava na nasljedstvo prijestola, a njegov je sin, kao car Franjo Josip I., stupio na austrijsko prijestolje. To je toga istoga dana ministar predsjednik Schwarzenberg objavio konstituanti u Kromjeřižu.

U svojoj proklamaciji novi je car jasno govorio: »Čvrsto riješeni, da sjaj krune sačuvamo nepomućen, ali spremni, da Naša prava dijelimo sa zastupnicima Naših Naroda, mi računamo, da ćemo s Božjom pomoću i u sporazumu s Narodima uspjeti da ujedinimo sve zemlje i narode monarhije u jedno veliko državno tijelo.« Careva proklamacija jasno je govorila o ujedinjavanju svih zemalja i naroda habsburške monarhije, Schwarzenbergovo ministarstvo smatralo je sebe ministarstvom cijele države, a konstituanta u Kromjeřižu izrađivala je ustav samo za austrijski dio monarhije. Bile su to vrlo velike suprotnosti, i još se nikako nije moglo jasno vidjeti, šta zapravo hoće nova vlada. Međutim kod debate o osnovnim pravima građana, koja se razvila u konstituanti, dođe do sukoba između vlade i konstituante. Kad se vladi činilo, da konstituanta u određivanju osnovnih prava radi previše liberalno, dođe u sjednicu, 4. siječnja 1849. god. ministar Stadion i ustane uime vlade »protiv teorije, pod koje su zastavom pomućeni pojmovi mase i prolivena krv plemenitog grofa Latoura.« »Najsigurnije vrelo najviše vlasti u Austriji«, — rekao je Stadion — »nije narodni suverenitet, nego nasljedno monarhijsko pravo«. U priznavanju načela: Sva snaga dolazi od naroda, vidi ministarstvo diranje u nepromjenljive osnove monarhijskog principa.« Ma da je cijela konstituanta, osim činovnika, nešto rusinskih zastupnika i Tirolaca, bila odlučno protiv takva uplitanja vlade u prava konstituante, ma da je 8. siječnja prihvaćen u parlamentu prijedlog, kojim se odbija Stadionova izjava, kao »nedostojno izvraćanje slobodnog izraza misli«, nije konstituanta mogla da nametne vladi svoje stajalište. S druge je strane carska vlada vidjela, da bi dalje miješanje u sličnim slučajevima ponovo izazvalo konstituantu, i ona je puštala, da zastupnici u Kromjeřižu i sastavljaju pojedine paragrafe budućeg ustava.

I doista je konstituanta razvila s te strane veliku djelotvornost, naročito je odbor za ustav bio aktivan.

20. veljače 1849. g. raspravljalo se u tom odboru o činovništvu. Tom je prilikom govorio zastupnik Filippi. On je kazao, — na talijanskom jeziku, — kako je Dalmacija bila dotada »poplavljena činovnicima«, koje je u Dalmaciju slala centralna vlada, koji su jedva jedvice razumijevali jezik naroda, koji taj narod nisu voljeli, a zauzimali su mjesta, i tako sprečavali, da domaći sinovi dobiju namještenje. U vrijeme francuskog vladanja u Dalmaciji dalmatinski su činovnici bili svi redom domaći ljudi. Godine 1848. bili su u četiri suda vijećnici, osim jednog jedinog, stranci. S obzirom na te prilike iznese Filippi prijedlog, da se kod imenovanja činovnika u pojedinim pokrajinama prvenstveno uzmu u račun domaći sinovi.

Debata o tom bila je velika. Bilo ih je, koji su se s Filippijem slagali, ali je većina bila protiv toga, i Filippijev je prijedlog odbijen.[3]

I drugi Filippijev prijedlog, iznesen u sjednici 22. siječnja 1849. godine, doživi istu sudbinu. I tada je Filippi, na talijanskom jeziku, pročitao i pismeno obrazložio prijedlog, da se računaju u Dalmaciju oba Lošinja i svi kvarnerski otoci, koji su u vrijeme mletačkog vladanja pripadali Dalmaciji. Nema sumnje, da bi ti prijedlozi bili propali, da su izneseni i na njemačkom jeziku, ili da je Filippi mogao ući u debatu, ali nepoznavanje njemačkog jezika nije sigurno ni koristilo njegovim prijedlozima. Član konstituante Springer opisujući taj odbor od trideset lica, u koji su iz svake provincije bila uzeta tri zastupnika, kaže, da su tri dalmatinska zastupnika, advokat Filippi i sudski činovnici Plenković i Petranović, malo ili nikako poznavali njemački jezik, pa da su bili »zbog toga nesposobni da djelotvorno ulaze u rasprave.«[4]

To je i bio razlog, da se osim Filippija ni Plenković ni Petranović nisu javljali u debatama ustavnog odbora.

2. ožujka bio je već u odboru prihvaćen nacrt ustava, i određeno je, da će se 15. ožujka, dakle na godišnjicu revolucije, prvi put čitati u plenumu konstituante. Ali 6. ožujka prispije u Kromjeřiž Stadion, pozva k sebi najistaknutije članove centruma i desnice, i priopći im, da je car zbog madžarskih nemira oktroirao jedan ustav za cijelu monarhiju zato, da do 15. ožujka ipak nešto dade narodima. Pored svih nastojanja zastupnika, da do toga ne dođe, izađe sutradan oktroirani ustav s datumom 4. ožujka. Vrata konstituante bijahu zatvorena, a prostorije njezine zaposjela je vojska.

U proglasu, koji je car — uz potpis ministara Schwarzenberga, Stadiona, Kraussa, Bacha, Cordona, Brucka, Thinnfelda i Kulmera — izdao, ističe on nemire u carevini i u Beču, u kojem mora da se još uvijek podržava izvanredno stanje, zatim rat u Ugarskoj i Lombardiji. Car Ferdinand dao je ustav, ali očekivanja nisu bila ispunjena. On hoće

[3] Springer Anton. Protocolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage 1848.—49., Leipzig 1885., 257. str.

[4] Ibid. 19. str.

da doskoči nepovjerenju i da dovrši prevrat. U Kromjeřižu je parlament vijećao o ustavu za austrijski dio monarhije. Ali mjesto da to brzo svrši, on je teoretskim raspravljanjima, koja su bila ne samo u suprotnosti sa stvarnim odnosima monarhije, nego često i protivna osnivanju urednog državnog stanja, čak i potpirio nemire i bune. Car je odlučio da dade ustav ne samo austrijskim zemljama, nego i cijeloj državi, »dobrovoljno i iz vlastite carske vlasti.« On proglašuje »ustavnu listinu za jedno n e r a z d j e l j i v o a u s t r i j s k o c a r s t v o« i raspušta parlament u Kromjeřižu.

U prvom paragrafu I. odsjeka o državi govori taj oktroirani ustav, iz kojih se zemalja sastoji austrijska carevina. Među te potpadaju sve dosadašnje austrijske zemlje, a onda još odjelito kraljevina Hrvatska i Slavonija s Hrvatskim primorjem, gradom Rijekom i njezinim kotarom, odjelito kraljevina Ugarska i odjelito Vojna Krajina.

Samo je jedan državni sabor u Beču, a u svakoj krunskoj zemlji ima zemaljski sabor.

O Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji govori § 73. napose: »Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji zajedno s pripadnim k njima primorjem, s gradom Rijekom i njezinim kotarom uzdržat će se u granicah saveza ovih zemaljah s državom opredijeljenog ovim ustavom njihove osobite uredbe (institucije) u potpunoj nezavisnosti njihovoj od kraljevine Ugarske.

P o s l a n i c i d a l m a t i n s k i d o g o v a r a t ć e s e s a z e m a l j s k i m s a b o r o m o v i h k r a l j e v i n a h, p o s r e d o v a n j e m i z v r š u j u ć e d r ž a v n e v l a s t i o u v j e t i h z d r u ž e n j a s r e č e n i m i k r a l j e v i n a m i i p o d n i j e t ć e r e z u l t a t c a r u n a p o t v r d j e n j e.«[5]

Oktroiranje ustava djelovalo je vrlo teško na najveći dio zastupnika u konstituanti. Taj ustav nije ni izdaleka zadovoljavao. Ma da i ustav, koji je izradio ustavni odbor, nije bio ono, što je tražila većina konstituante, a pogotovu njen liberalni dio, zato, što je nakon Stadionova istupa 6. siječnja taj odbor nastojao da svoja gledišta ipak približi gledištu vlade, opet je to bio neisporedivo napredan ustav prema oktroiranome. Istog dana, 4. ožujka, kad je izdan oktroirani ustav, potpisao je car Franjo Josip I. i patent o političkim pravima, u vezi s tim ustavom. Od tih prava napominjemo: § 1. »Svakome je zajamčena puna sloboda vjere i pravo kućnog izvršavanja vjeroispovijedanja. Uživanje građanskih i političkih prava je nezavisno od vjeroispovijesti. . . .« § 2.: »Svaka zakonom priznata crkva i vjerska zajednica ima pravo zajedničkog javnog izvršivanja vjerskih čina . . . .« § 3. Nauka i naučanje nauke je slobodno . . . .«, zatim § 5.: »Svatko ima pravo

[5] Novine, 10. III. 1849. god., 30. br. — Die österreichischen Verfassungsgesetze, izd. Bernadzik, Beč, 1911. god., 164. i 165. str.

da slobodno iskazuje svoje mišljenje riječju, pismom, štampom ili slikom. Štampa ne smije biti podvrgnuta cenzuri. Protiv zle upotrebe štampe bit će izdan represivni zakon.«[6]

Sva ta i druga zajamčena prava, ma koliko se udaljavala već u svojoj formi od onoga, što su htjeli liberalci, bila bi zadovoljila mnogog, kad iza toga ne bi stajala sablast reakcije u ličnostima glavnih potpisnika toga ustava.

§ 26. ustava od 4. ožujka glasi: »Svaka vrsta podložništva, svaka podložnička ili kmetska veza zauvijek je ukinuta.« Isti ustav proglasio je jednakost svih državljana pred zakonom kao i isti sud za svakoga.

Dok su ti paragrafi ustava i patenta od 4. ožujka neke zadovoljavali, izazvao je taj ustav u dijelu, koji je govorio o uređenju monarhije nezadovoljstvo goleme većine. Pojedine krunovine bile su prema tom ustavu samo upravne jedinice. Trebalo je da cijela država bude strogo centralistički uređena. Parlament se sastojao od gornje i donje kuće. Članovi gornje kuće bila su po dva izaslanika svakog pokrajinskog sabora, zatim prema broju stanovništva od sabora izabrani građani, koji plaćaju najmanje 500 forinti izravnog godišnjeg poreza.

Za donju kuću dolazio je na svakih 100.000 stanovnika jedan zastupnik, izabran direktnim narodnim izborom. Pravo glasa imao je svatko, tko je plaćao određenu svotu godišnjeg direktnog poreza ili, bez obzira na to, ako je imao pravo glasa u kojoj austrijskoj općini. Direktni porez potreban za pravo glasa ustanovit će se prema prilikama pokrajine, ali ne smije biti manji od 5 forinti ni viši od 20 forinti. U gradovima preko 10.000 stanovnika taj porez nije smio biti manji od 10 forinti.

U gornju kuću može biti izabran austrijski građanin, koji je navršio 40. godinu života, a u donju 30.

Izbori za donju kuću i za gornju kuću su usmeni i javni.

Nezadovoljstvo poradi oktroiranog ustava bilo je veliko naročito kod Čeha, kod kojih je revolucionarna stranka spremala ustanak, koji je vlada spriječila proglasivši u Pragu opsadno stanje. Kod Nijemaca bili su i drugi problemi, napose problem odnosa prema Njemačkoj. U Ugarskoj se revolucija razvijala svojim tokom, a 14. travnja ugarski je parlament skinuo habsburško-lotarinšku dinastiju. Rat se u Ugarskoj nastavio.

Dalmatinska je vlada, čim je doznala za oktroirani ustav, javila svim općinama i pozvala ih, da obavijeste o tom narod, da se u crkvama drže Te Deumi ili službe božje zahvalnice. Ali dalmatinski narod, koji je čak i na vijest, da će dobiti ustav 1848. godine, ostao indiferentan, koji je ostao indiferentan prema Pillersdorfovu ustavu, ponio se isto tako i ovaj put. Malo je tko pošao u crkvu, osim svećenika,

[6] Die österreichischen Verfassungsgesetze cit. 166. i 167. str.

koji su to morali po svojem, zvanju i činovnika po njihovoj dužnosti. Nekoliko dana poslije stiže i tiskani oglas o ustavu i prilijepljen je po uglovima, a u selima je čitan narodu na javnim poljanama ili pijacama, većinom na talijanskom jeziku, koji je tek poneki razumio.[7]

Ali dok je narod ostao indiferentan prema oktroiranom ustavu, djelovao je on porazno na inteligenciju, a pogotovu na činovništvo. Ono je vrlo dobro znalo, šta hoće Schwarzenbergovo ministarstvo od činovnika. Znalo je, da će izbori biti usmeni i javni i da će morati glasati za onog kandidata, koga bude vlada htjela. Ono je znalo, da sve ono, što se u ustavu označuje kao prava građanina, nema za činovništvo nikakve vrijednosti i da su sva njegova prava u tome, da u političkom pogledu slijepo slijedi vladu. Sve je to djelovalo na činovništvo toliko, da se ono povuklo iz svake akcije ili podupiranja akcije, koje nije bilo naređeno od vlasti. Listovi »Zora«, »Avvenire« i »La Dalmazia Costituzionale«, pa i »La Gazzetta di Zara«, gubili su svoje pretplatnike toliko, da su svi prestali izlaziti.

Neki oduševljeni pristalice sjedinjenja s Hrvatskom vidjeli su u tom ustavu kraj svojih nada,[8] jer su znali, da u prilikama, u kojima je živjela tadašnja Dalmacija, i ako dođe do pokrajinskog sabora, ne će on nikako pristati na sjedinjenje s Hrvatskom.

U Dalmaciji je zavladalo potpuno političko mrtvilo.

U Hrvatskoj je sve kipjelo, a pogotovu u granici, koju je taj ustav činio posebnim tijelom. Dopisi iz raznih mjesta puni su ogorčenja; ogulinska je regimenta — kako su javljali iz Siska — razderala i spalila novi ustav. Iz Križevaca se prijete: »Doći će Vidov dan!« Iz Brodske Krajine poručuju: »Bolje je ne živjeti nego robovati!«

Ma da je oktroirani ustav isticao, da će se dalmatinski poslanici dogovarati s hrvatskim saborom o sjedinjenju, svakome je bilo jasno, već iz duha samoga tog ustava, da od toga ne će biti ništa. Osim toga je to imalo da dođe preko izvršne vlasti, pa kad bi sve to i uspjelo, još je trebalo, da to potvrdi car. Da su ondašnji hrvatski vođe to tako i shvatili, jasno je i iz pisma Ivana Kukuljevića, što ga je pisao banu Jelačiću 9. kolovoza 1849. godine: »Ako primimo načelo oktroiranoga ustava,« — piše Kukuljević — »onda se odričemo političke sile našega sabora, odričemo se krepkoga saveza s našoj krajinom, koja je naša krv; odričemo se napokon t e ž n j e z a s j e d i n j e n j e m s l a v e n s k i h n a š i h s u s j e d a u D a l m a c i j i, Istri, Kranjskoj i t. d., koji su za našim savezom hlepili jedino zato, što su u nama vidjeli neku jakost i neku silu.«[9]

---

[7] »Novine« 1849. god. 35. br.

[8] Dopis iz Ostrovice u Dalmaciji, »Slavenski Jug« 23. III. 1849. god., 38. br.

[9] Mirković Stj., »Ivan Kukuljević Sakcinski«, Zagreb 1861. god., 51. i 52. str.

Ali iako je mnogo hrvatskih političara bilo Kukuljevićeva mišljenja, da je oktroirani ustav nesreća za Hrvate i da je on preteča apsolutizma, bilo je i takvih, koji su, kao Ljudevit Gaj, u njemu gledali početak federacije.

Međutim je po oktroiranom ustavu postojalo samo jedno ministarstvo u Beču, i ono se počelo odmah da miješa i u unutrašnju upravu i u uređenje sudova.

7. ožujka 1849. god. raspusti car konstituantu. Kako je car 30. prosinca 1849. god. raspustio pojedine pokrajinske staleške sabore u Austriji i oktroirao im ustav i izborni red raznim patentima (Austriji pod i nad Ensom, Salzburgu, Koruškoj, Kranjskoj, Šleziji, Štajerskoj, Moravskoj, Češkoj, Tirolu), a 25. siječnja 1850. Gorici, Gradiškoj i Istri, a Hrvatskoj nije, mislili su u Hrvatskoj, da hrvatski sabor nije raspušten. No naskoro Hrvati uvidješe, da su se prevarili. 7. travnja 1850. izda car patent, u kojem izriče svoju zahvalnost stanovništvu Hrvatske i Slavonije »za njihovu toli sjajno osviedočenu vjernost i priverženost« i za njihove žrtve za dobro države dobrovoljno prinesene, i javlja, kako rješava zaključke hrvatsko-slavonskoga zemaljskoga sabora iz 1848. godine u skladu s ustavom od 4. ožujka 1849. godine. Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju — uključivo ovamo Hrvatsko primorje i grad Rijeku zajedno sa zemljištem njegovim — uvrstili smo 1. i 73. paragrafom državnog ustava posve nezavisno od Ugarske među krunovine carstva Našega. Time smo im upravo ojačali vlastitu, neposredno Našemu Ministarstvu podčinjenu zemaljsku upravu, vlastito zemaljsko zastupanje i na uspoređenju s ostalim krunovinama osnovano sudjelovanje na općem državnom saboru. Naređujemo, da i nadalje narodni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji valja kao poslovni jezik kod tamošnjih zemaljskih oblasti.... Raspuštamo bivši god. 1848. sakupljeni zemaljski sabor hrvatsko-slavonski i sve po njemu postavljene odbore. Sebi pridržajemo pravo da novi zemaljski sabor sazovemo na temelju privremenog izbornog reda, koji će se imati naskoro objelodaniti.«

»O priklopljenju Dalmacie« — kaže proglas — »kraljevinam Hervatskoj i Slavonii i o uvjetih priklopljenja istoga volja je Naša, da po § 73. deržavnoga ustava p o s l a n i c i D a l m a c i e i z e m a l j s k i s a b o r H e r v a t s k e i S l a v o n i j e p o d p o s r i e d o v a n j e m i z v e r š u j u ć e v l a s t i v i j e ć a j u o p r e d m e t u t o m i p o s l i e d a k d a s e p o d n e s e carskomu Našemu potverdjenju.«

Iako je car 1850. godine dao svim austrijskim pokrajinama oktroirane zemaljske ustave i uredbe za izbore, nije on svejedno sazivao zemaljske sabore. Za Hrvatsku i Ugarsku nije izlazio nikakav ustav. Ni Dalmacija nije dobila ustava. Isto tako nije dolazilo do saziva državnog sabora, u koji je trebalo da uđu pored poslanika svih austrijskih zemalja i poslanici Hrvatske i Ugarske. Kad je pak 14. travnja

1851. godine car otvorio »carevinsko vijeće«, u koje su bile od cara pozvane ličnosti iz cijele države kao savjetodavno tijelo, bilo je jasno, da o parlamentu nema više ni govora. Iza toga išlo se ravno za ukidanjem ustava od 4. ožujka 1849. godine.

31. prosinca 1851. god. ukinuo je car Franjo Josip I. ustav zato, što se, prema njegovu obrazloženju, došlo do uvjerenja, da spomenuti ustav (od 4. III. 1849. g,) ne odgovara potrebama. Iz tog brodoloma carski je patent od 31. prosinca 1851. g. sačuvao samo »jednakost svih državnih pripadnika prema zakonima« i »ukinuće svakog seljačkog podložničkog ili kmetovskog odnosa i s tim spojenih podavanja« uz malu odštetu.[10] Istovremeno izdao je on »Temelje za uredjenje krunovina austrianske carevine«. Prema tim »Temeljima« na čelu svake krunovine je namjesništvo i zemaljski glavar. One se dijele u okružna poglavarstva (županije), a ona u kotarske urede. Pod njima su mjesne općine, i to gradske i seoske. Kako će se birati načelnici i općinski odbori, odredit će se posebnom uredbom. Kod općinskih rasprava bila je isključena javnost. Isto tako će se posebnom uredbom donijeti, kako će se odnositi općine prema kotarskim uredima i okružnom poglavarstvu odnosno namjesništvu.

Pošto je ukinut ustav i dano novo upravno uređenje monarhije, prestala je mogućnost sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a Dalmacija je uređena kao posebna krunovina.

[10] Die österreichischen Verfassungsgesetze, cit. 209. str.

XXXI.

JELAČIĆEV POSJET DALMACIJI

Ban Jelačić u Zadru i ostaloj primorskoj Dalmaciji — Posjet Hvaru — Posjet Boki

Sve bojazni splitske i zadarske kongregacije kao i svih protivnika sjedinjenja s Hrvatskom, a i svih onih, koji su bili protiv Jelačića iz sasvim demokratskih motiva, jer su u njemu gledali pored Windischgrätza glavnog zatočnika dinastije i njene protivudemokratske politike, bile su sasvim suvišne. Malo je tko od Dalmatinaca vidio, da je Jelačićevo imenovanje došlo samo zato, da se donekle odobrovolje Hrvati u banovini, a Jelačić da je u prvom redu general, koji je mislio na bojnom polju rješavati pitanja, što su mu dana kao dužnost. Narodnjaci u Zadru i ostaloj Dalmaciji,koji su se toliko obradovali, kad je ban Jelačić imenovan za gubernatora Dalmacije, naskoro su počeli da gube nadu, da će to imenovanje koristiti slavenskoj nacionalnoj stvari u Dalmaciji. Ban je Jelačić ostao još uvijek kod vojske ne samo u prosincu, nego i siječnju i veljači, daleko ne samo od Dalmacije, nego i od Hrvatske. Pristalice sjedinjenja s Hrvatskom, koji su bili uvjereni, da će Jelačićevo imenovanje za gubernatora Dalmacije ostvariti sjedinjenje, očajavale su. Dva dopisa, jedan iz Zadra (2. veljače 1849. g.), i drugi iz Drniša (11. veljače), štampana u »Slavenskom Jugu«, pokazuju to neugodno raspoloženje dalmatinskih aneksionista. U oba dopisa pisci mole, da ban dođe u Dalmaciju, a ako zasada ne može, neka bar pošalje svog izaslanika. »Slavenski Jug« podupire te molbe dalmatinskih dopisnika i misli, da bi trebalo zamoliti bana, da pođe u Dalmaciju, gdje je sada više potreban nego kod vojske.[1]

U vrijeme Jelačićeva odsustva iz Dalmacije vodio je upravu te pokrajine prezidijski administrator Ghetaldi. Ghetaldi je samo izvršivao naredbe, koje je dobivao iz Beča, ali ne od Jelačića, tako da je ban Jelačić bio doista samo po imenu gubernator Dalmacije.

[1] Slavenski Jug, 17. II. 1849. god., 21. br.

Već je došao i mjesec travanj, i oktroirani ustav, a ban još jednako nije dolazio. I opet se javljaju u »Slavenskom Jugu« dopisi iz Dalmacije. »Bili smo, piše »Slavenski Jug«, pružili naše ruke preko Velebita, rukovali smo se s našom milom braćom Dalmatincima; pa evo nekoliko vremena da sasvijem ućutasmo.« Treba raditi i izvojevati ne samo spajanje Dalmacije, nego da od Jadranskog mora do Erdelja braća spojena i ujedno združena postanu.« Treba Dalmatince uvjeriti djelom, da su braća Hrvatima. Inače je u Dalmaciji, ma da je hrvatski ban gubernator Dalmacije, ostalo sve po starom: talijanski jezik vlada u sudovima, sprečava se otvaranje hrvatskih općinskih škola.[2]

Jelačić se nije miješao ni u kakve poslove u Dalmaciji. Jedino onda, kad su se u Boki javili nemiri, i kad su ga o tom izvijestili njegovi niži oficiri, smatrao je Jelačić za potrebno da se javi, i to samo Bokeljima.

1. travnja 1849. god. upravio je ban Jelačić iz Pešte Bokeljima proglas, u kome im kaže, kako se naš narod uvijek odlikovao vjernošću caru i poštivanjem vjere, ne praveći razlike između zapadne i istočne crkve. Na svoju žalost ban je dočuo, »da su nekoji od vas u Kotoru cara, vjeru, poglavare riječju i činom uvrijedili, da su mir i poredak poremetili, te da su tako slavno ime Slavjanstva, kojim se Serbi i Hervati diče, osramotili, što im nikako na čast ne služi, meni pak još većma otešćavaju silno breme.«

Ban zna, da ih mnoge nevolje tište, ali se ne će postići silom, kršeći zakone, plijeneći i ubijajući, da se one umanje.

On je, kaže Jelačić, odlučio, da, čim se rat svrši, dođe k njima, ali baš zato traži, da se oni drugačije vladaju, kako ne bi morao doći, da ih kažnjava. On hoće da im pomogne i da osigura njihova prava, »na kojima će se osnovati sjedinjenje naroda jedne kervi.«[3]

Istoga dana upravi ban crnogorskom vladici pismo, u kome mu javlja, kako ga, među ostalim, muče i neredi, koji su se dogodili u Kotoru. Jelačić kaže, da će nastojati da narodu pomogne. »Iz ljubavi prema Vašem narodu molim Vas sada, da Vi, ukoliko uzmognete, prepriječite prijelaz Vaših ljudih, koji u Boku kao neprijatelji dolaze. Ako bi pak Bokezi Vas za savjet upitali, recite im, molim Vas, da dobro naroda zahtijeva da bude red i mir u Boki Kotorskoj, te neka Bokezi tegobe svoje zakonitim putem podnesu, da tako uzmognem narod moj zastupati i ono mu pripraviti, što njegovo dobro pravo zahtijeva. To će mi biti opet dokaz ljubavi Vaše prema južnoslavjanskoj braći.«[4]

---

[2] Slavenski Jug, 19. IV. 1849. god., 46. br.

[3] Novine, 12. IV. 1849. g., 44. br. Pejaković, Aktenstücke 193.

[4] Novine, 1849. god., 49. br. Isto pismo iz originala publicirao Vuksan, o. c. 156. i 157. str. U njemačkom prijevodu Pejaković, Aktenstücke 194.

Da je ban došao u Dalmaciju, bio bi dočekan silnim oduševljenjem u dalmatinskom zagorju i selima, i silno pridonio buđenju narodne svijesti. Dalmatinski bi seljak bio ushićen, što ima namjesnika, koji je njegova roda i njegove krvi, koji govori hrvatski, i koga on razumije, kad govori. Da li bi bio i nešto više postigao, sumnjamo, jer narod nije bio spreman za što veće.

Iz Imotskog piše dopisnik Vrdoljak »Novinama«, kako je onamo došlo oko dvije stotine vojnika Hrvata, s kojima su Imoćani čitave dane drugovali i s njima se sprijateljili. Ali su ti vojnici naskoro morali u Madžarsku. Dopisnik kaže, kako kod njih svatko govori o banu Jelačiću, i nema čovjeka, koji ga ne spominje ili čak uz gusle o njemu ne pjeva. I Turci ga spominju, ali se boje, da ne bi na njih navalio. Međutim turska djeca naučiše od naših da pjevaju po Županjcu, po Duvnu i po ostaloj Hercegovini: »Eto bana za nedjelju dana!« U Imotskom i po dalmatinskim gradovima Splitu i Sinju vide se banovi vojnici, kojih se Turci, koji amo poslom dolaze, silno boje.«[5]

Još 2. srpnja 1849. godine javljaju »Narodnim Novinama« iz Dalmacije, kako očekuju bana, »da bi nam učinio način, kojim bi se naša narodnost oživotvorila«,[6] a 9. kolovoza dopisnik iz Ravnih Kotara piše, kako su, kad je ban imenovan namjesnikom Dalmacije, »svi oni, koji nisu poznavali našeg jezika, stali na vrat na nos da ga uče . . . ., a sada, kad su Madžari zadržali bana u Ugarskoj, okrenuli su kabanice, sve je omlohavilo.«[7]

Možda nijedna stvar nije toliko djelovala da rad i nade na buđenje naroda u Dalmaciji toliko klonu kod onih, koji su se tog posla kako tako latili, koliko nemar bana Jelačića za Dalmaciju.

18. rujna javlja jedan dopisnik iz Dalmacije »Narodnim Novinama«: »Naši su glasovi ućutali, i ne čuje se ništa, da bi se šta u narodnom duhu preduzimalo. Radosno izgledamo, kad će nam jednom naš obljubljeni ban doći, da vidi i sasluša naše jade i nevolje.«[8] U 161. broju »Narodnih Novina« piše opet jedan uvodničar iz Dalmacije: »Nije više vrijeme da se snovim zabavljamo i da se naprežemo s njima na javi. San je (onaj iz 1848.) već prošao, sad se zrele misli traže . . . San je laža, a Bog je istina!« . . . »Nije nam dovoljan jedan pravac, nego nam se hoće i jedinstvo narodno . . . Ištimo i branimo svoje, ali putem pravde i istine . . .«[9]

I Špiro Popović piše o tom: »Svuda po slavjanskom svijetu koliko toliko života u duhu narodnosti imade, kod nas u našoj Damacii ni

---

[5] Novine, 9. VI. 1849. god., 69. br.

[6] »Nar. nov.« 1848. god., 84. br.

[7] »Nar. nov.« 1849. god., 117. br.

[8] »Nar. nov.« 22. IX. 1849. god., 147. br.

[9] »Nar. nov.« 1849. god., 161. br.

najmanje. »On se nada, da će biti bolje, kad u Dalmaciju dođe ban Jelačić. Svi bana očekuju i pitaju: da li on za nas mari? Hoće li kad k nami? Zna li on naše potrebe?«[10]

Jelačić je time, što nije dolazio u Dalmaciju, ne samo razočarao sve one, koji su ga doista s radošću čekali, nego ih je i izvrgnuo ruglu njihovih protivnika. Mjesto da dođe u Dalmaciju, koji je tako oduševljeno pozivao na početku svoje banske karijere, da pošalje svoje zastupnike u hrvatski sabor, on je u Pešti čuvao interese carskoga dvora i reakcije, koja je htjela da uguši svaki napredni pokret. Malo je još bilo Dalmatinaca, koji sad nisu vidjeli, da je on u prvom redu austrijski oficir, a da ostalo ima za njega vrijednosti i značenja samo, ako ide paralelno s njegovom odanošću dvoru i dvorskoj okolini, najreakcionarnijim elementima monarhije.

Dok su tako 1849. godine ne samo prijatelji sjedinjenja s Hrvatskom, nego i neki drugi ljudi, koji su znali, da poslije oktroiranog ustava nema ni govora o sjedinjenju, željeli da Jelačić dođe, 1850. godine nije više nitko o tome ni govorio. Već je svatko u Dalmaciji, koji se malo zanimao za javne stvari, vrlo dobro znao, da je Jelačićevo postavljanje za namjesnika Dalmacije bila jednostavna prijevara, da se u Hrvata probudi nada na pripojenje Dalmacije. Tako je prošla i 1850. i 1851. godina.

Tek u rujnu 1851. godine posjeti Jelačić Dalmaciju, dakle u doba, kad se o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom više nije ni govorilo. Tada se u cijeloj Dalmaciji na to gledalo ravnodušno, kako nam to pokazuju rijetka izvješća, koja imamo o tom Jelačićevu posjetu. Kad je on prispio u neko mjesto, bio je tu većinom službeno dočekan, kao i svaki drugi austrijski namjesnik Dalmacije. Nigdje se nije čuo nijedan poklik za sjedinjenje s Hrvatskom, nigdje nije bilo pravog oduševljenja.

Jelačić je stigao u Dalmaciju ratnim brodom iz Trsta i prispio u Zadar 3. rujna u tri i po sata poslije podne.[11] Pri njegovu dolasku u Zadar gruvali su topovi s kopna i s ratnih lađa, koje su se nalazile u luci, a ususret iziđoše banu mnogobrojne lađe s otoka, pune otočana, koji su bana oduševljeno pozdravljali.

Kad je ban, stigavši u Zadar stupio na kopno, pozdravio ga je na čelu pokrajinskih vlasti uime dalmatinskog naroda »opravitelj vladanjskoga presjedništva barun Ghetaldi, a za njim uime Zadra »namjesnik općinskoga vijeća« Cernica.

U čast banu bio je Zadar navečer sjajno rasvijetljen, a prozori mnogih privatnih i općinskih zgrada »svakovrsnim natpisima ukrašeni«. Od svih natpisa najviše je udarao u oči natpis na općinskoj vijećnici

[10] Narodne Novine, 11. X. 1849. god., 163. br.

[11] Narodne Novine 1848. od 9. i 13. rujna.

na hrvatskom jeziku: »Zdravo Velikodušni Slavjanski sine! Ako su te uzvisili slavodobitja lovori, kojima ti je čelo uvjenčano, još će Te većim učiniti ljubav puka, kog ti je cesar povjerio!«

Ban je prilikom svog boravka u Zadru posjetio sve zadarske dobrotvorne zavode i poklonio »založištu« 100 forinti, a isto toliko i sirotištu.

I u ostalim dalmatinskim mjestima, koja je pohodio, bio je svečano dočekan.

S velikim oduševljenjem dočekan je ban u Hvaru. Sačuvala nam se bilješka Jerolima Macchieda, ljubitelja starina i pisca, koji je dočeku prisustvovao. On kaže:

»Godine 1851., dne 6. rujna oko 17 sati stiže iz Splita u Hvar parobrod Vulkan s namjesnikom Dalmacije i banom Hrvatske i Slavonije barunom Jelačićem. U susret mu odmah pođoše zastupnici-upravitelji općine, predstavnici upravnih vlasti i nekoliko drugih javnih funkcionara. Međutim je ban ostavljao parobrod i brodicom se približavao obali, dok su topovi gruvali s tvrđave Španjol i s utvrda Venerande i sv. Andrije. Uz klicanje naroda dočekali su ga na obali pretur Ferri, općinski upravitelj Venier, kanonici (biskup je bio odsutan) i oficirski kor. Grad je bio svečano okićen zastavama. Pred banom defilirao je hvarski garnizon. Iza toga posjetio je ban preturu, zatim franjevački samostan i crkvu, gdje je razgledao divne slike. Na povratku iz samostana, praćen neprekidnim poklicima »Živio«, pošao je u stolnu crkvu. Kad je iz nje izašao, dočekala ga je na trgu hvarska glazba, u uniformi, i svirala iza narodne himne birani program. Ban se divio »loggi« i prošetao se obalom uvijek praćen burnim »Živio«, pa se oko 18 sati, pošto se najsrdačnije oprostio, vratio na brod. Narod, na koji je ostavio najljepši utisak i koji je samo žalio, što je njegov boravak u Hvaru bio tako kratak, sakupi se na obali, na mjestu, koje je bilo najbliže parobrodu, kličući neprestano. Glazba pak, ukrcavši se na jednu lađu, pođe do parobroda i vozeći se oko njega, svirala je, dok on nije otplovio. Ban je s parobroda još jednom odzdravio. Hvarani su se bili pobrinuli, da je ban htio noćiti u Hvaru, i spremili su mu odaje u kući kaptolskog prepozita dra. J. Dubokovića.«[12]

Nemamo mnogo podataka o banovu putovanju po Dalmaciji, ali će se možda naći još takvih bilježaka, koje će osvijetliti te lijepe časove, kad je, poslije toliko stoljeća, Dalmatinska Hrvatska opet primila hrvatskoga bana.

Vuk Popović u pismu, što ga je pisao Vuku Stefanoviću Karadžiću 10. studenoga 1851. godine iz Kotora, kaže:[13] »Dolazio nam u septembru svijetli i baš pravi Ban! Idući s paroplovom put Kotora, sa sviju

[12] Bilješka se nalazi danas kod um. septemvira Remigija Bučića u Zagrebu.

[13] Vukova Prepiska knjiga VII., Beograd, 1913. god., 113. str.

strana, iz svakog mjesta, i ispred crkava pored mora, pozdravljan je bio iz pušaka i maškula. Navrh Veriga Rišljani su ga dočekali sa trideset barka, a kad je blizu naljegao, prospu oganj i poviču: »Živio Ban Jelačić, Živio!« Po ovome zar i dodje u Risan prije neg idje.« Tog dana bila je u Risnu jedna bogata svadba, i ban pregleda svatove i porazgovori se s nevjestom. Na rastanku rastane se s Rišljanima riječima: »Ja vam braćo mnogo zahvaljujem i preporučujem, da živite u miru i ljubavi i da budete vjerni našemu caru kao i doslije, i da vam je preporučen vaš Ban!« Tako i mi malo više pokliknemo — nastavlja Vuk Popović —: »Živio nam svijetli Ban«! i za cijeli sat, dokle je već od nas put Kotora krenuo, nijesmo prestali lubardati, zvoniti i pjevati.

»U Kotoru nije velikog veselja bilo, jer mnogijem ne bi milo čuti, da sa svakim Bokeljom i Bokeljskim činovnikom hoće srpski da govori i da ovi naš narodni jezik najviše preporučuje. Mnogi, osobito sudski činovnici, ostaše pred njim stidni, ne znajući mu srpski na pitanje odgovoriti. Grbljana je bilo došlo u grad do jedno 400 ljudi s oružjem i barjacima, da ga pozdrave. Kad je izišao Ban, da ih vidi, nazove im: »Dobar dan, junaci!« i milujući djekog po obrazu govoraše: »Ovo su moji ljudi!« Oni su mu se poklonili i govorili: »Dobro nam došao, Bane srećo naša! Da smo vi preporučeni siromasi, e nemamo ti se čim pofaliti, nego s jednijem dobrom, što imamo dobrog našeg djenerala!« Upitaju ga i ovo: »A da, Bane, oćeš li doći medju nama?«. On im je odgovorio: »Milo mi je braćo, e sam vas vidio. Ja ću se opet brzo vratiti i medju vama u vaše planine doći, a sad ne mogu. — Ja ću se skrbiti, koliko mogu, za vaše blagostanje, samo vam preporučujem: živite u miru i u ljubavi, i budite vjerni i poslušni našemu caru, i s Bogom.« »Ajde s Bogom i Bog ti dao svako dobro, i svaku sreću, i zdravlje i od našeg zdravlja!« oni mu odgovore. Samo je jedan dan kod nas predanio i u ponoći iz Kotora pošao veseo i zadovoljan. — Za ovo nas je uvjerio naš djeneral poslije.«

Taj general, kojega spominje Vuk Popović, bio je Lazar Mamula. O njemu kaže isti Popović u pismu Vuku Stefanoviću Karadžiću: »Vi ste čuli i znali odavna, kako nam je postao naš dobri djeneral Lazar i vladar od Dalmacije (namjesnik vojnog i građanskog upravitelja, t. j. zamjenik Jelačićev). Ovome glasu svi smo se obradovali. Nek jedamput poslije toliko vjekova i Rišćanskom Gubernatoru zagrme topovi s bedema i forteca Dalmatinskih!«

I tako je Jelačić samo posjetio Dalmaciju.

Jelačićev posjet Dalmaciji bio je najgori epilog hrvatskim nastojanjima za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a njegove riječi, koje je on izgovorio u Boki, sramotno su odricanje hrvatske borbe. Nigdje ni riječi o sjedinjenju s Hrvatskom, nigdje ni riječi poticanja na narodno buđenje, nego samo preporuke, da narod bude vjeran i poslušan caru.

Jelačić je svojim posjetom Dalmaciji doista pokazao ono, što su mu po cijeloj naprednoj Evropi predbacivali, da je on samo branitelj dvora i njegovih nastojanja, da je samo dotle zastupao narodna prava i borbu protiv ugnjetača, dok je to išlo u korist dvoru i dvorskoj reakciji, a kad toga nije bilo, da je bio samo austrijski general, kome je bilo do toga, da narod bude vjeran i poslušan caru.

XXXII.

ZAKLJUČAK

Godine 1848. Dalmacija je stajala na raskršću. Ona je trebala da se odluči, hoće li ostati u onom položaju austrijske provincije, u kakvom je bila dotada, hoće li se pridružiti Hrvatskoj i s njom sjediniti, ili će se priključiti talijanskom pokretu za oslobođenje od Austrije i sjedinjenje s Italijom, ili će se sjediniti s Istrom i Trstom.

Premnogo je tu bilo izbora za Dalmaciju, u kojoj sva ta pitanja nisu nikako bila zrela. I ona pođe putem najmanjeg otpora i ostade onako, kako je bila dotada.

Vidjeli smo, kako su Hrvati iz banovine tražili sjedinjenje Dalmacije na osnovu svojih historijskih prava, na osnovu toga, što u Dalmaciji s jedne strane i Hrvatskoj i Slavoniji s druge živi isti narod, ali su oni bili isuviše nerealni i nisu marili ni najmanje za ono, za što je najviše trebalo, za materijalni dio sjedinjavanja, za ekonomske koristi, koje bi Dalmacija od toga imala.

S druge je strane dio dalmatinske buržoazije ne samo naglašavao svoju nacionalnu udaljenost od Hrvata, nego je oštro isticao i ekonomske prilike, iz kojih je proizlazilo, da Dalmacija od sjedinjenja s Hrvatskom ne bi imala nikakve ekonomske koristi. Mi smo vidjeli, da su to isticale i one općine, koje su bile protiv sjedinjenja, a i pojedinci u svojim člancima u novinama. Podsjećamo ovdje na već navedeni članak Josipa Grubišića, koji se inače i te kako zalagao za narodni jezik u školama i uredima, ali je odlučno odbijao svako sjedinjenje s Hrvatskom, koja ne može Dalmaciji ništa dati, nego bi od nje i uzimala. Bosna i Srbija — upućivao je Josip Grubišić — uporišta su za budući dalmatinski procvat. Uopće se kod Dalmatinaca toga vremena opaža kud i kamo treznije i zdravije prosuđivanje ekonomskih prilika, u kojima se nalazi Dalmacija i u kojima bi se ona našla, nego je to bilo kod Hrvata u banovini, koji su Dalmatince pozivali k sebi i poticali ih na sjedinjenje.

Pored tih općih ekonomskih prilika odvraćali su Dalmatince od sjedinjenja s Hrvatskom i njihovi lični interesi, točnije interesi buržoaske klase, koja je tada gospodovala Dalmacijom. Bili su to interesi svećenstva, malih i velikih posjednika, interesi činovništva, o kojemu smo naprijed govorili. Ti su interesi odvraćali sve njih od sjedinjenja, jer su se bojali, da će pri tome izgubiti svoje prihode ili svoje položaje. Skoro sva buržoazija, osim nekoliko pojedinaca, koji bi se mogli skoro na prste nabrojiti, marila je samo za svoje materijalne prilike i interese, te je zato bila i protiv sjedinjenja s Hrvatskom.

Pored svega toga treba napose istaknuti, da je 1848. godine Dalmacija bila austrijska provincija i da Austrija toga vremena nije nipošto priznavala nikakva prava »krune ugarske« na Dalmaciju. Još je 13. svibnja 1802. godine bečka dvorska kancelarija jasno kazala, da je Austrija Dalmaciju dobila na osnovu mirovnog ugovora u Campoformiju i da je ona prema tome provincija Austrije.[1] Svaki akt, koji bi bio tome protivan, bio bi revolucionaran. Poslati zastupnike u hrvatski sabor, a ne u Beč, bila bi revolucija. Nijedan se Dalmatinac nije usudio da to učini, pa bio on i najveći pristalica sjedinjenja s Hrvatskom, kao što je na pr. bio Kuzmanić, koji je i otvoreno kazao, da Dalmacija treba da svoje zastupnike pošalje u bečku konstituantu, a ne u zagrebački sabor. Nijedan čovjek u Dalmaciji nije 1848. godine bio spreman na bilo kakvu revoluciju. Svi su oni, počevši od Kuzmanića pa do posljednjeg italofila, bili ljudi, koji ni najmanje nisu bili za neku borbu revolucionarnog tipa. Oni su, kao Kuzmanić, pisali oduševljene članke, ali nikome nije padalo na pamet da ide dalje od toga. Kada bi car aktom riješio, da Dalmacija pripada Hrvatskoj i da Dalmatinci treba da pođu u sabor u Zagreb, oni bi to, bez ustezanja učinili, ali da oni pođu, ne samo bez naredbe bečke vlade, nego čak i protiv njene volje, to nitko od njih ni sanjao nije.

Svaki je dalmatinski političar, ako se ono par ljudi, koji su se jače isticali, moglo nazivati političarima, znao vrlo dobro, da ga na takvom putu nitko u Dalmaciji ne bi slijedio, jer nitko od njih nije iza sebe imao dalmatinski narod. Narod se za sve to, kako smo vidjeli, nije ni najmanje zanimao.

Druga je mogućnost bila, da se Dalmacija odluči za Italiju. Venecija je, kako smo izložili, i te kako vatreno pozivala Dalmatince, da pristanu uz nju i uz njenu revoluciju. Vidjeli smo, kako svi ti pozivi iz Venecije nisu naišli na skoro nikakav odjek u Dalmaciji, ma da je Venecija, zapravo neki vođe u tadašnjoj Veneciji, mislila, da će sjećanje na republiku svetoga Marka razbuditi kod Dalmatinaca osjećaje za tu republiku. Ti su se venecijanski zanesenjaci brzo uvjerili, da su Dalmatinci zaboravili svetog Marka i da ga spominje tek pokoji intelektualac ili koji drugi građanin po primorskim gradovima. Pored toga,

[1] Novak Gr., Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, Rad Jugoslavenske Akademije 269., Zagreb 1940., 61 str.

ako bi slanje zastupnika u hrvatski sabor bio revolucionaran akt, otvoreno pristajanje uz mletačku republikansku vladu značilo bi pobunu i pristajanje uz vladu, koja je proglasila odcijepljenje od monarhije. Tadašnji Dalmatinci nisu to, sve kad bi i bili oduševljeni za republiku svetoga Marka, nikako mogli učiniti. Ta tko da to učini? Za to nisu dostajale samo simpatije dalmatinske buržoazije. Trebalo je da za njima stoje narodne mase, a toga nikako nije bilo. Dalmatinske narodne mase ostale bi, sve kad bi se buržoazija htjela pobuniti i priključiti venecijanskoj revolucijonarnoj vladi, indiferentne, ukoliko ne bi reagirale baš obrnuto. Pored toga tadašnja dalmatinska buržoazija, ma koliko simpatizirala s talijanskim jezikom i kulturom, nije nipošto htjela da pođe za Talijanima i da se s njima bori za Italiju, jer se to protivilo i općim i pojedinačnim materijalnim interesima. Ekonomski interesi Dalmacije nisu bili u sjedinjenju s Italijom. Dalmacija bi, sjedinjena s Italijom, stradala na svim linijama ekonomskog života. To je bilo svakome jasno. Ništa dakle nije 1848. godine moglo dovesti dalmatinsko javno mišljenje do toga, da poradi na sjedinjenju Dalmacije s Venecijom ili Italijom. Ono nešto takvih simpatizera ostalo je osamljeno. Pitanje sjedinjenja Istre s Dalmacijom nije se mnogo raspravljalo, a ono nije ni značilo nešto naročito, jer je Istra bila u austrijskoj polovini monarhije i, osim u upravnom pogledu, u svemu ostalome povezana s Dalmacijom. Akcija Zadra i Splita, a i dalmatinskih zastupnika u bečkoj konstituanti, da se Lošinj Mali priključi Dalmaciji, a izuzme od Istre, nije uspjela, ma da za taj neuspjeh nije bilo nikakvih naročitih razloga, osim ako se uzme, da se u Beču mislilo, da će se dvor ipak jednom sjetiti, da je Dalmacija nekoć pripadala kruni sv. Stjepana, pa da bi u tom slučaju i Lošinj, koji se sve do 1814. godine računao u Dalmaciju, bio zajedno s njom određen za krunu ugarsku. Ostajući u austrijskom dijelu Lošinj je pripadao istom ekonomskom krugu, kojem i Dalmacija, pa ni on ni Dalmacija ne bi imali nikakve ni veće ni manje ekonomske koristi ili štete, da je on priključen Dalmaciji.

Sjedinjenje Dalmacije s Trstom, u kome bi se slučaju Dalmacija sama po sebi sjedinila i s Istrom, nije Dalmatince nikako privlačilo, jer su svi osjećali, da već i bez tog sjedinjenja Trst skuplja u sebi sve trgovačke i brodarske snage austrijskog primorja, i da on iz dana u dan ubija trgovinu i brodarstvo dalmatinskih gradova. Ovako, nesjedinjeni s Trstom, ti su gradovi ipak mogli da se na neki način odupru ekonomskoj, trgovačkoj i pomorskoj prevlasti Trsta, dok bi sjedinjeni s njime bili definitivno žrtvovani. Tada je već deset godina djelovao u Trstu »Austrijski Lloyd«. Već smo spomenuli, kako i koliko je on tih godina imao čiste dobiti od plovidbe po Dalmaciji, t. j. samo od one pruge Trst—Kotor i obrnuto, kojom je plovio jedamput na nedjelju. Već su tada, 1848. godine, dalmatinski brodari osjetili konkurenciju parobroda, a zatim, kako ih je sve više i više apsorbirao Trst, i koje je koristi

imao on od prijevoza. Putnici su se dotada vozili na raznim prijevoznim lađama, ili pak na onim velikim brodovima, koji su usput uzimali i putnike. Od toga vremena, kako nam je točno proračunao Petter, nije se isplaćivalo putovati jedrenjacima, nego parobrodom, i rijetko se tko vozio jedrenjakom u mjesta, kojih se taj parobrod doticao. Ekonomska šteta, koju je Trst iz dana u dan i tako nanosio dalmatinskoj privredi, bila je i suviše očigledna i opipljiva, da bi nacionalističko oduševljenje nekolicine moglo da djeluje na dalmatinsku buržoaziju, o kojoj se jedinoj radilo.

Vidjeli smo, da ni sjedinjenje s Hrvatskom, ni s Italijom, ni s Istrom, pa ni s Trstom nije nikako moglo da uvjeri dalmatinsku buržoaziju, da se prikloni bilo kojoj od spomenutih strana svom snagom i svom dušom. Simpatije, kojih je bilo za pojedina od spomenutih rješenja, bile su preslabe prema mišljenju, da bi svatko od tih rješenja za Dalmaciju, kao cjelinu, ili za njenu buržoasku klasu, bilo štetno. Preostajalo je dakle još ono rješenje, koje je ostavljalo Dalmaciju u položaju, u kojem se nalazila, t. j. kao austrijsku pokrajinu samu za sebe. Kad znamo, da narod pri svemu nije ama baš nimalo odlučivao, jer je bio i ekonomski utučen i socijalno napušten i zapušten, nego da je pri tom odlučivala i govorila buržoaska klasa, kojoj su materijalni interesi bili najbolje, prema njenu uvjerenju, zaštićeni u tom položaju Dalmacije, u kakvom se ona tada nalazila, onda nam je jasno, da je Dalmacija toga vremena mogla izabrati samo taj put. Posjednici veći i manji, trgovci, svećenstvo, brodovlasnici, zanatlije, sva ta sitna buržoazija, svi su oni gledali da sačuvaju svoje ekonomske interese time, da ostanu ondje, gdje su bili. Nije tu trebalo ni revolucije ni borbe, sve je ostajalo pri starom. Za ustavne sloboštine u Dalmaciji borili su se Beč i ostali austrijski revolucionari, dalmatinska buržoazija nije se ni makla, a ako je ponegdje u Dalmaciji nastala kakva mala uzbuna, pobunio se narod, ali nijedna od tih buna nije imala ni dublje ni jače značenje.

Dalmacija je na sve ono, što se događalo 1848. godine, reagirala onako, kako je tražila njena ekonomska i socijalna stvarnost.

Primljeno u sjednici odjela za filozofijske, historijske, pravne, društvene i ekonomske nauke Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 21. siječnja 1948.

INDEX

C

Č

Ć

D

R

S

S A D R Ž A J

Tisak: Štamparski zavod „Ognjen Prica" - Zagreb